TIJDSCHRIFT

VOOR

NEDERLANDSCHE
TAAL- EN LETTERKUNDE,

UITGEGEVEN VANWEGE DE

MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE
TE LEIDEN.

VIJFDE JAARGANG.

LEIDEN. — E. J. BRILL.
1885.

REDACTIE

DE LEDEN DER COMMISSIE VOOR TAAL- EN LETTERKUNDE BIJ DE MAATSCHAPPIJ:

J. TEN BRINK.

P. J. COSIJN.

H. KERN.

H. E. MOLTZER.

J. VERDAM.

M. DE VRIES.

INHOUD.

MNL. BOOGEN EN BOGEN.

Wanneer deze beide woorden door Maerlant of zijn tijdgenooten gebruikt worden, dan vinden wij ze meest overal gelijk gespeld, als *boegen* of *bogen*. Geen wonder dus dat velen de beide woorden gelijkgesteld hebben; Huydecoper deed het in zijne Proeve van Taal- en Dichtkunde in de vorige eeuw, Ten Kate heeft het voor hem gedaan. Deze zegt II, 142 dat bogen (roemen) van boog (krans) afkomt, *als zijnde noch geen verstorven gebruik*, *dat de pocchers een roemkrans uitsteken of dat men 't roemwaardige met eenen krans bekroont*. Huydecoper is het niet met Ten Kate eens, doch evenmin met zich zelf; hij biedt den lezer twee verklaringen, die beide al even weinig waarde hebben. Ten eerste zegt hij: eigenlijk is 't buigen, krommen, op de wijze van een boog, voor roemen kan het niet dan bij overdracht genomen worden. In de noot staat te lezen: »*wat opgespannen*, *gezwollen is*, *eenige rondheid heeft*, *is van het worteldeel baag*, *buig*, *boeg*, *boog afkomstig*", en hierop volgt: »*waarvan bigge*, *porcellus*." Op de volgende bladzijde II, 94 leest men: »*noch is er eene andere afleiding*, *die mij eertijds alleen behaagde en noch niet mishaagt*" .... nl. dat *boogen* kan gekomen zijn van *beoogen*. »*Zeker de snorkers beoogen of bedoelen in hunne woorden*, *gedachten en werken*, *altijd datgeene*, *waarmede zij 't meest ophebben.*"

De thans verouderde wortel-afleidingen van Huydecoper en zijn tijdgenooten latende voor hetgeen zij zijn, kom ik op het artikel in het Mnl. Wdboek. Verdam geeft in voce: »bogen »(boegen, bougen) *zw. ww. bedr. onz. en wederk.* Mhd. »bogen: mnd. bogen; nl. bogen (*uitsluitend in de beteekenis* »*van roemen*, *pralen*, *zich beroemen*, *en in het deelw. geboogd*, »*d. i. geschulpt*, *uitgeschulpt*, *van aardewerk*)."

»Bedr. *Doen buigen*, *doen overhellen*, *buigen*. Onz. *buigen*. »Wederk. 1) *zich buigen* 2), *zich beroemen op*."

Uit het begrip van *doen buigen*, *doen overhellen* ontstaan in figuurlijke taal de begrippen *neigen*, *gunstig voor zich stemmen*, en *onderwerpen*, *vernederen*. Hierdoor is Verdam er wellicht toe gekomen *bogen*, zich beroemen op, hierbij op te nemen, gedachtig aan den trots van krijgshaftigen, die licht geneigd zijn zich te verhoovaardigen en te snoeven op de onderwerping of vernedering hunner naburen, met wie zij zeegrijk gestreden hebben.

Zoo schijnt het alsof beide woorden in bepaald verband met elkaar moeten staan. Ik zal thans trachten te bewijzen dat deze overeenstemming slechts schijnbaar is en de beide woorden *boogen*, d. i. doen buigen, enz. en *bogen*, zich beroemen op, twee verschillende woorden zijn.

In de eerste plaats *boogen*, d. i. doen buigen. Dit ww. is een causatief (of factitief) van *bûgan*, en moet dus met suffix *ja* van den sterken stamvorm, van *baug*, gevormd zijn. Dat dit inderdaad het geval is, blijkt uit de voorbeelden in het Mnl. Wdb. aangehaald uit de Limb. Sermoenen: *Here, bouge dine hemele*, Limb. Serm. 137*a* enz.

De verdere vormen in het mnl., *met gebochden sinne* Ovl. Lied. en Ged. 534, *Hine looc oge no bogede knien* Sp. III^3, 33, 42, *Die gheboechde rugghe onder den Cruce*, Stemmen 105, bewijzen niets er tegen om eene *oo*, uit *au* ontstaan, in *boogen* aan te nemen; heldere *o* toch wordt dan eens als *oe* of *oo*, dan eens als *o* of *oi* geschreven.

Het woord, dat in het Oud- en Middelhoogduitsch hiermede overeenkomt, is dan ook niet *bogen* — deze vorm komt, zoover mij bekend, niet anders voor dan Diutiska 1, 296 [1]) —

---

1) *Sû kan wol trowen unde brogen*,
die andern mûssent ir gebogen. (Der geistl. Strît).

Voor *brogen* wordt hier en daar de variant *bragen* gevonden, o. a. Jüngere Titurel 5971, waar het op *sagen* rijmt. De beteekenis is *sich overmoedig verheffen*, *pralen*, *brageeren*. Over de verhouding tot dit woord en tot ouds. *braht* wellicht later.

maar ohd. moet de inf. *bougjan* geluid hebben, zooals uit de vormen *kibougidan* part. pr., *kebouge* imper. Notker 68, 24 en *bougta* 3e ps. s. praet. Notk. 17, 10 blijkt.

In Middelhoogduitsch moet men, om de *j*, umlaut van *au* vinden, dus *äu*, *ŏu* of *ŏi*. Dit zijn inderdaad de gewone vormen: *bŏugen* — *die hende bŏugen* Pass. 688 enz. *bŏigen* — *bŏigen sich under die gewaltige hant gottes.* Wackern. Les. 858, 30, zie Lexer I, 323. Hiernaast ook vormen zonder umlaut met *ou*: *in sîme namen sullen alle knie gebougit werden*, Myst. 1, 45, 16, *gebougen* Pass.K. 236, 54 enz. De in mhd. voorkomende woorden *bogên* (krom zijn), en *bogen*, boogjes maken aan iets, hebben hier niet direkt mede te maken. Het laatste staat met het ndl. adj. part. *geboogd*, uitgeschulpt, gelijk, b. v. *fünf zeilen wît al umbe geboget*, Jüngere Tit. 370.

Het onrd. *beygja* (to bend, v. Cleasby i. v.) bewijst evenzeer dat het woord in Oud-germaansch *baugjan* moet geluid hebben.

Ook in het Nederduitsch treffen wij overal voor doen buigen verba aan die zich uit bovengenoemden vorm ontwikkeld hebben.

Aan het Frankisch dialect van den Teuthonista, aan de daarin opgeteekende vormen *boegen* flectere en het particip. *geboicht* flexus, aan *umboegen*, *torugboegen* en *inboegen* is het niet zoo dadelijk te zien. Iets meer aan het Saksisch, hoewel ook hier de *ô* uit *au* geen umlaut heeft, maar waar *bôgest* rijmt met *verhógest*, daar is overeenkomst in klank aan te nemen, terwijl de korte *o* in de uitspraak aanmerkelijk verschilt.

Zoo in het Fastnachtspiel v. d. verlor. Son 47 (ed. Höfer, 1851) *klên unde grôt môten al vor di or kne bôgen*; Munst. Chron. 2, 184 *So heft der koningk in den schnoir geboicht dicke penninge*, en Zeno, Die Legende von den heil. drei Koningen (d. d. 1579) *dat du hoverdige herte bôgest: unde de ôtmôdighen verhógest.*

Duidelijker komt het nog uit in het Oudengelsch; *au* is hier *ea*, en voor *i* gaat deze over in *ié*, met monophthongeering tot *í*, *ý* of *é* (vgl. Cosijn Altwests. Gram. 1, § 94, 96, 97): *baugjan* komt hier voor als *gebiégean*, *gebígean* (Cos. § 94),

býgan (Ps. Thorpe 71, 5 *býgeþ*), *bégan* (*se Aelmihtiga bégþ ðider he wile*, Metr. of Boeth. ed. Fox 13, 6), *abégan* (*weorþe heora baec swylce abéged eac*, Ps. Thorpe 68, 24).

In alle Germaansche talen vinden wij dus voor doen buigen met *boogen* overeenkomende woorden, die op een algemeen oudgermaansch *baugjan* terugvoeren. Zien wij nu of ditzelfde ook het geval is met *bogen*, pralen.

Van Helten heeft in Vondels's Taal blz. 9 aangewezen hoe ndl. *bogen* uit een Saksisch *bâgen* kan ontstaan zijn, ten gevolge van de *ao* uitspraak van lange *a*. Als grondwoord voor *bogen* uit *bâgen* zou men dan moeten aannemen het in den Heleand vs. 5039 voorkomende *bâg*, grootspraak, pocherij.

Kende men dit *bâg* niet verder, dan zou dit woord nog geen afdoend bewijs zijn, dat de *o* in *bogen* uit *â* ontstaan was, want de Heleand kent ook *bâggebo* en *bâgwini*, beide in den Monacensis voorkomende, terwijl de Cottonianus *bôggebo* heeft; blijkens ags. *beággifa* hebben wij hier met *bôg* = mhd. *bouc* te doen, dat ring, versiersel, geschenk beteekent, en dus met *bûgan* in verband staat, welk *boug* in Oudgermaansch *au* had. Deze *â* voor *ô* komt nog meer in het oud- en in het later Saksisch voor.

Wij zullen derhalve moeten nagaan of wij in alle, of in de meeste Germaansche talen vormen vinden van bovengenoemd woord, welke een oud-germaansch *bâg* tot grondslag hebben.

In Oudhoogduitsch vindt men in de eerste plaats een ww. *bâgan*, tot de repliceerende klasse der st. ww. behoorende. inf. *pâgan* Muspilli 38, *kipâgan* M. 76, 3e ps. pl. praes. *pâgant* M. 5, 3e ps. s. praet. *piec* M. 60. Behalve in vs. 5, waar het *strijden* beteekent, geeft het woord op deze plaatsen *twisten*, *redetwisten* weer, zoo ook Diut. 1, 137 waar *altercatur* door *pâgit*, in een Glossaar op den Bijbel te Karlsruhe, waar *obiurgavit* door *piec* vertaald wordt, en Diut. I, 137, waar men voor *altercator pâgari* I 523, en voor *garrula pâkiliu* vindt. De begrippen schreeuwen, twisten, als ook strijd en strijden vindt men dus door *bâg*, *bâga* en *bâgan* weergegeven.

In de Glos. Ker. dient *pâkit* ter vertaling van *contendit*, zoo Muspilli 5 *So quimit ein heri fona himilzungalon, daz andar fona pehhe: dâr pâgant siu umpi.* Diutiska I, 137 *pâga*, *contentio*, *liutpâga*, *seditio*; ohd. *bâga*, (Gloss.K.) *pâga* (Diut. II, 168) *conflictus.* Hiervan gevormd is het zwakke ww. *bâgên* (op *fragên* soms rijmende) twisten, strijden beteekenende, b.v. Tat. 31, 4 *in strîte bâgên*; Otfr. III, 20, 69, 128, V, 20, 33; verder *pâgunga* Gl. Ker. *contentio.*

In middelhoogduitsche bronnen vindt men *bâgen* (sterk en zwak ww.), *bâc*, *gebâge* herhaalde malen voor *luid schreeuwen*, *twisten*, *strijden* en *geschreeuw*, *twist*, *tumult* en *strijd*, *underbâgen* voor *elkander uitschelden* enz. De beteekenis van *zich op iets beroemen* schijnt zich eerst later uit de voorgaande ontwikkeld te hebben; in ohd. komt zij althans niet voor, wel in mhd. Germ. 6, 151 en v. d. Hagen Minnesinger 2, 369*b*, Lexer I, 113. Of strijden of twisten (met woorden) het grondbegrip geweest is, is moeilijk uit te maken; ik vermoed om verschillende redenen het eerste.

Ook in het Oudnoorsch vindt men vormen, die het bestaan van een algemeen Germaansch *bâg* bewijzen, b. v. *bági* Lex. Poet. tegenstander, *bágr* (Cleasby 54) twist, strijd, *bægja* dat twisten, strijden, onderdrukken beteekent en *bágr*, adj. (lastig), ook in samenstellingen als *bágráðr* en *bágrækr* (lastig om mee te handelen, lastig om te drijven) voorkomend.

In het Nederduitsch vindt men in den Heleand 5039:

Be thiu ist mannes bâg mikil unbederbi
hagustaldes hrôm ef imu thiu helpe godes
geswîkid thurh is sundeo,

»Daarom is het pralen van een man geheel nutteloos, het roemen van een held, indien de hulpe Gods om zijne zonden van hem wijkt."

Verder in een Glossarium Saxonico-Latinum a. d. 1425 (Bibl. te Mainz), door Dieffenbach in zijn Glossarium Latino-Germanicum opgenomen: *baghen* — *overmoed*,

hovart driven i. v. *iactare*; *bagen*, *romen* i. v. *presumere*; *bach*, *baach*, i. v. *pompa*; hs. van het Schaakspel *bach*: *trach*; *baghe*: *behage*; Schip van Narragonien: *Wat helpet alsodaner dōrinnen bagen*. Overal beteekent *bâgen* hier pralen, roemen, zwetsen.

De Teuthonista, die een nederfrankisch dialect representeert, heeft *baigen* (*ai* = *â*) *beroemen*, *vermeten* = *iactare*, *arrogare*, *gloriando vanitare*; *verbager*, *hopoeker*, *swetzer*, *beroemer*, *vermeter* = *magniloquus*. *Verbagyng*, *pokerye* enz. *bageren* = *ostentare*.

Terwijl *baugjan* in Oudfriesch *beia* luidt, vindt men Richth. W. 436, 33 *dis bâgaden dae van Roem*, waar *bâga* zich beroemen beteekent.

In Oudhoogduitsch, Middelnederduitsch, Oudnoorsch, Oudsaksisch, Frankisch, Friesch treft men dus overal vormen met *â* aan. Men kan dus veilig besluiten dat *bâg* de oudste vorm is geweest.

In het Oudengelsch komt *bâgen* niet voor; het aantal malen, dat men het hiervoor in de plaats tredende *bogan* aantreft, is gering, bovendien zijn meest alle in werken uit den lateren tijd: *bôn* (to boast), *bóung* (ostentatio) Cod. Exon. ed. Thorpe, Manna môd p. 313, *bógan* Scint. 46.

Deze overgang van *â* tot *ó* in *bóung* en *bógan* wordt in het oudere Angelsaksisch niet gevonden, tenzij zij eenigszins te vergelijken is met overgangen der *a* als in *nosu* en *ofdune*, waarover Cosijn, Altws. Gram. § 22.

Ook elders echter buiten het Middelnederlandsch (waar de *o* door *ao* uit *â* kan ontstaan zijn) vindt men vormen met *o* voor *â*, soms naast die met *â*.

In Oudhoogduitsch heb ik er geene aangetroffen. In Middelhoogd. echter wel; zoo in het Beiersch en Oostenrijksch dialect, waar overgang van *â* tot *ô* meer gevonden wordt (b.v. Wolfdietr. IX, 26 DHB. *gewôn* : *stôn*) *Sî gên wider ainander pôgen als wärens lantherren* enz. Schmeller 216, Weinhold Bair. Gramm. § 22.

Bij de lexicographen moet men deze voorbeelden niet onder *bâgen* maar in voce *bôgen* zoeken, zelfs al is het lexicon ety-

mologisch ingericht. Zoo geeft Lexer I, 322 onder *bogen* (*einen bogen bilden*" enz.) ook op »*wider einen bogen*, *ihm trotzen*"; zoo is *bogwunde* in: *sleht ieman den andern mit kolben*, *daz ein bogwunde heizet*, niet tot *bôg* (arcus) te brengen, dus niet »eene wonde, waaruit het bloed als met bogen stroomt", maar eene wonde in een tumult of in mnl. »in *enen vechtelic*" opgedaan; *bôg* is hier dus = *bâg* strijd; deze vormen komen voor in het stadrecht van München en van Augsburg. Benecke-Müller Mhd. W. I, 179 hebben evenzoo onder *biuge*: *ich erboge mich gegen einem* (»widersetze mich") uit de Martina van Hugo von Langenstein, hs. te Basel. In hoeverre onr. *baegifótr lampoot* (een bijnaam) te vergelijken is, waag ik niet te beslissen.

Behalve in Zuid-Duitschland wordt *bôg* naast *bâg* gevonden in den Teuthonista, blz. 33 *boch*, *roim*, *vermetelheit* = *pompa*, *arrogancia*, *jactancia*; blz. 15 *verboch*, *roeme* enz. De *o* is in deze beide woorden waarschijnlijk lang uitgesproken, de schrijver van den Teuthonista toch is in de spelling der vocalen niet overal even nauwlettend, zoo schrijft hij blz. 158 *oploip*, *cursus* en blz. 159 *oplop*.

Het middelnederlandsche *bogen* kan m. i. evenzeer uit de in Kleefsland in gebruik zijnde vormen *boog* en *bogen* ontstaan zijn, als uit het saksische *baogen*. Uit welk van beide is niet met zekerheid te zeggen, want al komen de plaatsen, waar het gevonden wordt, als Vad. Mus. 2, 186, 280, in zuidnederlandsche gedichten voor, dit bewijst nog niets tegen de Saksische afkomst, omdat het woord zich van het oosten over het geheele taalgebied kan uitgebreid hebben.

Nu rest de vraag hetzij het uit het Saksisch of uit het Kleefsche Nederfrankisch is ingedrongen, hetzij het in den boezem van het Middelnederlandsch taalgebied zelf ontstaan is, of niet de oudere vorm *baag* ook nog in het Middelnederlandsch wordt aangetroffen. Ik geloof hierop bevestigend te kunnen antwoorden. Wel stuit men op eenige, niet altijd te overkomen, moeilijkheden, daar de woorden *baag* en *bagen* samengevallen zijn met samengetrokken vormen van *behaag* en *behagen*, welk laatste

woord, evenals sommige afleidsels er van, de beteekenis van *zelfbehagen scheppen*, *zich iets inbeelden*, *zich verheffen op iets*, *trotsch* en *overmoedig zijn* heeft gekregen; toch geloof ik dat enkele plaatsen eerder *baag* of *bagen* dan den samengetrokken vorm van *behaag* en *behagen* bevatten. Bovendien mag de vraag gedaan worden of juist niet bij de gelijkheid der beide woorden de beteekenis van *baag* invloed gehad heeft op de verdere ontwikkeling van de beteekenis van *behagen*. Of dit, en in hoeverre dit het geval geweest is, moge een ander bepalen.

Baech, Mnl. Wdb. I, 512 op twee plaatsen voorkomende, beide keeren naast *hoverdie*, is niet hetzelfde als *hoverdie*, maar *roem* of *praal*, zooals blijkt uit Mat. d. Sond. f. 31*d*: *Wat heeft ons ghebaet hoverdie? of baech der rycheide, wat heeft ons die ghegeven?* Minder waarschijnlijk is het dat dit uit *behaech* is samengetrokken, daar *behaech* Mnl. Wdb. I, 723 niet in die beteekenis voorkomt.

Met Verdam, Mnl. Wdb. 523, reken ik *bagel*, Rijmb. 6801 *daer vlo menich heidin bagel*, tot *bâgen*, dus niet uit *behagel* saamgetrokken; ik hecht er echter aan de beteekenis van overmoedig. Denkm. 3, 6, 129 *baghel cleedere .... cleedere moy buten*, zijn kleederen om mee te pralen, en dus evenzeer tot het begrip *bâg* terug te brengen. Op eenige plaatsen Mnl. Wdb. 523 komt *bagel* voor in den zin van sterk — als grondbeteekenis hiervan zou ik willen aannemen *strijdbaar*, *krachtig*, eene beteekenis, die ontstaan kan zijn, wanneer *bagel* van *bâgen*, strijden, is gevormd, en waarmede de zin der daar opgegeven plaatsen niet in strijd is.

Stond er Sp. I², 2, 68 *bagel* te lezen, waar gesproken wordt van *een haghel*, *so groot*, *so staerc ende so behaghel*, dan zou ik dit in verband hebben gebracht met dit woord, omdat in het onrd. *bágr* als adiectief en in samenstellingen de beteekenis van *lastig*, *hard* heeft, terwijl ik nu slechts als vermoeden durf uiten dat de afschrijver *bagel* in dezen zin niet meer kennende, doch wel wetende dat men voor *bagel*, fier, ook den niet saamgetrokken vorm *behagel* had, dit laatste woord in

plaats van het verouderde woord *bâgel* neerschreef. Bij de plaatsen waar *bagelheit* en *bagelike* voorkomen is zoowel de uit *behagel* saamgetrokken vorm mogelijk als *bagel*, uit *bâg* ontstaan.

Bij *bagineren* Teest. 3222 leest men Mnl. Wdb. 525 »van fr. »*badiner* met verwisseling van *d* en *g*, misschien eene volks-»etymologie, die het woord met *bagine* in verband bracht." Hiertegen bestaat echter een groot bezwaar, nl. dat *badiner*, van *badin* gevormd, evenals dit woord eerst laat in het Fransch voorkomt (vgl. Littré i. v. *badaud*), bij Godefroy is het ook niet te vinden. Het ligt meer voor de hand het in verband te brengen met *bagheeren*, ostentare, iactare, z. Dieffb. i. v. *pompa*, en Westvl. *bahieren*, De Bo Westvl. Id. i. v. = schreeuwen; in beide beteekenissen past het in den tekst: *daer men drinct ende hoveert*, *vrouwen spreect ende bagineert*, dit is m. i. niet »waar men vrouwen spreekt en vrouwen bagineert", maar waar men vrouwen spreekt en waar men bagineert.

Ziehier wat er omtrent de geschiedenis dezer woorden binnen de grenzen der Germaansche talen is op te maken. Klaarblijkelijk zijn het twee verschillende woorden, die in het Middelnederlandsch samengevallen zijn, wat de uitspraak betreft. Houdt men vast aan het beginsel om *ô* uit *au* ontstaan met het dubbele teeken te spellen, dan zal men *bôgen*, doen buigen, in het Nl. *boogen* moeten schrijven; *bogen*, pochen, vindt men in de Woordenlijst van De Vries met zachte *o*, hoewel de *a* waaruit de *o* ontstaan is, lang was. De *o* in *moot* (van visch) is volgens de woordenlijst scherphelder, mv. dus *mooten*; heeft Beckering Vinckers Taalb. V, 202 gelijk dat deze *o* uit *ao* ontstond, dan is de spelling ten opzichte van deze beide woorden niet consequent.

Buiten de Germaansche talen zou men geneigd zijn fr. *bagarre* tot deze woordfamilie te brengen, dat tumult, twist, beteekend heeft, te meer daar ohd. *bâgari* twister, *bâga* tumult beteekent. *Bagarre* zou dan uit *bagarja* ontstaan zijn; hiertegen is echter eenig bezwaar, terwijl bovendien het iersche *bagair* en het gallische *bagar*, bedreiging, het vermoeden wettigen dat dit

woord eerder uit het Keltisch in het Fransch gekomen is dan uit eene der Germaansche talen.

ERFEKSE — EKSO.

Felix Dahn in zijne Deutsche Geschichte (Gotha Perthes 1883) I, 1, 177 schrijft: »Das unverteilte Land heisst auch Mark (weil Mark ursprunglich = wald, der, solang er wald, immer unverteilt blieb, bis er gerodet ward)" etc. Voor deze verklaring beroept hij zich op J. Grimm Deutsche Rechts Alterthümer 495 e. v. Ziet men bij Grimm na, dan vindt men blz. 497 wel: *natürliche*, *älteste grenze war aber der Wald*, doch op de voorgaande bladzijden kan men eene verklaring van het woord lezen, die Dahn's opmerkzaamheid schijnt te zijn ontsnapt — of heeft dezen wellicht het onrd. *mörk*, *silva* verleid? — nl. dat *marka* reeds bij de Goten *limes*, grens beteekende, terwijl Grimm ten overvloede nog in de noot »lat. *margo imperii*" aanhaalt. Dit ter waarschuwing voor anderen, die, wellicht alleen van Dahn's mededeeling gebruik makende, verder schrijven over de Duitsche *marken* of *wouden*. Dergelijk jurare in verba komt meer voor, o. a. bij de meesten, die het woord *erfekse* behandeld of besproken hebben. Maurer, Lexer, Schroeder, Lübben e. a. hebben allen op dit punt nageschreven wat J. Grimm, en reeds vroeger Lodtman, er over gezegd heeft in zijne Rechtsalterthümer, zonder verder na te gaan of dit juist was.

Grimm schreef R. A. 504: »*So finden wir in Westphalen zwischen dem holtrichter und den eigentlichen markenoten sogenannte erfexen (erbäxte), denen ein erbliches recht holz zu fällen gebührt; sie trugen vermuthlich zum zeichen ihrer würde holzäxte, oder hatten sie in ihren häusern hangen, daher die benennung.*" Lübben Mnd. W. I, 740 heeft *erfexe*, *erbaxt*, *erbaxtführer*? Von Maurer, Gesch. d. Markverf. 109 volgt Grimm bijna

woordelijk, drukt zich alleen wat stelliger uit: *die Benennung kommt offenbar von Exé oder Axt*, etc.; zoo ook anderen.

Voor dit geheele verhaal van het dragen van de bijl, als symbool hunner waardigheid, is geen grond te vinden, want het in noorsche bronnen voorkomende *bolöx*, dat Grimm aanhaalt, is niet de naam van een persoon maar overal van hetzelfde werktuig, dat ten onzent *polakst* genoemd werd.

Wat de *erfexen*, van juridisch standpunt beschouwd, waren en welke rechten zij hadden, met wie zij gelijkstonden, hiervoor verwijs ik, behalve naar Gierke, von Maurer e. a. naar de dissertaties van Pleyte (De Rechtstoestand der Marken in Nederland, Leiden, E. J. Brill) en L. Rinkel (Bijdrage tot den Rechtstoestand der Erfgooiers, Utrecht, J. van Druten), van wie vooral Pleyte § 2*a* duidelijk de rechten der *geërfden* in verschillende tijden heeft uiteengezet. Bij de verklaring van de beteekenis van *erfexen* haalt ook hij de woorden van Grimm aan, doch oppert eenigen twijfel omtrent de juistheid er van.

Uit hetgeen door hem is medegedeeld, alsmede uit de verschillende plaatsen, waar dit woord in markenboeken en Weisthümer voorkomt, mag men besluiten dat *erfexen* bezitters zijn van een gewaard erf in de mark; dat als zoodanig in de Saksische streken genoemd worden, zij die elders, en na 1500 ook in de Saksenlanden, *eigenerfden*, *geërfden*, *erfgenaemen* en soms *landt-* of *guetheeren* genoemd worden. Zij zijn die leden van het markgenootschap, die krachtens hun grondbezit, krachtens de *ware* van hun erf, rechten en plichten hadden meer dan de andere markgenooten. Het erf, dat de ware had, niet hun persoon, gaf hen hun rechten. Leden van het markgenootschap waren verder de *bueren*, d. i. allen, die in de mark woonden, met gedoogen of met goedvinden der markgenooten, verder de ongehuwde kinderen en in de mark geboren vrouwen. Stond de bezitter van een erf de hoeve ter bewoning af aan een buer of meyer, dan behield hij dikwijls sommige rechten voor zich, o. a. dat van houtkappen in de mark;

was dit niet bepaald overeengekomen, dan kon de erfexe, als de meyer deze rechten uitgeoefend had, niet meer voor zich houwen, en omgekeerd de meyer niet als de erfexe zulks gedaan had: Lutter Markerecht 27: *elck erve in unser marke heft niet meer dan enen hou; dat is toe verstaan: ist dat die meyer houwet soe en mach die erfexe niet houwen.*

In het Bremer Wörterb. I, 327 worden *Erfexen* genoemd *solche Eigenthümer liegender gründe, die ihre güter auf ihre nachkommen dergestalt vorterben, dass sie niemands consens dazu gebrauchen, auch von niemand als meier angesehen werden können*, Herz. Brem. u. Verd. 4° Saml. 5. 316. In Sandhoff Antest. Osn. 11. 144 vindt men *de consensu omnium coheredum, qui erfexen dicuntur.* Nu heeft Maurer 109 aangetoond dat *coheredes* zijn de *geërven*, *miterben* of *erben* in Duitschland. In de markerechten van de Lutte en Enschede, waarvan het eerste begint met 1431, worden na 1540 de *erfexen erfgenaemen* genoemd, een naam in latere markerechten uit Overijsel en Westfalen naast *geërven* en *geërfden* voorkomend. Uit alles blijkt dat de *erfexen* eigenaars waren van *erven*, die eene volle ware in de mark bezaten, al hadden zij deze in huur of erfpacht aan een meier uitgegeven, zoo als b. v. »mynher van Gelre" geërfde in de mark van Weverlo was, die dus in die mark eigenaar was van een erf, dat hij als hertog van Gelder onmogelijk zelf kon bewonen.

Doet men de vraag of deze beteekenis, nl. die van bezitter of eigenaar van een erf, niet in het woord zelf reeds gelegen is, dan geloof ik dat men die bevestigend mag beantwoorden. Möser wilde het woord afleiden uit *erb* en *echt*, en dan zou het *erfelijk bezit hebbende* beteekenen. Hiertegen bestaan echter verschillende bezwaren van juridisch-historischen aard, o. a. dat het recht aan het erf, niet aan den persoon verbonden was; van taalkundigen aard bovendien dit, dat hierdoor de laatste letters van *erfexe* niet te verklaren zijn en de *t* moeilijkheid oplevert.

Even groot is de moeilijkheid, die zich voordoet, wanneer

men, zooals Dr. Hermmann Allmers in zijn Marschenbuch blz. 152 [1]), *exe* van ofri. *asega* wil afleiden. Daargelaten of dit in het Friesch mogelijk was, zoo is toch een dergelijke overgang in Oudhoogduitsch en Oudsaksisch niet mogelijk. In deze laatste talen vindt men voor den Frieschen vorm *asega* in Oudsaksisch: *êosago* (Hel. c 3801 *êusago*), in Oudhoogduitsch *êosagari*; voor ofri. *â* of *ê* in Ouds. *êo*, in ohd. *ewa*. Een overgang van *êusaga* tot *êgse* is niet mogelijk, zelfs al is in den tijd van den Saksenspiegel en de oudste markenboeken *êu*, *êo* al in *ê* overgegaan; van den vorm *saga* kunnen zonder reden en bewijs de *s* en *g* niet omgezet worden. Wel wordt in later tijd de *s* bij het eerste woord getrokken en *asegadôm* tot *aasdom*, maar van vormen als *agsdôm* en *agsbôk*, die naast *egse* zouden moeten staan, is mij geen voorbeeld bekend.

Heleand 2404 levert m. i. het woord dat de juiste verklaring geeft. In de gelijkenis van den zaaier staat:

ende fuglos alâsun
that is themu êcsan wiht aftar ni môste
werdan te willean, thes thar an thene weg bivêl.

en de vogelen lazen het op, zoodat den eigenaar van hetgeen op den weg viel, niets naar zijn wensch werd.

Dat dit *êcsa*, uit êgsa ontstaan, inderdaad eigenaar beteekent, kan men ook zien in de oud-engelsche gedichten Gn. Ex. 107 *êgsan* bezitter en Beow. 1757 *êgesan ne gŷmeð*, waar *êgesa* niet met Heyne als *schreckniss*, maar als eigenaar te vertalen is, nl. hij bekommert zich niet om den eigenaar van den schat, in wiens plaats hij getreden is. *Erfexe*, hiermede in verband gebracht, beteekent dan *eigenaar*, *bezitter van een erf*. Grimm had Wdb. III, 142 bezwaar tegen deze samenstelling, daar hd. *arbi*, *erbi* hier *erve* moest luiden en men dus zou moeten vin-

1) „In Osterstade heissen diese freien Marschbauern, die seit uralter Zeit ihre Höfe „zu vollem Eigenthum haben, so dass sie nur der Landesregierung untergeben und „steuerpflichtig sind: *erfegsen*. Dieses Wort scheint vom altfriesischen Asega (Rich- „ter) ab zu stammen" u. s. w.

den *erve exe.* Dit wordt echter wel gevonden nl. Old. Urk. d.d. 1308 *alle erve exsen.* Noodwendig is dit echter niet, want bij de samenstelling kunnen de beide *e*'s zijn saamgevallen, te meer daar naast *erve* ook *erf* werd gehoord.

Of de *e* in *erfexen* lang of kort uitgesproken werd is niet met zekerheid te zeggen, maar al was in de 14de en 15de eeuw deze *e* kort geworden, dan bewijst dit nog niets tegen de identiteit der beide woorden, daar door het vallen van den klemtoon op het eerste lid der samenstelling de volgende lange letter, die door twee consonanten gevolgd werd, zeer licht kort kon worden.

De verhouding van *êkso* of *êgeso* tot *aigan* is eenigszins dezelfde als waarin het verb. *egson*, verschrikken, *egesa* vrees enz. en *ege* schrik, staan tot *agan*; bij beide heeft de vorming der woorden in de eerste plaats door het suffix *es* plaats gehad. Evenals van *ag* het gotische subst. *agis* gevormd is en in ags. en hd. *agesa*, *egesa* schrik, waarvan weder een ww. *egeson* schrik verwekken, zoo kan er een vorm *aiges* van *aig* bestaan hebben, waarvan verder gevormd is **aigesa* of os. **êgsa* bezit, en hieruit weder het ww. **êgson* of later Saksisch *êxen* en als substantief *êkso*, *exe* voortgekomen zijn. Hoe deze ontwikkeling in zijn werk gegaan is, kan nog niet nauwkeurig worden aangegeven. Substantiva met suffix *es*a*, als **aigesa*, hebben in alle Germaansche talen bestaan: Ohd. *heilsa* (sanitas), ags. *brytsa* (brokstuk), *gǽlsa* (luxuria) e. a. Vgl. hierover von Bahder Die Verbalabstracta 54.

Terwijl men het ww. *egson* verschrikken aantreft in het ags., komt *êxen* in geene der Germaansche talen voor. Toch zou wellicht zijn bestaan bewezen kunnen worden uit een woord, waarmede Lübben in zijn Mnd. Wdb. geen weg wist. Deel V, 147 komt voor: *sunder desse vorscrevene mochten dar ynne panden utexede lude*, Hanov. Stadr. 1399. Synoniem hier mede staat Weisthümer, 82 *so mach men panden vor einen uutechtschen man* (Holting to Ettelen 1411); *utechtische lude* zijn zij die *ut eht* d. i. zonder *eht* of bezitrecht in de mark zijn. In dergelijke

bepalingen komen nu eens *utechtische* dan eens *ungewaerde lude*, *buitenliede*, *uthman*, *buitenman* of *utheemsche* voor. De *utexede lude* zullen hiermede wellicht in veel opzichten gelijkgestaan hebben, maar niet onmogelijk is het m. i. dat het de naam is geweest van hen die wegens wanbedrijf, als b. v. het niet betalen der vastgestelde broke enz. *ut allen rechten yewyset waren* vgl. o. a. Weisth. III 183. Voor de vorming van het woord is het echter niet bepaald noodig, dat er een ww. *êkson* bestaan hebbe, het kan ook, evenals *gewaarde lieden* en *ongewaarde* van *ware*, direkt van *êksa* bezit gevormd zijn door analogievorming; *utexede* is dan de tegenoverstelling van **exede* = gewaarde.

ROENKOKEN.

In het Markerecht van de Lutte — Overijs. Stad-, Dijk- en Markeregten III, 12 — leest men blz. 61 N° 183 *copia van die waeren en schaeren der Lutter marcke gelich sie ingebrandt hebben anno* 1619

Molter hoerne

Des Richtershuess 1 *waer*, *Roemkoeken XV.*

op de volgende tien bladzijden komt het woord, steeds met eene hoofdletter geschreven, gedurig voor.

Op een der vergaderingen van het Overijs. Genootschap is de vraag gedaan naar de dieren, die hieronder te verstaan waren. Een antwoord was wat het laatste lid der samenstelling betreft wel te geven, daar dit woord een weinig vroeger in hetzelfde markerecht voorkomt. Op blz. 14 toch staat het woord voluit te lezen in het andere deel van het markerecht, dat, van taalkundig oogpunt bezien, veel beter is dan het latere. Aldaar staat n° 36 *Item een yeghelick buer sal syne alynhhe verkene up den brant* (het merken voor de markweide) *brenghen mit al synen roden kodekene, ten weer sake dat wie soe kleine kodekene hadde, dat hie deer daer niet wal brenghen konde.*

Hier heeft men dezelfde vereeniging van kodeken en varkens, die op blz. 61 in de beschrijving der waren teruggevonden wordt; b. v. *Hartminck* 1 *waer bebrandt met* 9 *fercken*, *roem-*

koken 6, *Molthoff* 1 *waer met elven verkken*, *Roemkoeken X* enz., blz. 68 *per eundem met twee verckens*, *roenkokens* 4, blz. 66 1 *waer met* 15 *verckens und* 12 *roenkoken.*

Het woord *koken* of voluit *kodeken* beteekent klein varken en moet dus een verkleinwoord van *kode* Markr. v. L. 14 zijn. De beteekenis blijkt ten duidelijkste uit het Boek v. d. Byen f. 182[a] *ene alte swarten soghe mit seven swarten kodekens quam int Cloester.*

In de Duitsche markeboeken is herhaaldelijk sprake van het recht van zwijnen in de mark te drijven en deze zwijnen kunnen zijn: *schultswîne* en *trochswîne.* De eerste zijn de varkens, waarmee cijns werd betaald, derhalve vette varkens, de trochswîne zijn biggen.

Nu worden bij de boeren, vroeger nog meer dan thans, twee soorten van biggen onderscheiden: de biggen, die te jong zijn om zelf voedsel te zoeken en met melk nog gevoerd worden, heeten trogzwijnen; zijn ze oud genoeg om zelf in het bosch te zoeken naar hetgeen hen tot voedsel strekt, dan worden ze losgelaten om te *roden* of *roën* in het bosch. Dit zijn de hier bedoelde *rodenkokene* of *roenkokens.* De spelling *roemkokens* berust dus op misverstand of op slechte lezing, *roden kokene* had evenals de andere vormen aaneengeschreven moeten worden en zonder de hier en daar voorkomende hoofdletter.

Terwijl de kleine biggen den naam van *poggen* dragen, hebben de grootere, of kleine varkens nog denzelfden naam. De umlaut door den uitgang *-kîn* of *-ken* heeft van de *o* een *ö* of *eu* gemaakt, en door de samentrekking van *kodeken* tot *koken* is dus ontstaan *keudeken* en *keuken.* Nog is dit de uitdrukking, die men in meer afgelegen plaatsen hoort, zoo b. v. in Beltrum: *oẽse keukene* (in *oẽse*, uit *unse*, hoort men een zeer zwakken nasaalklank). Elders is *keukene* tot *keune* saamgetrokken.

Utrecht. J. H. GALLÉE.

EIN FRAGMENT EINER UNBEKANNTEN HANDSCHRIFT VON GELRES WAPENBOECK.

Herr Oberbibliothekar Dr. W. Pertsch entdeckte vor kurzem auf der Herzogl. Bibliothek zu Gotha an dem Deckel eines Buches mit der Signatur »Apthonii Progymnasmata 1598" ein altes Pergamentblatt in kl. Fol., welches, wie mir durch die gütigen Mittheilungen des Herrn Professor Dr. M. de Vries in Leiden schnell zur Gewissheit geworden ist, ein sehr interessantes Bruchstück der mittelniederl. Wappendichtung enthält, die neuerlich in glänzender Ausstattung des Textdruckes, der photographisch und lithographisch facsimilierten Handschriften und der sehr zahlreichen alten Wappenbilder unter dem Titel:

Wapenboeck ou Armorial de 1334 *à* 1372 *par Gelre*, *Héraut d'Armes*, *publié pour la première fois par M. Victor Bouton*, *Peintre Héraldique et Paléographe*, *Paris et Bruxelles* 1881,

herausgegeben worden ist, aber, ohne Zweifel nur wegen ihres hohen Preises, in Deutschland noch keinen Eingang gefunden hat, und mir nur durch die zuvorkommende Übersendung von M. de Vries zur Vergleichung mit dem hiesigen Fragmente zugänglich geworden ist.

Das Goth. Blatt (Cod. Membr. II, 219) ist ohne erheblichen Schaden für den Text an den vier Ecken durch schräge Endschnitte etwas abgestumpft, hat aber da, wo es als Bandrücken gedient hat, also querüber in der Mitte des Textes, schon auf der ersten (inneren), besonders aber auf der zweiten (äusseren) Seite durch Umbrechung und Abscheuerung starke Beschädigungen erfahren, welche an diesen Stellen die Schrift theils sehr

schwer lesbar machen, theils dieselbe völlig zerstört haben. Wo das Blatt unversehrt ist, haben wir es mit einer kleinen, aber sauberen Hand des 14 Jahrh. zu thun, welche den Text sorgsam und vorwiegend correct wiedergibt; die Hdschr. ist in zwei Spalten von je 57—59 Zeilen geschrieben, die Zeilen haben durchaus rothdurchstrichene ein wenig herausgesetzte Initialen, der Hauptabschnitt (v. 123) ist durch einen vergoldeten, neben zwölf Zeilen des Textes zierlich hinabgeschwungenen Anfangsbuchstaben ausgezeichnet. Das genau mit dem bei Bouton gegebenen übereinstimmende Wappenbild ist geschickt und farbenhell ausgeführt und bis auf kleinere Abschabungen wohl erhalten: es nimmt in der ersten Spalte der zweiten Blattseite den Raum von ungefähr 30 Zeilen ein und scheidet die in dem Goth. Fragment eigenthümlich vorliegenden beiden Theile des Gedichts von einander.

Von diesen beiden Theilen entspricht nämlich nur *der erste* dem von Victor Bouton in seinem Gelreschen Wapenboeck (pag. 49—55) unter der Überschrift *Diederijch van Elnaer* mitgetheilten Abschnitt, dessen Anfang, die allgemeine Einleitung und den Beginn der Erzählung in 56 Versen (p. 49—51) enthaltend, in unserm Bruchstück noch fehlt, welches vielmehr, abgesehen von den handschriftlichen Varianten und einer bei Bouton unleserlichen Stelle, in seinen ersten 122 Versen genau mit vv. 57—178 des betreffenden Abschnitts der Paris-Brüsseler Ausgabe übereinstimmt.

Das Merkwürdige unseres Goth. Fragments besteht nun darin, dass in ihm nach dem Wappenbild *ein zweiter Theil* des Gedichts von Diederiic van Elnaer folgt, welcher bei Bouton gar nicht vorhanden ist und also deutlich darauf hinweist, dass unser Bruchstück einer Hdschr. des Gelreschen Werkes angehört hat, die einen andern (ursprünglicheren? oder später erweiterten?) Text enthalten hat als die von Bouton benutzte. Man ist geneigt an das Erstere, an die grössere Ursprünglichkeit des Bruchstücks, zu glauben, wenn man die reinere Mnl. Mundart desselben erwägt, welche in vielen Fällen vortheilhaft gegen

die niederrheinisch gefärbte Sprache der andern Hdschr. hervortritt (vgl. *tso*, *tse* für *tot*, *te*, — *tsiit* für *tiit*, — *stoltsen* für *stolten*, *stouten*, — *grossen* für *groten*, — *vergessen* für *vergeten*, — *vuesse* für *voete*, — *vuys* für *uut*, — *zues* für *zoet*, — *Diederiich* für *Diederiic*, — *riich* für *riic*), und wenn man bedenkt, dass in Form und Inhalt dieses zweiten Theiles sich die Absicht des Dichters geltend macht, den bisherigen schroffen Verlauf der knappen Erzählung in eintönigen Reimpaaren sowohl durch den weicheren Klang vierzeiliger kreuzreimender Strophen, als auch durch lyrische, Klagen zu einem künstlerisch gerundeten Abschluss zu bringen, was einem späteren Schreiber nicht füglich zugetraut werden kann.

Ich will nun zunächst den Text des Goth. Bruchstücks, soweit ich ihn zu lesen vermocht habe, mittheilen, indem ich die Abkürzungen der Hdschr. auflöse, die Namen durchweg gross schreibe und meine Interpunction sowie die Abweichungen des Boutonschen Textes hinzufüge.

1. DER TEXT DES GOTH. FRAGMENTS.

1. 1 Sp. a. [D]oe die van Ludicke tfelt verloren,
[V]oir Sint Truden spien eerst guldiin sporen,
Dair ontfinc eerst ridders naem siin liif,
Die hi voerde in moede stiif.
Dair na hi sint in Prusen reyt,
In Littouwen menlic streyt
Onder onser vrouwen bannyeren:
Dair viel zeer hart dat scoffieren,
Dair bleef veel menich heiden doot,
Die cristen hadden groten noot.
Opter Streuen dat gescach
Op onser lieuen vrouwen dach:

---

v. 1. B. *Luutghe*; — v. 2. *guldein*; — v. 3. *ritters*; — v. 4. *Don he wooert*; — v. 5. *Dair no he*; — v. 6. *menlich*; — v. 7. in unsrer Hd. immer die Abk. *v̊uwen*; — B. *bannieren*; — v. 8 *Do* — v. 9. *Do bleej vil manich*; — v. 10. in G.

Si leden honger ende dorst,
Dair toe dwancse zo der vorst,
Met vervroos veel menich man,
Die ic genennen nyet en kan, —
Som aen voete ende aen hande,
Conde ende gaste vut vreemde lande.
Dair na voir die heelt tehant
Al tot Rusen in dat lant
Bi den kueninck van Noorweghen,
Dair zach men den stolten deghen:
Voir dat huus te Pekesaert
Also zeer geworpen waert,
Dat hi lach in yamers noot,
Te twee stonden voir doot
Wart hi van den storm gedragen,
Dat huerd ic birue riddre zagen.
Van den kueninck hi zeder sciet:
God een ander reyse beriet
Van den Liiflantschen heren,
Die dicke hebbent gereist mit eren,
Beide op Rusen ende op Littouwen.
Aldair mocht men den heelt scouwen:
Dair na men strit in Prusen zach,
Dair een grote reyse gescach

---

immer abgekürzt *gůten*; B. *grossen not*; — v. 13. *Zi ledent honger inde*; — v. 15. *Doer vroos vil manich*; — v. 16. *ich*; — *in*; — v. 17. *Zom aen vuesse ind*; — v. 18. *Conde ind gaste vuys*, im Drucke steht durch einen Lesefehler *Coude*, in G. deutlich *Conde*; — v. 19. *Dair no voer die heelt tse hant*; — v. 20. *Al tso Rusen*; — v. 21. *Biden kuninc*; — v. 22. *Door zach man den stoltsen*; — v. 23. *huys tse Pekezaert*; — v. 24. *Alzo*; — in B. steht hier schon einmal gegen Reim und Zusammenhang der spätere v. 28. *Ich kueret birve rittren zaghen*, der irrthümlich von unten heraufgekommen ist, im G. Fr. aber richtig hier fehlt; — v. 24—28 haben durch Verschabung sehr gelitten, sind aber mit Hülfe von Boutons Text fast ganz sicher zu erkennen gewesen; — v. 25. B. *he*; — *yammers*; — v. 26. *Tse twey stonde*; — v. 27. *he*; — v. 28. *ich birve rittren*; — v. 29. *dem kuninc he zider*; — v. 30. *eyn*; — v. 31. *Van deem*; — v. 32. *Dien dicke haent gereist met*; — v. 34. *Aldoor mocht man*; — v. 35. *Doer no man zint*; — v. 36. *Do eyn*; —

Te Littouwen in dat lant.
Dair wart geheert ende zeer gebrant,
Veel menich heiden stort siin bloet
Van den godes riddren goet,
Dair toe gaste vut vreemde lande;
W..... em getroost, dat hi rande
In [Zee]lant: voir die Veer
Dreif hi menlike weer
Mit sinen stolten liue,
Wan in den herden kiue
Hi was des daghes nots
Den vrienden tot enen trots:
Hi trat voir die vrunde siin
Recht als een houwende swiin,
Dat steit voir den honden,
In grymmende moede vonden.
Voir den Bryel zo was die striit
Mit groter noot end arbiit
In anxte van sinen liue:
Duer dienst van reynen wiue,
Duer manheit ende duer minne
I Sp. b. Halp hi der keyserinne,
Die van Hollant was geboren.
Aldair hief aen een groten toren:
Een scip ouer des andren clam,

---

v. 37. *Tse*; — v. 38. *Da*; — *ind*; — v. 39. *manich*; — *stoort siin*; — v. 40. *rittren*, in G. ist *riddren* stark verwischt, und v. 41—43 sind durch die untere Brechung sehr durchlöchert und abgescheuert, nur mit Hülfe des andern Textes einigermassen lesbar; — v. 41. B. *Dair tso gaste vuys vreemde lande;* — v. 42. *Wie sich getroost dat he rande*, in G. könnte *Wair* oder *Want* oder *Wie h* an der bis auf den Initialen verlöschten Stelle gestanden haben; — v. 44. *he menliche*; — v. 45. *stoltsen*; — v. 46. *Do in dem*; — v. 47. *He was des dughes noots*; — v. 48 *Dem*; — *tseynen trots*; — v. 49. *He trat voir die vriende siin*; — v. 50. *Riecht als eyn*; — v. 52. *grymmighe woede*; — v. 53. *Voir den Briel so was der streit*; — v. 54. *Mit grosser noot ind arbeit*; — v. 55. *In anxste sinen live*; — v. 56. *Durch dienst der*; — v. 57. *Durch*; — *inde durch*; — v. 58. *Hilf he*, in G. ist von dem *a* in *halp* der vordere Strich stark verwischt, so dass es wie *Hilp* aussieht; — v. 60. B.

Groten scade men dair nam.
Voir Liproede gesien waert
In een reyse, die was haert,
Dair viende vast worden gestoort,
Scoon haue van dan gevoort.
In Prusen hi zeder quam,
Vanden hoofmeister vernam
Een grote reyse in Littouwen:
Aldair mochtmen den heelt scouwen,
Dair wart geheert ende vast geslagen
Meer dan mens' dick weet te sagen!
Dat weder onnentlick waert,
Eer tiit men moest die wedervaert.
Dair na quam hi in Brabant,
Dair hem grot eere wart bicant.
Doe tvlaemssche heer bi Bruesel lach,
Groot auenture hem gescach:
Des naesten dach[s] voir den striit
Sachmen den heelt mit ganssen vliit
Met vrien moede ongespaert:
Menich dair geuanghen waert.
Die auenture van gode quam,
Dat men den heelt geuanghen nam.
Voir Bornhout gesien waert
Mitten greue Ghiraert,

---

grossen; — v. 61. *Eyn scif*; — *ander*; — v. 62. *Grossen scade man*; — v. 64 *eyn*; — v. 65. *Die viende vast werden*; — v. 66. *ghewort*; — v. 67. *he sider*; — v. 69. *Eyn grosse*; — y. 70. *mocht man*; — v. 71. *wert*; — *ind*; — v. 72. *weist tse sagen*; — v. 73. *onnentlich*; — 74. *Eer tsiit*; — v. 75. *Daer*; — *he*; — v 76. *Wair hem grosse ere wart becant*. — v. 77. G. *tvaemssche*, B. *Tflaemssche*; — v. 78. B. *Groos avanture dair ghescach*; — v. 79. *Dės noesten dach voir den striit* (so in Boutons Druck, in seiner photogr. Hdschr. u. Goth. Fr. sieht das letzte Wort deutlich wie *strut* aus, der Reim des folg. Verses wie *vlut*; — v. 80. *Zachman*; — für *gansser* in B. u. G. ist *ganssen* zu lesen; — v. 81. *onghespaert*, in G. ist das *p* sehr undeutlich, das *t* fast verwischt, so dass das Wort aussieht wie *ongefaere*; — v. 82. *Menlick do gevanghen waert*; — v. 83. *avanture*; — v. 84. *man*; — v. 85. *Voir Bornheim*; — v. 86. *Ghie-*

Die van den Berge was genant,
Die menlic streit mit siinre hant.
Duer lust ende duer eren loue
Voer hi sint tot enen houe
Tot Winsoor in Yngelant, —
Men spreect, het heeft hem tliif gepant:
Die ziecte ontfinc hi opter zee,
Sint en wapent zichenyer mee
Ende is van liue ter doot gecomen!
Des siin vrund haent scade genomen,
Want hem ye was ter eren gho.
Sus verbleeck siin soffier blo,
Ende dair toe siin luc was out,
Dat hi droech na eren [sto]ut, —
Twaelf stucke, die gegeriert,
Dair in costelick lach getsiert
Een inscilt van robiin,
Dair onder hi leit dicke piin,
Dair in van margrute en een maen
Had dicwiil wel gedaen.

---

raert; — v. 87. *Berghe*; — *ghenant*; — v. 88. *Do menlick*; — v. 89. *Durch ghelofte ind durch eeren love;* — v. 90. *Vooer he sent to eymen hove*; — v. 91. *Tso*; — *Ynglant*; — v. 92. *Man sprecht het haef hem liifs gepant*; — v. 93. *Die zuycke*; — v. 94. *Zine en Wapent tso zich met mee*, wo der undeutliche Text der Hdschr. gewiss unrichtig gelesen ist; — v. 95. *Ind es*; — *doet*; — v. 96 *vrient*; — v. 97. steht in der phot. Hdschr. bei Bout. deutlich *ye* u. *gho*, während der Druck *ya* u. *gelro* gibt; — v. 98. *Ho berple zo siint schier blo*, und v. 99. *Inder dair tzoe siin gel eyz gheven*, was nach der unleserlichen Stelle der Hdschr. von Bouton gerathen ist, hat keinen Sinn und ist nach unserm klaren Text zu berichtigen; -- v. 100. *Dat he voder nooerre egeucht* (im Drucke), wofür sich aus dem Facs. allenfalls erkennen lässt: *Dat he voerde no eeren* . . .; — v. 101. 102. ergibt der arg verwischte Text der phot. Hd. nichts mit einiger Sicherheit als in v. 101 das Schlusswort *gegeriert* und für v. 102 vielleicht den Schluss *coster* . . . *lach getsiert*; — v. 103. B. *Der onder* . . ., v. 104. . . . *doir* . . . *becant* . . ., so in Boutons Druck, aus der phot. Hdschr. ist in Wahrheit nichts zu erkennen als allenfalls am Schluss von v. 104 *pin*, in G. ist der Text völlig klar wie oben: — v. 105 in G. steht deutlich *margrut een een maen*, welches passend gebessert wird in *margrute en een maen*, in B. *Door de* . . . *van margriis eyn maen*; — v. 106. B. *dick wiil*

Siin helm na sciltes verwe sciin, —
Een hulle, die was root robiin,
Dair op costelic stont getsiert
Een vluegel XII stucke gegeriert,
Mit eynen inscilt van robiin,
Dair onder hi leit dicwiil piin,
Dair in een maen van margrus:
Manheit him viel dic te hus
Meer dan siin liif vermochte,
So zoet hem die eere dochte! —
fol. II Sp. a. Van Elnaer here Diederiic,
God waec hem ter zielen riic
Ende vergeue hem siin misdaet!
Of hi hem ye vergeten haet,
So ghun hem god aen miswende
Die ewige vruechde sonder ende!

Nach dem Wappenbilde folgt der unserem Bruchstück eigenthümliche, in Boutons Ausgabe ganz fehlende zweite Theil des Gedichts über Diederiic van Elnaer.

In eynem walde wilde
Ic eyns morgens reit.
Sach ic een wyflick bilde,
Dair hi wart [in dat graf geleit]:
Van claghen ende van kermen

wael; — v. 107. *verwen sciin*, wo *sciin* entweder um des Reimes willen für *scein* (Ind. Praet.) steht wie oben v. 54 *arbiit* für *arbeit*, oder der Vers geschrieben werden muss *Siin helm gaf scildes verwe sciin*; — v. 108. B. *Eyn*; — v. 110. *Eyn*; — *stuck*; — v. 111. *eynem*; — v. 112. *he leit*; — v. 113. *Dair in eyn maen van margriis*, v. 114. *Manheit eem viel dicke hiis*, wo ich in der phot. Hd. nur lesen kann: *margrus: hus*; — statt *viel dicke hus*, wie auch in G. steht, muss wohl geschrieben werden *viel dic te hus* = fiel anheim, ward zu Theil; — v. 116. B. *Zo zues eem*; — v. 117 *heer Diederiich*; — v. 118. *God maech eem tser zielen riich*, wo unser Fragm. richtig *waec* (erwecke) hat; — v. 119. ist in G. sehr verschabt, aber mit Hülfe des Boutonschen Textes sicher zu lesen (*Inde vergeue siin missedaet*); — v. 120. B. *Of he sich ye vergessen haet*; — v. 121. *Zo ghuen eem God aen meswende*. — v. 123—127 sind stark verblasst und verschabt, konnten aber mit Hülfe der Lupe sicher

Zo wert hair dick zo wee,
Het mocht eenen steyn ontfermen,
Zi en mochte min no me.
Zi riep lude end bitter
»Owe! owe!" tot menigher stont,
Dat bii eeren ritter
Den wormen riv is kont,
Ende zi dat vleys vertaren,
Des ionghen ridders liif,
Die in ridders waren
Hilt zo menighen kiif
Ieghen gods viande
Al in Prusenlant:
»Die heelden hi erkande,
Wair hise te velde vant!
Men zachen in Littouwen
Mit scilt ende ooc mit speer
fol. II Sp.b. Teworpen ende tehouwen
In ridderliker weer:
Hi plach gods ande te wreken
Ende eyne[s] wiues toren,
My zal dat herte breken,
Duer dat ic en heb verloren.
Doot gaer ombehende!
Owe du bitter doot!
Mac my miins leuens ende
Ende help my uter noot,
Sint tu my hebst berooft
Miins herten duerste pant!"
Ic wil dat alsus gelooft:
Eens quam ic toegerant
In eenen wald gair ongeure

---

gelesen werden, die Ergänzung in v. 126. habe ich bei gänzlich geschwundener Schrift nach Sinn und Reim gerathen; — v. 139. in d. Hdschr. *goods*, ebenso v. 147; — v. 148. in d. Hdschr. *eyne* statt *eynes*; — v. 156. in d. Hdschr. *hertsen* für *her-*

In een enghen smalen pat,
Dair een reyn figure
Mit groten rouwen zat.
Ic zach inmids haar wangen
Enen kanel gaen,
Dair duer zo was gegangen
Veel menich bitter traen:
Van rouwen ouer uloedich

»Owe. . . . . .
Sprac si, dat edel wiif,
»Hi was bi allen vrouwen
Sachter dan een lam,
Mar leeu aen bant, in trouwen!
Als hi te velde quam.
Sus wil ic dy nennen
Den ridder bi den scilt,
Dat tun tebet zult kennen,
Sint tuen weten wilt:
Parle wit end dure, —
Verstant wat men dy leert! —
Parle mit lasure
Tesamen gebanteert,
Dair op zo leecht een bare,
Die was vierich root, —
Men sach die wapen clare
Blicken in menigher noot!

Hiermit schliesst das Goth. Pergamentblatt, und es ist sehr zu beklagen, dass von dem zweiten merkwürdigen Stücke des

ten; — v. 163. *in mids*; — von vv. 168—184, welche gerade auf dem oberen Theile der als Buchrücken gemissbrauchten Stellen unseres Pergamentblattes sich befunden haben, sieht man zwar noch fast alle Initialen, und auch die Plätze der geschwundenen Zeilen fallen noch deutlich in's Auge, aber von dem Text habe ich etwas irgend Erhebliches nicht zu entziffern vermocht. — v. 193. in d. Hdschr. *twn* statt *tun*. —

Gedichts weder die 18 mittleren Verse noch die Schlussverse erhalten sind. Jedenfalls aber lehrt die Beschaffenheit dieses Bruchstücks, dass es für die Wissenschaft von hohem Werthe sein würde, wenn von der ganzen guten Hdschr. des Gelreschen Wappenbuchs, zu welcher dasselbe gehört hat, anderwärts noch weitere, wo möglich beträchtlichere Reste aufgefunden werden sollten.

2. SPRACHLICHE BEMERKUNGEN.

Im allgemeinen charakterisiert sich die Mundart des Schreibers unseres Bruchstücks durch einen in der Mnl. Schriftsprache seltneren Iotacismus, indem er immer *dair*, *aldair* für *daer*, *aldaer*, *wair* für *waer* (ubi) v. 142, *hair* für *haer* pron. poss. 3 pers. fem. v. 163 und pron. pers. 3 pers. fem. v. 128, *voir* für *voer* (prae) v. 2. 49. 51. 53. 79, und *voir* für *voer* (profectus est) v. 19 schreibt, auch *gair* für *gaer* (penitus) v. 159 neben *gaer* v. 151. Auffallend ist ebenso die Ausweichung des *e* in *a* vor *r* in offener Silbe in *vertaren* für *verteren* (consumunt) v. 135 und *waren* für *weren* (armis) v. 137.

Über Wortform und Wortbedeutung, Wendung und Structur dürfte im einzelnen noch Folgendes anzumerken sein.

v. 2. *spannen*, welches Gr. I², 970 nicht in der ersten Cl. der Mnl. starken redupl. Conj. mit aufgeführt ist, kommt in der Bedeutung fest machen, befestigen (*spien eerst guldiin sporen* legte zuerst goldne Sporen an) auch anderwärts vor: *dien doen vaste daden spannen* die banden ihn da fest Sl. v. Woer. II, 8764, und Mhd.: *zwêne goldîne sporn het man ir an gespannen* En. 60, 33. *er spien im an daz goldes werc* Parz. 157, 11 (Mhd. Wb. II², 481ᵇ). *geschüede he um die beine spien* Schachb. 218, 23 (Lexer II, 1069).

v. 3 muss am besten *siin liif* (sein Leib d. i. der junge Held) als gemeinsames Subject von *ontfinc* und von *spien* genommen werden, wenn man nicht lieber *hi* vor *spien* ergänzen will, wie man zu derselben Ergänzung auch v. 63. 85. 94 versucht ist.

v. 4. *in moede stiif* in festem Muthe (*stiif* rigidus, durus, firmus, stabilis. Kil): *hout u so stijf ghesint, dat ghi* Lek. Sp. III, 3, 675. *maer tgherechte ware soe stijf* (rücksichtslos), *et soude den coninc nemen dlijf* ib. III, 11, 15. *so is der rechter minnen zwaert also scharp ende stijf* (fest, hart) *daer teghen* D. Minn. Loep I, 1143. *Tisbes leefde in eren stijff* (unbeugsam) ibid. I, 2483. *die vrouwe beval hem emmer stijff* (ganz ohne Schwanken) ibid. III, 3678. *off dat yemant minnet stijff* (unbedenklich, ohne alles Besinnen) *sijns vaders, ooms of broeders wijff* ibid. III, 333.

v. 18. *Conde* bedeutet in seinem Gegensatz zu *gaste uut vreemde lande* die Kunden, die Bekannten = die schon im Preussenland einheimischen Krieger.

v. 23 u. 28 ist mit *dat huus* natürlich ein fester Platz gemeint.

v. 28 *birve* (= Mnd. *bederve*, *berve*, *birve* Mnd. Wb. I, 172) tüchtig, gut.

v. 46 *in den herden kiue* in dem schweren Krieg, wie unten v. 138 *hilt zo menighen kiif* bestand so manchen Kampf. Im Mnl. ist *kiif* sonst häufiger in der Bedeutung »jurgium, altercatio", wie die Ableitungen *kijvinghe*, *kijvagie*, *ghekiif* ausschliesslich = rixa, lis, jurgium. Kil.: *die houden man ende wijf dicwijl leven in een kijff* d. Minn. Loep IV, 1664. Aber Mnd. *kif* m. Streit, Krieg sowohl mit Worten als mit Waffen, Mnd. Wb. II, 467b. *kyfe*, *kif* bellum Dfb. gl. 71b. Nov. gl. 51a. *kiff* pugna, prelium Dfb. gl. 471b. 454c. (vgl. *Keib* m. Gr. D. Wb. V, 429 ff).

v. 47. *nots*, wofür sich mir sonst kein Beleg darbietet, gehört offenbar zu den Adv. von der abnormen genet. Singularbildung aus einem st. Fem. wie das allgemein verbreitete *nahtes*, *des nachts* und Mnl. *moetkuers* sponte, *tehants* illico Gr. III, 133 f. Dieses Adv. muss »nothwendiger Weise, gedrungener Massen" bezeichnen und findet sein deutliches Gegenbild im engl. *needs*.

v. 55. *als een houwende swiin* wie ein wilder Eber: vgl. Mhd. *hauende schwein* Wildschweine, *hawend swein* Lexer I, 1358.

Nhd. *Hauer* bei den Jägern, wann ein Eber fünf Jahr alt ist, *ein hauendes Schwein* aper, sus sylvestris mas, Frisch teutsch-lat. Wb. I, 423, — also nur der technische Ausdr. für einen vollwüchsigen Keiler.

v. 60. *hief aen* hob an, s. über die Präteritalbildung Gr. I², 971.

een groten toren ein grosses Leid: in diesem Sinne kömmt das Wort oft vor, z. B. *toren ende verdriet* (Leid und Verdruss) Karel d. Gr. fragm. I, 710. *tgrote verlies entie toren van minen vrienden* (Verlust und Schmerz) ibid. II, 1377. *toren, rouwe ende verdriet* ibid. II, 2343. *groet was altoes Ritsardes toren om den vader, dien hi verloren heeft* (Schmerz, Trauer) ibid II, 3278. *alle onse leven hebben wi toren, siecheit, pine ende arbeit* Lek. Sp. I, 23, 66. *dats zullen hebben toren liede van gheestelijken abite* ibid. I, 25, 94, und sonst oft, wo überall von »Zorn" keine Rede ist.

v. 61. *een scip ouer des andren clam* das Schiff des einen kletterte über das des andern empor, die Schiffe überfuhren einander im wilden Seekampf, — energische Kürze des lebendig malenden Ausdrucks! —

v. 65. *gestoort* geschlagen, vernichtet, also im Sinne von *testoort* zerstört. De Vries in der Woordenl. zu seiner Ausg. des Lek. Sp. glossiert p. 615 *storen* mit, te gronde rigten, verbreken, vernielen, für Stellen wie: *wat riken dat men scoort, moet emmer worden ghestoort* Lek. Sp. I, 41, 104. *daer hi mede woude — des duvels macht storen* ib. II, 1, 19. *die die helle zoude storen* ib. II, 5, 128. So heisst es in den Brab. Yeesten: *Pippijn — stoerde* (zerstörte) *casteel ende stede mit sijnre groter mogenthede* I, 1450. *ende stoerde al de poert* I, 1453. *sint dat u mijn swert stoert* (niederschlägt) II, 550.

v. 66. *scoon haue* schöne Habe, grosse Schätze, reiche Beute, — das Wort begegnet überall im Sinne von »Reichthum, Schätze, Aufwand": *onder alle die diere gaven, die die versmadre van haven van den milden gevere ontfinc* St. Franc. Lev. 3394. *teen gave, dat sij ontfanghen voir rijcke haue* d. Minn.

Loep II, 1182. *so soude hi winnen tot sijnre have die schoonste vrouwe* ib. I, 2024. *meltheit es so hoghen have* (ein so edler Schatz) Lek. Sp. III, 12, 113. *dwelke cost veel haven* (grossen Aufwand) Brab. Yeest. VI, 11549. *begraven eerlic mit groter haven* (mit reichem Aufwand) ib. I, 1058, und ähnl. 1653, II, 4055. *in sinte Romeins kerke begraven, die hi eerst rike maecte van haven* (durch Schenkungen) ib. II, 4045. *en bat hi anders ghene have* (keinen Schatz) ib. II, 2073. *renten met groter have* ib. III, 1838.

v. 68. *van den hoofmeister* steht wohl für *van den hooghmeister* od. *hoomeister*: Mhd. *hôchmeister*, *hômeister* der oberste Vorgesetzte eines geistlichen Ritterordens Lexer I, 1316. Mnd. *hômêster* der Hochmeister des Deutschen Ordens Mnd. Wb. II, 292b, von dem doch allein hier die Rede sein kann, nicht aber von einem Gutsverwalter (Mnl. *hoofmeester* praefectus aulae, promus, procurator peni, Kil. Mhd. *hovemeister* Aufseher über die Hofdienerschaft Lexer I, 1364).

v. 73. das schwere Adj. *onnentlik* würde am schnellsten zu beseitigen sein, wenn man *onentlik* schreiben wollte, = *onendelick*, *oneyndelick* infinitus Kil. Man müsste dann den Vers verstehen: das (stürmische) Wetter wurde unendlich, tobte ohne Aufhören, liess nicht nach; aber das *nn* steht ganz deutlich im Text, auch bei Bouton, und das Wort scheint somit zu dem Stamme *ninde*, *nant*, *nunden* Grff. II, 1092. Mhd. Wb. II, 378 zu gehören, welcher im Mnl. in dem Subst. *gheninde* Muth, Macht, Kraft, Eile, Eifer, Vertrauen (*coen gheninde can wonder maken* Lek. Sp. III, 2, 125. *zijn gheninde* ibid. II, 48, 8. *met geninde* muthig Karel d. Gr. fragm. II, 288. mit Kraft Lek. Sp. IV, 3, 54. eifrig, eilig ib. III, 3, 356), wie in dem gleichbedeutenden *ghenende* (*mit ghenende* mit Kraft Lek. Sp. II, 29, 26. *mit ghenenden* eifrig d. Minn. Loep III, 114) und *ghenent* (*met ghenent* mit Muth und Eifer Brab. Yeest. VII, 772. VI, 6361. 10058) deutlich hervortritt. Auch abgeleitete Adjectivbildungen kommen vor: *ghenindich* tüchtig, starkmüthig (*met ghenindighen zinnen* Lek. Sp. IV, 4, 17) und *ghenendelike*

adv. muthig, tapfer (*her Leonijs van Boutersheem liep ghenendelike vellen — den leidsman van hen allen* Sl. v. Woer. 2280), und das Mhd. bietet innerhalb dieser Wortgruppe auch Formen wie *nendeclîche* auf kühne Weise Lexer II, 56, *ungenende* stf. Muthlosigkeit und *ungenende* adj. unfügsam, widerstrebend Lexer II, 1853. Dazu stellen wir unser *onnentlik*, welches, als negative Form ohne das Präfix *ghe-* gebildet, gegen Mnl. *ghenendelike* nicht eine geradezu negative, sondern wie Mhd. *ungenende* nur eine verkehrende, verschlechternde Bedeutung für sich in Anspruch nimmt, = auf verkehrte Weise stark und heftig, sehr ungünstig und widerwärtig, — was für das Wetter offenbar viel bezeichnender ist als die blosse lange Dauer.

v. 74. ist im Geiste der knappen Ausdrucksweise unseres Dichters hinzuzudenken »beginnen" (Sinn: dass man schon vor der Zeit die Rückfahrt antreten musste).

v. 78. *groot auenture* grosses Begegniss, grosses Unheil, und v. 83 *die auenture* die schlimme Fügung, welche Bedeutung sich schon annähernd aus Mnd. *eventur* Gefahr Mnd. Wb. I, 753[a] ergibt, aber auch in manchen Mnl. Beispielen ganz deutlich erscheint: *na deser aventure* nach diesem schweren Vorgange St. Franc. Lev. 801. *also als daventure* (die schlimme Fügung) *cam, dat den helegen man mesquam* ib. 7281. *als daventuir ten quaetsten went* wie sich die Sache zum Schlimmsten wendet d. Minn. Loep I, 726., während in anderen Stellen im Gegentheil der Sinn des glücklichen Zufalls vorwaltet: *hets aventure* es ist noch ein Glück Karel d. Gr. fragm. II, 4363. *davonture dicke sneeft* der glückliche Fall schlägt oft schlimm aus Lek. Spiegh. III, 3, 302.

v. 92. *het heeft hem tliif gepant* es hat ihm das Leben gekostet: Mnl. *panden* capere pignus, pignora auferre Kil. Mnd. *panden* eine Sache als Unterpfand nehmen Mnd. Wb. IV, 296, dann überhaupt wegnehmen, entreissen. Sonst wird dieser Sinn namentlich in Wendungen mit dem Subst. *pant* (Verpfändung, drohende Gewalt, Rechtsentziehung) ausgedrückt: *dat sijn lijff bleeff onverloren ende hoir lijff in sdodes pande onder hoirs va-*

ders vrienden hande (in der Gewalt des Todes) d. Minn. Loep IV, 1049; besonders in der Phrase *pant doen* (beschädigen, gewaltsam Schaden anthun): *si sullen hebben viande, — die hem dicke sullen doen pant, daer sise moghen belopen* Lek. Sp. IV, 1, 80. *deden Pippine meneghen pant* Brab. Yeest. I, 637. *de coninc Desidere van den Lumbarden ende sijn here daden hem soe swaren pant* ibid. II, 693. *daer si met scadichde ende dede pant den anderen steden van Hollant* ib. VII, 16533.

v. 93. *die ziecte* die Krankheit (Mnd. *sēkede, sēkde* f. Siechheit Mnd. Wb. IV, 176a); bei Bouton *zuycke.*

v. 94. *zichenyer* steht für *sagenier, segenier, seynier* (Fischer), wozu ich im Mnl. nur das dem lat. *sagena* nachgebildete Grundwort *saghene, seghene,* (grosses Netz) bei Kilian verzeichnet finde, Nnl. *zegen,* welches auch anderwärts erscheint, schon Alts. und Ahd. *segina* Gr. 3, 466. 559 und Afries. *seine* Richth. 1002b, — beide Wörter Mnd. *segene, sege, seine,* grosses Zug- oder Schleppnetz, *segener, seiner* sagenarius, Fischer Mnd. Wb. IV, 168b. 169a. Mhd. *segene, segen, sege* st. schw. f. grosses Zugnetz, *segener* stm. der mit der *segen* fischt Lexer II, 848. 849; Dfb. gloss. 507a hat unter sagena *sege, segde, segentz,* unter sagenarius nur *vischer.* Der Sinn unseres Verses ist: er rüstete seitdem nicht einmal einen Fischer mehr zu einem Seezug aus, geschweige einen Krieger, — er war ganz dem Tode verfallen.

v. 95. *ter doot* zum Tode; — dass dieses Wort in den germ. Mundarten überall Masc. ist, hat Grimm (Gr. 3, 354. 522) ausdrücklich und ausnahmlos hervorgehoben, erst in der D. Myth. 801 hat er das alleinige Auftreten des weiblichen Genus in dem Mnl. *doot* constatiert, nicht aber das Schwanken des Mnd. *dôt* zwischen beiden Geschlechtern. Die höchst merkwürdige Erscheinung muss wohl, da auch Afrs. *dad, dath* nur Masc. ist Rhfn. 677b, für das Mnl. lediglich auf französ. Einfluss beruhen, das Mnd. Wort wird vermuthlich durch die nahe Mnl. Nachbarschaft in's Schwanken gerathen sein.

v. 97. 98 ist in *gho: blo* der Vocal auffällig, da sonst Mnl.

ga Gr. D. Wb. IV¹a, 1125 (vgl. Mnd. *ga*, *gei*, *goge*, *goje* Mnd. Wb. II, 1b) die geltende Form ist. Das von Kilian verzeichnete *gauw* (cautus, catus, sollers, agilis, alacer, attentus ad rem) bedeutet jetzt noch *rasch*, *schnell*, wie Mhd. *gâch* (schnell, plötzlich, ungestüm Lexer I, 722). Lautlich stimmt unser *ghô* ebenso genau zu diesem *gauw*, wie *blô* zu Kilians *blauw*, *blaeuw* caeruleus (vgl. Mnd. *blâ*, *blae*, *blaw*, *blauwe* Mnd. Wb. I, 349a). — Die Verbindung *hem ye was ter eren gho* (er strebte immer eifrig nach Ehre) ist bekanntlich in dem Mnd. *mî is gâ*, Mhd. *mir ist gâch* (ich habe Eile, heftiges Verlangen) sehr geläufig, s. Mnd. Wb. II, 2a. Mhd. Wb. I, 453b.

v. 98 ist der Vocal auch in *soffier* ungewöhnlich, vgl. *saffier* sapphirus Kil. *saphere*, *saffijr* sapphyrus Dfb. gloss. 511c. Mhd. *saphîr*, *saphîre* Lexer II, 666. — *Verbleeck* ist bemerkenswerth als *starkes* Praet., da auf Mnl. Mnd. Gebiete das st. Ztw. *blîken* bleichen (Mhd. *blîche*, *bleich*, *geblichen* Mhd. Wb. I, 205a) von dem schwachen *blêken* (Mhd. *bleiche* werde bleich ibid. I, 205b) fast ganz verdrängt ist: nur in der alten Grundbedeutung »glänzen" (vgl. Ahd. *erblîchendiu* resplendens, neben *ferblîchent* desinunt splendere Grff. III, 244. Alts. *blîcan* splendere Schm. 14a) begegnet mir das Wort einmal in dem Sl. v. Woer. *in hare geselscap sach men witte maelgen*, *halsberge ende swerde blîken* (: striken) II, 6259; dagegen in dem gewöhnlichen Sinne nur Mnl. *bleecken*, *bleeck worden* pallere, pallescere, *verbleecken* expallere, exalbescere, Kil. 63b. 565a. Mnd. *vorblêken* schw. v. Mnd. Wb. V, 317a.

v. 99. wenn ich die etwas beschädigte Stelle richtig gelesen habe, so kann der Vers nur bedeuten: »und dazu verlor sein glückbringender Wappenschmuck seine Kraft." Denn das muss mit »dem Altern des Glückes" gemeint sein, das er im Kampfe um die Ehre mit stolzem Selbstvertrauen getragen hat, da es nachher in der Beschreibung der einzelnen Wappentheile nicht nur heisst, dass er unter dem rubinenen Mittelschild oft schwere Kampfesnoth ausgestanden (vv. 104. 112), sondern auch dass der in demselben befindliche Halbmon aus Perlen, der also als

kraftverleihender Talisman gedacht ist, dem Helden oft wohlgethan (v. 106.) und ihm mehr Mannhaftigkeit und Kampflust eingeflösst habe, als er mit Leib und Leben habe durchfechten können (vv. 114. 115). Das ist es, wovon unser Vers sagt: *siin luc waert out.*

gegeriert (auch v. 110), welches Wort ich sonst nirgends finde, scheint ein dem lat. *girare* (umme winden, umbtriben, umb und umb bewegen zu ring hinumb Dfb. gloss. 263b) nachgebildeter, specifisch heraldischer Ausdruck zu sein, welcher dem Zusammenhang gemäss bedeuten muss: kreisförmig geordnet, im Kreise zusammengelegt, geständert.

v. 103. *inscilt* (auch v. 111), ebenfalls ein mir anderwärts nirgends nachweisbares Wort unseres Bruchstücks, kann nach seiner Zusammensetzung, nach dem Zusammenhang des Gedichts und nach dem Wappenbild nur *das Mittel- oder Herzschildchen* bedeuten, den kleinen im Mittelpunct der kreisförmig zusammengeordneten Wappenstreifen liegenden *inneren Schild*, — auch wohl ein bisher unbekannter heraldischer Ausdruck.

v. 105 *margrut*, v. 113 *margrus* Perle; beide Formen sind ungewöhnlich: Mnl. *margarite* Kil. *margarit* Dfb. gl. 349b), dem lat. *margarita* fast ohne Veränderung nachgebildet (Mnd. *margarite* m. Perle Mnd. Wb. III, 34a), z. B. *om de margarite* St. Franc. Lev. 353. *dese margarite* ib. 357. *goede margarite* ibid. 379. *dese edele margarite* ibid. 1860. 3416. Unsere auffälligen Formen *margrut* u. *margrus*, namentlich die letztere, lehnen sich an die Hd. Umdeutschungen von lat. *margarita:* Ahd. *marigreoz*, *merigreoz* unio Grff. IV, 345. Mhd. *mergriez* stm. *mergrieze* schwm. eigentlich Seesandkorn, dann Perle, Lexer I, 2110. 2111., neben *margarîte* schwf. ibid I, 2047.

v. 108 *een hulle* ein Kopftuch, eine Mütze, welche, wie das Wappenbild darstellt, oben auf dem Helme die Unterlage des Zimiers bildete (Mnl. *hooft-doeck*, *hulle* capitium, muliebre capitis tegmen, Kil., Mnd. *hulle* f. Kopftuch, Mütze, Kopfbedeckung der Frauen Mnd. Wb. II, 330a. Mhd. *hülle* st. schwf. Tuch zur Bedeckung des Kopfes Lexer I, 1381. alimicum *eyn hülle* Dfb. Nov. gl. 17a).

v. 118 *waec* Conj. Praes. (für *waece*) gehört formell zu dem intrans. *waecken* (vigilare Kil.), der Bedeutung nach aber zu dem trans. *wecken* (excitare, evigilare, Kil.), denn *God waec hem* heisst in unsrer Stelle: Gott erwecke ihn.

v. 122 *die ewige vruechde* die ewige Seligkeit; — der Vocal ist ungewöhnlich, *ue* steht dem regelrechten *eu*, *ou* gegenüber: *vreugd*, *vrouwde* laetitia, gaudium, deliciae Kil. (Mnd. *vroude* f. Freude Mnd. Wb. V, 540b). In den Mnl. Quellen treten *vreuchde*, *vreude*, *vroude* wechselnd auf, im Lek. Sp. vorherschend unsere Form *vruechde*: *om te meren vreuchde ende vrede* d. Minn. Loep I, 1969. *der vreuden rijs* ibid. 1969. *niet dan vreude ende jacht* ibid. 1971. *in eren ende in vrouden Karle den keyser houden* Karel d. Gr. fragm. II, 3300. *in vruechden* (var. *vreuden*) *diep* Lek. Sp. II, 4, 69. *alle dine vreude* (var. *vruechden*) *verghinc* ib. II, 36, 1799. *sine weende van vruechden* (var. *vreuden*) *dan* ib. II, 56, 13. *vreude* (var. *vruechde*) *ende spel* ib. III, 3,822. und in einer Ableitung: *altoes so volcht hem mede die hemelsche vruechdelichede* die himmlische Glückseligkeit ibid. I, 5, 12.

Dazu vergleicht sich v. 110 als ein ähnliches, aber eigentlich verschiedenes Lautverhältniss *ue: eu*, *o* (Mnd. *o*, Mhd. *ü*) in *vluegel* ala, gegenüber dem gewöhnlichen *vleughel*, *vlogel* (Mnd. *vlogel* Mnd. Wb. V, 281a. Mhd. *vlügel* st. m. Mhd. Wb. III, 344b).

v. 130. *no* für *noch* (neque) kömmt auch sonst öfters in Mnl. Denkmälern vor; z. B. *no min no meer* DBoec Van den Houte 590b. *vrucht no blade* ibid. 161. *sine consten no sine mochten* ib. 580. *in sach u oec heden no en gaf dat cleet*, *daer ghi segt af* Brab. Yeest. II, 213.

v. 134 *rive* adv. reichlich, völlig, ganz u. gar; — es gehört zu dem Adj. *rijf*, *rijve* largus, copiosus, abundans Kil., und De Vries (in der Woordenl. zu seiner Ausg. des Lek. Sp. pag. 575. 576) übersetzt das schwere Wort mit »ruim, overvloedig," und erklärt seinen Begriff mit »alles wat niet spaarzaam, maar uit de volle hand geschiedt". Es findet sich in verschiedenen Mnl. Quellen: *melde ende rive* mild und freigebig Lek. Sp. III, 12, 22. *veel goeder mannen ringhen rive nader minnen van enen*

wive (mit allen Kräften) d. Minn. Loep II, 4223. *ende dan so woud sy comen rive* (eifrig, hurtig) ibid. IV, 511. *dat men soude rive vele Brabanters ontcommeren van den live* (eilig) Brab. Yeest. VII, 11743. *alsoe si plaghen rive bi shertoghen levenden live* (ohne Zurückhaltung) ibid. VII, 17793; auch *rivelike* reichlich: *rivelike alsoe lange wile* (völlig ebenso lange Zeit) Sl. v. Woer. II, 5215. Dieses Adv. steht in unsrem Vers neben der bemerkenswerthen Wendung *enen is cont bi enen* es ist einem bekannt bei einem, er ist bei ihm heimisch, verkehrt vertraut bei ihm, und die Worte *dat bii eeren ritter den wormen rive is cont* erhalten also den Sinn: ‚dass bei ihrem Ritter die Würmer ganz zu Hause sind.' — Die Mnl. Phrase scheint dem Mhd. *mir ist kunt umbe-*, *ûf-*, *ze-* Lexer I, 1782. nachgebildet zu sein, da *kont* selbst so wenig bei Kilian als im Mnd. Wb. verzeichnet ist und in den Mnl. Denkmälern verhältnissmässig sparsam erscheint: *hierbi es cont*, *hoe* — Sl. v. Woer. I, 2261. *alst cont was leeken ende clerken* Brab. Yeest. VII, 2024. *sine hoocheit en es niement cont* Lek. Sp. I, 2, 54. *dat si u cont* ib. I, 8, 1. Brab. Yeest. VII, 2028. *Job die maect ons oec cont*, *dat* — Brab. Yeest. IV, Prooem. 5. *wort di te so menigher stont Gods sacrement gemaect cont* St. Franc. Lev. 7058. *Fransoys wort met niewer miracle dan der werelt cont gemaect mede* ibid. 8049.

v. 135. *dat vleys* scheint mehr eine Mnd. als eine Mnl. Form zu sein: Mnl. *vleesch*, *vleysch* caro. Kil.; Mnd. *vlês*, *vleys* neben *vlêsk*, *vlêsch* Mnd. Wb. V, 270a; — auch Mhd. kömmt *vleis* neben *vleisch* vor, Lexer III, 394.

Der Übergang des *e* in *a* in *vertaren* verzehren (: *waren* Wehren, Waffen v. 137) ist in der offenen Silbe sehr unregelmässig (Mnl. *verteeren* consumere Kil. *tere* consumtio Gr. I³, 271. wie Mnd. *vorteren* Mnd. Wb. V, 473a; ebenso Mnl. *were* defensio Kil. Gr. I³, 271, wie Mnd. *were* Wehr, Vertheidigung, Waffen, Rüstung Mnd. Wb. V, 677). Erlaubt ist dieser Lautwandel nur in der geschlossenen Silbe und tritt in *vertaert* (3 Praes. u. Part. Praet.) regelmässig auf (vgl. Gr. I³, 279), s. d. Minn. Loep I,

2054. 2448. 3158. II, 2366. Lek. Sp. III, 14, 180. 21, 26. 3,145. IV, 4,48. Aber zuweilen erscheint auch *vertaren* statt *verteren*, z. B. *wes dat kint mochte vertaren* (: *jaren*) d. Minn. Loep I, 1934.

v. 141. *die heelden hi erkande, wair hi se te velde vant* könnte zwar heissen: »er kannte alle Helden, die ihm begegneten", womit, wie beim Hagen, seine weite Kriegserfahrung gerühmt würde; — aber es liegt doch wohl mehr die stete Kampfbereitschaft in dem eigenartigen Ausdruck. Mnl. *erkennen* cognoscere, recognoscere Kil. scheint mir hier mehr ‚agnoscere,' ‚anerkennen' zu bedeuten, wie Mhd. *erkennen* ehrend anerkennen, mit pers. Acc. und sächl. Gen. einen wegen etwas anerkennen, etwas an einem erkennen Lexer I, 640; vgl. auch Gr. D. Wb. III, 868 nr. 4; denn wie man elliptisch sagt ‚sein Weib erkennen' = sie in ihrer Weiblichkeit thätig anerkennen, so wird hier auch *die heelden erkennen* (sc. *eres modes*, *erer manheit*, *erer kracht*) gesagt sein: sie in ihrer Heldenhaftigkeit und Kampfeswürdigkeit anerkennen, d. h. den Kampf mit ihnen nicht verschmähen.

v. 147 *gods ande* Gottes Kränkung, Beleidigung, Zorn, nämlich über den Unglauben und Frevel der Heiden. Kilian und das Mnd. Wb. haben das Wort nicht, aber s. Ags. *anda* Neid, Ahd. *anda* f. *ando* m. zelus u. s. w. Dfb. Goth. Wb. I, 7. Mhd. *ande* schwm. *ant* stm. Kränkung, die einem widerfährt, und das dadurch verursachte schmerzliche Gefühl Lexer I, 55. Auch im Mnl. begegnet *ande* mehrfach in gleicher Bedeutung: — *dat hem die Gods zone heeft ghesant sine gracie*, *om dat si hare* (des Vaters und Sohnes) *ande ghewroken hebben op sine viande* Lek. Sp. IV, 3, 39. *die viande*, *daer die Scavedriesche haer ande gherne ane hadden ghewroken* Sl. v. Woer. II, 7190. *daer hi op diere Limborcheren ande wrac* ibid I, 91. *wreect u ande!* (: *viande*) ibid I, 3571. *Lodewijc van den Dutschen lande gaderde here*, *om sijn ande te wrekene* Brab. Yeest. II, 4827. *op dat hi hem selven set ter ande* ib. V, 1100.

v. 151 *doot gair ombehende!* du ganz ungeschlachter Tod! das Adj. *ombehende* begegnet mir sonst im Mnl. nicht; vgl. Mnd.

unbehende, *umbehende* nicht gut zu handhaben, unförmlich, unpassend, grob Mnd. Wb. V, 17[b]. incomitus *vnbehende* Dfb. Nov. gloss. 213[a] (= incomptus vngeziret, vngestalt, vngerumpt Dfb. Gloss. 292[c]). Mhd *unbehende* unpassend, unangenehm, hart, grob Lexer II, 1754.

v. 155. die correcte Construction von *beroven* würde selbstverständlich die mit pers. Acc. und sächl. Gen. sein, aber wie auch im Mnd. neben dieser die Constr. von *rôven* mit pers. Dat. u. sächl. Acc. bei *berôven* herscht (s. Mnd. Wb. I, 252[b]), so waltet diese letztere Verbindung sowohl in unserer Stelle: *sinttu my* (Dat.) *hebst berooft miins hertsen duerste pant* (Acc), als auch sonst gewöhnlich im Mnl.: *beroven het ghesicht* visum alicui eripere, *beroven het leven* vitam eripere Kil., und in Stellen wie: *dat hooft*, *dat sy horen vader* (Dat.) *hadde beroift* d. Minn. Loep I, 2322. *nu was dair een eerbair wijff*, *die horen knecht* (Dat.) *beroefde tlijff* ibid. II, 1830. *eer hem dat cleynoet waer beroeft* ib. II, 2792.

v. 157. der Übergang von der Klage der Frau zu der eignen Erzählung des Dichters wird mit origineller Kürze vermittelt: *ic wil dat alsus gelooft*, wo entweder zu *gelooft* (als part.) *hebben* oder (als 2 pers. plur) *ghi* ergänzt werden muss, = ich will das so geglaubt [haben], oder: dass [ihr] so glaubt, — jedenfalls in dem Sinne: ‚so war der Vorgang, und ich selbst habe ihn folgendermassen mit Augen gesehen'.

v. 159. *ongeure* (*onge-ûre*: *figûre*) ist eine sehr ungewöhnliche Form, für die eigentlich *onghehuyre* od. *onghehiere* stehen sollte: Kilian gibt nur *onghehuyr huys* (domus, in qua spectra versantur, — domus, quae umbris inquietatur). Was die Bedeutung betrifft, so darf man unter dem *wald gair ongeure* wohl ebenso gut einen ungeheuer grossen, wilden, unwirthlichen, als einen nicht geheuern unheimlichen Wald verstehen, da beide Begriffe oft in dem Worte zusammentreffen, vgl. Mnd. *ungehûre*, *unhûre* unfreundlich, unlieblich, übermässig gross, *de ungehûren* böse Geister, Unholde Mnd. Wb. V, 45[a.b.] Mhd. *ungehiure* unlieblich, unheimlich, ungeheuer Lexer II, 1837.

v. 164. *enen kanel* einen Canal, eine Rinne. Kilian hat nur die Formen *kanaele*, *canale* canalis, alveus; aber die Abschwächung ist schon im Ahd. eingetreten: *chanali*, *kanil*, *kanel* canalis Grff. IV, 453. Mhd. *kanel*, *kenel* stm. Canal, Röhre, Rinne Lexer I, 1509. Dfb. Gloss. 93c. 94a.

v. 168. *hair gelaet* ihr Aussehen: *ghelaet* gestus, habitus, vultus Kil. Mnd. *gelât* n. Aussehen, Geberde, äusseres Benehmen Mnd. Wb. II, 38a. Mhd. *gelâz* st. m. n. Bildung, Gestalt, Benehmen Lexer I, 806. Einigemal steht das Wort in der Minnen Loep, mit dessen sprachlichem Charakter die Lautform und die Ausdrucksweise unseres Bruchstücks überhaupt eine auffallende Ähnlichkeit zeigt: *want die natuer des niet* [*en*] *ghelidet, sy en moeten wandelen hoir ghelaet* (Gesicht) *ander verwe off anden ghelaet* (Ausdruck) d. Minn. Loep II, 1221. 1222. *die ghene*, *die in minne leven*, *en connen houden* [*gheen*] *ghelaet* (Gesichtsausdruck). ibid. II, 1229.

v. 195. 197. *parle* Perle: der Vocal ist weniger im Mnl. (vgl. *perle* margarita Kil.) als im Mnd. zu Haus: *van parlen* von Perlen, *perled*, *parled* mit Perlen geziert Mnd. Wb. III, 320b.

v. 198. *tesamen gebanteert* zusammengefügt? — ich finde nirgends einen Anklang an dieses räthselhafte Wort, welches als ein technischer Ausdruck aus franz. *bander*, mit Umstemplung der ursprünglichen Form (*banteeren* aus *bandeeren*) durch Verhärtung der Media, in das Mnl. herübergenommen sein und die Verbindung von Edelsteinen oder Perlen zu einer geschlossenen Figur bei den Goldschmieden u. Juwelieren bezeichnet haben mag.

v. 199. *een bare die was vierich root* muss genau denselben Theil des Wappens bezeichnen, der oben v. 108 durch *een hulle die was root robiin* ausgedrückt worden ist, nämlich die kappenartige Helmbedeckung unter dem Zimier: ich möchte daher glauben, dass dieses wiederum dunkle Wort *bare* (: *clare*) weiter nichts sein kann als eine etwas verstümmelte und in dieser Verstümmelung eingebürgerte Form von Afrz. *birette*, *birete*, *berret*, *barret*, *barrete* bonnet d'enfant, toque, bonnet de paysan

Roquefort I, 148[a]. 156[b]. Frz. *barrette*, Altsp. *barrete*, Prov. *berreta*, *barreta* etc. Diez, Wb. 51. Mlat. *biretum*, *barritas*, *biora*, Hd. Nd. *biret*, *beret*, *barethe*, *barte* und d. Demin. *eyn berigen* (*daz hudigen*, *daz man under der kappe seczent*) Dfb. Gloss. 74[c]. Die Mnl. Umbildung *bare* würde sich dieser Wortgruppe gegenüber wie ein gemachtes Stammwort verhalten und dem Mlat. *biora* Hd. *ber-igen* am nächsten kommen; doch will diese Vermuthung nicht als eine sicher begründete gelten.

3. SACHLICHE ERLÄUTERUNGEN.

Es stellt sich bei näherer Erwägung des Inhalts unseres Bruchstücks sogleich heraus, dass in seinem ersten Theil überall von historischen Thatsachen die Rede ist, dass historische Localitäten und Persönlichkeiten erwähnt werden, und dass also der hier gefeierte Held als eine historische Person aufgefasst werden muss, wie denn das Gelresche Wapenboeck an und für sich schon als ein geschichtliches Zeugniss anzusehen ist. Alles weist uns in die Mitte des 14 Jahrhunderts, in die Zeit der blutigsten Kämpfe des Deutschen Ritterordens gegen die heidnischen Preussen und Litthauer, wie auch in die unruhigen Bewegungen und Fehden in den Niederlanden während des letzten Theils der Regierung Kaiser Ludwigs des Baiern und während der Anfangsjahre Kaiser Karls IV, und unser Held erscheint als ein zwischen diesen Kampfgebieten rastlos hin- u. hergetriebener, immer streitmuthiger Ritter, der sich weithin durch seine Tapferkeit berühmt macht, aber schon frühzeitig auf einer Fahrt nach England durch eine Krankheit dahingerafft wird.

v. 1—4 wird das Bruchstück mit der Angabe eröffnet, dass, nachdem die Lütticher das Schlachtfeld verloren hatten, der junge Held vor Sint Truden zuerst die goldnen Sporen und den Rittersnamen empfangen habe. Wir sind damit also in die Niederlande und an den Schluss einer jener zahllosen Fehden versetzt, welche die freiheitsstolze Bürgerschaft von Lüttich gegen ihre herrischen Bischöfe ausgefochten hat, namentlich gegen Adolf

von der Marek (1313—1344) und gegen seinen Nachfolger Engelbert von der Marck (1345—1364), und in dieses Letzteren Episcopat müsste der hier angerührte Kampf gesetzt werden, wenn wir die aus anderen Gründen für das Wirken unseres Ritters angenommene Zeit festhalten. Da erzählen nun die Brabantschen Yeesten V, 4453—4513, aus dem Jahre 1346 von einer solchen Fehde (*een orloghe swaer ende fel tusschen Ludick ende haren here*), bei welcher der Bischof sich mit dem Luxemburger König Johann v. Böhmen und dessen ältestem Sohne, dem nachherigen Kaiser Karl IV, sowie mit seinem eignen Bruder (*van der Marcken die grave*) und andern Herren verbündet, die Lütticher aber (*die van Ludick* v. 4469, *die Ludicksche liede* v. 4500) gegen ihren Herrn aus einer Reihe von Städten eine engverschworne Bundesgenossenschaft zusammenbringen (*dat si souden sonder begheven elc bi anderen sterven ende leven: dit was Ludick ende Hoy die stede, Tongren ende Sintruden mede, ende dat steken van Dinant, ende daertoe al des bisscops lant* v. 4505—4510), und dann ein Feld vor Lüttich besetzen und befestigen, aber nachher unter dem Herrn von Valkenborch, welcher von einem Theile des Heeres im Stiche gelassen wird, eine schwere Niederlage erleiden: *daer soe bleef die here doot ende met hem een groot conroet van ridderen ende van knapen, die vrome waren ter wapen* v. 4483—86. Der Bischof jedoch kehrte zwar als Sieger, aber wenig ehrenvoll, ohne am Kampfe theilgenommen zu haben (*onghestreden* v. 4495) sogleich in die Stadt zurück. Wenn die Vermuthung, dass dieser Kampf hier gemeint sei, richtig ist, so muss unser Held als unter den activen Siegern tapfer mitfechtend gedacht werden, wie er sich etwa aus den Händen des ritterlichen Königs v. Böhmen die goldenen Sporen verdient hätte.

Sint Truden, jetzt *Saint Trond* od. *Sint Truyen*, ist ein in den Mnl. Reimchroniken häufig genannter Ort und wird entweder auch *Sint Truden*, oder auch *Sent Truden* (Brab. Yeest. IV, 294), oder *Sintruden* (ibid. II, 5146. V, 2333. 2374. VI, 10608. VII, 6065), oder *Sentruden* (ibid IV, 452. Sl. v. Woer.

I, 689. 691.), auch *Sentruiden* (Brab. Yeest. VI, 10208) geschrieben.

Von v. 5. an sehen wir den jungen Ritter dann männlich streiten *in Prusen* und *in Littouwen* unter der Fahne der Deutschherren (*onder onser vrouwen bannyeren* v. 7), oder unter dem König von Norwegen gegen die Russen (*al tot Rusen in dat lant* v. 20 ff.), oder mit den Schwertbrüdern (*van den Lieflantsschen heren* v. 31. ff), und dann wieder in Preussen und Littauen (v. 35. ff.).

vv. 9—12 sind nun für die Zeitbestimmung dieser preussisch-littauischen Fahrten unseres Helden von ganz besondrer Wichtigkeit: *dair bleef veel menich heiden doot*, *die cristen hadden groten noot*: *opter Streuen dat gescach op onser liever vrouwen dach*. An der Strebe (Streba, Strebene, Strawa, jetzt Strowa), einem rechtsseitigen Nebenfluss des Niemen in Littauen, nicht weit oberhalb der Wilia, haben zwar der strategischen Bedeutung dieses Flusses wegen viele Kämpfe und Verwüstungszüge der Deutschen Ritter stattgefunden (z. B. 1368, Chron. Wigands v. Marburg p. 70 in Hirsch und Strehlke Scriptores Rerum Prussicarum II, 560. oder im J. 1375 Chron. Livon. in Scr. R. Pr. II, 107), aber mit unsrem *opter Streuen* kann nichts anderes gemeint sein als die berühmte Schlacht an der Strebe 2 Febr. 1348, in welcher die Christen zuerst schwere Verluste erlitten, dann aber den Littauern und Ruthenen, als durch den Beistand der heil. Jungfrau unter diesen das Eis der Strebe gebrochen war, eine grosse vollständige Niederlage beibrachten (s. d. ält. Chron. v. Oliva p. 64 in Scr. R. Pr. I, 764; commisso prelio *die purificationis Marie* = *op onser lieuer vrouwen dach*, Herm. de Wartberge Chron. Liv. in Scr. R. Pr. II, 75, und *in bello super Strebam — in die purificationis Marie* Chron. Wig. v. Marb. p. 38 in Scr. R. Pr. II, 510—512). Die wiederholte bestimmte Angabe der Quellen, dass dieses wichtige Ereigniss auf den Tag der Reinigung Mariä gefallen ist, scheint hinreichend zu beweisen, dass dasselbe auch in unserem Bruchstück angedeutet wird.

Was von v. 49—52 von dem tapferen Eintreten des Helden für seine Freunde gesagt wird, bezieht sich auf seine muthigen Kämpfe in den Niederlanden (v. 42—62): *voir die Veer dreif hi menlike weer mit sinen stolten liue* v. 42—45; — *voir den Bryel* vor der holländischen Seestadt Brielle (*ten Briele* Brab. Yeest. VII, 8505. *die stat van den Briele* ibid. VII, 8559) kämpfte er in schwerer Anstrengung mit und flösste den Feinden Furcht vor sich ein (*was die striit in anxte van sinen liue* v. 55). Hier half er aus Thatenlust und in ritterlichem Minnedienste *der keyserinne*, *die van Hollant was geboren* v. 58. 59, womit unverkennbar die hennegauisch-holländische Margarethe, die Gemahlin Kaiser Ludwigs des Baiern, bezeichnet ist, welche beim Tode ihres Bruders Wilhelm des Vierten von Holland (Sept. 1345) im Jahre 1346 von ihrem Gemahl mit Hennegau, Holland und Seeland belehnt, dann als dessen Witwe (seit 1347) sich nur mühsam in dem nun in Holland ausbrechenden wilden Parteistreit der Hoecks und Kabeljaus zu behaupten vermochte, und besonders durch die Gegnerschaft ihres eignen Sohnes Wilhelms V, den sie zum Grafen v. Holland erhoben hatte, in die äusserste Bedrängniss gerieth. Am härtesten wurde ihre Noth, als sie, von ihrem Schwager Eduard III von England kräftig unterstützt, zwar zuerst (22 Mai 1351) *bei Veere* ihren Sohn besiegt hatte, aber bald nachher (4 Juli 1351) von ihm *zwischen Gravesande und Briel bei Vlaardingen* in einer sehr blutigen Seeschlacht nach höchst tapferem Kampfe völlig geschlagen wurde; s. über diese Vorgänge Wenzelburger Gesch. der Niederlande I, 213—230, besonders 227. 228. Es ist klar, dass mit den Hinweisungen unseres Fragments auf den mannhaften Streit *voir die Veer* v. 42—45 und auf den wilden Seekampf *voir den Bryel* (*een scip ouer des andren clam*, *groten scaden men dair nam* v. 61. 62) diese beiden Schlachten bei Veere u. bei Briel-Vlaardingen gemeint sein müssen, und dass wir uns also auch hier bei den knapp skizzierenden Strichen unseres Dichters ganz deutlich auf historischem Boden befinden.

Auch der Passus v. 63—65 wird, nach dem Bisherigen zu

schliessen, wohl eine geschichtliche Beziehung haben, aber einen Ort *Liproede* vermag ich nicht zu ermitteln und weiss über den hier angedeuteten Vorgang keine Auskunft zu geben.

vv. 66—74 dagegen, wo wir den Helden wieder *in Prusen* sehen, lassen sich klar auf die erste Heerfahrt des neuen Hochmeisters Winrich von Kniprode beziehen, welche glücklich begonnen durch die Ungunst des Wetters ein verlustvolles Ende nahm (anno 1352 magister Wynricus Knyprode — intrat terram Gesow, Eroglen, Rosgeyn, potenter devastans et ibidem pernoctans, et revertitur per Pastaw, festinans in Ragnetam *propter aeris intemperiem et humiditatem*, de qua in equis et aliis multa perpessus est. Chron. Wig. v. Marb. in Scr. R. Pr. II, 516, und genauer über den furchtbaren fluchtähnlichen Rückzug Casp. Schütz preuss. Chron. in Scr. R. Pr. II, 519), was in rascher Zeitfolge in das nächste Jahr nach der Schlacht von Vlaardingen fallen würde.

Wieder 4 Jahre später liegen die von v. 75—88 in unserem Bruchstück angedeuteten Ereignisse, dass der gefeierte Held in Brabant erschien und sich daselbst grosse Ehre erwarb, da das flämische Heer bei Brüssel lag, wo er sich in glänzendem Kampf auszeichnete, aber zuletzt gefangen genommen wurde, indem er an der Seite des mannhaft streitenden Grafen Gerhard van dem Berge vor Bornhout die Augen auf sich zog. Das passt alles vortrefflich auf die *Schlacht bei Brüssel* am 17 August 1356, welche in den Brabanter Yeesten VI, 1215—1368 ausführlich erzählt ist: Graf Ludwig v. Flandern, der den neuen Herzog von Brabant Wencelyn, den Gemahl der Erbherzogin Johanna, den Bruder Kaiser Karls IV, nicht anerkennt, sondern selbst Ansprüche auf Brabant erhebt, kömmt bei dem ausbrechenden Kriege seinem Gegner durch einen raschen Angriff zuvor, und steht nach arger Verwüstung des Landes mit seinem starken flämischen Heere vor Brüssel, ehe noch Wenzel seine eignen Scharen zur Stelle hat; doch lassen sich die Bürger von Brüssel und Löwen, nur mit wenigen Edlen verbunden, vom sofortigen Beginne der Schlacht nicht zurückhalten, ehe noch

das heranziehende Hauptheer des Herzogs angekommen ist. Zwar durchbricht der Graf von dem Berge auf seinem Theile das flandrische Heer und bleibt siegreich (*die Brabantre hadden in haren siden van den Berghe den greve vermogen, die met hen uut es ghetogen, die der Vlaminge scare doervacht, al dore en dore, met sijnre macht; maer mits dat hi verwapent was met den swerten leeuwe, soe waenden das alle die Vlaminghe uut desen, dat hi haer vrient hadde ghewesen. Als hi met sijnre vroemheit groot hadde doerbroken haer conroot, sloech hi weder van achter in die Vlaminghe, maer meer noch min soe en halp daer sijn weringhe* v. 1300—1313); aber Graf Ludwig siegt doch durch seine Übermacht, wirft das Banier von Brabant in den Staub, dringt mit streitender Hand in Brüssel ein und pflanzt daselbst auf das Rathhaus und die Stadtthore seine Fahne und Wimpel auf. — Dazu stimmt unverkennbar der aphoristisch gehaltene Abschnitt unseres Bruchstücks: unser Held wird von dem brabantschen Heer, zu dem er sich schlägt, mit Auszeichnung empfangen, und nimmt an dem ehrenvollen Kampfe des Grafen von dem Berge rühmlichen Antheil, in den Gehölzen und Niederungen in der unmittelbaren Nähe von Brüssel (*voir Bornhout*, — vgl. *in bosschen ende in hagen* v. 1336 f.), aber beim unglücklichen Gesamtausgang der Schlacht wird auch er gefangen. Dabei ist klar, dass der hier vor Brüssel am 17 August 1356 so ruhmreich auftretende Graf von Berg (*greue Ghiraert, die van den Berghe was genant, die menlic streit mit siinre hant* v. 86—88 des Fragm.) derselbe sein muss, der am 2 Aug. d. J. dem Grafen von Flandern zu Gunsten des Herzogs von Brabant durch einen förmlichen Absagebrief von Brüssel aus seine Feindschaft (als *de greue van den Berghe int van Ravesberghe*) bündig erklärt, s. den Cod. Diplom. in J. F. Willems Ausg. der Brab. Yeest. Bd. II, p. 511. Dieser in den Niederlanden mächtige deutsche Fürst, dessen Vorname in der citierten Urkunde nicht genannt ist, kann doch nicht wohl ein anderer gewesen sein, als Graf Gerhard von Jülich, der durch seine Gemahlin Margarethe von 1348—1362 Graf von

Berg geworden war. Die geschichtliche Natur auch dieses Stücks unseres Fragments bestätigt sich also aufs deutlichste und sicherste.

Wenn es von unsrem wohl bald aus seiner Gefangenschaft wieder gelösten Ritter dann heisst: *duer lust ende duer eren loue voer hi sint tot enen houe tot Winsoor in Yngelant* v. 89—91, so erscheint dies als ganz natürlich, weil nicht nur solche weite ritterliche Umfahrten durch Preussen, Littauen, Dänemark, Schweden, Brabant, Flandern, Frankreich, England, Schottland überhaupt dem Charakter der abenteuernden Ritterschaft dieser Zeit entsprechen (vgl. z. B. was Oswald von Wolkenstein von sich selbst erzählt, in den Scr. R. Pr. II, 174), sondern unser Held hatte auch wohl in seinem wackern Dienst für die Kaiserin Margarethe bei Veere, Briel und Vlaardingen 1351 Berührungen mit den Engländern gefunden, welche ihm einen persönlichen Besuch an Eduards III Hofe in Windsor als wünschenswerth erscheinen liessen. In welches Jahr nach 1356 aber diese Reise und sein dabei erfolgter Tod zu setzen sei, dafür fehlt uns jeder Anhalt.

Als der Name dieses unseres jungen Helden wird am Schlusse des ersten Abschnitts kurz und bündig *Herr Dietrich von Elner* (*van Elnaer here Diederiic* v. 117) genannt, »den Gott seiner Zeit zum ewigen Seelenreich auferwecken, oder wenn er sich dann vergessen (d. h. den Weckruf des Herrn nicht vernehmen) sollte, doch sonst zur himmlischen Freude berufen möchte." Auch ihn finden wir, ebenso wie den eng mit ihm verbundenen Grafen Gerhard von Berg, in zwei besonderen Absagebriefen an Graf Ludwig von Flandern, zu Gunsten des auf Herzog Wencelyns Seite stehenden Grafen von Berg, seines Lehensherren (*onsen heren den greven van den Berghe ind van Ravesberghe*), vom 13 August und 23 October 1356 (in Willems Cod. Diplom. zu Brab. Yeest. Bd. II, pag. 511. 512) als eine urkundlich bezeugte geschichtliche Persönlichkeit dieser Zeit deutlich bestätigt. Dass aber von unserem *Dietrich von Elner*, welcher seine ritterliche Laufbahn 1346 zuerst begann und nicht lange nach 1356 noch

in jungen Jahren beschloss, einige andere Ritter desselben Namens ganz verschieden gewesen sein müssen, das lehrt die Zeit ihres geschichtlichen Auftretens unzweifelhaft: die beiden *Dietrich von Elner*, welche 1307 als geehrte Mitstreiter nach Preussen kamen (Theodoricus de Elner junior et senior cum fratribus suis Arnoldo et Rutgero, Petr. de Dusburg Chron. Terr. Pruss. III, 296 in Scr. R. Pr. I, 173, vgl. Dusb. Chron. III, 228. u. Nicol. v. Jerosch. Kron. v. 22766. 23093—95 in Scr. R. Pr. I, 170. 566. 570), können 1346 keinesfalls mehr junge Ritter gewesen sein, — der berühmte *Dietrich von Elner* aber, der von 1372—79, seit 1374 als Komthur von Balga (Commendator de Balga), in den preuss. Geschichtsquellen oft als glücklicher Heerführer gegen die Heiden mit besonderer Auszeichnung genannt wird (Wigand. Chron. 82[b]. 84. 86[b]. 92. 94[b]. 103[d]. 105[c]. in Scr. R. Pr. II, 571. 573. 576 not. 1040. 581. 582 not. 1113. 584. 593. 594. 596. und Herm. de Wartb. Chron. Livon. in Scr. R. Pr. II, 106. 115.), liegt mit dieser glänzenden Zeit schon weit über das Lebensziel unseres Helden hinaus. Nicht unwahrscheinlich ist es, dass dieser Komthur von Balga einer der beiden 1307 zuerst in das Ordensland gekommenen Theodoricus de Elner, namentlich der ‚junior' gewesen ist, obwohl auch dieser schon achzigjährig gewesen sein müsste, wenn er um 1290 geboren war: denn die Ordensritter pflegten erst in späten Jahren zu hervorragenden Stellungen im Orden zu gelangen; — denkbar ist es auch, dass unter dem in den Absagebriefen von 1356 bezeugten Ritter Diederich van Elner nicht unser *van Elnaer here Diederiic* zu verstehen sei, sondern etwa der spätere Commendator de Balga, welcher zu dieser Zeit seines Lebens nicht im Ordenslande, sondern in seiner brabantischen Heimath gewesen wäre, — aber natürlicher und einleuchtender bleibt es doch bei dem historischen Charakter unseres Fragments und der engen Verbindung, in der unser Held mit dem Grafen van den Berghe erscheint, ihn auch hier als einen geachteten Vasallen desselben urkundlich bezeugt zu finden.

Das Wappen, welches auf unserm Pergamente wie in Boutons

Ausgabe des Gelreschen Wapenboecks farbig abgebildet und in dem ersten Theile unsres Gedichts genau beschrieben ist, kömmt mit dem Familienwappen der v. Elner (od. Eller), wie sich dasselbe in dem »Grossen und Vollständigen Siebmacherischen (Fürstischen, Helmerischen. Weigelischen) Wappenbuch (Nürnberg 1734) II, 119 mit der Bezeichnung *v. Eller* unter der Abtheilung *Nider Reinlendische* abgebildet findet (auch fast ganz gleich unter *Cölnische Adeliche Patricii und Geschlechter* mit der Marke *v. Eller* ib. V, 302), in allen wesentlichen Puncten vollständig überein, nur dass diese Wappen bei Siebmacher nicht die schiefe Stellung des Hauptschildes noch die rothe Mützendecke zwischen Helm und Zimier aufweisen, dass das kleinere Wappenbild nicht über das ganze Zimier hinwegläuft, sondern als verjüngtes Sonderwappen zwischen den beiden Flügeln des Zimiers steht, und was offenbar die wichtigste Differenz ist, dass in beiden Herzschildchen der perlene Halbmond fehlt, welchem doch in unserem Bruchstück die Bedeutung eines schützenden und kraftverleihenden Heilthums beigelegt wird für den, der ihn im Kampfe trägt (*Dair in van margrute en een maen had dicwiil wel gedaen* v. 105. 106. und *Dair in een maen van margrus: manheit him viel dic te hus meer dan siin liif vermochte, so zoet hem die eere dochte* v. 113—116), und welcher daher als der eigentlich individuelle Theil unseres Wappens, als das charakteristische Wahrzeichen für unsern Herrn *Diederiic van Elnaer* angesehen werden muss.

Gotha, DR. KARL REGEL.

am 10 Januar. 1885.

BEER.

Ons *beer*, mv. *beren*, luidt in 't Ohd. *bero*, Ags. *bera*, Mnl. en Mhd. *bere*, enz. Eenigszins afwijkend is On. *björn* (uit *bernu*), Zw. en Deensch *björn*, dat op Hoog- en Nederduitsch taalgebied slechts in eigennamen, o. a. Bernhard; (Bernaart; vgl. Wolfhard, Wolfaart) bewaard is gebleven. Een derde vorm is On. *bersi*. Nederlandsch *borse*, *bors*. Alle drie vormen zijn natuurlijk stamverwant, zoowel onderling als met Skr. *bhalla*, *bhallaka*, *bhalluka*, *bhallûka*, alle woorden voor »beer". Het komt er maar op aan ze door ontleding te verklaren.

Bhalla bevat het intensief suffix *la*, hetwelk naar gelang van omstandigheden nu eens augmentatieven, dan weêr deminutieven vormt; 't eerste bijv. in Gr. *μεγάλοι*, Got. *mikils*; 't laatste in Skr. *kshulla*, klein, te vergelijken met Lat. *parvulus*, en ook met Got. *leitils*, hoewel dit niet juist *la*, maar het naverwante *ila* bevat. Dit *ila*, vóór hetwelk de uitgangsklinker der stamwoorden pleegt weg te vallen, wordt vooral voor min of meer hypocoristische woorden gebruikt, zooals Skr. *mahilâ*, vrouw; vgl. Got. *mawilo*, Ags. *meowle*.

Het achtervoegsel *la* komt in 't Skr. bij persoons- en diernamen niet zelden voor, en nog vaker in 't Prâkrit, alsook in 't Latijn, o. a. in *filio-lus*, *pueru-lus*, samengetrokken *puellus*, vr. *puella*, enz.; evenzoo in 't Germaansch, waarin echter *la* van *ila*, *ala*, *ula*, die èn in beteekenis èn in klank naverwant zijn, dikwijls moeielijk te onderscheiden is.

De toevoeging van *ka* achter *la* wijzigt de beteekenis niet. *Ka* dient op zich zelf reeds om verkleinwoorden te vormen, zoodat *laka* een pleonasme mag heeten. Zulke pleonastische verkleinwoorden of augmentatieven komen in alle talen voor die zich gaarne van zulke woorden bedienen; duidelijke voorbeelden levert het Lat. in *puellulus*, Ital. *fanciullino*, e. dgl. *Bhalla* en *bhallaka* beteekenen dus feitelijk hetzelfde, even als Skr. *kshulla*, klein, eig. kleintje, Lat. *parvulus*, niet verschillen van *kshullaka*, *parvus*. In dezelfde verhouding staan tot elkander Skr. *mahallaka*, oud, eig. oudje, grootje, en *mahalla*.

Uit zulke voorbeelden als *kshulla*, verkleinwoord van *kshud-ra*; *mahalla*, van *mahat*; 't adjectief *bhalla*, van *bhad-ra*, goed; blijkt dat de sluitende medeklinker van den stam die ten grondslag ligt voor de afleidingen op *la* eene assimilatie ondergaat. *Bhalla*, beer, kan dus volmaakt goed uit *bharla* ontstaan zijn. Daar echter in 't Skr. en in de Indische tongvallen in 't algemeen *r* en *l* onophoudelijk verwisselen, en als gelijkwaardig moeten beschouwd worden, is het onverschillig of men als stam *bhar* of *bhal* aanneemt. Waarom deze opmerking noodig is, zal zoo straks blijken als de eigenlijke beteekenis van 't woord ter sprake zal komen.

Minder eenvoudig is de ontleding van *bhalluka* en *bhallûka*, die een *bhallu* [1]) veronderstellen. De aanhechtsels *lu* (= *ru*) en *luka* (= *ruka*) vinden we in Skr. *bhîlu* (of *bhîru*), *bhîluka* (of *bhîruka*), vreesachtig, van *bhî*, vrees. Voor *lûka* kan men vergelijken Skr. *ulûka*, *ûlûka*, uil; stamverwant en gelijksoortig in afleiding zijn Lat. *ulula*, en Ohd. *ûla*, *uwila*, *uwela*, (h)*iuwela*,

1) Dit *bhallu* schijnt te schuilen in *mallu*, dat in een der Indische woordenboeken te lezen staat. In Nâgarîschrift worden de letters *bha* en *ma* passim verward; de klank daarentegen der sterk geaspireerde *bh* onderscheidt zich te zeer van *m* dan dat er licht verwarring kon ontstaan, behalve in Kashmir, waar onder andere, meer Iraansche dan Indische eigenaardigheden, de aspiraten vaak hun *h* verliezen. In allen gevalle is mij geen enkel voorbeeld van eene verwisseling der klanken *bh* (wel te onderscheiden van *b*) en *m* bekend; wel van *hma* en *bha*. Het ligt voor de hand te onderstellen dat *mallu* eene bedorven lezing is voor *bhallu*.

ewla, Ags. *ûle*, On. *ugla*, enz. Dat de stam niet *ul* is, maar *u*, en met reduplicatie *uu*, waaruit naar gelang van omstandigheden *û* of *uw*, en ook *iu*, als gelijkwaardig met *au* of Guṇa van *u*, ontstaat, is uit de Germaansche vormen des woords duidelijk genoeg. Vermoedelijk is ook Skr. *jhîrukâ*, krekel, in *jhir* (*jhil*) + *rukâ* te ontleden, want daarnaast staat *jhillikâ*; in *jhî* is dus de eindmedeklinker afgevallen en daarna, volgens den regel, de klinker verlengd; de stam *jhil* is op Prâkritsche wijze ontstaan uit *jril* (ouder *gril* of *grĕl*), vgl. Gr. γρύλλος. Denzelfden weg als *jhîrukâ* is opgegaan een derde vorm *jhîlikâ*. Ten bewijze dat de aanhechtsels *luka* en *lûka* volkomen dezelfde kracht hebben, kan men zich beroepen op het feit dat in 't Skr. de suffixen *uka* en *ûka*, in diernamen althans, onverschillig gebruikt worden; bijv. in *jambuka* of *jambûka*, jakhals; *jalukâ* en *jalûkâ*, bloedzuiger; *jatukâ* en *jatûkâ*, vleermuis. Het eenvoudige suffix *lu*, hetzij met of zonder voorslag, vindt men ook in den Griekschen diernaam ἔγχελυς, aal; uit vergelijking hiervan met Lat. *anguilla* blijkt hoe weinig *lu* van *la* verschilt. Over 't algemeen is het aantal diernamen, in wier uitgang zich een *l* bevattend suffix vertoont, in 't Skr. niet gering; als voorbeelden mogen, behalve de reeds vermelde, strekken *çṛgâla* of *sṛgâla*, jakhals; *biḍâla*, kat, Hindî *billî*; *gawala*, buffel, waarmede overeenkomt Gr. βούβαλος; *çârdûla*, tijger; vgl. Gr. ἀρκτύλος, hoewel *ula* in dit laatste een bepaald deminutief is, terwijl het in *çârdûla* eerder verachting aanduidt [1]).

Bij de beschouwing der Germaansche woorden voor »beer", ziet men dat *bero* een eenvoudig agens is van eenen zoogen. wortel *ber*, waaraan in 't Skr. *bhar* zou beantwoorden. *Björn* (*bernu*) bevat een aanhechtsel *nu*. Een hiermeê overeenkomend, te veronderstellen Skr. *bharṇu* of *bhṛṇu* zou zeer wel een agens

1) Naverwant met *-ru*, *-lu*, *-luka* is Skr. *-âru*, *-âlu*, *âluka*, bijv. in *wiçarâru*, broos; *nidrâlu*, slaperig, slaapkop; *çîtâlu*, kouwelijk, enz.; ook in diernamen, als *hinsâru*, tijger (eig. kwaadaardig); *hinsâluka*, kwaadaardige hond.

kunnen wezen, waarbij als werkwoord zou behooren een denkbaar *bharṇoti* (of *bhṛṇoti*), *bhṛṇute*. Zulk een woord is intusschen onbekend. Uit het Germaansche *brinnan*, bernen, kan men besluiten tot het bestaan van een duratieven werkwoordelijken stam die na met **bharṇo*, **bhṛṇu* verwant is, en die in 't Skr. zou luiden *bhṛṇwa*; vgl. Germ. *rinnan* met Skr. *ṛṇóti*, volgens de Indische spraakkunstenaars ook *árṇoti*, naast *ṛṇwati*, Gr. *ὄρνυμι*, enz. Wist men nu zeker dat »beer" tot denzelfden stam te brengen ware als *brinnan*, dan zou men op goede gronden *birnu* als een agens van gezegd werkwoord mogen houden, maar nu de etymologie niet onbewistbaar is, doet men beter de zaak onbeslist te laten en de mogelijkheid te erkennen dat *nu* een met *lu* verwant suffix is. Dat *n* en *l* licht met elkaar wisselen, ook in achtervoegsels, is bekend genoeg, o. a. in Got. *himins*, On. *himinn*, Os. *himil*, hemel; een ander voorbeeld is Got. *asilus*, ezel, Slawisch *osilŭ*, vergeleken met Lat. *asinus*, On. *asni*, waarin we tevens vier variaties in den uitgang aantreffen.

Hoeveel twijfel er nu ook blijve bestaan omtrent den aard van 't suffix *nu* in *björn*, het is duidelijk dat *bersi*, *borse* een achtervoegsel vertoont, dat deminutieven vormt of verwante begripswijzigingen te weeg brengt. Hiervoor verwijs ik naar Taal- en Letterb. V, 21 [1]). Aangezien in onzen boomnaam *els*, Ohd. *elira* (uit *eliza*), On. *elr*, *ölr*, Ags. *alor*, *aler*, Eng. *eldr*, Russisch *olĭcha* (uit *olisâ*) een suffix dat *s* bevat (*isa*, *isan*, *usa*) staat tegenover een suffix met *n* in 't stamverwante Latijnsche *al-nus*, zoo wint het vermoeden, dat ook *bernu* een in begrip verwant aanhechtsel bevat, aan waarschijnlijkheid.

Na de verschillende vormen van *beer*, enz. naar vermogen toegelicht te hebben, blijft mij over te spreken over de vermoedelijke eigenlijke beteekenis van den naam. De zwarigheid om

1) Hetzelfde suffix doet ook dienst in Ags. *assa*, ezel: eene vijfde varieteit van dezen diernaam. Derhalve komen de uitgangen *-san*, *-lu*, *-la*, *-na*, *-nan* als synoniem voor.

te dezen aanzien tot eene beslissing te komen, ligt vooral in de omstandigheid dat de beer zooveel karakteristieke eigenschappen bezit waarnaar hij treffend genoemd kan wezen. Zien wij wat uit de vergelijking van andere namen, waaronder de beer bij de Arische volken bekend staat, valt op te maken.

De Slawische benaming *medwêdĭ*, d. i. honigeter, komt hier niet in aanmerking, want in geen geval kan »beer" deze beteekenis hebben. In 't Skr. heet het dier ook *ṛksha*, waarmede overeenstemt Gr. *ἄρκτος*, Lat. *ursus* (voor *urcsus*), Ossetisch *ars*. Daar we hierin hetzelfde suffix ontmoeten als in On. *bersi*, ons *bors*, — daargelaten dat deze laatsten zwak verbogen worden —, rijst het vermoeden dat ook de stammen *ṛk* en *bhar* eenmaal als synoniem opgevat werden. *Ṛksha* beteekent ook gesternte, en in 't Latijn en Grieksch een zeker tweetal gesternten, de Groote en de Kleine Beer. Het Skr. werkwoord *arcati*, waartoe *ṛksha* te brengen is, vereenigt in zich de beteekenissen van gloeien, stralen, en van brullen, zingen, vereeren. Onder de talrijke afleidingen er van komen voor: *arká*, zon, en loflied; *arcí*, *arcís*, lichtgloed, vlam; *ṛc*, glans, lied; *arcâ*, godenbeeld, vereering. Een bijzondere vermelding verdient *ṛkshara*, doorn, in *anṛkshara*, zonder doornen, waaruit we zien dat in *ṛc*, *arc*, ook het begrip van »steken, pijn doen" of dgl. ligt. Dat heeft trouwens niets bevreemdends, want men vindt denzelfden begripsovergang in een tal van woorden; bijv. Skr. *tapas*, gloed, kwaal; *tejas*, glans; *tigma*, scherp, heet, stekend; OPerzisch *tigra*, pijl; Skr. *çuc*, *çoka*, gloed, brand, verdriet; Skr. *jwâlâ*, vlam, is ons *kwaal*; Skr. *jwalayati*, in gloed zetten, is ons *kwellen*, en Ags. *cwellan*, dooden; enz. enz. Bij *ṛkshara* sluit zich aan Got. *arhwazna*, pijl [1]), dat tot Skr. *arci*, *arcis*, gloed, ten opzichte der beteekenis in dezelfde verhouding staat als OPerz. *tigra* tot Skr. *tejas*.

1) *Arhwazna* heeft denzelfden uitgang als het gelijksoortige Indische woord *wadhasná*, Indra's wapen; synoniem zijn *wadhá*, m. en *wádhas*, *wádhar*, n.; met een van deze komt ten aanzien des uitgangs het Ags. *earh* overeen; 't On. *ör* (*örw*) is vr. en zoo ook Ags *arewe*, volgens Ettmüller, p. 23.

Uit het medegedeelde vloeit voort dat de beer *ṛksha* kan geheeten zijn hetzij als de glimmert, om zijn glanzende huid; hetzij als de brullert; of eindelijk als het kwetsende, kwaadaardige dier, synoniem met Skr. *hinsra*, ofschoon dit laatste op alle roofdieren wordt toegepast, dus aan het Lat. *ferus* beantwoordt.

Vergelijken wij de verschillende beteekenissen van *bhar* of *bhṛ* voor zooverre die hier in aanmerking komen, dan bespeuren wij dat ze nagenoeg parallel loopen met die van *arc*, al moge het punt van uitgang dan ook een ander zijn. Skr. *bhara* is geschreeuw, gejubel, loflied, gevecht, strijd; vgl. Lat. *ferio*, On. *berja*, slaan. De Indische spraakkunstenaars kennen aan *bhal*, den wisselvorm van *bhar*, den zin toe van slaan, dooden, kwetsen; *bhalla* beteekent dan ook niet alleen »beer", maar ook »pijl"; drukt dus zoowel Got. *arhwazna* als Skr. *ṛksha* uit. Het met een suffix afgeleide Wedische *bhṛṇîyate*, dat weinig in vorm van 't Germaansche *brinnan*, branden, verschilt, beteekent »toornig zijn", eigenlijk natuurlijk »gloeien" (van toorn). *Bhrîṇâti* in Ṛgweda 2, 28, 7 laat zich zoowel met »verzengen" als met »pijnigen", in één woord met Skr. *tapati* vertalen. Vergelijkt men nu verder de Latijnsche woorden *ferus* en *ferox*, dan komt men tot het besluit dat èn met *ṛksha* èn met *bhalla*, *bhalluka*, *björn*, *beer* bedoeld is het grimmige, kwaaddoende beest; *hinsra* bij uitnemendheid. Die naam is ontstaan toen de voorouders der Indiërs nog niet in Indië woonden; voor de Ariërs die zich in Indië gevestigd hadden, moest de beer niet meer in de eerste plaats de *hinsra*, *hinsâru* blijven; hij moest zijnen rang afstaan aan den tijger. De »kwaadaardige" (*hinsîra*, *hinsâru*) bij uitstek is voor de Indiërs »de tijger". Dat *ṛksha* twee zoo schijnbaar uiteenloopende beteekenissen vertoont als »gesternte" en »kwetsend, kwaadaardig", is niet vreemder dan dat *arká* »zon" èn »bliksemstraal" èn »loflied", èn »zanger" beteekent. Misschien is ons *erg*, Ohd. *arg*, slechtheid; adj. »boos, snood", vaak ook »gierig"; On. *argr* en *ragr*,

ellendeling, lafaard (vgl. de beteekenissen van Gr. *κακός*), hetzelfde woord als *arká*[1]).

BROOD.

Het in de Gotische bijbelvertaling gebruikte woord voor brood is *hlaibs* (*hlaifs*), dat, gelijk men weet, *m.m.* ook in andere Germaansche talen voorkomt. De Slawen bedienen zich van hetzelfde woord; het Russische *chlêb* (oud-Sloweensch *chlêbŭ*) beteekent »brood, koorn, levensonderhoud"; *chlêbo-pas'ec* (van *pachati*, akkeren, ploegen) is »akkerbouwer"; in 't Boheemsch heeft *chléb* eveneens de beteekenissen van »brood, levensonderhoud, voedsel"; *chlebiti* is »voeden, zich voeden"; *chlebiti o svém* is »voor zich leven, *menageeren*"; *chlebné pivo* is »krachtig, voedzaam bier". De uitdrukking »menageeren" herinnert ons van zelf aan Got. *hleibjan*, On. *hlîfa*, sparen; beschermen. In deze laatste opvatting verraadt *hlîfa* zijn verwantschap met den wortel waarvan 't Latijnsche *clipeus*, schild, is afgeleid; min of meer pleonastisch heeft het IJslandsch in plaats van 't eenvoudige Latijnsche woord een *hlîf-skjöldr*.

Indien deze vergelijkingen steek houden, zou men moeten besluiten dat *hlaibs* zich ontwikkelde uit eenen stam waarin het begrip lag van onderhouden, sterken, voeden, beschermen, sparen. Al deze beteekenissen vindt men o. a. ook in eenen geheel anderen stam, het Skr. *awati*, waarvoor ik naar de woordenboeken verwijs; alleen wil ik hierbij opmerken dat het Lat. *avarus* zich evengoed uit »spaarzaam" als uit »begeerig" kan ontwikkeld hebben. Verder zou volgen dat *hlaibs* echt Germaansch is en door de Slawen ontleend, want het woord kan, wegens zijnen vorm ten opzichte der aanvangsletters, niet

1) Dat de beteekenis die wij thans nog aan *erg* hechten ouder is dan de beperkte van »gierig" in 't Ohd. en van »lafhartig" in 't On., blijkt reeds daaruit dat »gierigheid" en »lafhartigheid" niets met elkaar gemeen hebben, behalve voor zoo verre zij als hoofdondeugden beschouwd worden.

tegelijk èn Slawisch èn Germaansch wezen. Doch al mocht het omgekeerde eens waar zijn, zoodat niet de Slawen, maar de Germanen de ontleeners waren, ook dan mag *chlêb* aangevoerd worden ten bewijze dat het woord eene veel ruimere beteekenis moet gehad hebben dan die van brood.

Wanneer men nagaat hoe volken bij wie brood het hoofdvoedsel uitmaakt deze soort van spijs plegen uit te drukken, dan zal men ontwaren dat zij zich bedienen van een woord dat oorspronkelijk eene ruimere beteekenis heeft. Nemen wij, om te beginnen, het Lat. *pânis*. Te recht heeft Dr. Fick *pânis* tot denzelfden stam gebracht als *pĕnus*; waartoe ook behooren Lit. *penù*, *penéti*, voeden; Gr. *πάνιος*, voll; *πανία*, volheid; Skr. *panasa*, broodvruchtboom; *pata*, doorvoed, vet, synoniem van *pushṭa*. Zoowel *patá* als *pushṭá* zijn in vorm verleden deelwoorden in 't passief, het laatste van *push*, waarvan afgeleid is *posháyati*, het meest gewone woord voor »voeden" in 't Skr. *Pata* is regelmatig gevormd van *pĕn*, sterk *pan*, evenals bijv. *tata* van *tĕn*, sterk *tan*. Gelijk van *ghĕn*, sterk *ghan* (Skr. *ghn*, *han*) afkomt *ghâtáyati*, zoo van *pĕn* een *pâtáyati*, hetwelk in 't Indisch niet meer wordt aangetroffen, doch voortleeft in 't Germaansch, in *voeden*, Got. *fodjan*, enz. Voorts behoort bij denzelfden wortel Lat. *pasco*, *pascor*, dat tot *pĕn*, *pan* in dezelfde verhouding staat als Gr. *βασκε*, Skr. *gaccha* (uit *gaska*) tot *gĕm*, sterk *gam* [1]). *Panis* is dus eigenlijk voedingsmiddel.

Het Lat. *panis* staat, zelfs het twijfelachtige *hlaibs* daargelaten, niet alleen. In de Zendavesta is de term voor brood *draonô* (stam *draonas*); het beteekent niet alleen brood, maar ook een stuk voedsel; aldus *gèush draonô*, een stuk vleesch. Etymologisch beantwoordt dit *draonas* aan Skr. *dráwiṇas*, bijvorm van *drawiṇa*. Beide beteekenen bezitting, goed, rijkdom,

1) Ook het Oudindische *panîyas* beteekent „sterker, machtiger, overvloediger", en niet zooals Petersb. Wdb. opgeeft: „wunderbarer, rühmlicher"; waarvan iedereen zich kan overtuigen die zich de moeite geeft de plaatsen in genoemd Wdb. aangeteekend op te slaan. Ook *panu* of *panû* in Rgveda 1,65 is „volheid, overvloed"; de vertaling, „Bewunderung, Lob", geeft geen zin.

overvloed, kracht, sterking; van daar *drawiṇawat*, krachtig. Klaarblijkelijk hangt het samen met Skr. *drawya*, materiaal, rijkdom, goed, en *dru*, *druma*, *δρῦς*: vgl. Spaansch *madera* »hout" met Lat. *materia*.

Het Grieksche *ἄρτος* is niet zoo duidelijk; het laat zich zoowel met *ἄροτος*, veldvrucht, akkerbouw, als met *ἄρνυμαι*, gewinnen, enz. in verband brengen. Trouwens alle drie woorden zijn wel uit één wortel gesproten, en verwant met Skr. *ártha*, doel, bejag, rijkdom, goederen. De verschillende beteekenissen van *artha* leeren ons hoe al de hier genoemde begrippen samenhangen met dat van loopen, beloopen, oploopen, bejagen. Vgl. ook Skr. *car*, gaan, weiden, handelen, werken, met Lat. *colere*.

Ook buiten 't Arisch gebied treft ons hetzelfde verschijnsel dat het begrip »brood" uitgedrukt wordt door een woord dat eigenlijk eene veel ruimere beteekenis heeft. Zoo is het Hebreeuwsche *lehem*, spijs, brood, terwijl het overeenkomstige Arabische *lahm*, »vleesch" beteekent. Het ligt dan ook in den aard der zaak dat ieder volk zijn hoofdvoedsel eenvoudig aanduidt door een der gangbare woorden voor voedsel, leeftocht, iets wat men nuttigt, te bezigen. De Indiërs, die geen brood eten, verstaan onder *bhât*, dat uit Skr. *bhakta*, het toegegedeelde, voedsel, maaltijd, ontstaan is, uitsluitend »rijst"; ook *anna*, »wat men nuttigt, koorn" wordt thans gewoonlijk alleenlijk op veldvruchten toegepast. Om dezelfde reden vindt men bij volken die hoofdzakelijk van visch leven, — en dat schijnen alle volken in een tijdperk van lagere beschaving gedaan te hebben — het begrip »visch" uitgedrukt door een woord dat oorspronkelijk in 't algemeen voedsel beteekent. Zoo noemen de meeste Maleisch-Polynesische volken den visch *ikan*, letterlijk: (iets) om gegeten te worden. Sommige hunner zeggen *isda*, *sĕra*, enz., een geheel ander woord, maar ook eigenlijk »te nuttigen, voedsel" beteekenende. Ook in de Arische familie zijn er eenige uitdrukkingen voor visch bewaard gebleven die aan een tijdperk herinneren toen visch nog het hoofd-

voedsel uitmaakte. Zoo bijv. Skr. *matsya*, van *mad*, zich verzadigen, waarvan o. a. ook Gr. *μεστός*, terwijl het hiermeê identische Skr. *matta* »zat" in den zin van »dronken" uitdrukt. Evenzoo is Gr. *ἰχθύς* hetzelfde woord als Skr. *kshu*, voedsel (uit *ghĕsu*, *ghsu*); *χθυς* staat voor *chsu*, dit voor *ghĕsu*; de *ι* is een voorslag gelijk in *ἴσθι*, imperatief van *ἔστι*, voor *σθι*, Arisch *sdhi* = *ĕsdhi*, waaruit Skr. *edhi*, gelijk bijv. Fransch *étant* uit *stant*; in de Zendavesta luidt de imperatief *zdî* [1]), geheel regelmatig, behoudens de metrische of liever toonkunstige verlenging van den uitgangsklinker, zooals steeds gebruikelijk is in de Gâthâs of psalmen. *Ghĕs*, sterk *ghas*, waarvan het begrip zich misschien het best door »verteren" laat weêrgeven, leeft èn op zich zelve èn in verder afgeleide stammen voort; het is oorspronkelijk een tweelingwortel van *bhĕs*, sterk *bhas* [2]).

Na al het aangevoerde zijn wij, dunkt mij, gerechtigd tot het besluit dat ook ons *brood*, Ohd. *brōt*, Os. *brōd*, On. *braud*, Ags. *bread*, Friesch *brēad*, vermoedelijk een veel ruimer beteekenis had. Wij behoeven ons niet tot een vermoeden te bepalen; eene Ohd. glosse heeft »*protes* = Cereris", (Graff Spr. 3, 291), zoodat wij een rechtstreeksch getuigenis hebben voor het feit dat men onder brood ook »koorn" in 't algemeen verstond. Het ligt dus voor de hand *brood* te vereenzelvigen met het Lat. *frūmentum*, wat den stam betreft, en het tevens als verwant met *frūmen*, brij, te beschouwen.

Frūmentum behoort bij *frŭor*. Of het onmiddellijk uit *frugmentum* ontstaan is, laat zich niet licht bewijzen, omdat de *g* vóór de *m* meestal stand houdt, bijv. in *fragmentum*, *figmentum*, *pigmentum*. Men zou kunnen veronderstellen dat *frūmentum* zich ontwikkelde uit een denkbaar »*frŭgimentum*, want

---

1) Dit komt voor in Yaçna 31, 17: zdî nè Mazdâ Ahurâ, wanhèush fradakhshtâ manaṅho; d. i. »wees ons, o Ahura Mazda, een aanwijzer van den goeden geest".

2) Zulke ontwikkelingen zijn *ghĕs-i*, Skr. *kshi*, Gr. *φθι*; *ghĕsan*, Skr. *kshan*, *κτεν*; *ghĕsar*, Skr. *kshar*, *φθερ*; Skr. *kshap*; uit *bhĕs*, *bhas* heeft zich ontwikkeld *bhĕsâ*, Skr. *psâ*, enz. Hiertoe zou men ook de Grieksche vormen met *φθ* beginnende kunnen brengen.

de *g* kan vóór eene volgende *i* lichter uitvallen dan vóór eene *m* [1]). Hoe licht in bedoeld geval *g* uitvalt ziet men ook o. a. uit *maior* voor *magior* [2]). Hoe het ook zij, door een beroep op *jūmentum*, van *jug-*, sterk *jung-ere*, kan men aantoonen dat *frūmentum* van *frug* niets bevreemdends heeft.

Wanneer men van Lat. *frug*, Germ. *bruk*, sterk *brûk* (uit *brunk*), Arisch *bhrug*, een woord afleidt met suffix *tá*, en den wortelklinker guneert, dan verkrijgt men een verbaal adjectief op de wijze van Grieksch *ἀκουστός*, *ληπτός* en dgl. Van *bhrug* zou op die wijze komen *bhrauktá*, daar de *g* onmiddellijk vóór eene tenuis in *k* moet overgaan. *Bhrauktá*, als onzijdig substantief, kan uitdrukken »dat wat te nuttigen is, wat men nuttigt", in overeenstemming met het medium *fruitur* (Skr. *bhuṅkte*), maar het kan evenzeer dienst doen als het verbaal adjectief van *bhrug* in het actief, en het is *a priori* volstrekt niet zeker dat ook het actief den zin van »nuttigen" moet hebben. Inderdaad, het actief van *bhrug* komt in 't Grieksch voor als *φρύγω* in den zin van »braden, bakken". Op 't eerste gezicht lijkt de begripsovergang vreemd, maar het volkomen gelijksoortig geval van *bakken*, On. *baka*, Ags. *bacan*, Ohd. *bachan*, vergeleken met Skr. *bhajate*, voor zich nemen, genieten, *bhakta*, spijs, Gr. *ἔφαγον*, toont dat *φρύγω* niet alleen staat. Bedenkt men dat het actief van ettelijke werkwoorden het factitief uitdrukt van hun medium, bijv. Lat *verto* van *vertor*; Skr. *wardhati*, doen toenemen, vermeerderen, van *wardhate*, toenemen, groeien; enz., enz., dan zal men *φρύγω* en *bakken* kunnen verklaren: ze beteekenen eigenlijk: (spijzen) genietbaar maken. Passen wij dit toe op het veronderstelde *brauktá*,

---

1) In *fruor* zou men de verdwijning der *g* misschien kunnen verklaren door aan te nemen dat het de analogie volgde van *fruitur*, *fruimur*, *fruimini*; beter is het evenwel te bekennen dat men de oorzaak dier wijziging in den vorm van *frug* nog niet kent.

2) Ook in 't Germaansche *mais* is hetzelfde gebeurd. De uitstooting der *g* hierin moet plaats gehad hebben vóór de klankverschuiving, want de *k* valt in 't Germaansch nooit uit.

dan volgt dat men hieronder verstond zoowel dat wat men nuttigt, als dat wat men (door vuur) genietbaar maakt, hetzij kookt of bakt. Het Latijnsche *frūmen* is een kooksel; ons *brood*, in den thans gebruikelijken, beperkten zin, een baksel. Ook in den zin van broodkoek is het een baksel; overdrachtelijk noemde men in 't Ags. de honigraat *beobread*; in welken zin men daarbij *bread* opvatte, is moeielijk uit te maken; vermoedelijk als »koek", want de honigraat heet in 't Hoogd. *honigkuchen*.

Het veronderstelde *bhrauktá* zou in 't Germaansch de volgende veranderingen ondergaan: de *bh* wordt *b*; de *t* van 't geaccentueerde suffix wordt *d*, volgens de wet van Verner; de *k* moet in *h* overgaan, maar deze kan niet vóór de *d* blijven staan: ze wordt *g* of valt spoorloos uit. Voor 't Ohd. laat zich dit bewijzen uit *odo*, voor *ohdo* = Ags. *oððe*, Got. *aiþþau* (voor *aih-þau*). In 't overeenkomstige Os. woord *ohtho*, *eftha* blijft de *h*, afwisselende met *f*, omdat de *th* een harde is; evenzoo in Ned. *ofte*, waarin de *th* in *t* is overgegaan, gelijk in *diepte* (voor *diepthe*), e. dgl. In 't On. luidt hetzelfde woord *eða*; hier is de *th* verzacht tot *dh*, en de *dh* heeft dezelfde uitwerking als de *d*, zoodat ook in *eða* de *h* spoorloos is uitgevallen. In 't Ags. en Os. *kan* althans de *g* vóór *d* uitgestooten worden; bijv. in *bredan*, breien, = *bregdan*; *hydig* = *hygdig*, Os. *hudig*.

Hoewel de aangehaalde voorbeelden voldoende zijn om te bewijzen dat *brood* uit *broohd* kan ontstaan zijn, is het er verre af dat ze de noodzakelijkheid van dien klankovergang buiten alle bedenking stellen. Indien we ons het opmerkelijke Lat. *fruor* herinneren, moet van zelf de vraag bij ons oprijzen of er achter dien vorm niet meer schuilt dan men oppervlakkig zou meenen en of *brood* niet regelrecht uit zulk eenen bijvorm van *frug* zou kunnen ontstaan zijn. Dat *fru* oorspronkelijk één is met *frug* betwijfelt niemand, maar wat is de juiste onderlinge verhouding dier twee vormen? De zaak wordt nog ingewikkelder, wanneer wij denken aan een derden vorm, namelijk

Lat. *fruniscor* en aan het feit dat in 't Skr. *yuj* en *yu* kennelijk varieteiten zijn van één en hetzelfde begrip. Om de zwarigheden op te hoopen wil ik hier bijvoegen dat meermalen, 't eerst door Graff, zoo ik mij niet vergis, *brood* vergeleken is met Ohd. *brîo*, *brî*, ons *brij*, Ags. *briw*, jusculum; voorts met Ohd. *briuwan*, ons *brouwen*, On. *brugga*, Zweedsch *brygga*, Ags. *breowan*. Niets ware gemakkelijker dan te beweren dat in *brouwen* en *brij* de *g* reeds uitgevallen was in 't vóór-germaansche tijdperk, evenals bijv. in Got. *qiws* (*qius*) uit vóór-germ. *gwigwas* [1]), Lat. *vivus*, maar het zou altoos de vraag blijven van welk tijdperk zulke variaties dagteekenen. Vooralsnog kan deze vraag niet beantwoord worden, en het zal misschien nog lang duren vóórdat men daartoe in staat zal wezen, want hoe meer men de geschiedenis der zoogenaamde wortels bestudeert, hoe vaster de overtuiging wordt dat men van den oorspronkelijken vorm dier wortels zoo goed als niets weet. Zooveel is zeker dat het belachelijk is te spreken van een wortel *dá*, of *dhâ*, of *bhû*, of *âp*, of *pâ*, enz., enz., die reeds thans zonder moeite tot eenvoudiger vormen te herleiden zijn. Op dit oogenblik kunnen wij ten opzichte van *fruor* niet verder gaan dan als zeker te beschouwen dat *fru*, hoe ook ontstaan, feitelijk = *frug* is.

De slotsom van mijn betoog kan ik in deze woorden samenvatten: *brood* is van denzelfden stam als Lat. *frug*, *fru*, en heeft alle beteekenissen gehad die het volgens zijne etymologie kon hebben; d. i. alle beteekenissen die de stam als werkwoord in 't actief en in 't medium vertoonde. Die verschillende opvattingen spelen dooreen; ze liggen van nature in 't woord, en kunnen dus niet gescheiden worden dan op kunstmatige, d. i. in dit geval onnatuurlijke, wijze.

---

1) In ons *kwik*, Ags. *cwicu* (stam *cwicwa*) hield de *g* stand en verschoof te zijner tijd regelmatig tot *k*.

H. KERN.

NOG IETS OVER THOMAS ASSELIJN.

Eenige mededeelingen, mij op de meest welwillende wijze door Mr. N. de Roever verstrekt, en het vinden van nog enkele gedichten stellen mij in staat mijn opstel over Asselijn in den vorigen jaargang van dit tijdschrift geplaatst aan te vullen.

Allereerst dient melding gemaakt van eene akte, waarin de namen van Rembrandt en Asselijn worden genoemd; zij werd door De Roever in *Oud-Holland* afgedrukt [1]). In dit stuk, dat 31 Dec. 1664 is gedateerd, heet Asselijn 44 jaar; hij zou dus, daar deze datum bij de berekening van het geboortejaar niet de minste speling toelaat, in 1620 geboren moeten zijn, terwijl wij volgens de inteekening van zijn huwelijk op 26 Maart 1644, bij een leeftijd van 25 jaar, 1618 of 1619 moeten stellen. Maar Asselijn trouwde eene vrouw, die zeer veel ouder was dan hij en wilde dus misschien zich bij deze gelegenheid wat ouder voordoen dan hij inderdaad was, terwijl er bij de akte van 1664 moeilijk zulke gedachten bij hem hebben kunnen opkomen. Het is dus beter 1620 voor zijn geboortejaar te stellen, tenzij men aanneemt, dat hij mogelijk zelf niet erg best op de hoogte was van zijn leeftijd.

In Maart 1644 was hij boekbinder, maar hij werd eerst 11 Juli van dat jaar in het gilde der boekverkoopers opgenomen [2]). In dat jaar woonde hij in de Oude-Zijds-Armsteeg; het verpondingsregister wijst aan, dat hij van 1647—1653 voor *f* 160 een huis in de Kalverstraat had gehuurd. En den 19den Juli 1653 kocht Asselijn de helft »van een Erve, met de huijsinge en getimmert daerop staende, gelegen aende Noortsijde van de Heijlige wegh buijten deser stede", voor *f* 1900 van den blauwverver Pieter Jansz Cossum. De koop was »onder Conditie,

1) *Tweede jaargang*, blz. 99.
2) Vgl. De Roever, t. a. p., Noot.

dat de coper onverhindert sal mogen gebruijcken tot sijn Verwerrije, de geheele Wal en Wateringhe soo voor dese als voor de andere helft vant voorsegde Erff in 't geheel"[1]).

Toen hij dus in 1653 bij het St. Lucasfeest optrad, behoorde hij tot het gilde, omdat hij zich »metter verve" geneerde. In 1656 vinden wij hem wonen op de Rozengracht[2]), later op de Keizersgracht[3]) en in 1671 op de Bloemgracht[4]). Hij was niet gelukkig in zijne zaken, want in 1678 ging hij bankroet. Den 10den November van dat jaar werd zijn inboedel geinventariseerd en getaxeerd op eene waarde van 181 gulden en 15 stuivers. Veel bijzonders levert dus de »Inventaris van 't gunt behouden is in den boedel van Thomas Asselijn" niet op. Opgesomd wordt het meubilair van het voorhuis, waar wij »Een Plantagie schildery over de hoogte", een »Manstronie", een »bordeken met naekten beelden" en vier kleine landschappen opmerken, alle te zamen getaxeerd op 12 gld. 10 st., aan de »binnen haert", waar zich »3 slegte schilderijen", ter waarde van 4 gulden bevonden, van de opkamer met »2 conterfijtsels van man en vrouw" en »een stuck met Beelden", te zamen 10 gld. waard, van de keuken en het portaal. Twee bedden en een eikenhouten kastje »met swart ingeleijt" vertegenwoordigden de grootste waarde[5]). Heel ruim had onze dichter het dus niet. Hoe zijne zaak afgeloopen is, is niet bekend; waarschijnlijk heeft hij geene zaken meer gedaan. Hebben zijne achteruitgaande zaken er toe bijgedragen om hem jaren achtereen te doen zwijgen, hij heeft zijne schade later weer ingehaald. Zijn bankroet verklaart tevens een paar hatelijkheden, hem naar het hoofd geslingerd in de pamfletten, die door de *Jan Klaaz* in het leven werden geroepen.

---

1) Extract uit het Kwijtscheldingsregister.
2) Vgl. mijn opstel, blz. 51, Noot 6.
3) Zie De Roever, t. a. p.
4) Vgl. mijn opstel, blz. 53, Noot 3.
5) Extract uit het Register van Inventarissen.

Gedurende zijne laatste levensjaren heeft Asselijn misschien bij zijn zoon Lodewijk ingewoond; uit diens huis werd hij ten minste den 27sten Juli 1701 begraven [1]). Hij was in de 80 jaar geworden; zijne vrouw, die veel jonger was, stierf drie jaren later [2]).

Thans mogen nog eenige gedichten van hem worden vermeld. In de *Olipodrigo*, *Bestaande in vrolijke Gezangen*, *Kusjes*, *Rondeeltjes*, *Levertjes*, *Bruilofs- en Mengel-rijmpjes; uit het brein van verscheide aardige Poëten in een Schotel çierlik opgedischt. Het eerste deel* [3]), vinden wij twee verzen van Asselijn, *Bruilofs-Kroontje* en *Banket-rolletje*, *op de tweeden dag van J. S. en B. R. Aan de Gespeeltjes en Juffertjes*, *op de zelve Feest* [4]). In *Het tweede deel Van de Koddige Olipodrigo*, *Zijnde een Banket of Nagerecht van Allerley spookachtig Rijmtuig*, *door de aangenaamste Poëten en Poëterszen*, *voor de vrolijke Gasten*, *opgedischt: verçiert met* 12 *schoone koopere Plaatjes. En daar achter met een* By-Voegzel *vermeerdert*, *en een* Register; *noyt in 't licht geweest* [5]), zijn vier gedichten van Asselijn opgenomen, *Belaagde Schoonheid*, *Den snorkenden Kupido*, *Aan Juffr. G. S.* en het vijfde vers van een *Knip-zang* [6]), waaraan verschillende dichters hadden meegewerkt. De verzen in den eersten bundel zijn met de voorletters onderteekend, die in het tweede deel met den naam voluit.

In 1664 schreef Asselijn in het album van Jacob Heiblocq,

---

1) *Thomas Asselyn vader van Lodewyk Asselyn op de Nieuwe syts agterburgwal begraven op het Leidsche Kerkhof* 27 *July* 1701.

2) *Iannetie van Westerhoff Weduwe wyle Thomas Asselyn op de Heeregracht. begraven* 6 *January* 1704. *op het Leidsche Kerkhoff.*

3) *'t Amsteldam*, *By Evert Nieuwenhoff*, *Boekverkooper*, enz., *Anno* 1654.

4) Blz. 192 en 195. Ik had het dus mis, toen ik op blz. 87 van mijn opstel vermoedde, dat het eerstgenoemde vers in 1687 was geschreven bij het huwelijk van zijn zoon.

5) *'t Amsterdam*, *By Jacob Vinkkel*, enz., *Anno* 1654.

6) Op blz. 74, 112, 149 en 239. De vijf eerstgenoemde gedichtjes zijn afgeschreven in het op blz. 47 van mijn opstel vermelde manuscriptje.

den Amsterdamschen praeceptor [1]). In 1686 bezong hij in een lofdicht Gabbema's werk *Friesche Lust-gaarde ofte Boom- Heester- Bloem- en Kruyd- Waarande* [2]); het lange vers heeft tot titel *Lauwer-loof gevlogten om 't Hoofd van de Heer Simon Abbes Gabbema Historie-Schrijver van Friesland*, *Oover 't uytgeeven van zijn Vermaakkelijkke Lust-gaarde.* Bij eene zinneprent op den overtocht van Willem III naar Engeland behoort een vers van Asselijn; het werd in 1688 geschreven [3]). Van onbekenden datum zijn twee lofverzen op *Des Waerelds Ondergang. Door David Ruarus* [4]). Wanneer de eerste druk van dit werk, dat in 1714 weer werd uitgegeven, het licht zag, heb ik niet kunnen opsporen. In het exemplaar van den tweeden druk, dat zich in de bibliotheek van Letterkunde bevindt, worden achter het eerste lofdicht van Asselijn een paar bladzijden gemist; in het meermalen genoemde handschriftje zijn echter twee verzen van onzen dichter op het werk van Ruarus te lezen.

Groningen, 17 Febr. 1885. J. A. WORP.

DE BERIJMER VAN HOOFT'S SCHIJNHEILIGH

Nadat Dr. van Vloten in de *Dietsche Warande* van 1856 den *Schijnheiligh* van Hooft had uitgegeven, opperde hij in den

1) Vgl. over het album Mr. C. Vosmaer in *De Nederlandsche Spectator* van 1863, blz. 266, en over Heyblock J. H. W. Unger in *Oud-Holland*, 2de jaarg., blz. 26—32.

2) *Bestaande uyt der Gewassen Beschrijvinge, die in Hoog- en Needer-Duyds-land en de aangrenzende Landschappen bekent zijn. Vervaardigt en Uytgegeeven door de Heer Simon Abbes Gabbema, Geschicht-Schrijver van de Lands-Heerlijkheyd van Friesland. Te Leeuwarden, By Hendrik Rintjes, Boekverkooper*, enz., 1686.

3) Vgl. F. Muller, *Beredeneerde beschrijving van Nederlandsche Historieplaten*, dl. IV, blz. 404, n°. 2725.

4) *Den Tweeden Druk, t' Amsteldam, By Jacobus Verheyde, Boekverkooper*, enz., 1714.

volgenden jaargang van dat tijdschrift (blz. 180, 181) eene gissing over den dichter van het stuk, dat onder de werken van Brederoo is opgenomen. Zijn betoog komt ongeveer hierop neer.

Blijkens een brief van Hooft van 22 April 1622 aan Adriaan van Blyenburg was de prozavertaling van den *Ipocrito* toen gereed. Hooft schrijft nl., dat hem een brief van Blyenburg werd overhandigd »in 't gaan naar de veerschuit van Amsterdam herwaarts. 't Zelve is in den weege geweest om UE. den Schijnheilig te zenden; doch alleen niet. Want die hem voorts zoude doen rijmen, heeft hem noch. Ook is hy zoo onleesbaar van letter als van hart. Doch zoo UE. dit vergeeten is, en niet liever heeft te toeven totdat de rijm in druk komt, ik zal hem by d'eerste geleegenheit voortvaardigen om berispt te worden [1])." De berijmde *Schijnheiligh* kwam in 1637 uit. En 25 Juli 1636 schrijft Hooft aan zijn zwager Baak (Huydec. 526; v. Vl. 604): »My zal benieuwen oft de Schijnheilig in dat harde weeder, op het t'huiswaarts keeren zoo smeerig heeft kunnen kallen als op 't herwaarts koomen, dan oft' er toen geen ooren voor hem waaren". Volgens een brief van Van Baerle aan Van der Myle (*Epist.*, 338) had Hooft toen Huygens, Vossius, Wicquefort, Schuyl, Baak en Barlaeus bij zich op het slot gehad; die heeren hebben zich dus de reis naar Muiden door het lezen van den *Schijnheiligh* trachten te veraangenamen. — In een brief van 31 Juli 1636 schrijft Hooft aan Baak (Huydec. 528; v. Vl., 606): »Dat de koopman eenen goeden Poëet aan UE. bedorven heeft, zeggen UE. rijmelooze gedichten. 't Is echter ruim zoo lijdelijk, by oft de Poëet den koopman bedorven hadde, om zijn dochters, in plaats van veldthoenderen, met malse (zoo geen malle) woorden te aazen, gelijk men van Maagerheintjen zeidt, die zijn verkens met een praatjen hieldt; ende om haar, in plaats van goude en zijde laaken, met keurssen van laauwer en klimop te doen pronken. Want zeeker, in zulk een' weide

1) *Brieven*, uitgave van Huydecoper, N°. 102; v. Vl. N°. 115.

zoud' ik haar lankzaam leggen zoo vet te worden, als men ze in Italië wenscht; ende wat groens moest haar lusten, hadden zy liever met dat dorbaar tuig, dan met satijn en fluweel voor den dag te koomen. Derhalven mag UE. wel zeggen, dat de Schijnheilig zijn weetjen weet"[1]). De *Schijnheiligh* van Hooft schijnt dus toen, kort voor de uitgave van de berijming, in handen van Joost Baak te zijn geweest. Doch deze is zeker de berijmer niet, want dan zou Hooft hem niet wegens zijne rijmlooze verzen een door den koopman bedorven poëet hebben genoemd. De broeder echter van Joost Baak, Jacob, de rechtsgeleerde, dichtte wel; wij mogen hem dus voor den berijmer van den *Schijnheiligh* houden.

Aan dit betoog hebben de heer Alberdingk Thijm (*Dietsche Warande*, III, *Partie française*, blz. 26), Dr. Jan ten Brink (*Gerbrand Adriaensen Brederoô*, blz. 320, vlgg.) en de heer J. H. W. Unger (*G. Az. Brederoo. Eene bibliographie*, 1884, blz. 6) hun zegel gehecht. In een opstel over Hooft's *Schijnheiligh*, dat in 1877 in het *Nederlandsch Museum* (blz. 133—170) werd geplaatst, trachtte ik deze bewijsvoering van Dr. Van Vloten te ontzenuwen. Vooreerst toch blijkt uit de beide aangehaalde plaatsen van de brieven aan Baak volstrekt niet, dat deze juist Hooft's manuscript in handen had. En zelfs wanneer men dit aanneemt, mag men daaruit nog niet besluiten, dat de broeder van Joost Baak het drama zou hebben berijmd. Er zijn geene bewijzen van zeer vertrouwelijken omgang tusschen de beide broeders, die nog al in leeftijd verschilden. Willekeurig werd dus het vaderschap van den berijmden *Schijnheiligh* aan Jacob Baak toegekend.

Ik giste, dat Joost Baak zelf de berijmer zou zijn. Want behalve de reeds aangehaalde brieven is er een derde, van 7 Oct. 1637 (Huydec., 576; v. Vl., 671), waarin Hooft aan zijn zwager schrijft: »Hierby zeind' ik de Florentijnsche dingen:

---

1) Deze woorden bevatten eene toespeling op eene plaats uit Bedrijf I Toon. 3 van Hooft's bewerking, waar over de dichters wordt gesproken.

bidde UE. mij wat te leenen den Schijnheilig, om hem op den Haage te schikken: alzoo de Heere van den Honaart hem geirne eens doorkijken zoude". De *Schijnheiligh* was dus toen in handen van Joost Baak. Van rijmlooze gedichten, die deze zou hebben vervaardigd en op welke in den brief van 31 Juli 1636 door Hooft wordt gezinspeeld, is niets bekend, maar wel, dat drie tooneelen van den berijmden *Schijnheiligh* geheel of gedeeltelijk rijmloos zijn, en dat zelfs op ééne plaats het proza van Hooft in het blijspel is overgedrukt, zonder dat het in den vorm van dichtregels werd geplaatst. Deze beide dingen deden mij de gevolgtrekking maken, dat Joost Baak Hooft's vertaling zou hebben berijmd.

Maar nu komt de heer Unger op zijne beurt mijne gissing omverwerpen door de mededeeling, dat de berijmde *Schijnheiligh* niet in 1637, doch in 1624 voor het eerst is uitgegeven (t. a. p., blz. 7). De plaatsen, die moesten bewijzen, dat in 1636 en 1637 het MS. der prozabewerking in handen van Joost Baak was, bewijzen niets meer en wij houden alleen de toespeling over in den brief van 31 Juli 1636. Hooft *kan* in 1622, toen hij zijne vertaling gereed had, zijn MS. hebben toevertrouwd aan Joost Baak, die toen misschien reeds met Magdalena van Erp was verloofd — het paar werd 5 Mei 1623 in huwelijk ingeteekend [1]) — maar de toespeling in den brief van Hooft bewijst op zich zelve niet genoeg en wij moeten aannemen, dat wat den berijmer van den *Schijnheiligh* betreft, »adhuc sub iudice lis est".

Groningen, Febr. 1885. J. A. WORP.

OUDE LIEDEREN.

In de 1e Aflevering van den 4den Jaargang van dit Tijdschrift werd door Prof. Gallée een bundel liederen vermeld, die eerst

1) Vgl. de mededeeling van Mr. A. D. de Vries Az. in het Hooftnummer van *Eigen Haard*, 1881, blz. 11a, Noot 2.

onlangs door de Koninklijke Bibliotheek te 's Hage is aangekocht. Den inhoud van dien bundel vindt men (t. a. p. bl. 13—14) vermeld; ik behoef dien hier dus niet opnieuw te laten afdrukken. Vele dier liederen behandelen stoffen, welke ook in anderen vorm in onze oudere letterkunde voorkomen; zoo b. v. het lied van Griseldis, dat door Prof. Gallée werd onderzocht en vergeleken met andere verhalen over deze »mulier maxime constantie et patientie". Naar aanleiding van dat onderzoek zal ik hier het een eñ ander laten volgen over het lied van Griseldis en over de andere liederen in dezen bundel, die voor de geschiedenis onzer letterkunde van gewicht zijn of kunnen worden.

1°. Het »Historie-Lied van de verduldige Griesella. Zangswyze Gesteld. Vois: Van de Graaf van Romen" is naar alle waarschijnlijkheid ontleend aan het volksboek, dat deze zelfde geschiedenis behandelt [1]). Dat moge uit eenige der vele bewijsplaatsen blijken:

Lied. 10.	*Volksboek.*
Want niemand wist ter deegen wie de Bruyd wesen sou.	ende noch en wist niemant dan hy wie die bruydt was/ ofte wesen zoude.
13—14.	
Den grave riep aen een zije en nam hem by der hand, Toen sprak Gautier verheven:	Doen nam hy haren Vader byder hant/ ende gink met hem over een zyde/ ende vraegde hem of hy hem

1) Een Schoone Historie van de goede Vrouwe Griseldis. Die seer suyverlyck is om te lesen: Ende spreeckt van patientie / wat een mensche al verdienen en verwerven mach / die hem in tegenspoet patientelyck ende verduldelyck dragen kan (Houtsneê: vrouwenportret). In 's Gravenhage, Gedruckt by Cornelis van Zanten, Boekdrukker op het Spuy/ by de Lepel brugge/ 1730. (De approbatie door Hendrick van Dungen is van 1612).

Reeds c. 1490—1500 verscheen eene uitgave van dit volksboek bij Jacob van Breda te Deventer, gelijk wij in het Vaderlandsch Museum IV, 226 kunnen zien; de titel dier uitgave alsmede de aanvang van het verhaal komen bijna woordelijk overeen met die van 1730.

myn vriend, wat segt gy nouw.
Wilt gy mij u dogter geven
tot myn egte Huysvrouw?

zoude willen geven zyn Dogter tot een Huysvrouwe.

14.

Den arme verlegen, die stont
daar ongeblaamt
Och laas, wist niet te zeggen,
zoo zeer was hy beschaamt.

De arme Man en wiste niet wat hy segghen zoude al zoo was hy beschaamt.

15.

Grisella sag dees Heere
met haar vader komen daar,
Sy schaamde haar soo seere,
den Graaf die sprak tot haar:

Griseldis zag den grooten Heer komen in haer kleyn huysken en zy was zeer beschaemt. Doen zeyde Gautier/

16.

't Belieft u vader gepresen
dat gij zult mijn Huysvrouw zijn,
Salt uwen wil ook wesen?

't Gelieft uw Vader ende my dat gy myn wyf zult zyn/ ick hoope het zal u oock believen.

18.

Sij sprack: genadige Heere!
ik dat niet weerdig ben
Te komen tot sulker eere;

Tot welcken zy aldus antwoorde/ en zeyde: Heere ick weet dat ick niet weerdigh ben zoo grooter eeren/

19.

. . . .
Al soud gij mij doen sterven,
ik sal 't in dank ontfaan.

. . . . En gy zult my alsoo veel niet moogen doen/ al waert my te doen sterven ick en zal (t) in dancke nemen.

50.

De nieuwe bruyd verheven
wil ik ruymen de stad,
De heerlykheid overgeven
. . . .
Naakt ben ik gekomen sane
uyt myn ouders huys gebrogt
Naakt sal ik wederom gane;
ik heb hier niet gebrogt.

Uwen niewen Wyve de Bruydt sal ick geerne ruymen ende die weerdigheyt overgeven/
. . , ...
Ick quam naeckt uyt myns Vaders Huys/ naeckt sal ick daer wederom in keeren.

Vgl. verder nog de coupletten 29, 44, 47, 48, 57, 61 en 62 van het Lied met de overeenkomstige plaatsen van het

Volksboek. De coupletten 37—42 van het Lied zijn in het Volksboek zeer kort behandeld; maar overigens is het, dunkt mij, vrij zeker, dat de dichter van het lied het volksboek vóór zich had.

Prof. Gallée vermeldt nog »een lied van Griseldis", waarvan Mone (Ueb. bl. 138) verslag geeft. Dit gedicht — geen lied — werd in het Vaderl. Museum (IV, 225—242) uitgegeven en toegelicht. Serrure stelt het op naam van den afschrijver Antonius Ghyseleers, maar voert daarvoor geen enkel bewijs aan; de bundel, waarin het zich bevindt, dagteekent uit den aanvang der 16e eeuw. Bij eene vergelijking bleek mij, dat ook deze bewerking zich vrij nauw aansluit bij den tekst van het volksboek.

Dat het Historie-lied eene bewerking zou zijn van een Middelhoogduitsch voorbeeld, zooals Prof. Gallée gelooft, kan ik niet aannemen. In de eerste plaats, omdat het te duidelijke sporen draagt van aan het volksboek ontleend te zijn; maar ook — de rijmen, waarop bovengenoemde bewering steunt, bewijzen m. i. hier niet veel. Aan een volksdichter, zooals de bewerker van het lied, kan men geene strenge eischen stellen, noch van hem vergen, dat zijne rijmen zuiver zouden zijn. Waarom zouden ook niet rijmen als: *gout* || *sou*; *nou* || *vrouw*; *ben* of *bin* || *zin* bij een volksdichter voorkomen, terwijl men in hetzelfde gedicht wel andere eind- of binnenrijmen aantreft, als: *algemeene* || *ter deegen* (10); *saan* || *man* (37); *had* || *staet* (49); *heere* || *bedienen* (58); *jaren* || *verdragen* (62). Het woord »*ziet*" in het 19e couplet:

> Ik sal mijn Heer verheven als een goe vrouwe, *ziet*,
> Gehoorzaam zijn mijn leven en doen dat gij gebied.

is m. i. zeker niet het Mhd. *ziet*, zooals Prof. G. aanneemt, maar eenvoudig een stopwoord, dat met honderd andere op deze wijze steeds in de volkspoëzie terugkeert [1]).

---

1) Vgl. b.v. »'t Is my een dierbaere Pand / om weg te geven, ziet" (Hertog van Brunswijk); »Dees wyn zendt u de Bruyd tot gedachtenis, ziet" (id.); »Want een

Voor vormen als: *immernigt* en *geracht* maak ik natuurlijk eene uitzondering; daarop afgaande zou ik meenen, dat de bewerking van het lied in het Oosten van ons land geschiedde.

Met Prof. G. geloof ik, dat het lied tot de 16e eeuw behoort, zooals ook licht mogelijk is, daar het volksboek reeds vóór den aanvang dier eeuw was uitgegeven.

2o. Een Schoone Historie van den Heer Frederik van Genua En zyn Huysvrouwe. Ook dit lied is blijkbaar ontleend aan het gelijknamige volksboek [1]).

Wegens de groote zeldzaamheid van den bundel der Kon. Bibl., waarin deze liederen vervat zijn, laat ik dit lied — om zijn inhoud een der merkwaardigste — hierachter volgen.

Eenige bewijsplaatsen, waaruit blijken kan, dat het volksboek de bron was van het lied, deel ik hier mede:

Lied.	*Volksboek.*
Uit veel diverze Steden kwamen drie Coopluy wys	Vier voorname Kooplieden zyn gereyst van verscheyde Steden.
Ik heb in eene Jaere zoo vrolyk niet geweest.	Myn lieve Heeren, nu hebben wy desen dagh vrolyck geweest.
Wie weet wat sy al doene; wanneer wy zyn van haer?	Wie weet wat sy bedrijven. . . . . . daar wy dickwils van hemlieden zyn.

---

hart dat zy verjaegden, ziet" (Margrietje van Limborch); „Want als daer iemand voor by quam, ziet" (id.).

1) „Een Schoone Wonderlijcke / en Waerachtige Historie, van Heer Frederick van Jenuen / Huysvrouw van Ambrosius in Lombardyen: Hoe sy door de Helsche Verraderye / van Jan van Florencen / uyt den Lande most vluchten / ende hoe sy 13 jaren / in Mans habyt / den Koningh van Alkayren diende voor Valckenier / dewelcke door haer getrouwe diensten / haer tot grooten staet verheft / ende hoe sy eyndelyck noch wederom on-schuldigh bevonden werd / ende de boosheyd van den Florentyn gestraft wierd. Vinjet (bergachtig landschap met ruiters en gewapende voetknechten). Tot Utrecht Gedruckt by J. van Poolsum, wonende recht tegen over 't Stadthuys."

Eene aanteekening in het boek vermeldt: eene „Antwerpsche editie van 1531 bij Willem Vorsterman werd op de auctie Enschedé (no. 2697) verkocht voor *f* 182.

Sy durven wel een broodje leene heymelyk buyten 't huys.	Aldus mochten sy wel een Broodt leenen door den heymelycken honger.
Mogten wy te nacht wenschen/ elk een schoone Vrouw.	Aldus soo waer 't mynen raedt dat wy elck een schoone Vrouwe kregen.
De vrouw door fantezy || Had haer kist laten opstane met hare Clenody.	Ende by grooten ongevalle soo had Ambrosius Wyf haer koffer opengelaten/ daer haer aller-beste Juweelen in waren.
Hy uit de kist met kragte al door de kamer zag || So helder scheen de Mane enz.	Ende die Mane scheen soo licht ende soo schoone/ dat hy alle die kamer door sien mochte.

Ofschoon het lied dus blijkbaar aan het volksboek is ontleend, heeft de bewerker van het lied echter verschillende bekortingen aangebracht; ook wijkt het in kleinigheden van het volksboek af en is hier en daar onduidelijk. Zoo laat de dichter van het lied weg, hetgeen in de herberg voorvalt, waar Jan van Florencen te midden van een boevengezelschap komt, die oude vrienden blijken te zijn. De kist laat hij niet maken, zooals het lied vertelt, maar hij leent haar van een anderen dief, die haar op dezelfde wijze pleegt te gebruiken. De kleinooden, die Jan van Florencen aan Ambrosius' huisvrouw ontsteelt, hebben in het lied eene fabelachtige waarde; in het volksboek wordt de waarde zeer nauwkeurig opgegeven (»een Borse omwrocht met kostelycke Peerlen/ weerd zynde vyf entseventigh goude Ducaten . . . . . ende eenen Rinck/ daer in stond eenen seer grooten punt van eenen Diamant/ weerd zynde hondert en vyftich goude Ducaten"). In het volksboek heeft Ambrosius' vrouw een wratje op den linker (»luchter") arm, in 't lied een zwart plekje op den rechter arm. Het verblijf van Frederik aan het hof van Alcayre, waar zij van 's konings Valkenier tot Ruwaard opklimt en in 's konings afwezigheid de Heidenen verslaat, wordt in het volksboek vrij uitvoerig beschreven, in het lied slechts kortelijk vermeld. Als Frederik zich bekend wil maken, komt zij bij nacht voor den koning

en zijn hof; in het lied is dat niet duidelijk, al kan men het opmaken uit het 61e couplet.

Daar het volksboek, voor zoover ik weet, nog nooit afzonderlijk behandeld is (ook V. d. Bergh noemt het niet), merk ik hier op, dat het gelijk de meeste volksboeken, wel niet veel ouder zal zijn dan de eerste helft der 16e eeuw.

Ik heb niet kunnen ontdekken, uit welke bron de bewerker geput heeft; wel kan ik dezelfde geschiedenis aanwijzen in Boccaccio's Decameron; men vindt die nl. in de »Novella Nona" der »Giornata Seconda". Behalve enkele kleine afwijkingen stemt het verhaal van Boccaccio volkomen overeen met dat van het volksboek; de namen verschillen nogal sterk. In den Decameron worden slechts *twee* kooplieden genoemd (er wordt bovendien niet van *vier* maar van *eenige* kooplieden gesproken), nl. de bedrieger Ambrogiulo da Piacenza en de bedrogene Bernabò Lomellin da Genova; diens echtgenoote Madonna Zinevra (Ginevra) noemt zich later Sicuran da Finale; de plaats van den koning van Alcayren (Caïro) wordt hier door den Soldano van Alessandria ingenomen. Het schijnt dus, dat de naam van den bedrieger op den bedrogene is overgegaan. Dat de bewerker van het volksboek rechtstreeks uit het Italiaansch heeft vertaald, is zeer onwaarschijnlijk. Immers, met geen enkel onzer volksboeken is dit, voor zoover ik weet, het geval, en bovendien kan ik nergens een spoor van vertaling ontdekken. De namen: Burchert, Coenraed en Frederik zouden mij eer aan een Duitsch voorbeeld doen denken.

3^0. Een schoone Historie van de Verduldige Helena, een Konings Dogter van Constantinopolen, die in groote Elende en Armoede twintig Jaar haar Brood ging bidde agter Lande Avontuurlyk te zingen of te Lezen. Hoe de Koning na de Dood van zyn Huysvrouw, op zyn Dogter verliefde, en hoe zy haar Vader heimelyk ontquam, zo dat hy twintig Jaren zogt eer hy ze vond. Stem: Van het kind van Utregt. (Houtsneê, voorstellende: een stadsgezicht; op den voorgrond eene gracht of haven, waarin een schip en een bootje). t' Amster-

dam, by Barent Koene: Boekdrukker op de Lindegragt, 1772.

Ook dit lied is weer ontleend aan het gelijknamige volksboek [1]), gelijk uit eenige aanhalingen kan blijken.

Lied. (8e couplet.)

Een Schipper heeft zy gevraegd /
Om weg te varen koen
Wel Edele schoone Maegd /
dat en durf ik niet doen
Of 't den Koning vernam
uwen Vader met verstrangen
Als ik dan weder quam
Zo zoude hy my doen hangen.

Volksboek bl. 4.

(Clarisse) huurde daar een schipper tot wien Helena zeide: haast u en voerd my met u schip in een ander Land, waar gy wilt. De schipper zeide: Vrouwe! dat durf ik niet doen; want u vader meent u te trouwen en als hy vernam, dat ik weder hier quam, hy zou my doen doden.

12.

Zy wierpenze over Boord /
behalve de schoon Helena
Die wilde de Capityn /
Voor zyn Boelesse houwen.

bl. 5.

de roovers wierpen alle de kooplieden over boord en lieten niemand leven dan alleen Helena, die nam den Kapitein in zyn schip en wilde haar voor zyn boel houden.

46.

Als zy ontwaekten, ziet /
haer Kindren allebey
Eylaes! en vondze niet
en zy riep met geschrey:
Og de Wolven wreed /
hebbenze dood gebeten
Haddenze my dog mee
met de Kindren opgegeten.

bl. 10.

Als Helena ontwaakte, waren hare Kinderen weg, waarover zy zoo bitter weende en zeide: helaes! waarom hebben de beesten my ook niet verslonden, die myne kinderen opgegeten hebben?

60.

Zyt gy niet onze Vaer:
hebbenze hem gevraegd /
Neen sprak de Cluyzenaer

bl. 13.

De kinderen zeide(n): zyt gy onze Vader niet? Neen ik, in waarheid, zeide de hermyt, het is nu 16 Ja-

1) Een Schoone Historie van de geduldige Helena van Constantinopolen, Een Konings Dochter, die 27 Jaren achter Land doolde; in groote Armoede Brood biddende. Zeer aangenaam te Lezen Te Amsterdam, By B. Koene, Boekdrukker, in de Boomstraat. 1821.

ik heb u de Wolven verjaegt Wy willen, zeyde(n) zy gaen zoeken aan alle enden Zoo lange tot wy onzen regte(n) Vader vinden.	ren, dat ik u hier de beesten ontjoeg. . . . . Toen zeiden de kinderen: . . . . zoo willen wy gaan van land tot land, tot dat wy onze Vader gevonden hebben.

Deze voorbeelden kunnen zonder moeite vermeerderd worden. Het lied heeft het verhaal natuurlijk zeer bekort; zoo zwijgt het geheel over de omstandigheid, dat Helena acht jaren lang onder de trappen van het pauselijk paleis woont. In het volksboek dragen Helena's zonen eerst de namen van Lyon en Erm; de een was nl. door een *leeuw* geroofd, de ander ontvangt van den hermiet dien naam »omdat het een arm aan zich had gebonden" (nl. de arm — eig. de hand — dien men zijner moeder had afgekapt). Eerst later, na hunne »kerstening", worden die namen veranderd: »Erm wierd Brixius en Lyon Martyn genaamd" (Volksb. bl. 14). In het lied heeten zij slechts Britius en Martyn. Het volksboek zal wel met zoovele andere uit de 16e eeuw dateeren, al kan het ook reeds tot het laatst der 15e eeuw behooren, want sommige volksboeken behooren tot dien tijd [1]). Het lied, dat er aan ontleend werd, is waarschijnlijk in de eerste helft der 16e eeuw door een volksdichter vervaardigd.

4°. Een Schoone Historie van Valentyn en Oursson, Zoonen van den Keyzer van Grieken/ hoe haer Moeder onschuldig van den Keyzer verstoten wierd/ en haer in 't Bosch van Orleans gebaert heeft/ wonderlyk van dezelve opgevoed/ en van zyn Broeder Valentyn overwonnen wierd (Houtsneê: man en vrouw in 17e eeuwsche kleederdracht). t' Amsterdam, By Barent Koene, Boekdrukker op de Lindegragt, 1777.

1) Vgl. over het Volksboek van Helena: V. d. Bergh's Ned. Volksromans bl. 10—11 en Mone's Uebersicht bl. 64. Men vindt daar tevens het een en ander over den oorsprong van het verhaal.

Historie van Valentyn en Oursson. Stem: Aanhoord eens Vrienden waardig.

Ook hier hebben wij weer hetzelfde geval, ook hier is het lied weer aan het volksboek ontleend [1]). Men vergelijke om dit te zien slechts de volgende plaatsen:

Lied. 20.	*Volksboek* bl. 8.
Ghy Heeren wilt niet vechten/ Zey dezen koopman goet; Laet my 't verschil beslechten/ Zey Blandemyn vol moed; Och, zey de Ceyzerinne, Koopman, wilt ons bystaen/	Gy Heeren laet staen u vegten/ wild my zeggen u geschil/ Och! zey Blandemyn/ laet my begaen . . . . Lieve Vriend/ zey de Edele vrouw tot de Koopman/ wild ons bystaen . . . .
31.	bl. 10.
Zoo lang het kind zal leven: zal 't worden opgevoet; Den kost zal ik het geven/ doen riep den Coning goed: Een van zyn Edellieden.	Doe seide de Koning: ik wil dat dit kind opgevoed sal worden op myn kosten/ so lang als 't God sal laten leven. Doe riep de Koning een van de ridders.

Vgl. 43 en 44 met bl. 11 van het volksboek.

53.	bl. 23.
Oursson te zelver stonden: zag zynes Broeders Paert Daer aen een Boom gebonden: het wiert voor hem vervaert/ En heeft na hem geslagen/ gesmeten met de voet . . , ...	Oursson Valentyns paard siende/ is daar na toe geloopen. . . . . en streek het paard. Als het paard dit voelde en sag de wildeman/ heeft (het) na Oursson geslagen en gebeten . . . .
54.	
Soo is hy toegeschoten: of hy het vernielen wou	Als dat Oursson sag is hy toegeschoten om het paard ter aarde te

1) Hier over dat volksboek uit te weiden is onnoodig na het verschijnen der uitstekende uitgaaf van »Valentin und Namelos" van W. Seelmann (Denkmäler herausgeg. vom Verein für Niederdeutsche Sprachforschung IV). In de »Einleitung" wordt het volksboek uitvoerig behandeld.

55.	werpen en te dooden . . . . . .
Als Oursson het zwaert zag blinke/	Als Oursson dat swaard sag blinken enz.

Daar het volksboek zeker wel tot de 16e eeuw zal behooren, zal men ook het lied wel tot denzelfden tijd mogen brengen als de andere.

5°. Een Schoone Historie van Margrietje van Limborg, welke met haer Vader op de Jagt reed/ om eenig Wild te vangen/ en hoe dat zy van haer Vader verdoolde by ongeluk/ en wat zeldzame Avonturen haer door toedoen van de Helsche Vyand wedervaren is: welke haer tot wanhoop wilde brengen/ en hoe standvastig zy bleef in deze Perykelen/ en zeer mannelyk heeft gedragen.

Zeer troostelyk voor alle menschen/ van wat staet dezelve zoude mogen wezen/ Om te Zingen en te Lezen. t'Amsterdam, by Barent Koene. Boekdrukker, op de Lindegragt, 1770. Stem: Van 't Schildertjen.

Reeds Van den Bergh besprak dit lied te gelijk met het volksboek van dien naam in zijne uitgave van den Roman van Limborch (Inl. p. XLI—XLIV). Bij eene vergelijking bleek mij, dat ook hier het lied ontleend moet zijn aan het volksboek; uit eenige voorbeelden zal dat duidelijk worden.

Lied 9.	*Volksboek* (IV Cap.)
Og ik ben dit ongewoon zeer net . . . . Dat nu de Takken hier zijn myn Bed/ En de Blad'ren ook myn Gordyne/	O Margrietje, gy syt ongewoon dat de takken van de bomen u bedde syn/ en de bladerkens u gordynen:
9.	t. a. p.
Terwylen zy zoo klagende was/ Kwam daer een bedroefde koopman ras. 10.	Margrietje aldus klagende sag sy komen een koopman/ syn handen wringende/ seggende: . . . . . myn wyf/ myn kinders mogen nu gaen bidden brood/

Hy weenden zeer en wrong zyn banden/
Myn Vrouw en Kinderen myn wel deed (l. deert)
Vrees ik nu bidden haer brood met schanden.

24.	t. a. p. VIII. cap.
In 't lesten klopten zy vol getreur/ Een Duyvel quam daer als een Pagie veur	Ten einde so klopten sy, doe quam een Vyand gekleet kostelyk als een schoone Jongeling/
25.	
»Wat begeere gy Lieden ziet"/ Zo sprak den Vyand wel ter talen/ »Kost ende drank" antwoorde Ma(r)griet »Och lieve Vriend, om u wel te betalen.	en vraagde: wie is daar? sy seiden beide/ 't is al vriend/ spyse en drank om wel te betalen/ seyde Margrieta/ souden wy gaaren hebben etc.

Het lied bevat op deze wijze een uittreksel van de XXV eerste capittels van het volksboek (overeenkomende met Boek I, vs. 1—2236, van den »Roman van Limborch").

Mone vermeldt eene uitgave van het volksboek van 1516, die hij te Gent zag (Zie: Ueb. bl. 87); het lied zal ook wel tot dien of een iets lateren tijd behooren.

6°. In tegenstelling met hetgeen ik vroeger beweerde [1]), geloof ik nu ook niet langer aan den hoogen ouderdom van het lied over den Hertog van Brunswijk. Dit lied komt eveneens in het bovengenoemde bundeltje voor; indien men het met de overige liederen vergelijkt, dan ziet men weldra, dat zij alle tot denzelfden tijd moeten behooren. Immers — zij zijn alle (behalve dat »van Margrietje van Limborg") geschreven in denzelfden trant en in dezelfde versmaat [2]); in alle vindt men

1) Vgl.: Het Lied in de Middeleeuwen bl. 105 vlgg.

2) Terwijl de vijf eerstgenoemde liederen gedicht zijn in eene epische versmaat, die aan de Nibelungenstrofe herinnert, is het lied »van Margrietje van Limborg"

dat overgroote aantal bastaard- en stopwoorden en, gelijk wij zagen, zijn alle aan de gelijknamige volksboeken ontleend. Maar dat laatste argument geldt niet voor het lied »van den Hertog van Brunswijk" — zal men zeggen. Immers, ons is geen volksboek van dien naam bekend. Men zou kunnen antwoorden, dat het zeer wel bestaan kan hebben, maar ook al ware dit niet het geval, dan zou dit m. i. in het vraagstuk weinig verandering brengen. Ieder, die het lied vergelijkt met de overige, zal, dunkt mij, moeten erkennen, dat zij uit denzelfden tijd afkomstig en dus waarschijnlijk geen van alle ouder zijn dan de eerste helft der 16e eeuw.

EEN SCHOONE HISTORIE,

VAN DEN HEER

FREDERIK VAN GENUA, EN ZIJN HUISVROUWE:

hoe zij door een valsche Koopman/ met hulp en raed van een Oud Wyf verradelyk haer Eer gestolen was/ waer door haer Man: (overmits het groot verlies van Geld:) mistroostig wezende: heeft de Knegt gedwongen: zijn eigen Vrouw te Vermoorden.

(ruwe houtsneê, voorstellende een 17e eeuwsch gezelschap van mannen en vrouwen, op den achtergrond eene stad).

t' Amsterdam, By Barent Koene, Boekdrukker op de Lindegragt, 1778.

---

gedicht in eene dikwijls voorkomende 6 regelige strofe met rijmschema: a b a b c c (Vgl. Het Lied in de Middeleeuwen bl. 543 en 559), b. v.

Hoort al na dees Historie gelyk/
Geen schoonder heb ik nooit vernomen/
Hoe dat Margriet van Limborg ryk
Veel avonturen zijn overkomen:
(Wild dog luysteren Jonk en Oud)
Al door het Jagen in het Woud.

EEN SCHOONE HISTORIE,

VAN DEN HEER

FREDERIK VAN GENUA, EN ZIJN HUISVROUW.

1.

Aenhoord dit Lied zeer kragtig / een jammerlyk afgrys
Vier Koopluy ryk en magtig zy reeden al na Parys
Wild deze historie onthouden / groot wonder word u verteld /
Van een deugdelyke Vrouwe / zo ons dit Boek vermelt.

2.

Uit veel diverze Steeden: kwamen drie Coopluy wys /
Met malkanderen gereden: te zamen na Parys:
't Is heden Vasten-avond / spraken die Cooplien fyn /
Wy moeten dezen avond / met malkander vrolyk zyn.

3.

Parys dat was vol vreugden: na Vasten-avonds manier
De Kooplien zeer verheugden zy maekten goede cier /
Sy aten en zy dronken / overvloedig ende ras /
Sy storten en zy schonken / den wyn of 't Water was.

4.

Den eenen Koopman daere / die sprak zeer bly van Geest:
Ik heb in eene Jaere / zo vrolyk niet geweest /
Den Koopman van Florencen / antwoorden hem zeer gou
Mogten wy te nacht wenschen / elk een schoone Vrouw.

5.

Een ander Coopman magtig / de rykste van haer vier
Antwoorde hem onzagtig / ik begeer geen ander Vrouw hier
Ik heb een Vrouw certeene / die heeft my lief en weert
Ik zeg alzo ik 't meene / dat zy geen ander man begeert.

6.

Doen sprak een ander koene; Vrouwe liefd' is wankelbaer
Wie weet wat zy al doene; wanneer wy zyn van haer;
Ik en geloof er niet eene; al zyn zy nog zoo kuys /
Sy durven wel een broodje leene; heymelyk buyten 't huys.

7.

Een ander als d'onverdulden; sprak doen geheel ontsteld
Daer zyn vyfduyzend Gulden; ik wed nu om dat Geld /

Kunt gy met praktyken/ myn Wyf brengen daer toe;
Dat met de waerheid blyke(n)/ zo strykt' er dat voor doe.

8.

Den ander heeft niet gezwegen; hy sprak met moede stout:
Ik zet er vyfduizend Gulde tegen aen klaer Ducaten Goud;
Dat zy my laet gehengen/ te genaken haer naekte Lyf/
Dies zal ik een teken brengen: al van u eygen Wyf.

9.

Zy deeden dat Geld bewaren; in handen van den Weerd
Den Coopman zonder mere (l. sparen)/ is 's morgens vroeg te Peerd
Na Genua gereden/ de Vrouw te brengen in schand;
Door dorpen ende steden; totdat hy de Vrouwe vand.

10.

Als hy de Vrouw aenschoude, zo was hy heel ontsteld,
Het Wedspel hem beroude; nu ben ik een arm Held/
Hy en dorst niet aenspreken, de Vrouw vol eerbaerheen/
Hoord dog dees looze streken/ wat deeze Boeve deen.

11.

Denkt gy jong-gezellen, dat God het overspelen hengt,
Maer de Satan van der Hellen de mensche daer toe brengt.
Om deze Vrouw te ontschaken, liet deze Boeve snoot/
Een groote kiste maken, daer hy hem zelfs in sloot.

12.

Och mocht ik nu met liste, dagt deze Boef confuys/
Geraken met dees kiste, al in des Vrouwen huys:
Hy heeft zonder ophouden, zoo meenig raet gesocht,
Op 't laest vond hy een Vrouwe, die oude kleeren verkogt.

13.

Hy docht dees oude Wyven; die weten duyvels quaed/
Syn boosheidt te bedryven, gink hy tot haer om raed:
Hy was zeer wel ter talen, zo was dat oude wyf mee,
Den Koopman liet daer halen een kanne Wyn of twee.

14.

Hy vraegde zeer behendig: na deze Coopmans vrouw;
Of zy die niet en kende; hy maekte zamen rouw (?)
Ja ik sprak zy in trouwe; dat oude Wyf confuys:
Dat is een deugdelyke Vrouwe; haer Man is nu van huys.

15.

Drie honderd Gulde verheven; Sprak hy op dat termyn
Dat zal ik u dan geven, wilt my behulpig zyn;
Dat ik in eenen kiste; myn selven sluyten mocht/
En dat niemand en wiste/ zoo in haer huys gebrogt.

16.

Als dat Oude Wyf hoorde; van drie honderd Gulde draet
Sy sprak met zoete woorden; ik zal u geven raet/
Laet vry de kist hier komen; ik zal u zonder abuys
Doen brengen zonder schromen al in de Vrouw haer huys.

17.

Dat oude Wyf is gegangen: Tot deze Coopmans Vrouw
Heeft haer vriendelyk ontvangen/ dat oude Wyf sprak stout
(Wie zou konnen bepeyzen; als dit oude Wyf koen?)
Ik zou gare pelgrimagie reyze: St. Jacob een bevaert doen.

18.

De goede Vrouw verheven; die sprak met woorden zoet;
Een stuk Goud zal ik u geven; dat hy de H. Vriend St. Jacob doet/
Dat hy my dog wil sparen: beschermen myn vroome lyf/
Myn mag rontom bewaren; doe sprak dat oude Wyf:

19.

Ik heb myn Juweel te garen; opgesloten zonder schroom
Wild my doch de kist bewaeren; tot dat ik weder koom/
Brengt ze vry zonder letten; sprak de goede Vrouw vermaert
Ik zalze in myn Slaepkamer zetten/ daer isze wel bewaert.

20.

Dit oude Wyf onverdroten/ heeft deze Boeve koen/
Ras in de Kist gesloten; men konze van binnen opdoen;
Twee sterken mans hem bragten/ in dees vrouwe kamer rad/
Wat dat hy daer by nagten; lustig bedreven had.

21.

's Nags als de Boeve dagte; dat de Vrouw in Slaep lag
Hy uit de kist met kragte; al door de kamer zag;
So helder scheen de Mane; de Vrouw door fantezy:
Had haer kist laten opstane; met hare Clenody.

22.

Den Booswigt onverholen; heeft uit haer kiste stout
Een schoon Gordel gestolen/ van klaer Ducaten Goud/

Beperelt langs de kanten; een buydel schoon gepaert/
Vol steenen en Diamanten/ tien duyzend Guldens waerd.

23.

Een Goude ring zeer schoone; die deze dief nog vant:
Was waerdig duyzend kroonen; die stak hy aen zyn hand;
De goede Vrouw och armen; in haer Slaepkamer zy lag:
Blood met haer rechter arme/ daer hy een zwarte plek op zag.

24.

Daer in den dief verblyden/ zag lang dat teeken aen
Hy is ten zelven tijden/ weer in de kist gegaen;
Hy heeft ze toegeschoven; dagt wat schoonder teken is dat
Nu zal haer Man geloven dat ik myn wil heb gehad.

25.

Wel aen den derde dage/ kwam dat oude Wyf eerlank
Daer steenen ende klagen; och Juffrouw ik ben zo krank
Ik meen daer neer te storten: door dees krankte zubyt.
Ik moet myn bevaert schorten: tot op een ander tyd.

26.

Waer wou gy na gaen ryzen; sprak de Juffrouw met reen
Het is voorwaer quaed ryzen; agter Land met zieke leen;
Het oude wijf deed de kiste; weer halen op dat pas/
De goede Vrouw niet wiste, dat zij verraden was.

27.

Drie hondert Gulden voorschreve heeft deze booswigt draet
Dat oude Wyf gegeven/ voor hare valschen raed/
Alzo is hy gaen ryden/ den Vrouwe-schender; want:
Tot Parys met verblijde; daer hy den Coopman vant.

28.

De booswigt met behage; heeft den Coopman verklaert:
Ik hebbe wel drie dagen/ met u Vrouw geboleert/
Nu ziet daer is een teken/ dezen Ring gaf my de Vrouw/
Dat ik u zou doorsteeken; waer ik uw vinden zou.

29.

Dit schoon Gordel van Goude/ heeft ze my geschonken mee
Met dezen Buydel op trouwe; tot Genua buyten de Stee/
Daerom zult gy my gonne/ deze drie Juweelen als vriend/
En 't Wedspel is gewonnen; ik heb dat geld verdiend.

30.

O God ryk van hier boven/ geen braver man en leeft;
'k Ken 't nog niet geloven; dat gy (op) haer beslapen heeft/
Wilt gy meer teeken zane/ als wy lagen zoet en warm
Sag ik een zwarte plek/ stane, op u Vrouws rechter arm.

31.

De goede Koopman klagtig/ sprak toornig en ontsteld/
Nu beken ik waeragtig/ dat gy hebt verdiend dat geld/
Hy zwoer zo meenig werven; daer mee voer hy van dan/
De Hoer zal daerom sterven/ maer zij wist nergens van..

32.

Den Koopman reed zeer zane; bedroeft al op zijn Ros/
Hij had een speelhof stane; door (l. voor) Genua by het Bos;
Daer deed hij met verklaren; zijnen knegt alzo stil;
Eenen eed ten heiligen zweeren, te volbrengen zijnen wil.

33.

Gij zult gaen zonder schromen/ in de stad tot myn Vrouw
Segt haer ik ben gekomen/ en brengtze dan met jou;
Dan zult gy zonder myden/ al in den Bos vermaert/
De hoer de hals afsnyden; en graefze daer in d'aerd;

34.

De knegt viel op zijn knien/ hij bad zijn Heer gena/
Neen 't moet alzo geschieden/ sprak doe den Koopman dra/
Gy zult my daer en boven/ toonen een lidteeken blood/
Op dat ik mag geloven/ dat gyze hebt gedood.

35.

Gy zult my brenge klare/ de tong uit haren hals/
Of een vlegt van haer hayre/ het snoder Vrouwe vals;
Met haer opperste kleyder/ bloedig en zeer oneen (l. onreen)
Den knegt die is och leyder; al na de stad gereen.

36.

Hy heeft zonder ophouwen; gesproken met verzeer/
Och mijn genadige Vrouwe(n) komt buyten by myn Heer:
De vrouwe met verblyden is met haer knegt gegaen:
Zy dagt niet op het lyden/ dat haer nake(n)de zaen.

37.

De vrouw had in 't zelve Jaere een onnozel Lammeken mee
Dat liep altyd met hare zoo 't doen ter tyd ook dee;

God en heeft nooit begeven regtveerdigen in nood/
Het Lammeke van haer eve sterft voor zyn vrouw de dood.

38.

Omtrent den Bos aldare sprak de Vrouw met groote pyn
Och my wat word ik zware/ wat mag my nakend zyn/
Toen heeft de knegt gesproken; geroepen met geschal/
U Man heeft mij gedwongen/ dat ik u hier doorsteken zal.

39.

Och lacy sprak de Vrouwe; en zij verschrikten zeer:
Myn goede knegt getrouwe; dat en hoop ik nimmermeer
Wat heb ik dog misdaen; al tegens mynen Man:
Myn Vrouw gy moet er aen; gy meugt het niet ontgaen.

40.

Myn Jonker heeft my geboden; zoo ik 't ook niet en dee
Sou hy my selven doden; want ik moet brengen mee
Een vlegt van uwen hayre; de Tong uit uwen hals blood/
Als tot een teeken klare; dat ik u heb gedood.

41.

Dus moet het nu geschieden; hy trok zyn ponjaert let;
De Vrouw viel op haer knien; zy storten haar Gebed;
De goede God verheven heeft; de onnozele Vrouw gestilt;
Memorie en verstant gegeven/ dat zy haer leven hielt.

42.

O mijn knegt getrouwe; sprak de goede vrouw bevreest/
Laet u (l. mi) myn leven houwen; neemt dit onnozele Beest.
Snydt dit Lammeke dare; zyn Tong ten halze uit:
Neemt een vlegt van myn hayre; de knegt was zeer verblyd.

43.

Hy sprak met groote zorgen; dat waer wel myn begeer/
Gy zult u moeten verborgen; want vernam 't mynen Heer
Hy zou ons beyde dooden; wy worden gebrogt in schand
De Vrouw sprak met vervloden (l. verbloden); ik trek terstond uit 't Land.

44.

De knegt met haestigheden; heeft dit Lammeke ongefaelt
Den hals daer afgesneden; de Tong daer uitgehaelt:
En stak doen in den bloede; haer alderopperste kleed:
De Vrouw haer zelver spoede; een vlegt van haer hooft sneed.

45.

Adieu myn Vrouw vol eere; God betert u misval;
Ik ga tot mijnen Heere; zien wat hij zeggen zal;
Adieu mijn knegt verheven, toond mijn dees bloedige kleer;
Adieu voor al mijn leven; zien wij malkander niet weer.

46.

Maer de Vrouw heeft inwendig; gekermt en gebeeft:
Geen bedroefder wyf elendig; ter weereld nu en leeft;
De Vrouw voor alle zaken; 't hayr op een kam afschoor;
Mans kleeren liet zy maken; na Turkyen zy voer.

47.

Als een Jongeling schoone, Fredrik was haer naem;
In Turkyen ging zy woone: de goede Vrouw bekwaem
By den Koning van Alkayre; was den Jongeling zeer bemind
Voor 's Konings Volkenare (l. Valkeniere); heeft zy getrouwelyk gediend.

48.

Zy kreeg groot beveelen; en den Turk verhief haer zeer.
Boven al 's Konings Ed'len; werd zy de grootste Heer;
In stormen ende slagen heeft Frederik haer gemand;
Naest den Koningh groot van magten was zy Gouverneur van 't Land.

49.

Dus was die Vrouw eerbare in Mans habyt gekleed
Zo dat zy wel twaelf jaren: al naest den Koning reed
Als Capiteyn in kryg gereden; haer Vyand gehouden dwee
Sy hield dat Land in vreden; beter dan de Koning dee.

50.

De Koopman sonder falen/ die haer bestolen had/
Is met dezelve Juweelen/ t'Alkayren in de stad/
In 's Konings Hof gekomen/ zeer kostelyk voorgestaen/
Hy docht een groote Somme/ van Geld aldaer t'ontfaen.

51.

Heer Fredrik quam spanceeren/ al op de Weg bequaem;
Met alle zyne Heeren/ voor by des Koopmans kraem/
Daer zag hy met verlangen/ haer schoone Gordel ras/
Haer buydel en ring te koop hangen/ die haer gestolen was.

52.

Heer Fredrik zonder falen/ sprak tot den Coopman zaen:
. . . . [1])

1) Hier ontbreekt een regel.

Wie heeft de Gordel gedragen: hij sprak mijn Heer getrouw/
Ik heb ze avantuurlyk gekregen/ van een ryk Coopmans Vrouw.

53.

By wonderlyke gelukken/ ging hy van haer vervreen/
So raekten ik aen de stukken: 't is veertien Jaer geleen/
Dat ik een wedspel boude/ won met practyke groot/
Ik Geloof dezelve Vrouwe/ die is daerom gedood.

54.

Terstond wierd hy gevangen/ in Konings Hof faliant/
Heer Fredrik met verlangen; terstond een Boode zant/
Dat haer man zonder schromen/ in de stad Alkayren zubyt:
In 's Konings Hof zou komen/ want 't was tot zyn profyt.

55.

Haer Man als de verwonde (?) in groote droefheyd zat/
Want hy altyd schroomde dat hy zyn Vrouw doen doden had/
Nochtans quam hy daer heene; hy voer te Genua of;
Over de Turkze Meyre/ tot in des Konings Hof.

56.

De Koopman quam gegangen/ in 't Hof met moede styf/
Hy werd zeer wel ontfangen; al van zyn eygen wyf/
Hy deed zyn Vrouw groot eere/ en hy en kendeze niet/
Hy dagt 't was een Landshere; die hem aldaer wellekom hiet.

57.

Als de maeltyd was gedane; sprak Fredrik ongesneeft:
Ik heb hier een gevangen/ zien wat hy gestolen heeft/
De goede Coopman te meere/ doen hy de juweelen zag
Verschrikte alzo zeere; hy maekte groot geklag.

58.

Hy verschrikte meenig werven/ hy dagt met groten rou
Eylaes nu moet ik sterven/ om de dood van mijn Vrouw;
De Vrouw van stonden aene/ is van de Tafel reed/
In haer slaepkamer gegane; en heeft haer daer ontkleed.

59.

Om haer naekte Lichame/ deed zy een Sluyer aen;
So quam de Vrouw bequame daer moedernaekt gegaen;
Haren Man mitsdiene/ hy kende zyn vrouw dra/
Hy viel daer op zyn knien/ en bad haer om gena.

60.

Verschrikt u niet zo zeere/ sprak de Vrouw tot dier stond:
Ik danke God den Heere/ dat ik u zie gezond;
Staet op myn man verheven/ sprak zy met menigen traen/
Het is u al vergeven; wat gy my hebt misdaen.

61.

Den Koning was vol rouwe/ zyt gy 't schoone Vrouwe/
Die steeds zonder ophouwe/ myn diende zoo getrouw/
't Verwondert my zoo zeere/ dat eenig Vrouwelyk geraen (l. graen)
Twaalf jaren in mans kleeren/ zo menig feyt gedaen.

62.

Men hielt daer groote Feeste/ zeer vrolyk dag en nagt.
Den valsche Coopman op 't leste werd daer om 't leven gebragt
Men sag hem daer Rabraken/ t' Alkayren in de Stad
Syn hooft op eene Stake/ en 't Lichaem op een rad.

63.

Als de booswigt danne/ daer was gejustineerd
Is Fredrik met haer Manne/ weer na huis gekeert/
De Turken waren dronken / een Vrouwe onverzienst:
Werd zeer rijkelijk beschonken/ voor haer getrouwe dienst.

64.

De vrouw voer met verblyden/ na Genua met haer man
Daer zy ter zelver tyden/ zeer heerlyk werd ontfaen/
En heeft ook zonder hinder/ te Genua de Stad/
Seer schoone jonge Kinder(s) by haren Man gehad.

65.

Dus heeft de eerbare Vrouwe/ verwonne al haer leed
Sy diende God getrouwe/ veel Charitaten zy deed/
De goede Vol eere: met haren Man bejegent (?)
Hebben in de Vreeze des Heeren/ haer leven daer ge-ent.

66.

Dus werd menigen Vrouw bedrogen/ berooft van hare eer klaer/
Beklapt ende beloogen/ zoo wel hier te Lande als daer/
In dorpen ende steden/ gebeurt zulks dagelyks meer/
Dus werd meenig vrouw afgesneden/ haer Trouwe ende eer.

EYNDE.

„NOCH VANT ANDER LANT."

Door vriendelijke tusschenkomst van Prof. De Vries kreeg ik een anderen tekst in handen van het Duitsche lied in de vorige aflevering van dit Tijdschrift vermeld. Men vindt het in: Mone's Quellen u. Forschungen I Bd. 1e Abth. S. 126—133. Mone deelt mede, dat het gedicht werd overgenomen van een paar bladen perkament, waarop het geschreven was en die vóór een Martyrologium gebonden waren. Deze codex was afkomstig uit een klooster te Albergen in Westfalen. Het lied dateert volgens M. (ook naar het schrift te oordeelen) uit de 14e eeuw en is geschreven in een Westfaalsch dialect »gegen die frisische Gränze hin". Eene vergelijking van den door mij gepubliceerden Middelnederlandschen tekst met deze Platduitsche redactie heeft mijn geloof aan de oorspronkelijkheid van ons lied eenigszins aan het wankelen gebracht, al kan ik evenmin waarschijnlijk maken, dat het Duitsche lied het voorbeeld van het Nederlandsche is geweest. De rijmen, waarop ik steunde, vervallen echter door deze redactie gedeeltelijk (vs. 25—26 krude // lude; vs. 119—120 leckertant // lant). De Platduitsche tekst telt 152 regels, de Middelnederlandsche slechts 116; bijna alle strofen van het laatste lied vindt men in het eerste terug, str. 17 en 21 echter niet. Zijn nu de strofen, welke het Duitsche lied meer telt, door den Duitschen bewerker er bij gemaakt, of heeft de Mnl. bewerker ze weggelaten? Ik kan het met de beide teksten voor mij niet beslissen; men staat hier voor een geval, dat in de 14e en 15e eeuwsche liederpoëzie zoo dikwijls voorkomt, al moet men erkennen, dat wij meer ontvingen dan wij gaven.

De 12e strofe van het Mnl. lied, waarop ik reeds wees als gewichtig voor de kennis der begrafenisplechtigheden, luidt in het Duitsch aldus:

(vs. 81—84).

alse wy syn doet, wy moghen krighen
eyn alt lynelaken, daer wy in ligghen,
of nouwe ene blote kysten sonder gewant,
aldus vaere-wy arm in dat ander lant.

Over den »stroen bant" wordt dus door het Duitsch geen licht verspreid. Ditmaal daagde het dan ook niet uit het Oosten, maar uit het Zuiden. Prof. Paul Frédéricq schrijft mij: »De *stroen bant* van uw lied schijnt mij niets anders te zijn dan de strooien koord, die nu nog in Vlaanderen gebruikt wordt om houten kisten te sluiten (niet meer de doodkisten, die nagelt men toe). Die *band* of *strooen band* (want denzelfden naam draagt hij) is niets dan eene handgreep gewrongen en gerold stroo, dat zoo in eene koord herschapen is." Mij dunkt, dat hiermede de zaak opgelost is en aan mijn citaat uit Simrock geene waarde behoort te worden gehecht. Mijn Vlaamsche vriend duide het mij niet euvel, dat ik zijne vriendelijke mededeeling ongevraagd en ongeweigerd publiceer.

27 Febr. 1885. G. KALFF.

SONNET, KLINKDICHT?

In het vorig, onlangs verschenen, nommer van dit tijdschrift heeft de heer Kok een uitvoerig en welgeschreven opstel »over het Sonnet en de Sonnettendichting in de Nederlandsche en Buitenlandsche Letterkunde" geplaatst, dat, bij groote belangrijkheid, misschien vatbaar zal blijken voor aanvulling en hier en daar voor wijziging. Mij vergunne men slechts eene enkele opmerking. De geachte schrijver vermeldt, met blijkbaar welgevallen in gespatiëerde letters, dat »*alleen in onze taal een zeer gelukkige vertaling* van het uit het Italiaansch in andere talen onveranderd overgegaan woord *Sonnet* in gebruik is gekomen." Wij hebben die, zegt hij, aan Vondel te danken. Hooft hield zich nog aan het vreemde woord. De vertaling van Roemer

Visscher, »Hollander in merg en been," met het woord *Tuiters*, is door niemand nagevolgd. Maar Vondel, na het eerst met *Klinkert* en *Klinkveers* beproefd te hebben, heeft later het woord *Klinkdicht* ter baan gebracht, en daarin »eene vertaling zoo gelukkig, dat er de weerga in andere talen niet van te vinden", althans door den heer Kok niet gevonden is. Het is, gaat hij voort; »het is een welluidende naam en drukt volmaakt de beteekenis van het Italiaansche woord uit," dat, volgens hem, van *sonare*, klinken, is afgeleid.

Ik moet verklaren dat het nadrukkelijke van deze lofspraak, mij, die, ik beken het, tot hiertoe mede in deze woordschepping van onzen hoofddichter, zonder haar nochtans over te nemen, berust had [1]), bij nadenken, over hare voortreffelijkheid aan het wankelen heeft gebracht. Zij heeft namelijk de volgende vragen bij mij doen oprijzen. Ten eerste: kan ik het den geachten schrijver wel zoo gaaf toestemmen dat die naam *klinkdicht*, met zijn overvloed van medeklinkers, en zijne twee gelijkluidende klinkers, beide korte *i*'s, de *minst* klinkende onder alle, zich zoozeer door welluidendheid aanbeveelt? Ten andere: »het Italiaansche woord," waarvan het de beteekenis zoo »volmaakt" zal uitdrukken, is het eigenlijk wel een Italiaansch woord? In het Italiaansch heet klinken *sonare*; van dit *sonare* komt *sonata*, fr. *sonate*, een bekende soort van muziekwerk, *sonaglio*, fr. *sonnette*, een schel, voorts *sonabile*, *sonamento*, in één woord, verscheidene derivaten meer, maar die alle de *a* behouden; hoe komt dan *Sonetto* aan de *e*? Maar behoeft; vroeg ik mij verder; behoeft *Sonetto* ook wel Italiaansch te zijn? Is de dichtvorm, die dezen naam draagt, ontegenzeggelijk, gelijk de heer Kok verzekert, van zuiver Italiaanschen oorsprong? Moeten wij dien oorsprong niet veeleer in Provence, bij de Trouvères zoeken? Het Fransch heeft *sonner* waarvan het zijn *sonnette* maakt, en ook regelmatig *sonnet* heeft kunnen maken; maar hebben wij bij het *son*-

1) In Aug. 1884 schreef ik zelf nog van een Sonnet van Richepin: „Het is een Sonnet. Het klinkt; en het klinkt goed." *Gids*. Sept. 1884.

net eigenlijk wel met *sonner* of *sonare* te doen? Is het zoo zeker, wat de geachte schrijver onderstelt, dat »de aaneenschakeling van herhaalde rijmklanken aan deze dichtsoort den thans algemeen bekenden naam gegeven heeft?" Is er minder aaneenschakeling, minder herhaling van rijmklanken in zoo menig andere oude dichtsoort? In de *Terzinen* van Dante, hem zoo wel bekend, in het *Virelay* der Trouvères, in de *Ballade redoublée* der XIV^de^ eeuw? *Klinkt* het *Sonnet* zoo veel meer dan alle ander dicht, om zoo bij uitnemendheid naar zijn klinken benoemd te worden? Aan alle deze twijfelingen heeft bij mij een einde gemaakt, wat ik zoo gelukkig geweest ben te vinden in den »Dictionnaire des Noms" van Lorédan Larchey (Paris, 1880). Daar las ik met zoovele woorden: »*Sonnet*, *Petite chanson*. Diminutif de *Son.*: chanson (oil).

Volez-vous que je vos chant
Un son d'amours avenant?

dit un ancien trouvère. *Son* est une abr. de *Canson*, qui signifie encore *chanson* dans le Midi." Ik onderwerp deze afleiding aan het oordeel van den heer Kok en van alle mijne meerderen in de wetenschap der talen; maar voor het oogenblik ben ik van gevoelen dat Hooft, beter dan Vondel met het Italiaansch vertrouwd, nog zoo verkeerd niet gehandeld heeft met bij »het vreemde woord" te blijven, al wensch ik ook door den hoog door mij geachten heer Kok, zoo goed als Roemer Visscher gehouden te worden voor »een Hollander in merg en been."

Maart, 1885. NICOLAAS BEETS.

DIETSCHE VERSCHEIDENHEDEN.

LXVI. WANT, ALS BIJWOORD.

Van het begrijpen der kleinere rededeelen, het kennen van de eigenlijke kracht der zoogenaamde partikels hangt, het behoeft geen betoog, voor de juiste waardeering van een zin meer af, dan van het kennen van de ware beteekenis der naam-

woorden. Immers terwijl de zin slechts eene grootere of kleinere schade zal lijden, als men een naamwoord niet goed vat, kan men zeggen, dat met het juiste begrip van de partikels het begrip van den geheelen zin ten nauwste verbonden is. Ten bewijze van de waarheid hiervan, wil ik een paar mnl. partikels behandelen, die in eene thans niet meer daaraan eigene opvatting werden gebruikt, en die, verkeerd opgevat, ons gevaar zouden doen loopen, den geheelen zin verkeerd te verstaan.

Het mnl. voegwoord want had, gelijk bekend is, in den regel de (nauw aan *want* verwante) beteekenis van *omdat*, die o. a. duidelijk uitkomt in de gewone verbindingen *ende want* en *maer want*, doch daarnaast komt want voor in eene eenigszins gewijzigde opvatting, nl. die van *zoodat*. In de Aant. op *Aiol-fr.* 170 dorst ik nog slechts met een vraagteeken deze bet. aan *want* toekennen; in mijne beoordeeling van Franck's *Alexander* [1]), op VI, 1238, en in het *Mnl. Wdb.* op bedi heb ik mij met meer zekerheid over dit verschijnsel uitgelaten, doch het kan zijn nut hebben, dat feit nog iets nader toe te lichten. Vooraf eenige voorbeelden, waar want de bet. heeft van *zoodat*. *Aiol-fr.* 168: Alori brochte sinen steke op Ayoele verbolgenleke, *want* sijn scacht brac ontwee (*zoodat*, niet *omdat*, *zijne lans door midden brak*); 475: De hermite starf cortelike, *want* hi voer te Gods rike (*zoodat hij voer* of *en toen voer hij*; vgl. bl. 96); 695: Het was donker van der nachte, *want* (*zoodat*; *omdat* zou hier en elders onzin zijn) hijt niet gesien en mochte; *Aiol* 478: God hi gemaked oeren lijf, *want* si was eine vrouwe scone; *Alex.* I, 425: Hine was out maer twalef jaer . . ., *want* hine hadde an sinen kin baert no dunst (V, 981 en VI, 1238 komen mij thans minder geschikt voor, om daaruit de vooropgestelde beteekenis op te maken); *Wal.* 1403: Over die scoudere was hi breet, *want* hem sijn leven (?) wale steet; *Wap. Mart.* I, 413: Dese (*minne van goede*, *geldzucht*) scuwet der eren pat, *want* soe moet int helsce vat;

1) In *Anz. für D. Alterthum.*

Nat. Bl. III, 2530: Hi es al der vogele viant, *want* si na hem stekens plien; *Sp.* III[8], 40, 66: Daer heeft mi mijn ledere gelaten alleene, *want* ic sijns daer daerf (*zoodat ik hem daar miste*; *daerf* staat te onrechte voor *derfde*).

Hoe is nu deze beteekenis van *want* te verklaren? Ik begin met op te merken, dat ook het mnl. *bedi* (een synon. van *want*) nu en dan door ons *zoodat* kan worden weergegeven. Zoo b.v. *Ferg.* 1431: Bedi hadsijs te meerren pant, *zoodat zij er des te meer verdriet van had*; *Alex.* III, 523: Rijcheit ende die aventure deden verkeren sijn nature; *bedi* die eer (*vroeger*) sine viande so hoveschlec hadde in sine hande, hi waert daerna sinen vrienden ... so wreet, dat hise slouch te doot; 597: Onweert hadden si die boden, *bedi* daden sise doden; 676: het dinct (*Hs.* dochte) mi sijn die scoonste doot, *bedi* si haddens ere vele groot, enz. Men bemerkt uit de aangehaalde voorbeelden, wat de oorzaak van het verschijnsel is. B e d i beteekent niet alleen *omdat*, maar ook als (voegwoordelijk) bijwoord: *daarom* of *daardoor*, of, als relatief vertaald, *waarom* of *waardoor*. Bij eene andere constructie, nl. als *bedi* bij het andere zinslid stond, zou het door *omdat* moeten worden vertaald en conjunctie zijn, doch nu moet het door *daarom* worden weergegeven. Een duidelijk voorbeeld levert *Alex.* III, 597: »Onweert hadden si die boden, *bedi* (*daarom*) daden sise doden"; hetzelfde zou uitdrukken »*bedi* (*omdat*) si hadden onwert die boden, daden sise doden" of »*bedi* (*daarom*) daden sise doden"; zie vooral *Mnl. Wdb.* 1, 636, waar op dit verschijnsel opmerkzaam gemaakt is, en waar in de Aanm. een paar voorbeelden gegeven zijn van het tweemaal gebruiken van *bedi* in denzelfden zin, eens als bijw. *omdat* en eens als voegwoord *daarom*. Dat *bedi* werkelijk in de bovenbedoelde bet. als bijwoord is op te vatten, blijkt duidelijk uit *Alex.* III, 676: »*bedi* si haddens ere"; ware *bedi* een voegwoord, dan zou er staan »*bedi* sijs hadden ere". Zoo heeft ook naast het voegwoord *want*, met de bet. *omdat*, gestaan het bijwoord *want*, met de bet. *daarom* of *daardoor*.

Een duidelijk voorbeeld van deze bijwoordelijke opvatting van *want* in het mnl. levert *Wap. Rog.* 90: »*want* spreect, ict zeere

begheere", d. i. *daarom spreek*, of *spreek daarom*, ik verlang er zeer naar". Dit *daarom* nu staat in opvatting met ons *zoodat* gelijk, alleen met dit onderscheid, dat men bij *daarom* meer op de reden let, bij *zoodat* meer op het gevolg. Een zin als »*daarom* wil ik maar zeggen," of »*waarom* ik maar zeggen wil", verschilt zeer weinig van »*zoodat* ik maar zeggen wil." En in de regels van Huygens, *Korenbl.* I, 383 (*Hofwijck*):

Mijn bloed was noyt verbeurt, 'k en hebb' es geen gespilt,
Daerom my yemant wensch' gerabraeckt of gevilt,

kan men voor *daerom* (ons *waarom*), zonder de bedoeling van den zin te veranderen, *zoodat* in de plaats stellen.

Het is niet zonder belang, hier tevens op te merken, dat het mnl. so dat zelf herhaalde malen in de bet. van een bijwoord van tijd voorkomt, nl. in den zin van ons *en toen* (vgl. bl. 94, waar ook *want* op ééne plaats aldus vertaald is); het dient dan alleen, om den voortgang in het verhaal uit te drukken, en staat als zoodanig meest aan het begin van den zin. Zoo b.v. *Amand* I, 5092: Dat een gheselscip vergadert was in eene stede, ... *so dat*ter een was die seide (*en toen* (aan het begin van den zin bet. het ook alleen *toen*) *was er een die zeide*); Stoke II, 415: *So dat* Koenraet xv iaer coninc wort; VIII, 1288: *So dat*ten ghenen, de dat wacht, ontfiel dat vier (men lette op de afwijkende constr. voor *dat vier ontfiel*); *Troyen* 10129: *So dat* Pirrus eens seide.., dat hi enz.; 9989: *So dat* Tetis die mare vernam; *Franc.* 4979: *So dat* hi in een scip quam...; *so dat* de wint hem.. dreef int lant van Slavenie; 5139: *So dat* die here hem dede vragen, wat si wilden; 6179: *So dat* een.. ontseide de discipline; 9076: *So dat* vel de storem groot; *Lanc.* II, 19001: Hare dochte.., dat si met enen lupart in een land makede hare vart, ende si dat lant en kinde niet, *soe dat* si (*en dat zij toen*) ute hare geselscap sciet, ende *soe dat*si allene ginc; *enz.* — Geheel op dezelfde wijze als in het mnl. *so dat* wordt in de 17de eeuw *sulx* gebruikt; zoo b. v. Hooft, *N. Hist.* 183: *Zulx* hy ... met de knien op 't kussen zitten ging en .. met de zelve woorden als Egmondt... 't zwaardt verwachtte en de doodt ontfing.

DIETSCHE VERSCHEIDENHEDEN.

LXVII. HOE.

Dat hoe in 't mnl. ook als voegwoord voorkomt, is, geloof ik, niet algemeen bekend, althans zoover ik mij herinner, nog nooit opzettelijk in het licht gesteld. Laat ik beginnen met eenige voorbeelden te geven van de ons vreemd geworden opvatting van *hoe*, nl. die van ons *hoewel*, *ofschoon*; hd. *wiewol*. Hier geldt hetzelfde als bij *want* is opgemerkt (zie boven): indien men deze bet. van *hoe* niet juist vat, loopt het begrijpen van den geheelen zin gevaar. De volgende voorbeelden zullen het bewijzen. *Brab.* Y. VI, 32: Oetmoedelic biddic hem (die mi des bat vort te dichten dese historie) tot dien, want hijs slapende bat es vroet, dan ic (aerme stomper, vs. 27), *hoe* hijs niet en bestoet, *hoewel hij het werk*, *een dergelijk werk als ik schrijf*, *niet ondernomen heeft*; *Sacr.* 47: Ic ben oerspronc dat (het sacrament) daer leit, *hoe* ic (*l.* ict?) nochtan daer niet ghehouden en can; *Lucid.* 3051: *Hoe* men in keesdom wint een kint, hevet der sonden yet en twint? Ruusb. 6, 216: *Hoe* wi vallen in daghelics gebrec, dat ghedoecht ons God. — Zoo komt ook in het mhd. *wie* als voegwoord voor in de bet. *wie wol*, *obgleich* (Lexer 3, 876). En bij nader inzien moet *hoe* deze beteekenis wel gehad hebben, want hoe zou anders *hoewel* komen aan de beteekenis van *ofschoon*? *Wel* kan evenmin als hd. *wol* de kracht hebben, die door de conjunctie wordt uitgedrukt. *Wel*, bijw. bij *goed*, kan eene versterkende kracht hebben, de tegenstellende is er vreemd aan. Het duidelijkst blijkt dit uit

de vergelijking met soortgelijk gevormde voegwoorden, b. v. ons *ofschoon*, waarin *schoon*, hetzelfde als het bijwoord *schoon*, slechts het begrip van *of* versterkt; hd. *obschon*, vgl. *obgleich*, waarin *gleich* een soortgelijken dienst doet; zoo ook hd. *obwol*, dat in bet. geheel met *wiewol* overeenstemt; het eenige onderscheid is, dat *ob* oorspronkelijk een voegw. geweest is, en *wie* (ons *hoe*) een bijwoord, doch zie daarover beneden. Zoo ook *ob auch*, ons *of — ook*, waarin *ook* met *wel* te vergelijken is; ook in een ander geval komen de beteekenissen van *wel* en *ook* overeen, nl. als antwoord op ontkennende vragen. »Gij hebt hem niet gezien, wel?" komt overeen met: »gij hebt hem niet gezien, ook?" zie Clarisse op *Heim.*, bl. 243; *T. en Lettb.* 2, 157 noot; V. Dale op wel. Ook in andere woorden, waarin *wel* voorkomt, kan dit het begrip versterken, doch het tot een tegenstellend woord maken, kan het niet. Zoo b. v. in *evenwel*, hetzelfde als hd. *gleichwol*; mnl. *likewel* en *allikewel* (*Mnl. Wdb.* 1, 354). De eerste beteekenis van al deze woorden is *even wel* (in twee woorden), *even zeer*, *insgelijks*, de tweede is *evenwel* (in één woord), *echter*. Vgl. *Uitlegk. Wdb.* op Hooft 1, 50 en 233. De tegenstellende kracht heeft zich als bij *echter* en *nochtans* uit de vermeerderende of gelijkstellende ontwikkeld. Een soortgelijk geval als bij *even wel* en *evenwel*, doet zich voor bij *hoezeer*, dat, aan twee woorden geschreven, bijna het tegenovergestelde beteekent van *hoezeer* in één woord; aan twee woorden geschreven, drukt het een zeer sterken graad uit, b. v.: »Hij toonde, *hoe zeer* het hem ernst was;" aan één woord geschreven, daarentegen eene beperking, b. v.: *Hoezeer* het hem ernst was, bemerkte men er toch niet veel van." Ik moet aan het gezegde nog toevoegen, dat ook *wel* zelf de beperkende beteekenis uit de vermeerderende of versterkende heeft ontwikkeld in zinnen als: »hij is *wel* rijk, maar gierig," of: »maar niet gelukkig." Eig. bet. dit *wel* hetzelfde als *zeer*, en oorspronkelijk is er dan ook geen verschil in zinnen als: »hij is *wel* rijk;" en »*wèl* is hij rijk." Hetzelfde merkt men op bij de uitdr. *wèl is waar* (in drie woorden), d. i. *het is zeker*, *ongetwijfeld waar*, en bij *wel-*

iswaar (in één woord), d. i. het verzwakte *wel*; vgl. lat. *certo*, zeker, voorzeker, en *certe*, ten minste, althans, en ons *zeker*, dat eene soortgelijke verzwakte beteekenis heeft aangenomen, zoodat het feitelijk in beteekenis gelijkstaat met het tegenovergestelde er van, nl. met *wellicht*, *waarschijnlijk*, in zinnen als: »*Zeker* heeft hij onderweg de zaak al vernomen." Vgl. ook hd. *zwar* = ons *weliswaar*, uit *ze wâr*, mnl. *te waren*, d. i. *in waarheid*, *voorwaar*, *voorzeker*. Ook in de woorden *wellicht* en mnl. *welna* (= *bijna*) is *wel* even zeer versterking van het begrip van *licht* en *na*, als in *welzalig*, *weledel* e. a.; hetgeen vooral blijkt door de vergelijking met de gelijkbeteekenende woorden *vielleicht* en mnl. (in dialecten) *veelna*. Zie *Tijdschr.* 1, 298 vlg.

Nog één punt moet in het geleverde betoog worden opgehelderd, nl. hoe het bijwoord *hoe* tot voegwoord heeft [1]) kunnen worden. Zal het in *Tijdschrift* 2, 196 vlgg. en *Mnl. Wdd.* op dat (voegw.) gezegde door dit woord niet worden gelogenstraft, dan moet naast hoe in het mnl. het voegwoord hoe dat bestaan hebben met dezelfde beteekenis *hoewel*. Welnu [2]), dit is werkelijk het geval. Men vindt hoedat in dezen zin o. a. *Limb.* I, 2420: Jonchere, *hoe dat* wijt nu begheven, dat selen wi tenen andren male noch masschien betren wale, d. i.: *hoewel wij er nu maar niet verder over praten zullen; dit nu maar daar* of *op zijne plaats laten zullen*; *Sacr.* 43: Duvelrie sal comen in ons spel, *hoe dat* in den boec soe niet en staet; *Wap. Rog.* 257: *Hoe dat* raet gaf die duvel Caym te verslane Abel; 715: *Hoedat* niet ne snevet; 1099: *Hoe dat* ons allen niet behoort te hebbene tupperste confoort, elc mach te hemele comen; 1183: (*Des zondags*) eist met sonden besich meest al,

---

1) Thans is aan de orde van den dag te zeggen: *is* kunnen worden; *is* mogen gaan; *is* niet willen komen, en vele andere dgl. fouten. Brill heeft er reeds tegen gewaarschuwd in zijne *Spraakleer* bl. 626. De fout ontstaat, door het aan twee dingen te gelijk denken, nl. aan de constructie van *worden*, *gaan*, *komen* enz., in plaats van aan die van *kunnen*, *mogen*, *willen*. Vgl. *Theoph.* bl. 143 vlg.

2) *Wel* in *welnu*, *welaan*, mnl. *welop*, heeft de bet. van eene opwekking aangenomen. Vgl. het gelijkbeteekenende 17de-eeuwsche *weêran*.

hoe dat zijn weerc laet; 1294: *Hoe dat* (hier misschien = *hoe ook*) si die tonghe vouden, Gode si cleene verdoven; Praet 17: *Hoe dat* ghi scone waert van buten, ghi waert scoonre vele binnen; 229: *Hoe dat* hi was te voren gram, ... soe maect hem sochter dan een lam (d. i. *hoewel hij was* of *hoe ... hij ook was*); *Enqueste* 77: *hoe dattet* volck minder es dan zij doe waren; *Livre d. Mest.* 42: *Ho dat* sine ontfermichede liid sine gherechtichede (*quoyque se misericorde passe sa justice*); *enz.* — Ook *hoewel* kwam reeds in 't mnl. vóór, doch eerst in de latere middeleeuwen. Men vindt het b. v. *Enqueste* 86; *O. R. van Dordr.* 1, 329 (*a.* 1471); *Brab. Y.* VI, 7162 en VII, 2264 (op de beide laatste plaatsen *hoewel dat*).

LXVIII. DEN HAAG.

Bekend is de eigenaardigheid, dat van plaatsnamen een verbogen nv. met of zonder een uitgedrukt voorzetsel, waarvan die afhangt, als 1e nv. wordt gebruikt. Meestal is het een 3de nv. òf absoluut staande (eig. afh. van een verzwegen *in* of *te*), òf afhangende van *te*. De reden is, dat wat nu nom. is geworden, oorspronkelijk als locatief werd bedoeld, welke locatief, toen daarvoor geen eigen naamvalsvorm in de taal meer voorhanden was, als andere naamvallen, door een voorzetsel, in dit geval door het voorz. *in* of *te*, moest worden uitgedrukt. Zoo zijn te verklaren plaatsnamen als *Den Haag*, *Den Briel*, *Den Helder*, *Den Bosch*, *Den Bommel*, *Den Ham*, *Den Burg*, *Den Hoorn* (op Tessel), *Den Hout* (in N.-Brabant); *Ter Schelling* (of *Terschellingen*), *Ter Neuzen*, *Ter Apel*, *Ter Wolde*, *Ter Borg*, *Ter Vere* (of *Vere*), *Ter Gou* (of *Gouda*), *Ter Aa*; misschien ook namen als *De Koog*, *De Wilp*, *De Meern*, *De Lier*, *De Bilt*, *De Rijp*, e. a.; *Bloemendaal* (datief van *Bloemendal*); *Bergendaal; Heiligerlee* (eig. *op den Heiligen heuvel*); *Ouder- en Nieuwer-Amstel; Nieuwersluis; Aemstelredamme* (waaruit *Amsterdam*; vgl. *Saenredam*, waaruit ndl. *Zaandam* en fr. *Saardam* zijn ontstaan);

en zoovele namen op *-en*, die eig. dat. plurales zijn, als *Zevenhuizen*, *Zevenhoven*, *Tienhoven*, *Driehuizen*, de plaatsnamen op *buren* in Friesland, enz. Dit alles is een afzonderlijk en meer uitvoerig, volledig en nauwkeurig onderzoek waardig, doch dit ligt op dit oogenblik niet in mijne bedoeling. Ik bepaal mij thans tot het geslacht van *Den Haag*, en wensch de vraag te bespreken, hoe het komt, dat de plaatsnaam het mannelijk geslacht heeft, terwijl het appellatief *haag* vrouwelijk is. In het 2de deel van *Noord en Zuid* heeft Van Helten zich het beantwoorden dezer vraag wel wat al te gemakkelijk gemaakt. Na eenige voorbeelden van het vrouwelijk geslacht van den plaatsnaam bij Stoke te hebben medegedeeld, komt hij tot de onbewezen slotsom: »De *n* in *Den Haag* is dus zonder twijfel niets dan een ter vermijding van den hiatus ingevoegde consonant." Geen spoor van eenig onderzoek naar het geslacht van *haag* in het mnl. en de andere oudgerm. tongvallen, noch naar het geslacht van den stedenaam bij andere schrijvers dan Stoke. En dan de slotsom zelve, waartoe de schrijver komt. Een vrouwelijk lidwoord neemt om den hiaat te vermijden eene *n* aan, en wordt daardoor aan een ml. lidwoord gelijk. Hier ware voorzeker een enkel analoog voorbeeld niet misplaatst geweest. Het is na het gezegde niet overbodig, opnieuw een onderzoek in te stellen en de onhoudbaarheid der slotsom aan te toonen.

Haag was in het oudgerm. mannelijk of onz.; ohd. *hag*, ml.; mhd. *hag*, ml. en o.; hd. *hag*, ml.; ags. *haga*, ml.; (eng. *haw*, o.); onr. *hagi*, ml. Dus nergens vrouwelijk. Daarentegen is het woord in het mnl. ml. st. en vr. zw. Voorbeelden van het vr. geslacht vindt men b. v. *Sp.* III[3], 36, 15: Ic zitte alleene hier an*der* hagen; III[4], 29, 64: Sine hant vul (*dadels*) nam hire an *de* hage; zoo ook *Nat. Bl.* III, 2804, 3346; *Vad. Mus.* 1, 68, 1; *Wal.* 3674; *Rein.* (uitg. Martin) I, 386, 396, 1053, 1673; II, 6057; *Rose* 1607; *C.* 1597; *Lanc.* II, 44732; *Spreuken* 84. Van het ml. geslacht vindt men bewijzen *Rein.* I, 2422: Wi droeghene onder *enen* haghe (uitg. Martin, door Jonckbl. willekeurig in *ene* veranderd, vs. 2400); II, 6483:

Onder *enen* haghe van dicken bramen; *Heemsk.* 144: Aldus reden zij in *een* hage (tenzij dit door apocope staat voor *ene*); *Rose* 1607: Dore die (*l.* dien?) hage... *dien* (*C.* die) ic vaste verdornet vant; misschien ook *Ferg.* 3174: »in steden, in bosschen ende in hage (*l.* hagen?)," hoewel het geslacht hier, evenmin als in de veel voorkomende uitdrukking *in bosscen ende hagen* niet duidelijk blijkt. Men ziet, dat het vr. geslacht in 't mnl. veel gewoner is dan het ml., m. a. w. dat het zwakke woord *hage* veel gewoner is dan het sterke woord *haech*, welke vorm met dien der andere germ. talen overeenkomt. In de 17de eeuw was het woord *hage* (*haag*) reeds, als thans, vr. geworden, en het ml. geslacht nog slechts in gebruik gebleven in den naam der stad. Zie Hoogstraten, *Geslachtlijst* 181, die het ml. lidw. in *naer* den *Haeg* aan misbruik toeschrijft, en zich maar niet genoeg verwonderen kan, dat schrijvers, wier naam anders zulk een goeden klank heeft, eenstemmig zijn in het gebruik van *den Haag*, doch nog het meest verbaasd is, dat goede schrijvers in den 1en nv. *Den Haag* hebben kunnen schrijven, waarvan hij voorbeelden aanhaalt uit Antonides, Vollenhove, Moonen. Men kan aan zijne voorbeelden toevoegen Huygens, *Hofwijck* (*Korenbl.* I, 374):

Die wel op Hofwijck is, en naer *den* Haegh moet gaan,
Den Haeg, *die* doornen Haegh, daer eer en deughd en reden
Veel tijden wert betaelt met vuyl' ondanckbaerheden,

waar H. den plaatsnaam m., en het gemeen znw. *haag* vr. gebruikt. Ook haalt Hoogstr. (bl. 182) voorbeelden aan van het ml. geslacht van *Haag* als plaatsnaam ook uit vroegeren tijd en in dit opzicht althans had Van Helten iets van Hoogstraten kunnen leeren. Laten wij zien, hoe het in de middeleeuwen gelegen is met het geslacht van de stad, die thans *'s-Gravenhage* of *den Haag* genoemd wordt. Wij slaan de beide *Informaties* op, en zien dat soms zelfs op één regel het woord als ml. en vr. voorkomt. In de *Inform.* (*Enqueste*) van 1494, lees ik bl. 256: Tdorp van *den* Hage ende Hage-Ambacht; buyren van *den* Hage; in *den* Hage; bl. 257: die van *den* Hage; in

den Hage; daer *den* Hage gheen prouffijt off en hebben; die van *den* Hage; bl. 258: upt lichaem van *den* Hage; die in *den* Hage thuys behoorden; leggen in *den* Hage. Hier komt nergens het vr. geslacht voor. In de *Inform.* van 1512: bl. 339: scepenen van *der* Hage; van den rijckdom ende vroetscip van *der* Hage; op bl. 340: Up 1e art. seggen die van *der* Hage, dat in *den* Hage zijn in als 1198 huysen; die van *der* Hage; pastoer in *den* Hage; de twee sterften, die onlanx in *den* Hage geweest zijn; bl. 341: die van *der* Hage (tweemaal); bl. 342: van *der* Hage; bl. 343: *den* Hage aengaende; upte huysen van *der* Hage ende Sceveningen ende den landen onder *den* Haghe gelegen; die van *der* Hage (tweemaal); bl. 344: van *der* Haghe; bl. 345: onder *den* Haghe; daerof dat *den* Hage ende Haechambocht groot es 650 mergen; den inwonenden van *der* Hage; bl. 346: buyten *den* Hage. Hier dus 11 malen vr. en 8 malen ml. In de Grafelijkheidsrekening van 1308 (*Rek. d. Gr.* dl. 1, bl. 1 vlgg.) vind ik, op bl. 14: in *den* Hage; zoo ook bl. 15, 50, 59, 60 (viermaal), 61, 62 (tweemaal), 65; daarentegen bl. 74: van *der* Hage; 140: medeghevoerd in *die* Haghe; 152: in *die* Hage; zoo ook 153 (tweemaal), enz. Ik geloof, na al de gegeven voorbeelden, gerechtigd te zijn tot het uitspreken van de meening, dat in de middeleeuwen het ml. en vr. geslacht van *den Haag* even gebruikelijk waren. Het ml. geslacht heeft het in dezen op het vrouwelijke gewonnen, en in de 17de eeuw zal men al niet licht meer een voorbeeld van het vr. geslacht vinden. Zie Hoogstraten, t. a. p. 182. Daar nu uit de bovengenoemde feiten gebleken is, dat het woord *haag* in het oudgerm. ml. was en soms onz., doch nergens vr., geloof ik de zaak aldus te moeten onder woorden brengen: de naam onzer residentiestad bewaart het oorspronkelijke geslacht van *haag*, nadat hij in de Middeleeuwen gedobberd heeft tusschen ml. en vr., terwijl het gemeen znw. *haag* zelf het vr. geslacht heeft aangenomen, dat daaraan oorspronkelijk niet eigen was. Doch vanwaar nu dat vr. geslacht? De oorzaak is te zoeken, niet bij den sterken vorm *haag* (ons *haag*

kan evengoed uit *hage* zijn ontstaan), maar bij den zwakken vorm *hage*. Reeds de uitgang van dit woord kan een overgaan tot het vr. geslacht hebben bewerkt; wij zien dit bij meer woorden, die oorspronkelijk òf ml. òf onz. waren; zoo b. v. zijn te verklaren de uitdr. *ter oore*, *ter harte*, *uiter oogen*, *uiter herten*, e. a. Het zou te wenschen zijn, dat geslachtsverandering in het algemeen eens aan een nauwkeurig onderzoek werd onderworpen, en dat de verschillende oorzaken daarvan met voorbeelden werden toegelicht; het onderwerp zij aan de belangstelling onzer zich vormende taalbeoefenaars aanbevolen. Bij *haag* kan nog een andere zaak hebben medegewerkt, om aan het vr. geslacht de overwinning te verzekeren, nl. de invloed en het voorbeeld van het fr., waar het woord *haie*, uit mlat. *haga* (*Den Haag* wordt in het Lat., gelijk men weet, *Haga Comitis* genoemd), en dit ontleend uit het germ. (misschien aan een zwakken vorm van *haag*), vrouwelijk is. Doch daar de stedenaam juist in 't ndl. ml. is gebleven, terwijl het fr. zegt *La Haye*, geloof ik, dat het meeste gewicht aan de eerstgenoemde omstandigheid moet worden toegekend.

LXIX. HEM VERDWINGEN.

Dit woord komt slechts op ééne plaats in het mnl. voor: geen van de mnl. teksten die na de *Taalzuivering* van De Vries (1856) zijn uitgegeven, heeft een tweede voorbeeld van dit ww. aan het licht gebracht. Toch geloof ik, dat al staat het woord in het mnl. alleen, het daarom niet behoeft te worden bestreden, en dat ook de gronden, waarop De Vries in zijne *Taalzuivering* het woord heeft gemeend te moeten bestrijden, zwak mogen worden genoemd. Wij zijn sedert 1856 voorzichtiger en bedachtzamer geworden in ons oordeel. Het feit, dat een woord slechts op ééne plaats wordt gevonden, zou vroeger een reden geweest zijn om het te verwerpen, terwijl wij nu juist een dergelijk woord, als ouders een eenig kind, met de grootste zorg behandelen en alles in het werk stellen, om het

in het leven te bewaren en zijn bestaan te verzekeren. Het zoo even genoemde boek kan zelf tot bewijs strekken. Van de daar gemaakte verbeteringen, waarvan de meeste steeds hare waarde zullen behouden, zijn er verscheidene, die ten gevolge van beter inzicht en juister kennis van het mnl. gebleken zijn geen verbeteringen te zijn, en door De Vries zelf niet meer in bescherming zouden worden genomen. Daaronder reken ik het opgemerkte aangaande besant, bl. 18, dat »een nietsbeduidende klank" genoemd wordt, terwijl het de thans overbekende naam is van een goudstuk (zie *Mnl. Wdb.* op besant), die zeer goed verbonden wordt met ghier, den stam van het ww. gieren, dat *onstuimig begeeren*, *heftig verlangen naar iets* beteekent. Men vindt het behalve bij Kil., Ruusb. 4, 69; 284; 3, 229; 5, 15; 40; en *Rincl.* 891. Tegen het woord ghierbesant, gevormd als *brekespel*, *stokebrand*, *kwistegoed*, *spilpenning*, *bedilal*, *vraagal*, *doeniet*, *weetniet*, *dwingeland*, *smijtegeld*, is dus niets in te brengen: het is een zeer goede naam om iemand aan te duiden, die hebzuchtig, of op den penning is, die op het vergaderen van goud (vgl. *Wap. Mart.* I, 772: gadergout) of goudstukken gesteld is. — Zoo moet ook eene geheele wijziging ondergaan, hetgeen bl. 36, over deselve gezegd is; na de talrijke voorbeelden van dieselve in het *Mnl. Wdb.* bijeengebracht, kan men niet meer beweren: »als ergens dezelve in 't mnl. voorkomt, is zonder verder bewijs *eo ipso* reeds gebleken, dat de plaats bedorven is." — Het over diesmael, bl. 40, gezegde is door De Vries zelf reeds gewijzigd, *Taalk. Bijdr.* 2, 65; vgl. *Ferg.* Gloss. op diesmale. — Voor gesoech vergelijke men het in *Bloeml.*², 3, bl. 203 aangemerkte. — Giement, bl. 73, is een werkelijk voorkomende vorm voor *iemand* (waarschijnlijk door den tusschenvorm *jiemand*, vgl. hd. *jemand*, ontstaan); zie *T. en Lettb.* 4, 72 (door De Vries zelf verbeterd). — Over y- en ymoedicheit (bl. 93 en 94), hetzelfde als gemoedicheit, zie *Taalk. Bijdr.* 1, 1 vlgg. en 11 vlg. — Pore, bl. 139, is de ware lezing, die niet in *spore* behoeft te worden veranderd, zie *Stroph. Ged.*

Gloss. 223 op poor. — Men ziet, het is niet veel, dat in het boek herziening vereischt, maar het is toch genoeg om te doen zien, dat ook hieruit blijkt, hoe hoofdvoorwaarde en hoofdvereischte der kritiek behoedzaamheid is. Eéne verbetering wensch ik als een nieuw bewijs hiervoor te bespreken, en wel die, welke gemaakt is op *Limb.* II, 1698:

Noch willic mi meer *verdwingen*:
Ic wille maken ene canesie
Van XX canôneken ende ene abdie
Van hondert moneken, opdat u voegt.

De Vries wil voor *verdwingen* lezen *verdingen*, en het is niet te ontkennen, dat *hem verdingen*, in de bet. van *losgeld voor zich zelven betalen*, *zich loskoopen*, hetzelfde als mnl. *hem reimeren* (van lat. *redimere*), hier een zeer goeden zin geeft. Doch de vraag is, vooreerst of *hem meer verdingen* eene goede uitdr. is voor *meer losgeld voor zich betalen*, doch vooral of eene verandering noodig is, hetgeen ik ontken. De Vries moet zelf erkennen, dat er »in het uiterlijk van het woord niets is, dat achterdocht wekt", en dit is juist thans een reden om te trachten, het woord te verklaren, zooals het er staat. En ik geloof, dat dit niet moeilijk zal zijn. *Verdwingen* moet een synoniem zijn van mnl. *bedwingen*, gelijk ook het mhd. *vertwengen* de bet. heeft van *bezwingen* (Lexer 3, 280). *Hem verdwingen* moet dus eigenlijk beteekenen *zich dwingen*, *zich onderwerpen*. Waarom zou het vers: »Noch willic mi meer vordwingen," dus niet kunnen beteekenen: »*Ik wil mij zelven nog meer dwang*, *nog meer verplichtingen opleggen*; *mij zelven tot nog meer verplichten* of *verbinden*?" Mij dunkt, tegen deze verklaring kan geen bezwaar worden ingebracht. Zij is ten minste even natuurlijk als de in de *Taalzuivering* voorgestelde, en heeft bovendien het voordeel, dat men niets behoeft te veranderen. *Hem verdwingen* heeft eene analoge uitdr. in *hem verbreken*, dat de beteekenis heeft van *iets over zich verkrijgen*, *zich tot iets zetten*, eig. ook *zich noodzaken tot iets*. Zie b. v. *Wal.* 5618: In can *mi* niet daertoe *verbreken*, dat ickene doodde; *Sp.* I[7], 89, 7: Scaemte lietse

niet *verbreken* (voor *lietse niet* h a r e *verbreken*, vgl. Franck op *Alex.* III, 442; tenzij men *verbreken* hier als intr. op te vatten heeft in den zin van het wederk. ww.), dat soes mochte bijechte spreken; I[8], 68, 55: Die *hem* wille daer toe *verbreken* (*dit wil*, *zich daartoe zetten wil*), mach alle dinc wel van hem steken. — Ook *dwingen* en *breken* zijn in een bepaald geval synoniem. Zie *Mnl. Wdb.* 1, 1431 vlg., vooral de daar genoemde uitdr. *u tonghe daertoe breken* en *u tonge dwingen* (*Doct.* I, 252 en 270). Naast *hem verbreken* komt in 't mnl. ook voor *hem gebreken* in dezelfde beteekenis; zoo b. v. *Segh.* 8829: Hoe soudicker *mi* toe *ghebreken*, dat ic die vrouwe doot sou steken; *Sp.* I[7], 15, 15: Alse sine horden spreken, en consten sire *hem* niet toe *gebreken*, ende keerden sonder (*Christus te*) vangen; zoo ook *Amand* I, 1365 met eene bep. met *in* in den zin van *zich er toe zetten*, en *Wal.* 8542 met een afh. zin met *dat* in de bet. *zich verwaardigen.* Vgl. ook h e m b r e k e n, *Mnl. Wdb.* 1, 1432. In deze beteekenis van *gebreken* of *breken* is ook de verklaring te zoeken van *Wal.* 3379:

> Dat ghijs niet ne sult onbaren,
> Daer ic jou sende, ghine sulter varen, ...
> Hen ware recht door ene sake,
> Dat jou nootsin *ghebrake.*

Gebreken heeft hier eene beteekenis lijnrecht tegenovergesteld aan de gewone opvatting *ontbreken.* Het beteekent hier *iemand dwingen*, *iemand zijn vrijheid van handelen benemen*; fr. *être plus fort que nous.* Deze verklaring is, naar het mij voorkomt, juister dan de gewoonlijk gegevene, volgens welke *gebreken* hier *beletten* zou beteekenen. Al komt het voor den zin op hetzelfde neer, daarom mogen wij geen vrede hebben met eene opvatting, die uit de oorspronkelijke niet te verklaren is. In geen geval mag men op deze plaats van de bet. *ontbreken* uitgaan.

LXX. KNIELSVAT.

Ten besluite voor ditmaal een woord uit den *Warenar*, waaraan ik thans meen eene andere uitlegging te moeten geven dan toen ik,

nog niet lang geleden, de nieuwe uitgave bewerkte. Zóó waar is de lat. spreuk: »dies diem docet," of die van Solon: »Iedere dag leert mij iets nieuws." In mijne uitgave heb ik bij vs. 810:

Waer schuil ik de Pot nou best? laet eens sien: in 't *knielsvat.*

volkomen berust in de verklaring van De Vries (bl. 181): »*Knielsvat*, samengetrokken uit *knekelsvat*, waarvoor wij nu *knekelhuisje* zeggen; vgl. Hooft's *Brieven*, bl. 142: »Gelijk de beenen uit de *knielsvaten* geraapt." Ik heb aan die verklaring zelfs steun trachten te geven door de opmerking; »vgl. *tien* uit *tehen*; hd. *zehn*, got. *taihun*." Tot mijn leedwezen moet ik bekennen, dat de door mij aangebrachte steun een »brokkelige stut" blijkt te zijn; ja zelfs geloof ik, dat de geheele verklaring onjuist zal bevonden worden. Immers *knekel* is niet de oorspronkelijke vorm; die is *knokel* (*kneukel*). Zoo staat mnl. *evel* door bemiddeling van *euvel* naast *ovel; crepel* naast *kreupel* en *kropel; nese* naast *neus* en *nose; velen* naast *veulen* en *volen; melen* naast *meulen* en *molen; selen* (*wi*) naast *sulen* en *solen* (?); vgl. Franck, *Mnl. Gramm.* § 38. Er is dus weinig kans, dat een anorg. vorm als *knekel* behandeld zou worden als een oudgerm. vorm als got. *taihun*. Bovendien is de vorm niet *knehel*, maar *knekel*, en met deze opmerking valt de geheele verklaring. Ik geloof eene andere te kunnen aan de hand doen, die beter zal voldoen, en wel deze: *knielsvat* is eene afkorting van *bekkenielsvat* of *bekkeneelsvat*, dat natuurlijk dezelfde beteekenis heeft als *knielsvat*, en daarmede een paar dubbelgangers of doubletten vormt. Het weglaten van de eerste lettergreep van een woord is in allerlei talen een zeer gewoon verschijnsel. Vgl. vooral Te Winkel, *Gramm. Fig.* bl. 61 vlgg., en *Moriaen*, Gloss. op r a s t e r e n. Dat het overschietende *keneelsvat* (in het Amsterd. dialect *kenielsvat*) tot *knielsvat* wordt, is almede even natuurlijk. Werkelijk komt ook *bekkeneelsvat* naast *knielsvat* bij Hooft voor. Men leest het *N. Hist.* 175, 7: Thans.., thans (*weldra*) .. zult gy .. uw' steeden tot kerkhooven, uw slooten tot *bekkeneelsvaten* zien maaken.

J. VERDAM.

FRAAI.

Der artikel über *fraai* in dieser zeitschrift 4,227 ff. hat mir durch des verfassers güte bereits vorgelegen, als ich den buchstaben *F* für mein etymologisches wörterbuch ausarbeitete. Was ich darin über *fraai* sage, zeigt dass Verdam mich nicht überzeugt hat; im gegenteil machte ich ihm brieflich eine reihe von bedenken gegen seine auffassung und gründe für die meine geltend. Ich widerhole dieselben hier in der hoffnung dass ich von anderer seite eher zustimmung als von Verdam finde, und fühle mich um so mehr dazu veranlasst, als meine einwände zum teil die ganze methode der Verdamschen etymologie betreffen. Ein so wichtiges wort ist schon wert dass von verschiedenen standpuncten aus über dasselbe gehandelt wird.

Verdams beweisführung ist in kurzen zügen folgende. Früher hielt man *fraai* für identisch mit dem im Mnl. häufigen *vrai*, oft auch *frai* geschrieben [gesprochen mit *âi*], »waar, oprecht, betrouwbaar," welches dem franz. *vrai* entlehnt ist. Aber die richtige etymologie hat im anschluss an Kern (T.- en Letterbode 6,205) von altnd. *frâ* alts. *frâh* »froh" auszugehen; *â* steht dialectisch für *ô*, das *j* in *fraai* dient zur vertretung des *w* des ursprünglichen stammmes (*frawo-*) von *froh*; andere germ. sprachen bieten beispiele dass *j* und *w* wechseln (wie engl. *cow*: nl. *koeien*) Dass *fraai* wirklich = *frôi* ist beweist die mnl. nebenform *froy*, die an zwei stellen von Hildegaersberch für *fray* stehen soll. Was die bedeutung betrifft, so hat schon Grimm D W B 4^1,222 auf den möglichen zusammenhang von deutsch *froh* mit nl. *fraai* hingewiesen. Und in der tat: die erste bedeutung von *fraai* in Mnl. ist »het gevoel van iemand, die levendig, levenslustig, flink, opgewekt is ten gevolge van het besef van lichamelijke kracht;" aus dieser entwickeln sich die bedeutungen »uitgelaten, dartel," ferner »welbehagen hebbende, met zich zelven ingenomen, pedant, fatterig, pronkerig, zich opschikkende", dann »schoon, prachtig, netjes." Unzweifelhaft hat das franz. *vrai* einfluss geübt auf die bedeutungen von *fraai*;

auch gibt es noch ein drittes wort, welches einfluss gehabt haben **kann**, nämlich das franz. *frais* »frisch." Ein synonymon von *fraai* ist *mooi*, welches, vom stamme von *mogen* kommend, eigentlich bedeutet »hij die gevoelt dat hij *mag*, d. i. kracht bezit", im Mnl. »vol zelfgevoel, dartel, pronkerig, fatterig." Auch die verba *verfrayen* und *verfroyen* kommen neben einander vor. Man sieht dass *verfrayen* ein wort aus dem spätern mittelalter ist; das älteste beispiel ist aus Hildegærsberch.

Ich glaube kaum dass sich gegen die möglichkeit der hier vorgelegten bedeutungsentwickelung etwas einwenden lassen wird; unzweifelhaft kann man von dem begriff »froh, lustig, lebenslustig" leicht zu den oben mitgeteilten kommen, um so leichter, wenn man die bedeutungen des altn., wie es scheint mit *froh* identischen, *frár* hinzuzieht. Um so mehr aber habe ich vom standpuncte der lautentwickelung und der sprachgeschichte einzuwenden.

Das im Heliand vorkommende *fraha* (nomin. plur.), *frâ* in dem stück »Allerheiligen" (Müllenhoff und Scherer, Denkmäler n⁰ 70), ist uns in seinem verhältnis zu *froh* keineswegs ganz klar; parallel hat aber der Heliand auch *fraho* »herr" = got. *frauja*. Ob das *a* aus dem *a* des stammes *frawo-*, oder aus *au* entstanden ist, wissen wir nicht genau; das letztere ist nicht unmöglich, wenn wir die sonstigen nd. *â* statt *ô* (aus *au*) zb. in *kâp* »kauf," *brâd* »brod," *âst* »orientalis," beachten wie sie in der Freckenhorster Heberolle, im Niederd. Glauben (Müllenh. Scherer Denkm., Kern T.- en Letterbode 6,199 ff), in »Allerheiligen" vorkommen; vgl. ferner Kern a. a. o., Heinzel Gesch. der Niederfränk. Geschäftssprache ss. 25.26. 110. 183. Tümpel, Beiträge von Paul und Braune 7,61. Ja unter dem einfluss des *r* wäre bei *frâ* selbst entstehung des *â* aus *ô* denkbar, wie im Mnd. *hâren* für *hôren* begegnet.[1]) Jedesfalls ist der übergang von *au* (oder

1) Keineswegs aber darf man mit Verdam in parallelle dazu setzen, was er Troyen, einleit. s. 34 bespricht. Das ist nämlich der weitverbreitete übergang von ō aus ŏ zu ā, wie in *baven* „boven" (Lübben Mnd. gramm. s. 15; Tümpel a. a. o. s. 50 f.). Wie

ô aus *au*) zu *â* ein ganz beschränkter, nur auf kleineren gebieten des Nd. zu hause, im Nl. selbst ist er unbekannt und könnte nur in vereinzelten wörtern importiert sein. Damit wären wir aber noch lange nicht zu der form *frâi* gelangt, denn *vrô* mit der ganzen sippe hat im Nl. ein *v* kein *f*, und kein *i* hinten. Im Fläm., Brab. und Holl. lauten die sehr häufigen wörter stets *vro*, *vroude* (aus *frawida*), *vrouwen*, *vrôien* (aus *frawjan*), und in germ. wörtern kann *fr* absolut nicht für *vr*, überhaupt *f* nicht für *v* eintreten, es sei denn, dass sie — was bei *fraai* nicht denkbar ist — onomatopoietisch aufgefasst werden, d. h. dass das sprachgefühl einen bestimmten klang der laute als wesentlich für die bedeutung erachtet (wie etwa in *frommelen;* vgl. mein Etymol. woordenb. unter *fakkel*), oder aber es sei, dass sie entlehnt sind, wie *frisch*, dessen nl. form *versch* lautet.

Was dann Verdam zur erklärung des *j* oder *i* beibringt genügt nicht im mindesten; »es dient zur wiedergabe des ursprünglichen schlussconsonanten des stammes". Der st. ist *frawo-*, mit verlust des *o frau*, welches hd. zu *frô* nl. zu *vrô* wird; im genit. *frawes* (ahd.), was mnl. **vrouwes* wäre, aber durch ausgleich beseitigt ist. *Vrô* enthält also in seinem *ô* schon das *w*. In engl. *cow* ist gar kein *w* enthalten; *ow* ist graphisches zeichen für den laut *au*, der aus ags *û* (*kû* »*kuh*") entstanden ist; nl. *koejen* geht auf *kôj-* zurück [1]). Ebensowenig wie *cow* ein *w* hat, hat nhd. früh ein *h*; das wort lautet *frû̂* aus mhd. *früeje* mit schwund des *j*. Ein wirklicher übergang von *w* in *h* oder *j* wird

---

beschränkt der lautübergang war, sehen wir ja recht deutlich daran dass er sich nicht auf *ō* aus *ŭ* erstreckt, *geboden* wird also *gebaden* aber *si boden* (aus *bŭdun*) nie **si baden* (Anzeiger für deutsches Altertum und d. Litteratur 8,317 f.), d. h. das eine war $ō^a$, das andere *ō*. Und nun soll so ein *bāven* aus *b*o^a*ven* gar für die möglichkeit von *frâ* für *frô* beweisen!

1) Ob das *j* von *koejen* zur ursprünglichen bildung gehört, ist nicht klar; es kann auch späterer entwickelung sein dasein verdanken, indem auf nd. gebiet sehr häufig zwischen betontem vocal und unmittelbar folgendem unbetonten *e* ein *j* sich entwickkelt, wofür nd. gewöhnlich *g* steht (Lübben Mnd. gr. s. 55 f. 58). Dahin gehört auch das *j* in nl. wörtern wie *goeje*, *moeje*, welches wol nicht direct aus *d* entstanden ist, sondern erst in den formen *goe-e*, *moe-e* eintrat, in denen *d* der regel nach geschwunden war.

sich schwerlich aus irgend einem gebiete des Germ. nachweisen lassen, sicher nicht aus dem Nl.-Nd. Um lautübergänge zu constatieren ist es nötig, viel schärfer zeiten, gegenden und vor allem schreibung und laut aus einander zu halten, als es hier bei dem versuche geschieht, *frâj* aus *fraw* zu rechtfertigen. Man muss eine klare vorstellung gewinnen von dem lautlichen vorgang an sich, von seiner geschichte und den grenzen seiner wirkung und darf nicht nach äusserlichen anzeichen, dem zusammentreffen von ein paar geschriebenen buchstaben, urteilen. In der tat hat nl. *frâi* mit nl. *vrô* lautlich nichts gemein als das *r*, alle übrigen elemente sind verschieden. Es liegt eine weite kluft zwischen beiden adjectiven; selbst wenn sie einmal identisch gewesen wären, dürften sie nicht als zweige betrachtet werden, die aus demselben stamme neben einander aufgewachsen sind, d. h. sie sind im Nl. jedesfalls ganz verschiedene wörter, die von ihrer verwantschaft — dieselbe einmal angenommen – kaum eine ahnung haben. Verdam behandelt sie ja auch der bedeut. wegen als ganz verschieden; er sagt »die erste bedeutung von *fraai* im Mnl. ist das gefühl von jemand der lebenslustig ist"; das wort ist ihm also nicht einfach das in der ganzen mnl zeit lebendige *vrô* »fröhlich".

Nun ist allerdings theoretisch nicht in abrede zu stellen dass *vrô* ein *j* entwickelen könne. Ein alter stamm *fraw-jo-* neben *frawo-* ist freilich nicht nachgewiesen; aber auf die für *koeien* angedeutete weise könnte *vrô-e* zu *vrôje* und daraus ein nomin. *vrôi* abgeleitet werden; ausserdem ist einfluss des verbums *vrôjen* »erfreuen" denkbar, einer form die mnl. geläufig ist neben *vrouwen* in regelrechter lautentwickelung. Das mit *-jan* von *fraw-* abgeleitete vb. hat aber in der tat *w* und *j*: 1. p. *frauju* wird *vrôje*, die 3. etwa *frauidh* wird *vrouwet*, das gibt infin. *vrôjen* und *vrouwen*, wie mnl. *dôjen* und *douwen* (Mnl. gr. § 327). Ob mnl. *vrôi* wirklich vorkommt, weiss ich nicht; die schreibung *vroi*, *vroy* an sich beweist das nicht, da *oi*, *oy* ganz geläufige zeichen für den laut *ô* sind. In den beiden stellen aus Hildeg., die Verdam bespricht, und wo die aussprache *frôi*

(d. h. mit *ó* + *i*) durch den reim auf *moy*, welches unseres wissens nie **mó* gesprochen wurde, gesichert ist, könnte man, was die bedeutung betrifft, allenfalls wol an die gewöhnliche von *vró* anknüpfen, wahrscheinlicher jedoch hat man sich an die von *fraei* zu schliessen.

Man kommt nicht so leicht von der doch jedesfalls als die gangbare bezeugten form *frâi* auf *frôi*. Es liesse sich an volksetymologischen einfluss von *vró* denken; das wäre eine der sehr wenigen spuren von der berührung beider wörter im sprachbewustsein. Oder ist an lautlichen übergang von *â* in *ó* vermittelt durch die dialectische aussprache des *â* als *â°* zu erinnern? Zu beachten ist jedesfalls dass ein reim bei einem mann wie Hildeg. noch nicht viel für volkstümliche aussprache beweist. Es ist mir ausserdem nur e i n beleg bekannt aus dem citat bei Oudemans, nämlich Huygens Korenbl. I, 582 *Ick beefden*, *ick bekent*, *moór nou ben ik weer froy*, in einem text der durchaus *ó* für *â* hat. Weiter kommen im späteren Mnl. *verfrâien* und *verfrôien* als synonyma vor; man sehe die beispiele bei Verdam. Wenn *frôi* für *fraei* bestand, so ist natürlich auch *verfrôien* für *verfraien* möglich. Ausserdem berühren sich aber *vervrójen* »erfreuen", (von *vró*) welches natürlich in späteren zeiten unter deutschem einfluss, also auch bei Hildeg., mit *f* geschrieben werden konnte, und *verfraien* »erquicken, ergötzen" (darüber sogleich) so wie so; Hildeg. 62, 75 steht in der tat *vervrout* als variante von *verfrayt*. Grade aus dieser berührung der beiden verba würde sich auch *frôi* für *frâi* sehr wol begreifen.

Also den eintritt von *j* in *vró* müssen wir als m ö g l i c h gelten lassen. Theoretisch ist dann weiter nicht in abrede zu stellen dass aus Westfalen, oder vom Niederrhein, d. h. irgendwoher, wo man *â* für *ó* aus *au* sprach, in den späteren zeiten des mittelalters ein wort ins Nl. eindringen konnte. Dann müste es sich zuerst in der östlichen sprache zeigen. Ausserdem könnte von Friesland, wo *â* für *au* gilt, eine form mit *â* sich an der küste entlang verbreitet haben; dann dürfte das lehnwort sich wohl auch zunächst auf anderen nl. gebieten, als grade den

nördlichen und östlichen zeigen. Fries. *frâ* „froh" ist allerdings nicht belegt.

Unter diesen starken einschränkungen wäre identität von *fraai* mit *vrô* denkbar. Es fragt sich nun erstens, ob die sprachgeschichte die gemachten voraussetzungen bestätigt, zweitens ob wir überhaupt genötigt sind sie gelten zu lassen, ob wir uns zwingen lassen auf ein ausserniederländisches wort als etymon zu recurrieren, welches tatsächlich nirgends belegt ist; *fraai* ist ganz specifisch nl., kein schriftdenkmal, kein lebender dialect weist es ausserhalb auf.

Wir sehen ab von mnl. *vraei*, *fraei* soweit es sicher auf franz. *vrai* zurückgeht; ausser den bedeutungen »wahr, wahrhaft, aufrichtig, wie es sich gehört" können wir noch die nüancen »angemessen, gefällig" hierhin rechnen. Die ältesten belege für das adj. in bedeutungen, die sich nicht wol hieraus begreifen, stammen aus fläm. und brab. gedichten. Der erste ist Lorr. II 582 *elc sperc ..... scoet gelijct in enen woude vray ende groene hadde gestaen*, also in der bedeutung »frisch" und in einer schreibung, die den einfluss von *vray* = franz. *vrai* verrät; daran schliessen sich die bedeutungen »levenslustig, opgewekt" und weiter »pronkerig, zich opschikkende, zelfbehagen hebbende". Verdam gibt die möglichkeit eines einflusses von franz. *frais* zu. Dieses muste, wenn das *s* nicht mehr gesprochen wurde, nl. *frâi* werden, wie *vrai* zu *vrâi*, *frâi* geworden war. Aber warum denn nur so zweifelnd einen einfluss zugeben, warum denn nicht direct sagen dass fläm., brab., holl. *frâi* »frisch, opgewekt, levenslustig" in der tat fra. *frais* »frisch" ist? Was steht dem entgegen? Die verbindung *frâi ende gezond* (*fr. ende ongekwetst*, *fr. ende ghenesen*) ist altfläm. lebendig (s. De Bo s. v.) und noch von Kilian bezeugt, wie hd. *frisch und gesund;* im fläm. ist *fraai* auffordernde partikel. Die bis jetzt von mir zur geltung gebrachten bedeutungen schliessen sich aufs engste an diesen grundbegriff; die zahlreichen weiteren erklären sich — das wird jeder zugeben — aus ihnen mindestens ebenso gut, als aus »froh, fröhlich", selbst wenn wir auf grund von altnord.

frár noch »schnell, flink" hinzunehmen dürften. Verdam hat die bedeutungen von *fraai* und der dialect. nebenform *frei* zusammengestellt; man füge hinzu die nwestfläm., die deutlich zum teil an die von *vraei* = frnz. *vrai* anschliessen »deugdzaam, zachtmoedig, zoetaardig, gehoorzaam; neerstig, geweldig". De Bo sagt dass der sinn von *mooi, bevallig* für *fraai* in Westflandern nicht gekannt ist; er scheint sich also wesentlich auf brab., oder holl. boden eingestellt zu haben.

Wir können unsere etymologie aber noch directer stützen durch die entwickelung des aus dem Deutschen entlehnten *frisch* selbst. De Bo gibt für *fritsch* die bedeutung »jeugdig en gezond", Oudemans belegt *fresschelijc* »krachtig, vlug, vaardig", *frisch* »moedig, dapper, lustig, jeugdig, jong, krachtig, vlug, vaardig, lustig, vroolijk (*lustelick ende vrisch te moede* M. Loop 1,832), schoon (*si hadden enen frisschen jonghen zoon* M. Loop 3,844; *syn gadelike paerde .... syn fressche harnassche* v. Vloten Proza s. 154), *frisschelijc* »net, schoon" (*ende men pareertse ende kleetse seer frisschelijc* Mandeville cap. 10); der Teuthonista verweist bei *vrisch* auf *abel* und hier finden wir als synonyma *abel*, *hupsch*, *moy*, *schoen*, *suverlick*, *weydelyck*, *vrisch*, *ghedelijc* (*gedelijc* und *vrisch* neben einander, wie in der oben angeführten stelle aus v. Vl. Proza), Kilian übersetzt *vrisch* u. a. mit *vividus*, *vegetus*, *alacer*, *o r n a t u s*, *p u l c h e r* und Woeste Westfäl. Wörterb. gibt für *frisk*, *friss* die bedeutungen 1. »*frisch*" 2. »*schön*". Also *fraai* und *frisch* sind vollständige synonyma; allenfalls die bedeut. »pronkerig, fatterig" ist bei *frisch* zu vermissen, die aber selbstverständlich nicht im mindesten für die abkunft des wortes *fraai* von *vró* sprechen kann. Und wenn Verdam seine hypothese durch die enge beziehung von *fraai* zu *mooi* stützen will, so kann man entgegen halten dass auch *frisch* mit *mooi* aufs engste verbunden wird; Penon Bijdragen 3, 11 citiert aus einem Rhetorikerwerk *veel cronycken ook maectmer m o o y e n f r i s me.*

Haben wir für *fraai* den richtigen ausgangspunct gefunden, so muss die bedeutung des verbums *verfraeien* zunächst »erfrischen, erquicken" sein. Und wirklich ist »erquicken" die rich-

tigste übersetzung an den allermeisten stellen, an denen das wort vorkommt; der wein, die minne, gottes huld, der sommer nach dem langweiligen winter sind vornehmlich die dinge, die *verfraeien.* Mit einer leisen nüance wendet sich die bedeutung nach »aufheitern" hinüber und hier lag eben der berührungspunct mit *vervrôjen;* Kilian übersetzt ausser mit »*venustare*, *ornare*" mit „*recreare*, *exhilarare*, *εὐφραίνειν*, *laetificare*, *delectare*". In folge der berührung bekam dann auch *verfroyen* die bedeutungsnüance von »erquicken", wie bei Hildeg. N°. 62.

als die winter hene vaert
entie somer comt an lant
— — — — — — — — —
so slyter menich sorghen bant,
— — — — — — — — —
opten velde ende inde wout
so verfroyt hijt over al.

Recht schön stellt sich dazu die eine stelle beim selben dichter, welche das adj. *froy* enthält (98, 70 ff.)

Dan (*in der jugend*) sietmen den mensche baren
fresschelijc in sinen doen.
wel gelijct hij der maent groen,
in hem selven so wert hi soe froy
dat hem nyemant en dunct so moy
van gherechter behaghelheden.

Meiner etymologie gemäss ist es also kein zufall dass sich *fresch* und *froy* an dieser stelle so nahe berühren.

Sprachgeschichtlich ganz interessant ist, dass *frais* im Franz. selbst auch nicht annähernd eine ähnliche entwickelungsfähigkeit verraten hat; ob sie vielleicht in den dem Nl. benachbarten dialecten etwas mehr zu tage getreten ist, als in der schriftsprache, weiss ich nicht zu sagen. Wir dürften uns wol nicht ohne berechtigung darauf berufen dass die berührung von *vrâi* = *vrai* und *frâi* = *frais* so fruchtbringend gewirkt habe; das zusammentreffen von bedeutungen wie »wahr, ächt" und »frisch" nebst den zunächst daraus entwickelten konnte eine menge von nüancen erzeugen. Nötig haben wir aber die berufung nicht,

da wir das synonyme lehnwort *frisch* fast genau dieselben wege gehen sehen, auch ohne dass das Deutsche selbst gleichen schritt hält.

Also die bedingungen unter denen wir erklärten *fraai* allenfalls für eine aus Deutschland oder Friesland eingedrungene nebenform von *vrô* halten zu können, sind nicht erfüllt. Es ist keineswegs eine wanderung des wortes von osten her zu verspüren: der Teuthonista hat es nicht verzeichnet, die ältesten spuren treffen wir im westen. Mit der annahme dass es etwa ein die küsten entlang gewanderter fries. eindringling sein könnte, stimmen die bedeutungen schlecht, denn »f r i s c h" ist entschieden die, von der die entwickelung ausgeht, nicht »froh", welche bedeutung für das fries. wort zu erwarten wäre. Anderseits haben wir die voraussetzungsvolle hypothese nicht nötig, indem wir mit meiner erklärung aufs beste allen bekannten tatsachen gerecht werden. Mir scheint hiermit die ganze geschichte des nl. wortes *fraai* genügend aufgeklärt, mir scheint selbst das zugeständnis überflüssig, es könnte n e b e n den anderen momenten ein mit *vrô* im ursprung identisches, aus dem osten oder norden eingedrungenes *frâ* oder *frâi* von einfluss gewesen sein. Jedesfalls dürfte man erst einen einigermassen sichereren nachweis für die existenz dieses wortes, sei es in der ursprünglichen heimat, sei es bereits auf nl. boden erwarten, als er bis jetzt gegeben ist, und ich halte mich nach wie vor berechtigt zu den worten mit denen ich im Etymolog. woordenb. den artikel *fraai* beschlossen habe, »dass wir weder von seiten der form, noch der bedeutung anlass finden das nl. adj. *fraai* mit on. *frár* oder mit os. *frâ* ohd. *frô* mnl. *vrô* in verbindung zu bringen."

Bonn, August 1885. JOHANNES FRANCK.

MITTELNIEDERLAENDISCHE MISCELLEN.

V. *GEBBEN.

Verdam will in dieser zeitschrift 4,238 ein mnl. verbum *gebben*, »grappen maken" nachweisen; er schliesst den artikel mit den worten »indien er geen gewichtige bezwaren tegen mijne verbetering [die *hebben* in *gebben* verändert] worden in het midden gebracht, zal ik aan het woord een plaats geven in het *Mnl. Wdb.*" Ich habe allerdings so gewichtige beschwerden vorzubringen, dass ich hoffe das wort werde sich auch nicht einmal mit dem sternchen, welches ich ihm als todeszeichen in der überschrift gegeben habe, unter den sonst wol gesichteten stoff des trefflichen wörterbuches einschmuggeln.

Verdam geht aus von einem dialectischen nnl. diminutivum *gebbetje* »grapje," vooral »luidruchtige grap." Schon der nächste schluss, dass dies nomen auf ein vb. *gebben* (aus *gabbjan*), in bedeutung gleich *gabben*, weise, hält nicht stich, ebensowenig wie etwa *del* ein vb. *dellen*, *greb* ein vb. *grebben*, *bende* ein vb. *benden*, *hen* ein vb. *hennen*, *brug* ein vb. *bruggen* voraussetzt. Allerdings dürfte *gebbetje* wol auf einen nominalstamm **gabbjo-* weisen. Doch können wir selbst das nicht einmal mit voller sicherheit behaupten, weil die ältere geschichte des stammes *gabb* überhaupt unbekannt ist. Vorausgesetzt dass *gebbetje* aus dem Nd. oder Niederrhein. eingedrungen sei, wie manches nnl. wort, könnte es sogar als diminutivum zu *gabbe* oder *gabb* gehören, d. h. den umlaut erst als diminutivum haben. Noch viel weniger aber vermögen ags. *gabbjan*, altfries. *gabbia* »spotten" ein nl. *gebben* aus germ. **gabbjan* zu stützen, denn sie gehen vielmehr auf *gabbôn*, die grundform auch von mnl. *gabben* on. *gabba* zurück, wie ags. *sealfian*, altfries. *salvia* auf germ. *salbôn*, altfries. *makia* auf germ. *makôn*; vgl. Sievers Ags. gr. § 411, Gr. gr. 1² s. 911, Heyne kurze Laut- und Flexionslehre s. 218. Ein germ. **gabbjan* wäre vielmehr ags. *gebban*, altfries. *gebba*.

A priori ist also nl. **gebben* nicht zu erschliessen, und die

stelle, wo es tatsächlich in einem mnl. texte gestanden haben soll, hat auch keinen raum für das verbum. Es ist in Maerlants Sp. hist. 1[s], 36, 91 wo die latein. worte *non erit tibi scurrilitas sed grata urbanitas; sales tui sine dente, ioci sine vilitate, risus sine cachinno, vox sine clamore, incessus sine tumultu, quies tibi non desidia erit* übersetzt werden mit

Dijn hebben sal niet tonbandelic wesen,
Maer van hovesceit uutghelesen;
Dijn wise wort si sonder fel,
Ende sonder tijtverlies dijn spel;
Dijn lachen sonder scachgen al,
Ende dijn luut sonder gescal,
Dijn wandelen si sonder fierhede;
Dijn rusten sonder ledichede.

V. kann nicht glauben dass M. *scurrilitas* »een woord met eene zoo sterk sprekende beteekenis, nl. *grappenmakerij*, *snakerij*" durch *hebben* („houding") könne widergegeben haben. In dieser wendung liegt aber ein irrtum eingeschlossen: *non erit tibi scurrilitas* ist übersetzt durch *dijn hebben sal niet tonbandelic wesen*, also das nomen *scurrilitas* durch die verbindung von *hebben* mit *tonbandelic*, oder da *hebben* farblos, neutral ist, *scurrilitas* durch das mit *te* verstärkte *onbandelic*, eine übersezzung die nicht schlechter trifft, wie verschiedene andere an der stelle. *Hebben* ist der substantivierte infin. des reflex. vbs. *hem hebben* »sich halten, sich betragen" (in derselben bedeutung hat die ableitung *hebbinghe* bestanden, s. Kil. s. v.), und der infin. verliert ganz der regel gemäss das pronomen, vgl. Gr. gr. 4,259. Eines weiteren beleges bedarf das wort, um glaubhaft zu sein, nicht im mindesten; wenn *hem hebben* „sich verhalten" bedeutet ist der infin. *dijn hebben* »dein verhalten" ebenso möglich, wie von irgend einem vb. eine zufällig nicht belegte flexionsform: wenn etwa die ganze mnl. literatur kein beispiel für die form *du loeghes* »du lachtest" bietet, werden wir darum ihre existenz doch nicht anzweifeln, noch viel weniger, wenn sie an e i n e r stelle vorkommt, einen weiteren beleg verlangen.

Ja, wenn das vb. **gebben* sonst erwiesen wäre, könnte es hier doch nicht gestanden haben. Maerlant hätte ja dann gesagt »deine spassmacherei soll nicht zu lose, sondern ausgewählt höfisch sein", mithin *erit tibi urbanitas* ganz falsch mit »deine spassmacherei soll ausgewählt höfisch sein" übersetzt, während er in wirklichkeit richtig sagte *dijn hebben sal sijn van hovesceit uutghelesen*.

Die construction **gebben* »grappen maken" schwebt mithin völlig in der luft, und ich protestiere gegen einen versuch, sie auf den gesunden boden des Mnl. Wörterbuchs zu verpflanzen.

VI. OOGST.

Mnl. *ô* = nnl. *ô* und mnl. *oe* = nnl. *oe* werden immer noch nicht strenge genug auseinander gehalten. Dass man durchaus nicht behaupten dürfe die laute reimten zusammen, habe ich zuletzt Anz. f. d. Altert. u. d. Litter. IX 39 f. betont. Noch minder kann, von wenigen in meiner mnl. gr. erörterten fällen abgesehen, lautlich *oe* zu *ô*, oder *ô* zu *oe* werden, und auch das ist höchst selten dass sich zufällig die beiden laute berühren.

Ein solcher fall tritt bei dem worte *oogst* ein. Diese nnl. form ist regelrecht aus mnl. *ôghest* »august, ernte, herbst", syncopiert — in genauerer phonetischer schreibung — *oochst* entstanden: Kilian *oogst*, Merlijn 12891 *te ogeste*, und entstammt mit ahd. *augusto* (*agusto*) mhd. *ougeste*, *ougest* mnd. *ôgest* aus lat. *augustus*, welches die germ. betonung auf der ersten silbe annahm und im Nl. und Nd. einem ausnahmslosen gesetze zufolge sein *au* in *ô* verwandelte. Die kleine declinationsdifferenz zwischen ohd. *augusto* mhd. *ougeste* einerseits und mhd. *ougest* mnl. *ôghest* anderseits ist nicht von bedeutung. Ahd. *agusto* beruht wahrscheinlich auf übergang des vocals der noch unbetonten silbe in *a;* jedesfalls ist es identisch mit der roman. grundform **agústo*, **agósto* von fr. *août* u. s. w. Der

lautübergang ist häufiger, vgl. Kluge Etym. wb. unter *almosen* und mein Etymol. wdb. unter *babijn* [1]).

Weit gewöhnlicher als *oogst* mit *ô* = nnl. *o* (wie in *oog*, *boom* u. s. w.) hat das Mnl. aber eine form mit dem diphthongen *oe*: *oeghest*, *oechst*, die häufiger ohne die gutturalis erscheint. Der ausfall der gutturalis in den von lat. *augustus* stammenden wörtern ist weiter verbreitet. Es kennt ihn das Mhd. und Md.: *des oustin* Jersoschin 7. c., *oust* Ludw. Kreuzf. 8022, *des oustis* ibid. 98 b. In der regel entwickelt sich die form zu *ouwest*, indem *oust* mit irrationalem vocal zu *ouest* und dies zu *ouwest* wird (beispiele im Mhd. wb. 2^1,454 a). Directen übergang von zweisilbigem *ougest* zu *ouwest*, also von *g* zu *w*, nehme ich nicht an. Im Mnd. werden folgende formen und schreibungen bezeugt: *ogest*, *oust*, *aust*, *ouwest*, *owest*, *owst*, *oist*, *oyst*, *ost*, davon *oist*, *ost* und *owst* als die geläufigsten. Das Nnd. hat *augst*, *aust*, *awest*, *awst*, *owest*, *oost*, und zwar scheint die form mit *g* wesentlich schriftdeutsch zu sein. Nur die formen mit *ô* können im Nd. die ungestört entwickelten sein, denn lat. *au* muste im Alts. *ô* werden wie im Nl.; das *ou*, *au* ist auf rechnung des stets lebendig bleibenden einflusses der lat. form zu setzen. Als eine weitere wirkung dieser controlle müssen wir aber wahrscheinlich auch die erhaltung der gutturalis ansehen, denn die geläufige form ist ganz entschieden *ôst*, *aust* (aus einsilbigem, syncopiertem *oochst*, *auchst*), und es ergäbe sich mit wahrscheinlichkeit dass überhaupt schwund der gutturalen spirans vor *s* (und anderen consonanten) als lautregel fürs Deutsche und Nl. aufzustellen, mithin beispiele wie *hoogste*, wie mnl. *du draechst* hd. *du trägst* von *dragen* als wirkungen des systemzwanges zu constatieren seien. Der vorgang wäre dem analog, durch welchen germ. *þaihsmon* zu nl. *deesem*, *mehstus* zu *mest*, *draugmo-* (von *driegen*) zu *droom* wurden; zu vergleichen wäre ferner u. a.

---

1) Anod. *haust* schwed., dän. *höst* „herbst" ist m. w. unerklärt. Bis auf das anlautende *h* könnte es mit *oogst* stimmen. Ob das *h* vielleicht unter einfluss von *herbst* angetreten sein könnte? *Herbst* ist jedoch im Nord. nicht nachgewiesen.

mnl. *herst* für *herfst* und die assimilation von germ. *hs* zu *ss*. Wie aufmerksam anderseits, so zu sagen, die sprache zuweilen gegen die gutturalis war, beweisen vielleicht formen wie *oexst* Oorl. v. Albr. bl. 25, *des ouxtes*, *ouxten* (verbum) Bijb. von 1477 mit einer entwickelung von *chs* wie im Hd. in *höchst*, *nächste*, *ochse* u. s. w., beweist sicher die mnl. schreibung *oechghest*, welche die vor dem consonant eintretende verschärfung (*oechgh*(*e*)*st* aus *oechst*, wie *lachghen* aus *hlahjan*) zum ausdruck bringt. Die controlle des lat. namens würde die constatierte doppelformigkeit zur genüge erklären.

An der schreibung des Mnl. ist nicht zu sehen, dass das wort *oe* hat, den *oeghest*, *oechst* könnten an sich eben so gut *ôghest*, *oochst* sein. Den diphthongen beweisen aber reime und die heutige aussprache, vielleicht auch eine lautentwickelung im Mnl. Ich lasse eine anzahl von beispielen folgen: *oeghest* Rb. 33450 var. C., *hoechghest* 8835 var. C., *oechst* Lksp. 3,26,134, *oegst* Rb. 8835 var. C., *oest* Nat. bl. 2,1098. Rb. (text) 1265. 8835. 13213 var. B C (B *hoest*). 15015 var. B C. 33450 var. B., *hougst* Lksp. 3,26,134 var. I., *oust* Rb. (text) 13213. 15015. 2048. 23390. 33450. 33530. Kausl. 1 vs. 8901. Franc. 7970. *te oustene* (verbum) Rb. 23063, var. D. *te ouste;* var. D der Rb. schreibt 8835 (an dieser stelle nach der ausgabe auch B). 13213. 2048 *oeust*, womit wol nichts anderes, als mit *oust* (so D 23063) gemeint ist, dieselbe 15015 und 33450 *ouest*, worin vielleicht derselbe irrationale vocal zu constatieren ist, wie in mhd. mnd. *ouwest*. *Oeste* reimt zu *moeste* Stoke 6,683 und 6,908, *oest: verroest* bei Cats und ähnlich bei Vondel. Die neuere sprache hat *oegst*, *oest* (vgl. z. b. De Jager Archief 5,201, Taalgids 8, 2, De Bo 756), das Westfläm. *ougst*, *oust* (De Bo a. a. o.) Man darf in dem *ou* der nl. formen nicht das alte *au* von lat. *augustus* erkennen wollen, denn dies muste ausnahmslos in *ô* übergehen; ausserdem geht es schwerlich an die neue einwirkung des lat. verantwortlich zu machen, wie fürs Nd., weil nämlich die formen mit *ou*, so viel ich sehe, ausschliesslich fläm. sind. Und speciell fürs Fläm. lassen sich sehr gute

andere gründe geltend machen. Gehen wir von mnl. *oeghest*, *oechst* aus, so kommen wir ohne weiteres auf fläm. *ou* (Mnl. gr. § 30); der vor dem guttural entwickelte vocallaut wäre dann auch in der form *oust* geblieben, nachdem sie den consonanten verloren hatte.

Natürlich geht auch mnl. *oeghest* auf den lat. namen zurück, wie Maerlant sich bewust ist, wenn er Rb. 20848 schreibt

> Dat menne [Octaviaen] daer omme Augustus hiet,
> Dat meerre jof oust bediet.

Nun würde der eine, oder der andere vielleicht sagen *oegest* stehe statt *ôgest* und das etwa durch angebliche parallelen zu stützen suchen, wie mnl. *verdoemen* neben *verdomen*, durch reime wie *so*: *toe*, *sone: te doene*, *Salomone: noene* neben *Salomone: crone* (Maerl. Alexander uitgeg. door Franck, Inleid. LXXIX f.), *hoot (hoofd): spoet* (Merlijn). Allein die grammatik, welche die lautgesetze richtig beobachtet und anwendet, sieht sofort von dieser möglichkeit ab, weil n i e auf dem entsprechenden sprachgebiet ein *au*, oder ein aus *au* entstandenes *ó* ein *oe* gibt [1]). Die form, welche mnl. *oegest* ergab, könnte in keinem falle genau so gelautet haben, wie die aus welcher ohd. *augusto* anl. *ôgest*

---

1) Niemand wird wol nnl. *roer* „pijp, buis, snaphaan" gegenüber nd. *rohr* ahd. *rór* got. *raus* für diesen lautübergang geltend machen. Das wort ist nicht mnl., in der ursprünglichen bedeutung *arundo* auch noch nicht nnl. Noch Kilian sagt ausdrücklich *roer* Ger. Sax. Sicamb. *arundo*, *canna*, *calamus*, *fistula*, *tubus*, *canalis*. Das wort ist also entlehnt, und zwar entweder aus einem deutschen dialect der *ú* für *ó* sprach (so am Rhein, in Aachen), oder mit falscher übertragung aus dem Nd. (nd. *ó* = nl. *ó* und *oe*). Vermutlich ist es wesentlich durch die kriegsknechte in der bedeutung „loop, snaphaan" bekannt geworden und seine dialectische form um so eher begreiflich. Man mag auch an *roeren* oder an *roer* „ruder" gedacht haben; Bilderdijk Geslachtsl. 2,425 fühlt sich bewogen zu sagen „ook als schietgeweer niet zoo zeer om de overeenkomst van gedaante met een scheepsroer, als wel van het Hoogd. *rohr*". Freilich fällt es auf dass die nl. sprache sich im laufe der zeit nicht von der hd. hat corrigieren lassen — woraus ihr aber kein vorwurf gemacht sein soll —; ein stützendes verhältniss von *oe:* hd. *ó* besteht nicht; allerdings wol von nl. *oe:* nd. *o*. Auch im *boer* hat das Nl. eine dialectform befestigt, aber wesentlich wol zum zwecke einer bedeutungsdifferenzierung; vgl. mein Etymol. wdb.

nnl. *oogst* erwuchs; als die letztere noch *augusto-* war, müsste jene **ógusto-* geklungen haben, so dass **ógust* und *august* neben einander ins Altnl. entlehnt worden seien. Da aus frnz. *ou* nl. *oe* resultieren kann (Mnl. gr. § 125; Etym. wdb. s. v. *boekel*, *bootsen*), drängt sich der gedanke an afranz. *aoust* auf. Allein diese aus *a(g)osto* entstandene form genügt nicht als etymon für ein mnl. *oegest*, weil das *g* fehlt und das *ou* eine andere stellung hat, als das *oe* in *oegest*. Wenn wir sicher sein dürften dass *oegest* ohne nebeneinflüsse aus einer roman. form entstanden sei, dürften wir auch mit bestimmtheit auf die existenz des postulierten **ógust* schliessen. Theoretisch kann seine möglichkeit nicht geläugnet werden, weil lat. *au* öfter frnz. *ou* ergiebt, mithin, da mnl. *oe* (fläm. *ou*) frnz. *ou* entspricht, (Mnl. gr. a. a. o.) auch mnl. *oe* ergeben konnte; Diez giebt Gr.[3] 1,171 die beispiele *alouette* (*alaudetta*), *ou* (*aut*), *chou* (*caulis*), *loue* (*laudo*), *enroue* (*raucus*). Auch wäre nicht ganz undenkbar dass *augústo* auf seinem weg zu *agústo* ein **ogusto* passiert hätte; welches in altnl. **ógust* fixiert worden wäre; wegen *ó*, *oe* aus *ŏ* vgl. Kluge Etym. wb. s. v. *dom* und nl. *foelie* aus *folia* [1]). Wäre die gegebene deutung richtig, so hätte

---

1) Ursprünglich kurzes *o* liegt auch in *oester* zu grunde; mnl. *oester* (auch *woester*) m. fem. aus lat. *ostreum* resp. *ostrea* (gr. ὄστρεον). Mit *aostarscala* „austerschale" in den Basler recepten (Müllenh. Scherer Denkm.[2] 175. 531) können wir nicht viel anfangen, wegen der seltsamen sprache dieses denkmals; aber jedesfalls bietet das vorkommen der schreibung *ao* für ahd. *oa*, *uo* (= nl. *oe*) (Graff Sprachschatz I 57; Holtzmann Altd. gr. 250) die möglichkeit an eine form zu denken, der ohd. **uostar* entsprechen würde, zumal an ohd. *ao* für *ó* aus *au* nicht gedacht werden darf. Das einzige nhd *auster*, welches dazu verleiten könnte, hat sein *au* aus *ú*: früher *úster* nach nl. *oester*. Den ags. *ostre* fem. nord. *ostra* fem. dürfen wir gleichfalls langes *ó* geben; das engl. würde demnach **ooster* entwickelt haben (= nl. *oester*), hat aber statt dessen eine frnz. form *oyster* angenommen. Afrnz. *oistre* nfrnz. *huître* hat sein *i* ohne zweifel aus der *s*-verbindung entwickelt, wie auch *puis* (*post*), *puis* (*possum*), *huis* (ostium); wahrscheinlich setzt es, wie das Germ., ein **óstrea* voraus, worin die länge des *o* gleichfalls durch die *s*-verbindung bewirkt ist (vgl. *féste* nl. *feest*, *bêste* nl. *beeste* u. s. w.). Darauf führt der umstand, dass das Frnz. auch bei *almoesen* mit dem Germ. übereinstimmt: ihre formen gehen zusammen auf *almósna* (aus ἐλεημοσύνη) zurück, woraus afrnz. *aumósne* nfrnz. *aumóne*, mnl. *almoessene* ahd. *alamuosan* u. s. w.

ich unrecht getan, im glossar zu meiner mnl. gr. *oest* und *oust* als besondere formen anzusetzen; sie verhielten sich wie *genoech* und *genouch.*

Für die etymologie ist es aber ein empfindlicher mangel dass jenes * *ogust-* anders gar nicht bezeugt ist, und es bietet sich eine andere erklärung der tatsachen, gegen die, so viel ich sehe, nichts entscheidendes eingewandt werden kann: sie würde eine art von volksetymologischer umdeutung voraussetzen, die quelle von *oegst* wäre in der tat afrnz. *aoust*, welches nl. *oest*, *oust* ergeben hätte; der abfall des unbetonten *a* wäre zu vergleichen fällen wie nl. *brat*, *pruik* (vgl. mein Etym. wdb. s. v. *borat*), weiter solchen wie an. *postulli*, ahd. *postul* aus *apostolus*, germ. *biskop* aus *episcopus*. Die formen *oegest*, *oechst*, *ougst* müssten dann auf anlehnung an nl. *oogst*, oder an lat. *augustus* beruhen. Wirklich scheinen die formen ohne *g* nicht nur die häufigeren, sondern auch die älteren; zb. in den hss. der Rb. überwiegen sie doch bedeutend. Und wir haben auch bestimmte anzeichen dafür, dass man aus bewusten gründen das *g* schrieb, ohne es auszusprechen, wenn nämlich Vondel *woest: oegst* reimt (Doorenbos Meesterstukken s. 21 und 309). Analogien hat besonders das Frnz. zahlreich in den consonanten, welche es im späteren mittelalter und in der neuzeit der etymologie zu liebe seinen lautlich aus dem Lat. entwickelten formen zugefügt hat. Es verschlägt nichts, dass das Nwestfläm. in *oust* tatsächlich den laut *ou* hat, denn in diesem dialect besteht er auch sonst für frnz. *ou*, zb. in *tousen* »spijs of drank proeven", frnz. *toucher* (De Bo 1174), *mousen* »bespieden", frnz. *moucher* (De Bo 715). Um weitere beispiele habe ich mir keine mühe gegeben, weil die beiden grade zeigen dass vor *s* der laut *ou* möglich ist. Wie weit sich damit meine in der Gr. ausgesprochene vermutung vereinigen lässt, mnl. *ou* aus frnz. *ou* komme die frnz. ausprache zu, lasse ich dahin gestellt. Von wichtigkeit wäre eine ausgiebige kenntnis der nl. volksdialecte; denn wenn die herleitung aus franz. *août* das richtige trifft, müsste da, wo ein gelehrter oder literarischer einfluss in der sprache nicht zu

erwarten ist, die form ohne das *g* erklingen. De Bo giebt für das Fläm. allerdings die form mit *g* ohne einschränkende bemerkung an; doch gilt die ohne dasselbe daneben.

Das verhältnis des *g* ist anscheinend ganz gleich in nl. *oe(g)st* und nd. *ó(g)st*, *au(g)st*, aber nach dem erörterten wären die gründe doch einigermassen verschieden. Auffallend ist dass in nl. *oogst* m. w. der schwund des *g* nicht bezeugt ist. Ist die form nicht volkstümlich gewesen?

VII. Omnaghel.

In der stelle Seghelijn van Jesus. 937 ff.

> Siet daer een sweert behaghel
> Hets weert omtrent een omnaghel,
> Hets so roost, ic wane dat bloyt,
> Het snede wel boter, waert ghegloyt!

erklärt das glossar *omnaghel* als »een kromgebogen nagel, omgeklonken nagel aan een paardenhoef" und rechtfertigt das nicht belegte wort seiner bildung nach mit nnl. *omoog*. Ich glaube kaum dass diese berufung die erklärung erhärten könnte. Aber wir haben hier, wie ich nicht zweifle, ein ganz anderes wort, mit der viel bezeichnenderen bedeutung »nagelwurzel, neidnagel." In dieser bedeutung, neben welcher sich vielfach auch die von »fingerwurm, umlauf" einstellt, muss **angnagel* bestanden haben, welches wenigstens gemeinwestgerm. war: ags. *angnægle* »*paronychia*", engl. *agnail* (und *hangnail*) »neidnagel" und »fingerwurm (fijt)", fries. *ongneil*, *ogneil* in denselben bedeutungen, vgl. Grimm gr. 1^3,416 anm. Grimm erkennt die spuren desselben wortes auch in einigen deutschen ausdrücken, die einen stechenden schmerz im finger bezeichnen (besonders bei frost), wie *unnegeln*, *einnegeln* (vgl. Schweizer. Idioticon von Staub und Tobler 1,151 ff.), sowie auch in der ahd. glosse a n g u i s *ung nagal* (Steinmeyer und Sievers die ahd. Glossen 1, s. 12, 36). Leider ist die glosse kaum zu gebrauchen, da sie jedesfalls ein mis-

verständnis enthält. Wie mir Steinmeyer brieflich mitteilt, schliesst er sich an Graffs ansicht, wonach *anguis* hier doppelt glossiert sei, durch *ung* und durch *nagal* und *ung* »schlange" bedeute (*unguis* st. *anguis* verstanden). Aber das gemeinte wort heisst sonst hd. *unc*, *unch*, niemals *ung*, d. h. es hat ein germ. *k*. Aus dem zuletzt genannten grunde geht es aber auch nicht an, mit Grimm a. a. o. in dem ersten teil des ausdrucks *angnagel* für das fingerübel unter berufung auf hd. *wurm* für „fijt" ein wort »schlange" zu erkennen, »entweder vom stechenden schmerz, oder weil sich das geschwür wie wurm oder schlange um den nagel windet, daher auch der umlauf;" auch deshalb nicht, weil die bedeutung »neidnagel" doch am meisten gewähr als ursprünglichste hat. Richtiger stellt Beckering-Vinckers — und derselben ansicht ist Steinmeyer — T.- en Letterbode 1,296 den ausdruck zusammen mit *aambei (*aus **angbei; *vgl. *aamborstig)*, mit ags. *angseta* oder *angset* ahd. *angsezzo* »*carbunculus*, *pustula*" und ahd. *anchweiz*, *anchweizza*, *anchweizzo* »*pustula*, *papula*" (für *ang-kweizzo?*). *Angnagel* erklärt er als »peinigender (eigtl. *beengender*) nagel." Dafür lassen sich anführen die bezeichnungen nl. *nijpnagel*, nd. nhd. *dwangnagel*, nd. *notnagel*, vielleicht auch *nijdnagel* selber, obwol dies volksetymologisch anders aufgefasst wird (vgl. Kilian und Weigand); darnach wäre also *ang-* das adject *eng*. Seine verwendung in den anderen benennungen für krankhafte auswüchse lässt sich füglich auch von der bedeutung »beengend, peinigend" aus begreifen; eine speciellere bedeutung wie „krankhaft" vorauszusetzen, erlaubt die grundbedeutung der wz. »einengen, zusammenschnüren" nicht. Ich möchte hier nicht abbrechen, ohne auf eine schwierigkeit aufmerksam zu machen, die die von mir im Etym. wdb. angenommene deutung von Beckering-Vinckers bei *aambei* lässt: in der historischen zeit hat die sippe von *eng* nur die heutige bedeutung, allenfalls noch bezug auf »beengtheit des gemüts," und es ist deshalb auffällig dass man zu einer zeit, da das frnz. *beie* »beere" entlehnt war, noch das compositum **angbeie* »quälende beere" habe bilden können. Darum bleibt die frage, ob nicht in dem *bei* doch etwas

anderes steckt, ein germ. wort, welches ja allenfalls volksetymologisch an *bei* »beere" angelehnt und eventuell umgeformt sein könnte. Was Grimm a. a. o. zusammenstellt, enthält auch noch andere etymolog. rätsel, in die wir uns hier aber nicht weiter vertiefen wollen, wo es uns nur um erklärung der stelle aus Segh. zu tun ist.

Wir sind erst zu einem mnl. **angnagel* »nijdnagel" gelangt, während wir hier *omnaghel* lesen. *Ong-* haben wir auch in der fries. form, entstanden durch übergang von *a* vor nasal in *o* (Grimm gr. 1[3],406). Im Fläm. dürften wir in dialectischer aussprache vielleicht vor nasalverbindung auch *o* erwarten. Dass der verfasser des Seghel. sich rein dialectische reime erlaubte, beweist die einigemal widerkehrende bindung von *tol: al* (3441 3497, 10779) d. h.: *ol*, vgl. De Bo s. 599. Doch sind mir beispiele von *o* für *a* vor nasalverbindung in betonter silbe nicht bekannt, und ich würde eher an eine verbreitung der fries. form an den küsten entlang nach Flandern denken, wie zb. fries. *eiland* gemeinnl. geworden, wahrscheinlich auch *hiel* fries. ist. Eine grundform **ungnagal*, ablautend zu *angnagal*, würde fläm. *o* ohne weiteres erklären; aber auf jene ahd. glosse darf man sich nicht berufen, eher auf das dialect. *unnegeln*. Jedesfalls dürfen wir uns ein fläm. *ongnagel* gefallen lassen, welches aber immer noch von dem überlieferten *omnaghel* absteht. Hier hört bei dem ἅπαξ λεγόμενον jede sicherheit auf. Vielleicht liegt bloss ein fehler des schreibers vor, dem das wort unbekannt gewesen sein könnte, wie auch die schreiber der varianten es nicht verstanden; oder aber *omnaghel* ist eine volksetymolog. umdeutung von *ongnaghel*, oder *onnaghel*, wozu sich *ongnaghel* leicht assimilieren konnte. Ein lautlicher übergang von *ongnaghel* zu *omnaghel* liegt übrigens m. e. auch nicht ausserhalb der möglichkeit, es wäre eher eine art von dissimilation als assimilation; als einigermassen ähnlich dürfte man vielleicht *bomgat* aus *bonggat* oder *bondgat* anführen (vgl. mein Etym. wdb.), welches nicht durch *bongaert*, *bongert* aus *bômgarde* widerlegt werden kann, weil *bon-*

gaert und *bomgat* nicht gleiche betonungsverhältnisse haben. Lässt sich die beweiskette auch nicht fest schliessen, so zweifle ich doch kaum, dass der verfasser der Seghelijn hat sagen wollen »so wertlos wie ein neidnagel" mit einem ausdruck der seiner sonstigen art und weise ganz besonders gemäss wäre.

Bonn, August 1885. JOHANNES FRANCK.

DIRC POTTER EN EEN BOEDDHISTISCHE LOEP DER MINNE.

Dirc Potter, wiens waarde aanmerkelijk is gerezen door de fraaie bladzijden, welke Busken Huet aan hem heeft gewijd, vertelt in het tweede boek van zijn »Der Minnen Loep", vs. 3206 enz., de geschiedenis van Paulina ende Romanelle.

Te Romen, zoo begint zijn verhaal, in die stat heb ic ghesien,
Enen grooten ronden steen
Ende was na enen hoefde ghemaect.
Mond ende tand scharp ghehaect
Hadde die steen, suldi weten,
Ende is die steen des tuuchs gheheten.
Als yemant in saken wort bedraghen
So en dorst mens nergent vorder vraghen;
Mer voer die steen wort hi gheleyt,
Die men die sake aenseit,
Ende stack sijn hant inden mont.
Daer zwoer hi voer die zake ter stont.
Swoer hi dan enen quaden eet,
Die steen die hant te mael off beet
Ghelijc sij aff ghesneden waer.

Een godsoordeel dus, waaraan het geviel dat Paulina zich moest onderwerpen. Een frissche jonge gezel, Romanelle, minde die »suverlike vrouwe" en zij hem. Goede vrienden hadden het minnende paar bespied en den argwaan van Paulina's man opgewekt.

Die manne woude wesen twivels vry
Ende seidet sinen wive ane,
Si moster voerden steen om gaen.
Paulina sprac: »Verdraecht my des,
Wanttet seker lueghene es;
Doch wildijt emmer hebben ghedaen,
So wil icker gaerne gaen."

Zij maakt bonne mine à mauvais jeu, maar is in groote verlegenheid en pleegt raad met Romanel. Deze troost haar en zegt: »Verslaet u niet:

Ghi sult lossenen uwen hant
Ende hi sal dair om werden ghescant.
Morghen als ghi dair wart gaet,
So sal ic lopen bider straet,
Vermaect als een gheboren dwaes
Ende doen den luden veel solaes:
Ic sal my seer hatelijck
Maken ende vule vanden slijck.
Als ghi coemt daer tvolc is meest,
So sal ic, als een dom beest,
U bevaen in minen armen
Ende ghi sult roepen dan: »Wacharmen!"
Ic sal u cussen an uwen mont
Ende lopen weder wech ter stont.
Dan so suldi vrilic zweren
Sonder verwe te muteren,
Dat ghi nye man en waert by
Dan uwen echten man ende my."

Zoo gebeurt het den volgenden morgen. Daarop steekt zij haar hand in den steen,

Ende zwoer daer, dat ne gheen
Man hoer lijff hadde ghenaect,
Dan dien dwaes die daer liep naect
Ende hoirs selves echte man.

Ongedeerd komt de hand er uit en de man mag blij zijn, dat hij er nog heelhuids af komt en boete mag doen

Voer die confuus die hi hoer dede.
3285 Dus heeft die man den daet ontgouden
Ende tgoede wijff hant ende eer behouden.

Dit nuchter verhaal steekt sterk af bij het poëtisch verhaal, dat Gottfried von Strassburg doet van een diergelijk, aan Isolde overkomen ongeval (Tristan ed. Bechstein XXIV. Das glühende Eisen). Evenals de man van Paulina koestert koning Marke achterdocht tegen Isolde. Hij belegt te Lunders in Engelant een conzîlje, waarop »der bischof von Tamîse, beidiu grîse und wîse," den raad geeft dat Isolde zich zelve zal verantwoorden, wat zij doet en zich tevens, op Marke's verzoek, bereid verklaart om de proef, het godsoordeel, van het gloeiende ijzer te ondergaan »in die stât ze Karliûne." Innerlijk vol angst schrijft zij aan Tristan. Op haar verzoek komt hij als pelgrim verkleed bij de haven. Bij 't aan land gaan wil Isolde door niemand anders dan door dien »wallaere" aan wal gedragen worden. Hij neemt haar op en

15590 Isôt diu rûnde ime zehant,
swenn' er ze lande kaeme,
daz er einen val dâ naeme
mit ir mitalle z'erden.

Hij doet het en wel zoo

Daz er der künigin gelac
an ir arme und an ir sîten.

Op den dag des oordeels, als »daz îsen was în geleit", alle toebereidselen gemaakt en alle personages verzameld zijn, zegt Isolde tot Marke:

15701 »Künec hêrre, mîn eit muoz doch gestellet sîn. —
Vernemet, wie ich iu sweren wil:
daz mînes lîbes nie kein man
deheine künde nie gewan
noch mir ze keinen zîten
weder z'arme noch ze sîten
ân' iuch nie lebende man gelac
wan der, vür den ich niht enmac
gebieten eit noch lougen,

den ir mit iuwern ougen
mir sâhet an den arme
der wallaere, der arme enz."

De koning keurt deze formule goed.

15734 »âmen!" sprach diu schoene Isôt.
in gotes namen greif si'z an
und truog ez, daz si niht verbran.
dâ wart wol geoffenbaeret
und al der werlt bewaeret,
daz der vil tugenthafte Krist
wintschaffen alse ein ermel ist. enz.

De kern dezer beide verhalen is dezelfde, al is de bewerking en inkleeding hemelsbreed verschillend. Zij zijn onafhankelijk van elkaar bewerkt. Potter vond te Rome eene locale sage, verbonden aan een ouden steen. In hoever het godsoordeel door Gottfried uit oudere verhalen overgenomen of zelfstandig uitgewerkt is, is door de geringe kennis die wij van zijne bronnen hebben niet uit te maken. Het is echter waarschijnlijk dat beide histories één oorsprong hebben, waarvan het oudste spoor zich vertoont in de Boeddhistische letterkunde, in het Jātakaboek. Jātaka's noemen de Boeddhisten de verhalen die de eerwaarde Gautama heeft gedaan van zijne vroegere levens, waarin hij in allerlei levensvormen werd geboren, als koopman, prins, boschgod, hert, aap, hond, paard, minister, kalf, zwaan, kwartel, leeraar, duif, trompetter, visch, barbier, kortom in tallooze bestaansvormen, zoodat hij met volle overtuiging kon zeggen: *anekajātisamsāram* enz. De verzameling Jātaka's der zuidelijke Boeddhisten, in 't zoetvloeiend Pāli geschreven, is verdeeld in *vagga's*, elk tien jātaka's bevattend. De zevende vagga heet *itthivagga (strīvarga)*, »de vrouwenafdeeling" en zou gevoegelijk Der Minnen Loep kunnen heeten, daar de meeste van het tiental verhalen strekken om de gevaren te schilderen waarin de zinnelijke liefde, de verliefdheid en zelfs het huwelijk de mannen storten. De aard der vrouwen wordt er in geschilderd met het gewone naieve cynisme, waarmeê de Boedd-

histische leeraars de vrouwen beoordeelen [1]). In het eerste verhaal gebruikt de Heer zijn eigen oude moeder als *corpus vile*, om aan een zijner jongeren te leeren dat eene vrouw, hoe oud zij ook is, wellustig blijft en daardoor tot elke misdaad in staat is. Hij zelf is in dit verhaal, als Bodhisatto (toekomstige Boeddha), een wijdvermaard leeraar (*disāpāmokkho ācariyo*) te Takkasilā en zondigt zeer tegen de plichten van een kind jegens zijne ouders, zooals hij die later, als Boeddha, in den Sigālovāda Soetta (de onderwijzing aan Sigāla) aan zijne volgelingen heeft geleerd. Ieder ander die deed wat hij in dit verhaal doet, zou te recht een monster heeten, maar — *samau cid dhastau na samam vivishṭaḥ*, dat is: duo si faciunt idem non est idem. Het tweede verhaal bevat het hier ter sprake komend godsoordeel. Het is vrij lang en geestig verteld: ik moet mij vergenoegen met de hoofdtrekken weer te geven.

De Bodhisatto was koning in Benares. Hij dobbelt dikwijls met zijn familiepriester (*poerohita*) en wint steeds, daar hij, alvorens de steenen te werpen, eene spreuk neuriet van dezen inhoud:

> Krom is de loop van elken vloed; elk bosch bestaat uit hout;
> Elke vrouw zal zondigen, als zij de gelegenheid maar krijgt.

De geestelijke heer, die zoetjes aan al zijne bezittingen ziet verloren gaan, zint op een middel om de kracht van 's konings spreuk te breken. Hij is bedreven in de kennis der teekens (*aṅgavijjā*). Eene arme vrouw ziende, die zwanger is, ziet hij aan zekere teekens dat zij een meisje zal baren. Hij neemt haar bij zich in huis. Toen zij bevallen was, liet hij haar met eene rijke belooning gaan, hield haar dochtertje en liet dat door vrouwen opvoeden, zonder dat het een man te zien kreeg. Toen zij volwassen was, deed hij haar in zijn eigen huis wonen. Zoolang zij opgroeide, speelde hij niet met den koning, maar toen hij haar in zijne macht had gekregen, zeî hij: »Sire, laat ons spelen". »Goed", zeî de koning en speelde even als

1) Zie Kern, Gesch. van het Buddh. I, bl. 445 en verv.

vroeger. Maar zoodra de vorst had geneuried, voegde de priester er als refrein aan toe: »behalve mijn meisje". Van dien tijd af wint de priester, verliest de koning. Deze begrijpt wat er gaande is en zendt een *dhutto* (schelm, losbol) er op los om het meisje te verleiden. De dhutto maakt aan de duenna van het kind op eene alleraardigste manier wijs, dat hij haar zoon is en wordt door haar ten slotte bij de kostbare parel van den priester gebracht. Het einde is dat de brahmaan zoowel in 't spel als in de liefde ongelukkig wordt: de kracht van zijn refrein is gebroken. De overwinning is geheel en al bij den koning; deze vertelt den priester het gansche beloop der zaak en wijst hem met nadruk er op dat geene vrouw te vertrouwen is. »Aldus leerde de Bodhisatto den brahmaan de wet (*dhammo*)." De brahmaan gaat naar huis en verwijt het meisje hare schuld. Zij ontkent alles en verklaart zich bereid de vuurproef te ondergaan om hare onschuld te bewijzen. Evenals Isolde stelt zij een eed: »Ik ken niet de beroering door de hand van een anderen man dan van u." Er wordt een groote houtmijt opgericht en aangestoken. »Als gij vertrouwen stelt in u zelve", zegt de brahmaan, »ga dan door het vuur". Nu had zij te voren aan hare kamenier gelast: »Laat uw zoon daarheen gaan en zeg hem dat hij, op 't oogenblik dat ik in 't vuur zal gaan, mijne hand moet grijpen." Zoo gebeurt het. De *dhutto* komt en gaat midden onder de menigte staan. Het meisje roept luide ten aanhooren eener groote menschenmassa: »O brahmaan, zoo waar als ik door geene mannenhand, behalve door de uwe, ben aangeraakt, zoo waar moge dit vuur mij niet branden!" Op 't oogenblik dat zij den brandstapel wil bestijgen, roept de *dhutto:* »Ziet de daad van een poerohita en brahmaan; zulk een schoone vrouw dwingt hij om in 't vuur te gaan!" loopt toe en grijpt haar bij de hand. Zij scheurt zich los en zegt tot haren meester: »Heer, mijne plechtige verzekering is verbroken, ik kan niet in 't vuur gaan. Een ander man heeft mij met zijne hand aangeraakt." De brahmaan begrijpt dat hij bedrogen is, slaat haar en jaagt haar weg.

Het slot is karakteristiek. De brahmaan wordt even goed bedrogen als koning Marke en de man van Pauline, maar hij is toch niet de dupe van de vrouw. De bedrogene en op den koop toe belachelijke echtgenoot is een meer Europeesch type, hoewel hij in Indië ook niet ontbreekt. Opmerking verdient nog dat bij Gottfried evenals in den Jātaka, de vrouw de reddende list beraamt, terwijl bij Potter de minnaar die verzint, en dat, terwijl Gottfried de zaak ernstig opvat en zich een scherpen uitval tegen den Heere Christus veroorlooft, Potter als altijd laag bij den grond blijft. Het komt mij hoogstwaarschijnlijk voor dat dit verhaal uit het Oosten naar 't Westen is gekomen, al zijn de verschillende *stappen* niet aan te wijzen. Niet alleen zijn er in de geheele Jātakaverzameling, door Rhys Davids »the most important collection of ancient folk-lore extant" genoemd, vele verhalen die het eene meer, het andere minder met van elders bekende sprookjes of verhalen verwant zijn, maar zelfs in deze afdeeling bevat het 7de verhaal eene aardige overeenkomst met een verhaal van den vader der geschiedenis, Herodotus. Daar vertelt de Boeddha dat eens drie landlieden, ten onrechte van eene misdaad beticht, voor den koning van Kosala werden gebracht, gevolgd door eene weeklagende vrouw. Het blijkt dat de drie mannen haar zoon, man en broeder zijn. De koning zegt: »Ik ben u genadig en geef u een van deze drie; welken wenscht gij?" Zij antwoordt: »O vorst, als ik leef, zal ik wel een man krijgen, ook wel een zoon, maar daar mijne ouders dood zijn, is een broêr moeilijk te krijgen, geef mij dus mijn broeder." Zeer tevreden over dit antwoord schonk de koning aan alle drie genade. Dezelfde keus om dezelfde redenen doet bij Herodotus III, 119 de vrouw van den Perzischen edelman Intaphernes: *Ὦ βασιλεῦ, ἀνὴρ μέν μοι ἂν ἄλλος γένοιτο, εἰ δαίμων ἐθέλοι, καὶ τέκνα ἄλλα, εἰ ταῦτα ἀποβάλοιμι· πατρὸς δὲ καὶ μητρὸς οὐκ ἔτι μευ ζώντων ἀδελφεὸς ἂν ἄλλος οὐδενὶ τρόπῳ γένοιτο.*

De drie laatste verhalen van deze afdeeling zijn misplaatst; zij handelen volstrekt niet over de liefde; in 9 en 10 komt

zelfs geene vrouw voor. Het vierde stuk van den 4^{den} varga (34), 146 en 32 zouden er beter in passen, daar zij in inhoud overeenkomen met de zeven eerste.

Dit laatste verhaal (32) wil ik hier nog meêdeelen daar het eene curieuse overeenkomst heeft met een ander verhaal bij Herodotus. Deze geeft in boek VI, 126 tot 131 eene alleraardigste schildering van een soort van *svayamvara* der dochter van Kleisthenes, den tyran van Sicyon. Van alle kanten stroomen de vrijers toe. Een jaar lang houdt hij hen bij zich, om hen door en door te leeren kennen, onthaalt ze met vorstelijke gastvrijheid en geeft zich alle moeite om den beste te vinden. Het meest behaagt hem ten slotte de Athener Hippokleides. Maar op den beslissenden dag, als Kleisthenes zijn schoonzoon zal kiezen, en de feestvreugde ten top is gestegen, gedraagt Hippokleides zich onbehoorlijk. Hij danst, eerst op den grond, daarna op een tafel en gaat zelfs op zijn hoofd staan, zoodat Kleisthenes uitroept: »O zoon van Tisandros, gij hebt het huwelijk verdanst" (*ἀπορχήσαο τὸν γάμον*), en zijne dochter aan den Alkmaeonide Megakles geeft.

Ik laat hier nu volgen de letterlijke vertaling van den 32sten Jātaka.

Oudtijds, in den beginne, maakten de viervoetige dieren den leeuw tot hunnen koning, de visschen den visch Ānanda, de vogels den zwaan Suvaṇṇa. Deze had eene dochter, die zeer schoon was. Dus gaf hij haar vergunning om een wensch te doen. Zij verzocht een echtgenoot naar haar zin te mogen kiezen. De koning, daar hij haar een wensch had toegestaan, riep alle vogels bijeen op den Himavat. Scharen van allerlei vogels, zwanen, pauwen enz. kwamen bijeen en verzamelden zich op eene groote bergvlakte. De koning liet zijne dochter roepen en zeî tot haar: »Kom hier en kies een echtgenoot naar uw zin." Zij beschouwde de vogelscharen en zag een pauw, wiens hals als edelgesteenten schitterde, met bonte veeren, en sprak: »Deze zij mijn echtgenoot!" De vogelscharen gingen tot den pauw en zeiden: »Vriend pauw, de

dochter des konings, uit het midden van zoovele vogels een echtgenoot kiezende, vestigde hare keuze op u." Met groote blijdschap sprak de pauw: »Gij hebt mijne gansche kracht zelfs nog niet gezien", en alle schaamte en vrees voor zonde latende varen, strekte hij te midden der groote menigte vogels zijne vleugels uit en begon te dansen. Al dansende werd hij ontbloot. En koning Suvaṇṇa, de zwaan, schaamde zich en dacht: »Deze bezit geene schaamte en vreest geene zonde; aan zoo iemand wil ik mijne dochter niet geven". Daarop sprak hij te midden der vogels deze verzen:

»Schoon is uw rug voorwaar, en schoon uw stemgeluid,
Uw hals ook glinstert als de glans van edelsteenen;
Uw vleugels kunnen u ook groote pracht verleenen;
Door 't dansen derft gij toch mijn dochter als uw bruid."

En terstond gaf hij zijne dochter aan zijn neef, een jongen zwaan, ten huwelijk.

Dordrecht, 14 Juli 1885. S. J. WARREN.

WOUTER VERHEE.

Eenigen tijd geleden vestigde Prof. De Vries mijne aandacht op een bundel gedichten in hs., die ter Stads-bibliotheek te Hamburg berusten en op naam van Wouter Verhee staan. Dr. Van Vloten deelde iets aangaande dezen bundel mede in den Spectator van Aug. 1878 en ontleende daaraan twee tafelspelen, welke hij opnam in zijne bloemlezing »Het Nederlandsche Kluchtspel." Door vriendelijke bemiddeling van den Amsterdamschen bibliothecaris Dr. Rogge werd ik in de gelegenheid gesteld het handschrift eenige weken hier te gebruiken en deel nu mede, wat mij voorkomt der moeite waard te zijn.

De bedoelde gedichten zijn geschreven in een langwerpig

4° schrijfboek in kalfsleeren band; op de buitenzijde staat in kleine, gouden letters: W. V. 1609; aan de binnenzijde leest men: »Praesens volumen emi amstelodami 1711 à Bibliopola Osterwijck qui cum integra Senatoris amstelod. Pelssii Bibliotheca se coemisse, ideoque celebrim illum Pelss. poetam Belgam illius autorem esse asseverabat; sed perlustrando Wouterum Verhee esse deprehendi; quod non solum ex litteris initialibus quae in operculo seu integumento libri apparent, sed clarius patet quod in fine aliquot carminum p: et nomen expressit."

De bundel bevat 126 gedeeltelijk aan weerszijden beschreven en gepagineerde bladen papier, daarachter volgen nog 30 onbeschreven bladen; p. 102—130 zijn ook onbeschreven en hier en daar is eene bladzijde opengelaten. De gedichten zijn sierlijk en duidelijk geschreven, gedeeltelijk met Duitsche, gedeeltelijk met Latijnsche letter; p. 1—96 en p. 131—183 zijn blijkbaar door dezelfde hand met Duitsche letter geschreven; p. 184—192 ook met Duitsche letter, doch een weinig kleiner dan en niet zoo sierlijk als de voorgaande; p. 97—101 en p. 200—252 zijn weer van dezelfde hand en in Latijnsch schrift.

Zooals bekend is, was het in de 17de eeuw geene zeldzaamheid, dat iemand van schrift veranderde (men denke b.v. aan Hooft). Het wordt daardoor moeilijk uit te maken, of deze gedichten — wat het schrift betreft — van dezelfde hand zijn. Naar het mij voorkomt, zijn echter p. 77—101 en p. 200—252 door eene andere, latere hand beschreven dan de overige bladzijden.

Den inhoud van den bundel laat ik hieronder volgen. Sommige gedichten zijn hier en daar in 17de eeuwsche verzamelingen uitgegeven of misschien daaruit in dezen bundel overgenomen. Voor zoover mij dit mogelijk is, geef ik tevens de plaatsen op, waar men die gedichten in druk aantreft.

p. 1. Een Tafelspel van de Letter en de geest.

p. 19. Refereyn: »Wilt nu veriubeleren / laet drouffheyt cesseren.

p. 23. Een tafelspel van twe personaien onlytsaemheyt ende broederlicke onderwys.

p. 41. Een tafelspel van twe personen eerlick leven ende salich sterven.

p. 57. Een tafelspel van de vasten en de vastenavond (uitgegeven door Dr. v. Vloten in: »Het Nederlandsche Kluchtspel I, 206—215).

p. 73. Een refereyn: »Men seyt en 't is een oude doctrine."

p. 77. Taeffelspel van twee bedelaers (uitgeg. door Dr. v. Vloten t. a. p. I, 194—205) [1]).

p. 97. Refereyn int sot tot Loff der tandeloosen Sotheyt. onderteekend: Wouter Verhee.

p. 131. Een nieuwe Jaer: »Ontwaeckt met vlyt, wilt niet meer slapen."

p. 138. Een Ander (trouwens geen »Nieuwe Jaer") uitgegeven in: Apollo of Ghesangh der Musen (1615) bl. 66.

p. 141. Nieu liedeken op de wyse: Windeken daer het bos off drilt.

Donder hout op en slaet ons niet.

p. 143. Nieu lydeken op de wyse / si cet (sic) pour mon pusellagie.

p. 153. Een ander op de wyse Soot begint.

Het was een aerdich knaepken.

p. 154. Een Ander op de wyse Alsoot begint.

Thaentgen van den wyne isser van mynen mont.

p. 156. Nieuwe Jaer Lydt.

Comt retoryckers wilt ondecken.

p. 158. Een Amorus Lydt op de wyse Soot begint.

Een Venus dierken hout my in haer bestier.

p. 160. Een ander op de wyse die nachtegael die sanck een lydt / dat leerde ick.

Dat oude jaer is ons ontrolt gelyck een cloot.

---

1) Zie Bijlage I.

p. 164. Een Ander.

Gratieus eerbaer jonckman van sinnen.

p. 166. Nieu Jaer Lydt op die wyse Lief ut vercoren Lief triumphant.

Van achtentachtich het nieuwe jaer (1588).

p. 167. Maey Liedeken op de wyse moecht ick geluck verwerven al nae.

Alarm alarm alarme Vrou Venus trom die gaet.

p. 168. Een nieu Liedeken op de wyse Luchtige nimphe waerheen.

Windeken daer het bos aff drilt.

Uit de Granida (1605). Zie Hooft, Ged. II, 146.

p. 169. Een nieu Liedeken etc.

Ic had een gestadich minneken.

In het Antwerpsche Liedeboek N°. XCVIII.

p. 170. Een nieu Lyedeken op die wyse bedroefde herteken.

Myn oochgens weenen, myn hert moet suchten.

p. 173. Een lyedeken op de wyse Engelsche fortuna.

Lieff int secreet myn Jonckhert krencken doet.

In »Den Nieuwen Lusthof" (1602) (1e dr.) bl. 16.

p. 175. Een Ander.

Aenhoort tgeclach o bloeyende jeucht.

p. 179. Den tyt is hier.

p. 186. Eindigt een afscheidslied:

Oorloff dan t'saem Goutsblomkens van manieren.

p. 187. Een Ander op de wyse: Goudtsblomkens die daer blincken.

Cupido geeft myn raet om myns liefs hert te winnen.

In »Den Bloem-Hof van de Nederl. Jeught (1610) bl. 56 [1]).

p. 191. (een lied tegen het vrijen).

Slot:

O vrye Jeucht, hoe seer syt ghy te prysen etc.

---

1) p. 49—56 ontbr.

p. 192. Een Ander.

Laetst was ick al te seer vermoeyt.

p. 195. Een taeffellyetgen. Op de wyse: Nu laet ons allegaer danckbaer syn.

Wye wil hooren een nyeuwe Lyedt.

In »Den Bloem-Hof van de Nederl. Jeught (1610) bl. 27. Liedeken:

Sal ick om den ouden dwaes
Alle myn vreught en myn solaes.

p. 198. Fantaseeren moet ick altyt.

p. 200. Een nieu liedeken op de wyse / met versuchten moet ic clagen.

Alderliefste ghy syt alleyn.

p. 201. Den mensch is pryselyck // diet houwelyck blameert.

p. 202. Een nieu lyedeken op stemme: blytschap van my vliet etc.

Wie sal om myn smart en myn ongenuchte.

p. 204. Een out nieu liedeken.

Vermogend ooch waerom vliet ghy van myn.

p. 205. Een nieu liedeken op de stemme Al hebben de prinsen haeren wens.

Ick quaem onlanck philiander tegen.

p. 209. Een nieu liedeken van de enchuyser meisiens / voys / coridom (sic) ontstecken etc.

Lestmael ginc ic wanderen.

p. 211. Een nieu liedeken op de stemme: ghy vryers die ut vryen gaet.

Hoort myn vrienden al ghemeyn.

Onderteekend: Lyd en Myd.

p. 214. Nieu Lied Sing met manier
Op die voys: den tyt is hier.

Ghy maeghden schoon // die liefde nu hanteeren.

In: Nieuwe Lusthof. bl. 46.

p. 217. Een Ander.

Ghy munnicken leeft op hoopen.

W. Verhee.

p. 219. Een Ander op de Stemme: O God al van der Minne.

Myn siel wylt doch ghedencken.

p. 221. Een nu (sic) Lyedt op die voos alst begint / gedicht van een student.

Menschen onvroedich ghy die op aerden sweeven.

p. 223. Op de wys alst begint.

Jonck vroutghen Godt gheffeer (sic) u goeden dach.

p. 225. Jonghe Dochters Clacht Liedt op de voyse: Engelsche fortuyn.

Den schoone glans // vant menedich ghemoet.

p. 227. De gentsche minne Clacht: voyse Engelsche fortuyn.

p. 230. Lideken op de voys ghepresen
Diet niet singen can mach het lesen.

Het waer vier Jonckvrouwetgens.

p. 233. Een Ander op de voos: Ghy munneken leeft op hoopen.

Onlanghs sach ick in 't dromen.

Wouter Verhee.

p. 236. (Geestelijk lied).

Hoe langh // dus bangh // in dit gequel.

Wouter Verhee.

p. 239. Een Gratys liedt op de stemme: Loven soo wyl myn syel den Heer.

Laet ons den Heer der Heeren goet.

p. 241. Gratys lied op de wyse den tyt is hyer.

p. 244. Loofsanck nae den Eten op wyse Des CXXXIIJ Psalm.

Wilt eendrachtich // ghy die hier syt gheseeten.

p. 246. Gulden Jaarsliet anno 1600 op de stemme de nachtegael die sangh een liet.

Myn hert met lusten pryst dit nieuwe gulden Jaar.

p. 248. Edel blomken devyn.

p. 249. Een nieu liedeken op die voys van Soet Robbergen.

p. 251. Een Nieu Bruylofsliedeken op die wyse wy syn verblyt
't is nu den tyt.

Nu syt verblyt 't is nu den tyt.

(ondert.) Lyd en Myd.

Alvorens het gewichtigste uit den bundel mede te deelen, zal ik het een en ander laten volgen over den dichter en verzamelaar.

Zijn geslacht was afkomstig uit Gouda, zooals Hooft ons mededeelt (wáár — zullen wij zien), en op de schepenlijsten der 15de en 16de eeuw komen verschillende leden der familie *Verhee* (*Van der hee*, *Van der Heyde*) voor [1]).

Wanneer Wouter Verhee geboren werd, heb ik niet kunnen ontdekken; hij huwde in 1569 en men mag zijn geboortejaar dus *voorloopig* tusschen 1540—1545 stellen.

In zijne jeugd schijnt hij lid geweest te zijn der oudste rederijkerskamer te Gouda: De Goudsbloem, welke tot zinspreuk had: »Ut jonste begrepen", en wij vinden in den bundel dan ook eenige gedichten, waaruit dat blijkt. Zoo b.v. »Een nieuwe Jaer" dat men, naar het schijnt, gezongen heeft op eene samenkomst van rederijkers. Men leest ten minste in het slotcouplet:

PRINSCHE.

Ghy Prinschen meest die const beminnen,
Neemt doch in danck ons voeys geclanck door dees practyck,
Wilt onsen geest ut Jonsten bekinnen,
Die liefde dwanck ons hier met sanck der retorijck.

---

1) In de „Beschryving der Stad Gouda" enz. Door I.(gnatius) W.(alvis) p. 71 vond ik: Ian verhe adriaense, Schepen (1489); Jan van der hee, Schepen (1492), Andries janse van der hee, Schepen (1529, 1530, 1531, 1533 (van der heede) 1534 (van der hee) 1535, 1536, '38, '39, '40, '41 '42 '44 '46 '47 '48.) Andries janse van der hede, Vroedschapslid (na 1522), Andries dirxse van hede, id.

Onder de „oude regering geslachten" tusschen 1400—1500 noemt De Lange van Wijngaerden in zijne bekende „Geschiedenis en Beschrijving der Stad van der Goude" II, 210 ook „van der Hee of Heyde. II, 254 Andries Jacobsz. van der Heyde, Schepen (1458); Jan van Heede adriaensz., schepen (1480).

Ons slecht musyck tot u eerbaer
Is niet door const geschepen, maer *ut jonst begrepen*,
Tgoutsbloemken jent sent u present int nieuwe jaer [1]).

Op eene andere plaats leest men aan het slot van een lied:

Sonder argelisten vry
Soo syn wy *Catarinisten* bly [2]);

De Kamer: de Goudsbloem had waarschijnlijk St. Catharina tot beschermheilige, gelijk door Scheltema reeds gegist werd [3]).

Elders weer een afscheidslied van iemand, die eene verre reis gaat ondernemen:

Oorloff dan t'saem *Goudtsblomkens* van manieren,
Eel end' eersaem, Princessen fraey van weesen,
Wilt mijnen naem in Venus schoon quartieren,
Alst is bequaem, ghedachtich sijn met deesen,
Mijn hert blijft u te pande, 't lichaem in verre landen,
Beveelt hem in Godts handen,
En ghy altydt met maechd'lijcke ghebeeden
Ghedachtich zijt hem, die u wenst Godts vreede [4]).

Misschien was de schrijver van dit kreupeldicht Wouter Verhee zelf. Althans hij vertrok uit Gouda: wij vinden Wouter Cornelisz. Verhee in 1579 als schepen te Amsterdam en in 1581 als inwoner van Enkhuizen. Indien hij in 1579 te Amsterdam tot schepen benoemd werd, dan moet hij zich daar reeds eenigen tijd te voren hebben gevestigd; een pas aangekomene toch zou niet licht tot die waardigheid verheven zijn. Dit wordt waarschijnlijker, als men bedenkt, dat Verhee in 1569 te Amsterdam huwde met eene dochter van Adriaan Pauw, die in 1543 burgemeester van Gouda was [5]). Waarschijnlijk zal Wou-

1) p. 131.
2) p. 179.
3) In zijn vervolg op de Geschiedenis van Gouda van De Lange van Wijngaerden, III, p. 97.
4) p. 187.
5) In het trouwboek der Oude Kerk alhier vinden wij: „1 Mei 1569 Wouter Cornelisz. × Lijsbeth Aeriaens dr. op 't eerste gebod. Daniël bestvoet" (?) als ge-

ter Verhee haar reeds in Gouda gekend hebben en haar gevolgd zijn, toen haar vader naar Amsterdam vertrok. Dat Verhee in 1581 te Enkhuizen woonde, blijkt uit eene plaats in Hooft's »Nederlandsche Historiën," die ik hier overneem, omdat zij aantoont, dat er eene nauwe betrekking bestond tusschen Verhee en Coornhert [1]). Hooft verhaalt, dat Philips II in het bovengenoemde jaar eene poging aanwendde, om de burgers van Enkhuizen op zijne zijde te brengen. Hij zond daartoe »eenen persoon geboortigh van Enkhuyzen, die hem twintigh jaaren voor trauwant gedient" had, met een koninklijk schrijven naar de stad. Wij lezen dan verder: »Deez, gekoomen, quansuys, om zynen broeder te bezoeken, en ontfangen met geen' minder vrundtlykheit by de schippers geweest tot Lisbon, dan by hem; wist zyn' boodschap zoo glimpigh voor te draaghen, zulcx op te geeven van de lydighe zucht zyns meesters tot den Neêrduytschen landtaardt, dat hy veelen, bekalt daar door, of bekoort door den schyn der vertoonde belooningen, aan zyn' koorde kreegh. Zeeker inwoonder van Enkhuyzen, genaamt Wouter Verhee, broeder van Johan Verhee Scheepen der stadt Amsterdam [2]) (beyde zyn 't mannen, gesprooten uit der Goude, van helder en heughlyk vernuft geweest) werd ook aangezocht onder andren: en hebbende geleezen des Kooninx schrijven, gedaghteekent den eersten van Wynmaent des jaars eenentach-

---

tuige?. Ook nog: »gedoopt 30 Jan. 1570 Wouter Cornelis × Lijsbeth Aeriaens: *Harmen*. Neelmoer." (de min?)

Dat hier van W. C. Verhee sprake is, blijkt nog uit eene hierachter volgende mededeeling uit de trouwboeken Zie p. 151.

Het is hier de plaats, om mijn vriend Mr. Ch. M. Dozy, adjunct-archivaris te Amsterdam, te danken voor den onvermoeiden ijver, waarmede hij mij in mijne nasporingen heeft bijgestaan. Aan hem dank ik ook het geslachtslijstje, dat ik in Bijlage II laat volgen.

1) Eerst later zag ik, dat ook Prof. Ten Brink reeds de aandacht vestigde op deze plaats in zijn: Dirck Volckertsen Coornhert, Inl. LXXXI.

2) Deze Jan Verhee »persoon van bekoorlyk vernuft" als Hooft elders zegt, ontving Leicester met eene Latijnsche rede bij diens komst te Amsterdam in 1587. (Zie Nederl. Historiën p. 1199). Hij stierf in 1599 (volgens eene mededeeling van den Heer Dozy).

tentigh, dubbeld' het, uit zinlykheit, om de konst van den styl. Want van 't werk had hy een' afkeer; en waarschuwde verscheyde vrienden, dat zy zich daarmeê niet mengen zouden. 'Tzelve nochtans der Majestraat te oopenbaaren, tot last zyner bekenden, was hem teeghens de borst; waarin hy, diesweeghe, dit hachlyk geheym, een tydt lang, draaghen bleef. Koomende thans door Haarlem gereyst, meldd' hy 't, in gemeynzaame kout, zynen vertrouwdeling Dirk Volkaartszoon Koornhart; die, 't gevolgh dieper inziende, hem uitgehoord berispte dat hy 't der Ooverheit verzweeghen had; en rondelyk verklaarde, noch dien avont naa den Haaghe te willen gaan, om het, den Staaten aldaar vergaadert, aan te geeven" enz. Coornhert deed ook werkelijk, wat hij gezegd had [1]).

Brandt neemt deze plaats bijna woordelijk over in zijne »Historie van Enkhuizen"; hij schrijft alleen in plaats van Hooft's: »zynen vertrouwdeling Dirk V. Koornhart", »*synen ouden vriendt* Dirk V. Koornhert" [2]).

In elk geval waren Coornhert en Verhee dus zeer bevriend met elkander, al was de eerste waarschijnlijk vrij wat ouder dan de laatste.

Niet zoo gemakkelijk is het uit te maken òf en — zoo jà — in welke betrekking Verhee stond tot een ander tijdgenoot, tot Roemer Visscher.

In onzen bundel komt een gedicht voor, dat ook opgenomen is in de bekende 17de eeuwsche bloemlezing: Apollo of ghesang der Musen (1615) en reeds daar de aandacht trok van Prof. Jonckbloet, die het beschouwde als gericht tegen Tesselschade, of misschien tegen Huygens' Sterre, Suzanna van Baerle [3]).

De lezing van het handschrift komt bijna woordelijk overeen met die van »Apollo"; het hs. bevat echter één couplet meer.

---

1) Vgl. Nederl. Hist. p. 831.

2) Vgl. Hist. van Enkhuizen p. 166. Brandt voegt er nog bij: »Koornhert, een groot liefhebber der vaderlandtsche vryheit, die 't bekende Liedt Wilhelmus van Nassouwen hadt gemaekt."

3) Vgl. Gesch. der Ned. Lett. (3de dr.) XVIIde eeuw I, 59—60.

Ik laat het geheele gedicht hier volgen, om de lezers in staat te stellen, zelf te oordeelen.

EEN ANDER [1]).

Schoone Godinne, wert gepresen,
Waerdich is dijn cloeck verstant,
Waerdich is dijn Godtlick wesen,
Dat in menech v... en (?) [2]) brant.

Al u overschoone daden
Nimmer connen sijn geloont,
Nimmer can ick mij versaden
In dijn wesen waert gecroont.

Waerdich sijn al dijn manieren,
Heemels is u wesen soet,
Liefflick is al dijn versieren
En bevallich wat ghij doet.

Constich sijdij in u naeyen,
Constich in u schrijven net,
Constich in u netten braeyen,
Constich int boorduuren net (l. met).

Aerdich oock int glasen schrijven,
Goddelijck is (l. in) des hemels cloet,
Wonder condij mee bedrijven,
Daermen dick Jan Tijssen [3]) noot.

Trotsich toondij oock dijn gaven
In het wercken met pinseel,
Geestich condy platen graven
En vant swemmen mee een deel.

Ick belie, dat sou(t) bewegen,
Die den min gedurich vlien
En tot inden hemel dregen,
Sout men al u daden sijn (sien).

---

1) p. 138.
2) De gedrukte tekst: *vlammich*. 3) ?

Maer u trots hovaerdich romen
Romen (l. rovet) dij al desen eer,
En u schempen gaet verdoemen
Dijn vergulden glans nog meer.

Andere, die de huescheyt minnen,
Haeten u verwaentheyt seer,
Want verwaende groote sinnen
Voeghen bij geen machden teer,

Maechden voeghen sachte seden,
Nederich wesen en beleeft,
Niemant in hovaerdicheden
Eenich welbehaghen heeft.

Hout Godinne, hout ghij u gaven,
Hout u consten alle gaer,
Hout (l. hout u) roemen rycken haven
Tot vant een int ander jaer.

In het handschrift volgt nu echter na het laatste couplet nog »een laatster" om met Staring te spreken. Het geheele gedicht is met oude letter geschreven; daaronder staat in nieuw schrift (van dezelfde hand, die ook p. 97—101 en p. 200—252 schreef) nog het volgende:

Een roemer die sich roompt,
(Dats sonder reden, wet)
Die roomt sich te vergeefs
Als visker after tnet.

Deze regels geven mij aanleiding om te vermoeden, dat niet Roemer's dochter, maar Roemer Visscher zelf de betrokken persoon is geweest.

Hoe dan echter het gedicht zelf te verklaren? Ik beken, dat niet alles mij helder is, maar wil toch in eenige trekken aangeven, hoe ik mij de zaak voorstel: Roemer Visscher bleef tamelijk lang ongehuwd; zijn huwelijk met Aefgen Jansz. van Campen had eerst in 1583 plaats, toen de bruidegom reeds 36 jaren telde [1]). Uit verschillende plaatsen in zijne »Brabbelingh"

1) Vgl. Alle de Gedichten van A. R. Visscher door N. Beets. II, 31.

kan men opmaken, dat hij zoo lang jonggezel is gebleven, omdat hij ongelukkig was in de liefde. Zoo lezen wij op eene bladzijde, waar over ongelukkige liefde gesproken wordt:

»Dan altyt word ick bedanckt, als ick gae vryen." [1])

Elders:

Elck een vraecht: »Roemer, hoe comt het by/
»Dat ghy noch gheen Wyf hebt aen u sy?
»Ghy wilt te veel keurs hebben, wat u gheschiet;"

Gevat en luimig als altijd, antwoordt hij:

»Neen/ de keurs moet uyt/ of ick en wilse niet." [2])

Zoo schijnt het mij toe, dat hij in zijn gedicht »Den Lof van een blaeuwe scheen" zich heeft willen troosten over onaangename ervaringen, evenals Coornhert in zijn »Lof der Ghevanckenisse". In het bedoelde gedicht lezen wij b. v.:

Dan, de blaeuwen scheen wil ick niet prysen soo seer/
Of den huwelycken staet acht ick noch veel meer,
Als van God inghestelt/ de menschen salich en nut.
Maer als ick niet cryghen mach, die ick wil,
Soo troost ick my selven en swyghe stil:
Denckende, datter quader mee wort beschut. [3])

en regels als:

Want een goet Schutter, die schiet wel mis,
Een goet Visscher vangt altijd gheen vis.

en:

Die 't sop gheproeft heeft/ die weet wel hoe 't smaeckt.

In datzelfde gedicht ook waarschuwt hij de vrijers hunne liefjes niet al te zeer te prijzen; de meisjes gaan zich ten laatste

1) Brabbelingh (1614) p. 36. n°. 56 en n°. 58.
2) t. a. p. bl. 83 n°. 83.
Onder de »Tuyters" treft men verschillende lofliederen aan op de schoonen dier dagen en klachten over onbeantwoorde liefde.
3) t. a. p. bl. 169.

voor »godinnen" houden, worden hoovaardig en wijzen hunne aanbidders af. Zoo lezen wij b. v.

Veel hebben haer Lief boven maten ghepresen
. . . .
. . . . datse gheen Mensch is/ maer een Goddinne,
Wel waerdich te wesen een Coninginne/
En datse haer scheenen stoten/ dat gheeft haer wonder. 1)

en:

Veel prysens ontsteeckt het hert hovaerdich/
Meenen dattet soo is/ en dat zijt al zijn waerdich/
Willen niet hooren na Liefs bidden en smeecken /
Denckende/ ben ick schoon, en ghy zijt laelyck/
Mijn manieren zijn vriendelyck/ de uwe smaelyck:
Ick en wil u niet hebben/ al sou u herte breken.

Indien Roemer Visscher dus ook zelf zijne schenen gestooten had, al was zijn hart er niet van gebroken, wie was dan de »coninginne", aan wie hij zijne hulde had gebracht?

Was het misschien Grietje Proosten, op wier huwelijk met W. Appelman hij een gedichtje vervaardigde?

Het is mogelijk, al blijkt daarvan uit den inhoud niets 2).

Dat ik deze gissing opwerp, geschiedt voornamelijk, omdat Adriaan Verhee, een zoon van Wouter, later eene dochter van Grietje Proosten huwde en dus ook deze beide families elkander vroeger gekend kunnen hebben.

Meer waarschijnlijkheid heeft m. i. eene andere gissing.

In de »Brabbelingh" komt een gedicht voor, getiteld: »Een Visschers-praetjen", eene klacht van een ongelukkig minnaar, die zich Zieuwert Visscher noemt. Uit droefheid wil hij zich in zee storten en later zal men dan

. . . . hooren over een deel Jaren,
In de groote schepen, die van Oosten comen varen/

---

1) t. a. p. bl. 167.

2) t. a. pl. bl. 74, n°. 53.

Het gedichtje bevat slechts eenige woordspelingen met de namen van bruid en bruidegom o. a.:

Dan de Griet is prijswaerdichst / moocht ghy hier uyt weten,
Want d'Appelman houtse voor zijn eyghen eten.

Den heeschen Stuerman van de Compange schreeuwen/
Syn volck vermanende/ o Mannen als Leeuwen/
Dout op het roer en hout nae Stuerboorts wal/
Daer leydt de gront/ daer de Visscher had het misval. [1])

Het meisje, dat den Visscher zoo rampzalig heeft gemaakt, draagt den naam van »Elsgen".

Zijn nu — en hiermede kom ik eindelijk aan de verklaring van het raadselachtige gedicht uit de Bloemlezing »Apollo" — »Elsgen" (Elizabeth) en Lysbeth (Pauw), die later de echtgenoote van Wouter Verhee werd, dezelfde persoon? De zaak zou zich dan aldus hebben toegedragen:

Roemer Visscher en Wouter Verhee dongen beiden naar de hand van Lysbeth Pauw. Zij wees den eerste af en deze gaf zijn spijt daarover lucht in het boven aangehaalde gedicht. Wouter Verhee kreeg het in handen, schreef het over en dichtte er het slotcouplet bij.

Ik kan hier slechts gissen. Mogelijk echter kunnen de hier medegedeelde feiten en beweringen in verband met latere ontdekkingen ons brengen tot meerdere kennis van Roemer Visscher's levensgeschiedenis.

Ook Hooft kende de familie Verhee, zooals blijkt uit zijn bruiloftsdicht voor Adriaan, een der zoons van Wouter, die met Katharina Gerritsd. Kop huwde [2]).

Wanneer Wouter Verhee gestorven is, kan ik niet zeggen. Hooft maakt in het bruiloftsdicht slechts even eene toespeling op hem. Hij zegt tot de bruid:

Maer ghy, verloofde maecht, utmuntend puyk der vrouwen,
Wiens opwaertsiende gheest sich niet en heeft gehouwen

1) t. a. p. bl. 172.

2) Hooft, Ged. I. 80.

In het „Register van de kerkelijke proclamatiën" leest men op 27 Juny 1608: „Compareerden Adriaen Wouters Verhee van Enkhuisen oud 25 Jaer wonende tenkhuisen geassisteert met Lijsbeth Pau zijn moeder ter eener ende Tryntjen gerrits Koppend.r oud 26 Jaer wonende op de nieuwe dijck ter andere zyde."

Op den kant staat nog: „zullen trouwen tenkhuisen."

Bij 't ciersel van de naeld: maer met een hooger lust,
'T onsterffelijck verstandt der overleên gecust,
Indien ghy geene stut by haerliên cunt bespeuren
Voor u beswijckend hart, het welleck ijst te scheuren
Van Moeder en van Moey, soo troost u hier dan meê,
Dat haest een Wouter oft een jonge Jan Verhee
Ut u verrijsen sal, die met sijn soete vaersen
'T gedicht sijns tijdts verdoof, gelijck de zon de kaerssen.

Hooft schijnt dus wel geweten te hebben, dat in de familie Verhee de dichtkunst beoefend werd.

Gelijk men uit de inhoudsopgave kan zien, zijn niet alle gedichten in den bundel door Wouter Verhee zelf vervaardigd. Het lied uit het Antwerpsche Liedeboek (p. 169) en dat uit de Granida (p. 168) zijn zeker niet van hem en hij heeft deze waarschijnlijk even als den brief van Koning Philips »gedubdelt uit zinlijkheit." Wat de andere liederen aangaat, die in 17[de] eeuwsche bloemlezingen voorkomen, het is moeilijk uit te maken: of hij ze daaruit heeft overgeschreven of dat de uitgevers ze van hem hebben verkregen. Sommige der liederen, welke blijkbaar uit vroegeren tijd zijn en die ik hierachter zal aanwijzen, zijn waarschijnlijk door hem overgeschreven; misschien ook werden zij door hem uit het Duitsch vertaald.

Hier te voren zeide ik reeds, dat waarschijnlijk niet alles in dezen bundel door dezelfde hand geschreven is. Een der liederen maakt deze waarschijnlijkheid nog grooter. Op p. 202 komt nl. een lied voor op de inneming van Wezel (1629). Achter dit lied volgen nog verscheidene andere, onderteekend: Wouter Verhee of »Lyd en Myd." Indien wij nu aannemen, dat Verhee omstreeks 1545 geboren is (hij zou dan op zijn 24[ste] jaar gehuwd zijn), dan zou hij niet alleen dit lied op 84 jarigen leeftijd gedicht, maar ook nog andere vervaardigd of ten minste geschreven hebben en daaronder de meest onbeteekenende minneliederen. Daar mij dat niet waarschijnlijk voorkomt, ben ik eer geneigd aan te nemen, dat een ander (misschien een zijner zoons) die liederen geschreven heeft.

Ten slotte wijs ik er op, dat nergens *blijkt*, dat »Lyd en Myd" de spreuk was van Wouter Verhee (zij komen niet *samen* voor), al is dat zeer wel mogelijk en zelfs waarschijnlijk [1]).

Hier moge nu het merkwaardigste uit den bundel volgen.

---

1) In een 17de eeuwsch liederboekje: d' Amsteldamsche Minne-Zuchjens etc. t' Amstelredam Ghedruckt voor Aeltie Verwou . . . . . Anno 1643 teekent een rijmelaar (P. v. d. Gracht) zich met: *»Lydt en Mydt.*"

BIJLAGE I.

Gelijk ik reeds mededeelde zijn twee tafelspelen uit dezen bundel door Dr. van Vloten opgenomen in zijne verzameling »Het Nederlandsche Kluchtspel". Ik heb den tekst nog eens met het hs. vergeleken en deel hier de voornaamste plaatsen mede, waar de uitgever verkeerd las.

(Ned. Kluchtspel I).

p. 195 r. 5 b. verhangen l. verstrangen.
„ „ r. 8 o. panneckoecken l. panneckoucken.
„ 196 r. 4 b. Als l. Ghelijck.
„ „ r. 5 b. nau l. naeu.
of l. off. (en zoo overal).
vierkant l. vierckant.
„ „ r. 6 b. genomen l. gecomen.
„ „ r. 13 b. quansuys l. quanshuys.
„ „ r. 19 b. off l. oft.
„ „ r. 8 o. water l. waeter.
„ „ r. 9 o. moeten l. moeter.
„ „ r. 4 o. Duitschlant l. Duitslant.
„ 197 r. 2 b. Obernaeckel l. Overnaeckel.
„ „ r. 7 b. Erten l. Ereten.
„ „ r. 8 b. vullen l. vollen.
hongerenden l. hongerichen.
„ 198 r. 9 b. Milanen l. Melanen.
„ „ r. 10 b. blaeme l. blamen.
„ „ r. 12 b. bouven l. Bounen en vgl. r. 1 »te Boenen in Italiën."
„ „ r. 7 o. Italië l. statie (zooals blijkt uit het binnenrijm).
„ „ r. 3 o. guysers l. gruysers.
„ 199 r. 1 o. krucken l. kricken.
„ 200 r. 6 b. Bij: »ter poorten" een nieuwe regel.

p. 200	r.	7	b.	*sur* l. *par*.
„ „	r.	11	b.	lietjen l. lietgen.
„ „	r.	9	o.	sulcken l. sullicken.
„ 201	r.	1	b.	aelmissen l. aelomisschen.
„ „	r.	6	b.	berch l. berich.
„ „	r.	17	b.	treck l. treet.
„ „	r.	18	b.	Op dat l. Tot dit.
„ „	r.	12	o.	barm (!) l. u arm.
„ 203	r.	5	o.	Soo l. Die.
„ 204	r.	6	o.	twee l. mee.
„ 207	r.	3	b.	Het l. Ten.
„ „	r.	11	o.	wort l. Twort.
„ „	r.	2	o.	streven l. stresen (zooals blijkt uit het binnenrijm).
„ 208	r.	1	b.	In l. Ut.
„ „	r.	13	b.	is l. ist.
„ 209	r.	8	b.	bermhertich l. beremhertich. wat l. waer.
„ „	r.	10	b.	hanteren l. useren.
„ „	r.	11	b.	gebreck l. gebet.
„ „	r.	14	b.	dunck l. druck.
„ „	r.	16	b.	moemedans l. moemacans?
„ „	r.	19	b.	verspeecken l. verspreecken.
„ „	r.	9	o.	hier l. over.
„ 210	r.	5	b.	onmoedich l. ootmoedich.
„ „	r.	10	b.	sou u l. souse.
„ „	r.	10	o.	vileynië l. vylleyne.
„ 211	r.	7	b.	brenchet l. brenckt (ook r. 9).
„ „	r.	18	b.	raecken l. wraecken.
„ „	r.	19	b.	vis ende olie l. vis inde olie.
„ „	r.	12	o.	Van l. Voor.
„ 213	r.	15	o.	prael l. finael.
„ 215	r.	2	o.	rein l. jent.

BIJLAGE II.

In een op het Stedelijk Archief berustend Geslachts-Register komt ook voor het volgende:

Lysbeth Paauw en Wouter Verhee Raad en Schepen te Amsterdam.

1.	Herman Verhee tr. Maria Engelsman Pieters Dr.	Cornelia Verhee tr. Mr. IJsbrand Craft Hermetina Verhee.

2. Reijnier Verhee tr. Magdalena Jacobs.

3.	Lijsbeth Verhee tr. Jacob Gael Willemsz.	Maria Gaal tr. Pieter Wolphersz. Roothoofd. Wouter Gaal. Jacob Gaal tr. Catharina Huygen dr.
4.	Geertruyd Verhee tr. Claas Jansz. Sampson.	Reijnier Sampson tr. Anna Putten.

5. Giertje Verhee tr. ten Eerstemael Michiel Jansz. de Lange, ten tweede mael Olfert Barends Burgemr. tot Haerlem. Zij stierf zonder kinderen.
6. Adriaen Verhee tr. Catrijn Cops dr. Zij stierf 1633.
7. Erland Verhee tr. Adriaen Huygen tot Enkhuysen. hebben 5 kinderen: Hendrika, Anna, Herman, Adriana, Andries.
8. Henrica Verhee.

EEN TAFELSPEL VAN DE LETTER EN DE GEEST.

Ghy heeren van eeren, met accoort vergaert,
Schept Ieucht, maeckt vreucht in dese recreatie!
U naem sonder blaem rechtevoort vermaert,
Mijn Ionste door conste biet u een salutatie.
Wilt ghy weten mijn naems significatie?
De letter exelent ben ick ghenomineert.
Ick (ben)[1]) bekant onder alle natie,
Geschictheyt, geleertheyt wort door my gefondeert.
In Turchien en Barbarien wort ick geert,
Tot Napels, Nauarren ende oock in Affrijcken,
In Paep Jans lant heb ick het volck geleert,
In Spaengen, Engelant ende oock Vranckrijcken,
In Ludien, Babiloenien syn mijn pracktycken,
Tot Venetien, Italien ben ick bekant,
In Portugael, Cicilien mijn doctrinen blycken,
Tsij oock uit Hebreusche ofte Griecken lant.
Niemant en vint de geleertheyt elifant (?)
Dan door mijn raet in Swaven ofte Polen.
Ick ben de leermeester, ick open het verstant
In universiteyten ofte groote scholen,
Ende onder my leyt verborgen, verholen
Die Geest ende Waerheyt van Gods Secreten.
Ick stelle op dien wech, die onwetende dolen,
Door my wordense Godts kinderen geheten;
Ick en weet geen creatuere boven my geseten.

Geest.

Hola, hola, 't is te hooch vermeten!
Ghy beneemt my mijn eer met al u raesen.
Waert ghy alleen in huys, hoe sout ghy blasen!
Maer ick moet hier oock met buerten spreecken,
Van waer is u die autoriteyt gebleecken?

---

1) Hs. *Ick bekant.* Slechts hier en daar heb ik eene enkele letter ingevoegd en eenige leesteekens geplaatst; overigens is niets veranderd.

Ghy secht, dat ghy alleen de leermeester syt
Van alle de geleertheit in 's weerelts Crijt,
En het meest dat my spijt door u onwetenheyt,
Ghy secht, dat ghy baert door u vermetenheyt
Kinderen Godt(s) naer des heeren bevel,
Twelck my toe comt ende niemant el,
Om die te leeren by dach ende by nacht,
Want selfs heb ick u eerst opgebracht
Met al u geslacht. Wat wilt ghy u beroemen?
Dus wyckt my, want door my sijt ghy voortgecomen,
Off anders sult ghy tot blamen raecken.

Letter.

My dunckt, ghy comt hier om myn beschaemt te maecken.
Wie sijt ghy, die hier dus ongeroepen comt
En u van my een vader noemt?
Ontsluyt het verstant van desen keest!
Hoe heet ghy dan?

Geest.

Ick ben geheten de oprechte geest.
Ick can onbevreest Godts kinderen verlichten
Ende haer hart van binnnen met wijsheyt stichten,
Haer druck verlichten, haer smart versoeten.

Letter.

Waer daer een roche in de see, sy sou my ontmoeten.
Hebt ghy my genereert, dat neem ick onwaert,
Ick segge, dat ick u eerst hebbe gebaert,
Ofte ghy sult my ander bescheyt uyt leggen.

Geest.

Hoort, ick salt u seggen:
In den begin doen God de werelt schiep,
Ende hy tlicht ut de duisternisse riep,
Dreef ick op de wateren met lusten.
Doen schiep my Godt eenen tempel om in te rusten,
Twas den mensche nae syn eyghen beelde,
Dien ick hielt wonen int prieel van weelden,
Ende hy verworp my met negligentie,
Doen en dede ick hem niet meer assistentie.
Want mij(n) woonste was vervult met grooter schae,

Maer ick volchde altijts Sijn kinderen nae.
Doe vant ick er een Abel by name,
Die was door my Godt gehoorsame
Ende rechtvaerdich geacht vanden almogenden heer.
Daernaer bestontmen de naem Godt te aenroepen weer,
Ende ick dede vruchten aen somighe uytvercoren,
Menich jaer eer ghy oeyt waert gebooren,
Die hem inden wech des heeren wenden,
Datmen u letter noch niet en kenden.
Wat wilt ghy dan u selven toe schrijven?

Letter.

Wilt ghy dan by de schriftueren niet blijven?
En staeter niet dat Godt Moeyses beval,
Dat hy de wet in Geboden sou schrijven al,
Om die tot een euwige memorie te lesen,
Om dat het volck daer door haer Godt soude vresen?
Wat seght ghy tot desen? acht ghyt voor niet,
Ofte dunckt u fabulen te wesen?

Geest.

Dat is om des menschen duister verstant geschiet,
U letter te stellen nae sijn genocht
Als een element, die de woordeckens tsamen voecht,
Om al wat den Geest dunckt proffijtelick,
Tot smenschen behoeft onderworpen uyterlick,
Door u letter als een tabulatuere,
Op dat de verblinde menschen souden daer duure
Tot meerder vermaecktheyt en verder insien,
Want Godts wet moet geestelick geschien.
Maer die mensche leyt vleysschelick onder die sonde vercocht,
Daerom heeft de Geest u letter gedocht
Als een aenwijser te setten tot een gedachtenis.

Letter.

Ghy sout my garen brengen tot verachtenis,
Mocht ghy begaen met u tieren,
Daer de proffeten met naersticheyt nae begeeren
Door my hebben ontworpen haers herten gesicht,
Soo sy van Godt almachtich waeren verlicht,
En hebben dat gedicht tot een testament
Ons achter gelaten.

Geest.

Tis waer, ick kent;
Maer ick gaf haer een raet, dat moet ghy verstaen,
Daerom mach niemant het licht door u letter ontfaen,
Dan die my verkiest tot een leermeester reyn;
Want die letter slaet doot, maer die Geest ist greyn,
Die levende fonteyn, daer die siel by leeft.
Maer die sonder mij(n) hulpe u letter aencleeft,
Voorwaer hy sneeft in een verkeerden sin,
Want die letter alleen brenckt veel dwalinghe in.
Die daer op staen syn seer (om) misprijsen,
Het doet (in) de werelt veel seckten rijsen.
Dus doet als de wijsen, geeft my gelooff!
Ik seg u de waerheyt.

Letter.

Duer dat oor ben ick noch al te dooff.
Meent ghy soo te winnen na u begeringe ras?
Weet ghy wel wat Cristus hanteringe was,
Als hy sijn discipelen leerde diligent?
Hy opende de Schriftuer vant oude testament,
Het selfde dat die propheten en die wet vermelt,
Twelck door die letter was ingestelt,
Om sijn Jongeren bet te geven kennisse,
Soo sy uyt alle de letteren mochte mercken.

Geest.

Dat is al om mijn materie te stercken,
Want hoe dicwils datse Christus hadt letterlyck vermaent,
Sy bleven al in een cranck gedaent,
Twelck in sijn afscheyden worde bevonden.
D'een versaeckte hem, d'ander was met twijffel gebonden,
Tot dien stonden en vant men geen perfeckt,
Maer op den Pinckxster dach, doese de Geest hadde geweckt,
Twelck een leermeester is der waerheyt,
Hebbense haer gelooff vierich uyt gespraeyt
Als berrende toorsen met diversche spraecken,
In een volcomen vreesen met bidden en waecken
Met dat swaert des Geest gewapent crachtich,
Om te wederstaen alle secten twedrachtich,
Die door de letter haer sochten te dooden.
Maer ick de Geest sal int eynde utroeden

Alle gesette ofte letterlijcke manieren.
Ick was vóór die letter, ick sal daer nae regieren.
Dus moet ghy my wycken met uwer temen [1]),
Off ghy wilt off niet.

Letter.

Ick mach secker my(n) verstant gevangen geven!
Ghy praet my soo stom, ick wort schier versuft.
Nochtans sal ick door mijn vernuft
Dese heeren hier een schoon present schencken,
Waerby dat sy my sullen bedencken
In mijn wesen, vrouch off laet.

Geest.

Wat present ist?

Letter.

Tis een lantaerne, daer een schoon licht in staet,
Sy leyt de mensche tot gesontheyt.
Geen schoonder lantaerne int swerelts rontheyt!
Wiese heeft en sal niet dwalen,
Soo doncker dat het sy, hy mach niet falen.
Alle rechtvaerdighe hebbense ghehandelt
Ende naer dat licht der lanterne gewandelt.
Ick salt betuigen met de schriftuere gemeen.

Geest.

Wat ist voor een lanteerne? is sy groot off cleen?
Off van hout off van steen? wiltet my ontslaen,
Soo mach icket geloven.

Letter.

Sy is datsy is, ghy en sultet niet raden (l. raên)
Al saet ghy daerom seven daghen en weenden.

Geest.

Het is de lantaerne, die Diogenes meende,
Daer hy menschen mede socht op den rechten middach,
En ist niet?

Letter.

Al maeckt ghy noch soo veel geclach
En braeckt u hooft tot morghen vrouch,
Soo en sult ghijt niet weten.

1) *teem* — stelling, gevoelen (thema).

Geest.

En ist niet de lantaerne, die Malgus droech,
Doe sy Cristus sochten met grooter abuys?

Letter.

Lieve man, ghy syt noch al te veer van huys.
Mijn lantaerne is al ander gemaniert
Met het schoonste licht van binnen versiert,
Dat oege ter werelt mocht verschijnen.

Geest.

Ick ducht, dat ghy u selven bedrogen sult vijnen.
Laet sien u lantaerne, off ickse niet en ken,
Ghy maeckt te lanck.

Letter.

Ick salt presenteren, dat ick selver ben.
Dit is mij(n) present, ghy heeren versaemt!
Och! noeyt man en was alsoo bescaemt,
Mijn licht ben ick quyt, geen meerder druck!
Wie hoorde ter werelt van sulcken ongeluck
Als mijn hier buert? Mijn moet die swicht,
Want ick breng hier een lantaerne sonder licht.
Ben ick die selfs? Dats qualick gegloost,
Wie sou op mij letter dan setten troost?
Mijn hert dat sal noch sterven van rouwen.

Geest.

Ick sou wel lachen, dat ick bersten sou.
Is dit u present, dat ghy dus exalteerde?
Welck ick so seer te sien begeerde;
Loop seecker thuys met alle u muisenesten,
T'is meer dan tijt.

Letter.

Sult ghy u present wat beter bevesten?
Dat moet ick sien, eer ick vertrecke.
Verbetert ghyt niet, soo sal ick oock met u gecken.
Ick verlangher nae met herten lostelick.
Wat ist voor een present?

Geest.

Ick breng hier aen licht tot een present costelick,

Welck licht alle rechtvaerdighe menschen verfraeyt,
Daer die kennisse int hert is gesaeyt.
Geen schoonder licht en heeft ooch geanschout
Dan dit en is.

Letter.

Ja, dat was een bout, door sulcken cout mochtmen u prijsen!
Ja, wat licht sal toch hier op rijsen?
Ick verlanger soo seer naer, wiltet toch voort halen,
Off sult ghy dit volck oock met lueren betalen?
Soo en derven wy malcander niet verwijten.

Geest.

Ick sou liever mij(n) tonge off bijten
Dan ick quam met logenen tot deser feesten.
Mijn licht sullen sien dees edele Geesten
En tot een present van mij ontfangen.

Letter.

Jae, wat licht is toch dit? ick heb groot verlangen.
Is(t) den dach, die Godt ut die duisternisse schyep,
Doen hy hemel en aerde eerst bereyde?
Sonder langhe beide secht openbaer.
Ist dat off niet?

Geest.

Neent, voorwaer!
Het is een licht vanden beginne geschepen,
Tis sonder eynde inder euwicheyt begrepen,
Synen glans gaet boven eenige claerheyt.

Letter.

Soo ist die schoone sonne in der waerheyt,
Diet al verlicht, dat op die aerde is,
Noch schoonder schijnsel mach inden hemel opgaen.

Geest.

T'en is noch dat niet.

Letter.

Soo ist die lustelicke nieuwe maen,
Die by nacht pleyn aldermeest lichten doet?
Heb icket geraden? wilt mijn verlichten soet,
Soo en derff ick mijn hooft niet meer belasten.

Geest.

Ghy sout dat niet raden, al riet ghy tot inden vasten.
Al u ondertasten en beduit niet plat,
Want mijn licht is een verborgen schat,
Een costelick vat vol secreten fijn.

Letter.

Soo moet het een van die ander planeten sijn,
Die avent sterre ofte die morgen sterre besondere,
Ofte die leytsterre, een licht van wondere.
Heb ick het daer niet, soo schey ick daer uyt,
Ick en weet niet meer.

Geest.

Mijn licht is van een ander virtuyt!
Geen vlees noch bloet en cant benemen,
Godt hevet den mensche gesonden uyt minnen
Door synen Geest tot salicheyt verleent.

Letter.

Nu weet ick dat licht, dat ghy meent!
Het ist licht, soo Simeon heeft gesproocken fier,
Dat de heydenen soude worden ontloocken hier,
Die daer saten in de schaduwe des doots verblent.
Secht mij, sal dat niet wesen u present?
Dat ghy hier sult bien tot een salutatie?

Geest.

Dat was die alderbeste comparatie!
Maer noch hebt ghy die sin niet gesmaeckt,
Want ick sal hier toonen my selfs wesen naeckt,
Tgeen dat ick ben, sal ick u presenteeren.
Siet, dit is mijn licht ghy eerwerdighe heeren,
Welck licht alle ootmoedige menschen geneest;
Die gestorven sijn in een gebroocken geest,
Die ontsteeck ick een caers van binnen inwendich,
Soo en macher geen storem, hoe lichtich (l. listich), hoe behendich
Vande lieffde Gods inder euwicheyt doen scheyden.
Wie hiermede verlicht is, mach niemant verleyden.
Sy hanghen aen letter noch aen elementsche woort,
Want die Geest brenckt alleen het leven voort.
In dit licht hebben die phroffeeten (sic) gewandelt,
Die niet letterlick en hebben gehandelt,

Maar Geestelick en hebben gesien met volcomen vresen fijn.
Dit licht is uyter Apostelen geresen fijn,
Doen sy den heylighen Geest der waerheyt ontfingen.
Niemant en mochtese van (de) liefde Godts dringen,
Met sulcke viericheyt waerense gelaeft;
Dit selfde licht heeft Paulum begaeft,
Gelijck hy sprack met vuyricheyt groot:
Honger, coude, dorste, hette, smarte noch doot
En mach my scheyden van Godts lieffde met liste.
Van dit licht sprack David de psalmiste
Seggende: heer, laet uwen Geest van my niet vlyen,
Want door dit licht sullen wy het rechte licht sien.
Dit is myn present van my selven uytgewyt.
Neemt toch danckelick.

Letter.

Mijn hert in mijn lijff van schaemte bloeyt,
Ick en weet niet wat seggen, ick ben heel verdooft,
Ick sie u licht seer lustelijck geroeyt,
Mijn dunkt, ghy hebtet uyt myn lantaerne berooft.
Al stont ick noch soo langhe en braeck mijn hooft,
Ick en weet mijn selven niet te verschoonen.

Geest.

Hierdoor sal ick met reden toonen,
Dat die letter sonder die Geest versaemt
Nergens anders voor en is te cronen
Dan die lantaerne sonder licht genaemt.

Letter.

Neemt in danck mijn present ongeblaemt,
Welck den wech der salicheyt voorsegelt,
Ick ben maer tot een anwijser gena(e)mt.

Geest.

Neemt in danck mij(n) present ongeblaemt.

Letter.

Ick blijff door mijn selven geheel beschaemt
Op dat een igelick hem daer aen spiegelt.

Geest.

Neemt in danck mijn present ongeblaemt,

Welck den wech der salicheyt voorsegelt,
Aensiet de lieffde, [1]) al syn wy ongeregelt.

REFEREIN INT SOT TOT LOFF DER TANDELOOSEN SOTHEYT.

Soetelijck sot sijn en iocken sonder seer doen //
cant ook yemant laecken, die leeft by sinnen?
ick denck wel neen / dus wilt u te meer spoen //
om hier t' anschouwen der vrolijcker Godinnen
sotheyts lachelijck wesen / drollich om minnen
in al haer kinderen sonder eynd off ghetal,
die oock noch daghelijcx kindtskinderen ghewinnen,
welck hert van binnen / is sonder roet oft gal,
van soeter natueren recht simpel en mal,
nyemant schadelijck in al haer bestieren.
Seght: soudmen dese Godinne niet over al //
in allen geval / naerstich eeren en vieren //
want soet sottelijck lachen is al haer regieren;
maer in geender manieren // soo laet u becooren
van gecken // die trecken een cap over d' ooren.

Dees soete sotheyt soetelijck met sotloflijck eer
soud ick nae vermoghen seer gaerne prijsen //
door Rethorica's const, al valtet groflijck seer,
so moet ick mijn goet hart haer toch bewijsen;
haer eerwaerdicheyt sietmen in sonderheyt rijsen
by geestelycke persoonen, seer devote heeren,
die voor wysheyt en const te rugge dijsen,
des selden sy grijsen // sotheyt ter eeren //
tot lachelijcke grollen willen sy veel lyever keeren
als met Dromus wysheyt den cop te breecken.
Wonder, hoe sy arbeyden tgeslacht te meeren,
als sy grillen leeren en drollen preecken.
Maer die alleman schueren en metter tonge steecken
duer loose treecken / ick segt u te vooren:
Dees gecken // die trecken een cap over d'ooren.

---

1) Waarschijnlijk eene toespeling op de zinspreuk eener rederijkerskamer. De Kamer: *Het Ackerbloemken* te Katwijk aan zee en *De akerboom* te Vlaardingen hadden beide tot spreuk: *Aensiet liefde.* Zie Schotel, Gesch. der Red. II. 264, 289.

Hooch van geslacht // eedel van gebroet en stam is //
(naer besegeltheyt van Hans tiribus bullen)
dese Godinne, die selden off nimmermeer gram is;
oock haer Leysers (?) kinder nyet als leeuwen brullen //
maer syen vant slecht eynd off seer feyne trullen,
die den geleerden alle wysheyt beveelen //
Tis meer als genouch dat sy dencken, hoe sy sullen
haer buycken vullen // en by halven en heelen
met wyntgen la la la spoelen haer keelen,
hoveeren / boeleren / en rijden ter iacht.
Men hoort ten hove in geenen deelen
van swaricheyt queelen / daermen duer verpacht
alle sorch den lanckrocken, ist qualijck bedacht,
maer die aent geslacht hyer gansch nyet behooren
als gecken die trecken een cap over d' ooren.

Ho ho heer omnes / en Joncker Jan allen man,
welcx menichfuldicheit nyet is om tellen,
this nyet om seggen hoe gelijck sy vallen aen
met cappen, caproenen, spannen en bellen;
Musyckers / Rethorikers en sulcke gesellen,
Oock al die int sot soetelijck te vermeyden
haer sinnekens met sorge niet willen quellen.
Maer wat sy voorstellen door slusts anleyden,
met singen en springen deur Bachus weyden,
is al om naer wellust geneucht te rapen,
vlijtich boven maten tgeslacht te verbreyden
en wijt te verspreyden als wackere knapen,
die cluchtich van ondren met Cupidinis wapen
Veenus (sic) betrapen / hem! wie can die geck smooren,
Dan gecken die trecken een cap over d'ooren.

P(R)INSE.

-Princen, prinssen (l. princessen) die Christelijcken sot syt
in dienst van allenman u selffs verslijtende,
des ghy des werlds loon en hoochste spot lijt,
die u soete sotheyt seer syn becrijtende,
oock dat gij kendt noch weet (spotlyck verwijtende)
dan een beroyden Christem (sic) en die gecruyst,
des de wereld wyse uyt nydicheyt splytende,

op haer breyn bytende en samen gedruyst,
overal al onneenich maer hyer eenstemmich juyst,
Om te vernielen sy oyt laghen stelden;
u arme sotten ter werldt nyemandt behuyst
en die metter vuyst noyt wilden vergelden
en wroecken tquaet daer met men u quelden,
dus oock neyt selden // noch alle goedt verstooren
Dees gecken die trecken een cap over d'ooren.

WOUTER VERHEE.

EEN TAFELSPEL VAN TWE PERSONAIEN: ONLYTSAEMHEYT ENDE BROEDERLICKE ONDERWIJS.

Godt groet u ghy heeren hier alle gemeen,
Ick hoop, ghy sultet my ten besten verstaen,
Dat ick hier dus missmaeckt in coom gegaen;
Godt groet u ghy heeren hier alle gemeen,
Onser Godt u hier gesontheyt verleent,
Godt groet u ghy heeren hier alle gemeen,
Ick hoop, ghy sultet my ten besten verstaen;
Dus die saecke, waerom ick hier in coom gegaen,
Is dese, ick gaet u vertellen.
Soo datter een soude wesen onder dese gesellen,
Welcke soude connen gevellen alle siecten gemeen, siet
Maer eylaes, ick en vindt hem hier serteyn niet,
Dan diet my plein riet, heeft my bedrogen,
Dus mach ick wel seggen vry ongelogen,
Alst blyckt voor ooghen, noeyt geen ellendiger gebooren,
Want my tot allen tytden druck comt te vooren.
Het is al verlooren, wat ick gae maecken,
Want ick uyt dese miserie niet en can geraecken,
Maer moet altyt haecken nae verdrach van pyne;
Dus ick van herten ganselyk moet verdwynen,
In desen schyne is my een seer miserabel leven.
Ick heb my soo dicwils by doctoren raet (l. om raet?) begeven,
En heb noeyt bedreven, dat sy my geboden,
Ende nu ten laetsten syn my altemael affgevloden
Ende en vermoeden aen my geen beteringe bloot,
Dus blijff ick desperaet tot inder doot.
O vader mynioet! wat heb ick misdaen,
Dat ghy my buiten andere menschen dus hout gevaen

Ende met siecten gaet slaen tot allen stonden?
Dien dach moet doncker syn als de affgronden
Ende syn niet gevonden onder getalle der daghen,
Doen my (myn) moeder ter werelt ginck dragen.
Ick mach wel clagen over my(n) ellendicheyt
Ende die naeht moet doncker syn sonder bescheyt
En bereyt syn die sterren om te lichten,
Vermaledijt sij den dach, doe my myn moeder oprichte
En dede my suichten van myne gesch(r)eye.
Dus ben ick gecomen in dit elendich contreye,
Aenschouwen traseyen (?) die doot voor my,
Dus mach ick wel roepen: o wach, ouwy!
Want ick valle in desperatie.
Och, had ick verlichtinghe tot enighe spatie,
Ick soude van dese stranghe natie niet murmureren.

Broederlicke onderwijs.

Christus, die almogende heer der heeren,
Die vertrooster van alle bevanghen Geesten,
Die medecinael trooster van alle, die tot hem keeren,
Christus, die almogende heer der heeren,
Die wil, dat ghy hem soeckt, die minste metten meesten,
En wil u inwendich tot deser feeste
Is des werelts foreeste verhuegen fijn.

Onlytsaemheyt.

Vrient, spreeckt ghy daer niet van een medecyn?
Berecht myn, dat ick u sal vragen,
Want daer mijn hert seer naerstich nae gaet iagen
En van binnen gaet knagen, want ick ben gequelt
Mit groote sieckten, dus my vertelt,
Want ick sal wat gelt aen hem noch gaen besoecken,
Al sout den lesten penninck springhen uyt den houcken,
Soo sal ick my vercloucken om by hem te comen.

Broederlicke Onderwys.

Wel is den meister sonder beroemen,
Die alle menschen onvromen tot hem gaet trecken
Ende hy gaet syn arem seer wijt uyt recken,
Van alle vlecken hy die menschen geneest,
Roepende: »comt al vry onbevreest,

Die benaeut syn van geest off in wantrouwen".
Maer secht my, hoe ghy u in blyden cont houwen,
Off ghy sonder rouwen lyt desen noot swaer?

Onlytsaemheyt.

Hoe soude ick my houden? ick woude schier, dat ick doot waer,
Want het is te groot, claer, dat ick moet lyden,
Want ick niet sonder pyn ben tot geenen tytden,
Maer van allen syden druck(t) myn ellende
Ende de pyne en neemt in my nimmermeer eynde,
Maer waer ick my wende, vinde ickse present.

Br. Ond.

Och broeder, hoe seer syt ghy affghewent,
Dat ghy niet int hert en prent Godts dienaeren,
Hoe lytsaemich sy tot allen tytden waren.
Sonder vervaren syt lyden aenveerden,
Gelijck Jop gestrect lach opter aerden,
Godt hem niet en spaerden, maer liet hem verminderen
Aen syn eyghen lichaem ende aen syn kinderen,
Jae aen beesten en runderen heeft hem Godt geraeckt —
En sprack vry ongelaeckt sonder respijt:
»Die naem des Heeren sy altyt gebenedijt."
Wie dat ghy sijt, neemt hier toe een keere!

Onl.

Jae daerom doetmen hem als een sant eeren,
Twelck ick moet onberen, ick seg u claerlijck;
Maer waert ghy mede inden selven lyden swaerlick,
Ghy sout eenpaerlick wel anders dencken,
Maer men siet niemant van een ander sijn seer hincken,
Dus alle mijn crincken en gaan u niet te binnen.

Br. Ond.

Alsoo als ghy u lijden niet en draecht uyt minnen,
Maer heel van sinnen dus sijt ghestoort,
Soo wort de lieffde des minnen by u versmoort;
Want uyt minnelick accoort sendt u Godt dese plage,
Want die hy bemint, dien geeft hy slage,
Vry sonder versagen, verstaet met vlijt;
Wat ist voor een vader, die sijn soon niet en castijt?
Dus begeert (g)hy gevrijt van slaghen te wesen,
Soo en sijt ghij niet een soone, maer een knecht mispresen,

Want uyt knechtelicke vreesen soo sijt ghy vervaert.
Maer waert saecke, dat ghy een soone waert,
Ghy sout ee(n)paert metten gelove bekennen,
Dat Godt de sijne tbeste toe gaet sennen.
Wilt u hier wennen nae mijn orboren.

Onl.

Vrient, dat luyt my, beloe! al vreemt in mijn ooren,
Dat uyt lieffde vercoren myn Godt is plagende,
Want ick en sie niet veel nae de lieffde vragende,
Hy sij vrij dragende tot allen termijnen,
Want het bet onbeerde lieffde soude schijnen
Dan onder dese pijnen lieff soude sijn gemeen.

Br. Ond.

Och, broeder, hoe herde stoot ghy u noch aen den steen,
Twelck is Christus reen, dat ghy niet en cunt verstaen,
Dat hy ons int evangely doet vermaen,
Dat sijn woort is plaen u blixem ende dondere,
Tot dat alle u sinnelickheden gebrocht sijn tondere
Sonder verwondere — inden dienst Christi,
Soo sult ghy gevoelen, dat het een dienst Godts sij
En met herten vrij sult ghy dan wel mercken,
Hoe groote salicheyt men inwendich gaet mercken,
Als in allen percken in accoort vermeert.

Onl.

Vrient, dese woorden en worden by my niet gegrondeert,
Want heel ongetim(m)ert is mijn verstant,
Want die sieckte by my heeft die overhant
Ende an allen cant gaetse mij bevechten.
Ghy moest my al anders onder(r)echten,
Sout ghy beslechten met myn van uwen rapoort.

Br. Ond.

Ist dat ghy eenige honger hebt naet woort,
Ick sal recht voort alsoo met u spreecken,
Dat het sullen verstaen beyde clercken en leecken,
Als sijn sal gebleecken, als ickt gae vertellen.

Onl.

Och jae, ick wouder mijn wel naerstich toe stellen
En mijn gehoor nae hellen om verstant te vaten.

Br. Ond.

Nu wil ick onbescheydelick (sic) met u praeten,
Sal ick sonder vervaten hier op bringen
Dat op(p)erste uws gelooffs voor uwen ooghen opdringen,
Dat ghy nae u verlingen selfs moocht sien,
Hoe verre die mensche doort ongelooff van Godt gaet vlien.
Dit moet ghy bespyen ut deser muyten,
Ut welcke ongelooff veel ander sonden spruyten
Als uyt boose conduyten sonder vertragen.
Mer secht my toch, dat ick u sal vragen:
Leest ghy oock tot eenighen daghen u gebet?
U vader ons off u pater noster net?
Vrij onbelet wiltet mij bescheyen.

Onl.

Wat meent ghij, dat ick ben een turck ofte heyen?
Ick moet verbeijen, wat hier aff comen moet.

Br. Ond.

Ick bid u, broeder, wilt hier aff swijgen stil.
Maeckt toch geen geschil ofte luyde geclachten,
Maer gelooft oock uyt alle uwer crachten,
Ut allen uwen gedachten die eerste reen,
Als ghy secht Paeter Vader bescheên,
Wort u gebeên, wiltet my responderen.

Onl.

Die dat niet en gelooft, die moet heel presequeren (?)
Want het ons Godt gaet leeren int openbaer.

Br. Ond.

Gelooft ghy plaen, dat Cristus is uwen vader,
Soo moet ghy voorwaer geloven ditte,
Dat ghy als een soone het erff sult besitten,
Anders gaet ghy u besmitten ende bidt niet recht,
Want ghy hem Vader noemt als eenen kint geëcht,
Met welcken soeten onslecht ghy hem gaet verbreecken
Als eenen soone te verhooren in allen plecken
Ende u sinnen te trecken niet tot hem metter spoet,
Gelijck een goet kint nae sijn vader doet;
Soo bidt ghy verwet sonder ongelooff certeijn.

Onl.

Sonder ongelooff? berecht mij dat toch reijn,
Want ick niet en weet pleijn, wat(t)et is te verstaen.

Br. Ond.

Ick sal u seggen, hoort mijn vermaen,
Want het is pleijn een groot gaeff des heeren,
Diewelcke geenen menschen moghen onberen,
Die hen gaen ceeren in Christus behagen bloot.
Het is een secker teecken sonder verslagen groot,
Al ginckmen ons Jagen doot, wy en souden niet wijcken.

Onl.

Soument mij by geen exempel gelijcken,
Dat ick mocht bekijcken, off ickt verstant hadt off niet?

Br. Ond.

Och, jamen, by een cleijn exempel, siet,
Sal u bedijt wel worden gegeven:
Een sone vertoont niet binnen sijn leven,
Off hij beneven vast op sijnen vader betrout,
Voordat hy van niemant (l. iemant) vreemders beschout,
Met vuysten ofte hout gestooten off gesmeten;
Als dan en ist hem niet met allen vergeten,
Maer met luyder creten loopt nae sijnen vader plaeysant.
Ende neemt sijne vlucht door middel sijns viant,
Want hij daer bijstant secker is vermoeyende.
Als hij hem dus nae sijnen vader es spoeyende,
Soo wort in hem groeyende sonderlinge genoechten,
Want alle die gene, die tegens voeuchten,
Niet en vermoechten tegens hem niet meer.
Aldus gaet het met ons en met den o(p)persten Heer:
Want hij bemint ons soo seer als een vader sijn kint,
Dit wordt vanden Geest des waerheyt van ons versint,
Want wij van hem verwachten alle genade
Met wat templacij (l. temptacij) wij worden beladen.
Het is een seecker teeken, hoort mijn bestieren,
Niet schanden in geender manieren,
Off tgelooff gaet regieren over ons pertinent,
Ist saeck, dat hem een mensch niet aff en wendt,
Want bij hem omtrent is allen lijden
En dat niet op en hout Godts naem te benedijen,

Ende set besien al wat te swaer is (?),
Gelooft dat plaeyn, dat Christus uwe vaer (is)
Soo moet ghy oock geloven mits desen,
Datet synen wille gepresen is ende sijn begeeren;
Dus wiltdij wel tegen uwen vader rebelleren,
Soo comt ghij int verseren tot allen eynden.

. . . .
. . . .
. . . .

(*Slot*).

Br. Ond.

Nu broeder geeff Godt die heer die prijsinge,
Die in u sijn oprijsinge heeft ontsteecken,
Want hij doet die mensche met meuwe (l. nieuwe) tonge spreecken,
Alst eens is gebleecken opten Pincksterdach.
Ick hoop, de hant Godts is niet vercort noch,
Maer als hij placht, toont noch sijn macht.
Nu oorlof, mijn heeren eersamich ende voordacht,
Wilt toch u lijden patientich verdragen,
Want al u pijn in vreuchden sal worden versacht.

Onl.

Nu oorloff, mijn heeren eersamich en voordacht,
Wilt toch u lijden patientich verdragen,
Al en comt die heer niet haestich nae hem vragen,
Hij sal int comen niet vertragen.

Br. Ond.

Nu oorloff, mijn heeren eersamich en voordacht,
Wilt toch u lijden patientich verdragen,
Bidt voor versterckinge uws gelooffs tallen dagen.

EEN ANDER (LYDEKEN) OP DE WIJSE: SOOT BEGINT [1]).

Het was een aerdich knaepken 's morgens vrouch opgestaen,
Drie uerckens voor den dage, spanseren met den maechden,
Om rooskens souden sij gaen.

1) Dit lied is waarschijnlijk eene bewerking van een Duitsch lied, dat men vindt o. a. in: Uhland's Alte H. u. N. Volkslieder I, 245, en in: Böhme's Altd. Liederbuch n°. 98.

Als sij in(t) groene wout quamen, daer roode rooskens staen:
»En spreyt u kapgen nedere, het is soo schoone(n) wedere
»Met u ben ick gegaen."

» »Mijn alderbeste capgen cost mij soo menich pont!
» »Spreyde ick(t) upter eerden, verdorven soude het weerden
» »In een soo corter stont." "

Die vriester inde doore stont, die vrier quam daer voor gegaen,
Hij ginck voorbij spanceren en oock seer triumpheren,
Hij hadde sijn kapken aen.

Hij seyde: »goeden avont, Aeltgen"; sy seyde: » »goeden avont, Jan!
Die goeden Godt ut den trone, die wil(t) u kapken loonen,
Dat ick maghet van u quam." "

»En datstu maghet van my quam(t), dat doet mij nu wel spijt!
»Had ick mijn kapken neder gespreyt en u schoon lief daer op geleyt,
»Soo hoord ick geen verwijt."

Ghij prinsen, die hier met omme gaen, soo geern hoort dit lydt,
En als ghij 's morgens vrouch op staet, met u lief spanseren gaet,
En spaert u kapken niet.

EEN ANDER OP DE WIJSE: ALSOOT BEGINT.

Thaentgen van den wijne isser van mijnen mont,
Al quam ick sieck te sijne, daer aff werdt ick gesont,
Al quam ick sieck te sijne van eenighen valsce fenijn,
De puer geneest die smerte — o wijn, weest welcom wijn!

Men mach die wijn wel prijsen, sij isser wel prijsens waert.
Schoone vrouckens eer bewijsen, sij sijnder wel eere waert;
Ick hebbe veel meer van doene dan dit cleijn croeselijn,
Hierom wil ickse proeven — o wijn, weest wellecom wijn!

Den wijn, die comt soo verre, soo menighen mijl gereen
Op wagens en op kerren tot Delft al binnen der stee,
Sij comt al uyt den lande van Colen al over den Rijn,
Getont in volle vaten — o wijn, weest wellecom wijn!

Als die wijn sprinckt om hoghe, soo isser van goeder aert;
Vreucht en smaeck brenckt sij in d'ooge, daer mede sijn wij bewaert.

Als mensq dan wert drincken (l. drinckende?) met schoone vrouckens fijn
Ut schalen, die daer blincken — o wijn, weest wellecom wijn!

Gesellen en wilt niet sorgen, al hebben wij nu geen gelt,
De waert sal ons wel borgen, hout u clouck in het velt!
Wij willen ons laten in schrijven en stellen in een fransijn,
Wij willen noch tavont hier blijven — o wijn, weest wellecom wijn!

EEN ANDER OP DE WIJSE: DIE NACHTEGAEL DIE SANCK EEN LYDT, DAT LEERDE ICK.

Dat oude jaer is ons ontrolt gelijck een cloot,
Die winter brenckt ons tnieuwe jaer in sijnen schoot,
Die winter is een heere noch meere [1]),
Hij comt seer stout, brenckt ons die cout,
Nochtans schiet hem groot eere.

Van oudtheyt is geworden sijnen baerde grijs,
Ut Vrieslant brenckt hij Vriesen herwaerts onwijs,
Drie maenden wil hij regieren, bestieren,
Hij is die weert, die tgoet verteert,
Hij roept om groote vieren.

Alst vriest en sneut, soo hanckt sijn baert vol kekelen,
Dat soute vleys eet hij uyt die pekele,
Al wat wij connen sparen, vergaren
Int oude jaer, verslint hij gaer,
Geen gelt kan hij bewaren.

Hij mach wel eeten en niet luttel drincken mee,
Die lange nacht leyt hij al over dinckend:
»Och hadden wij Vastelavont, wij gavent,
»Comt Valentijn, haelt ons de wijn!
»Dan hebben (wij) Paeschavont."

De winter vergaet, de lente comt,
Die coele mey becleet dat wout met groene,
Drie maanden staet sij weder int saeysoene,

1) Vgl. Hor. Belg. II, XXV: „Die winter is die here".

Sy geeft de vogelen we(d)er haer veder,
Die nachtegael die sinckt haer tael,
Die koeckoeck sinckt oock weder. . . .

EEN ANDER.

Laetst was ick alte seer vermoeyt
Van alte veel studeren,
Mijn docht, het soud wel weesen goet,
Dat ick ophiel van leeren;
Vol was mijn hooft, krous was mijn cop,
Verlaeten ick het leesen most, want 't weesen most,
Ick spreyde mijn bed op.

Dan doch [1]) het fantaseerde hooft
En mocht niet crijghen ruste,
Soo seer had mij den sin verdooft
't Studeren sonder luste;
Daer is yets, dat den slaep belet,
Dat my veel fantaseeren doet en keeren doet
Soo menichmael int bet.

Ten laetsten heeft den soetten slaep
Mijn altemael bevanghen,
Waer naer, eylaes! ick sotte cnaep
Soo langh hadt naer verlanghen;
Mijn dacht, dat ick in mijnen rust
Een nimphe voor mijn doore sach, verlooren ach,
Sy [2]) heeft den rinck ghekust.

Maer lacy, doen ick wacker wyer,
Doen wasser niet met alle(n);
Ick dacht, hier is doch wat ghetier
Ut den hemel ghevallen.
My dacht, daer was een boode van Got,
Myn dacht, het was een Engeltge, dat bengeltge,
Dat met my dreeff sijn spot.

---

1) Hs. *docht*. 2) Hs. *Hy*.

Wat duyvel, dacht ick, doedy hier
etc. [1])

. . . .
. . . .

Soot noch eens comt dat kleyne kint
In schijn als van een Engeltje
En my noch eens alsoo verblint,
Ick sal dat cleyne bengeltje
Met coorden binden aen een staeck,
Soo dat vrouw Venus moeten sal mijn groetten al,
Wil hy syn vande Caeck.

EEN NIEU LYDEKEN OP STEMME: BLYTSCHAP VAN MY VLIET ETC.

Wie sal om mijn smart en mijn ongenuchte,
Wie sal in sijn hart daer een reys om suchten?
Sou soo groot verdriet in syn oude dagen,
Als my nu geschiet / yemant duldich draegen?
't Schijnt, alsof nu Mars van sijn kint is wars
Door sijn ongestadicheyt,
Eerst schoon als een kars / nu een swaeren pars
Voor mijn toebereyt.
Leven sonder leven, nu my heeft begeven
Een soo keyserlycken stadt [2]),
Waerom is gebleven, wat duytsland con geven
Van victalien schat?

Keysers groote macht wat heeft dit geholpen?
'k Had in mijn gedacht Hollant t' overstolpen,
Hollant te vertreen, Hollants macht te peylen,
Hollants rijcke steên mijn soldaten deylen.
Amersfoort ick dwang / Utrecht maeckt ick bange,
Ider voor mijn machte doock,
Amsterdam eer langh / sou den swaren sangh
Hebben moeten singhen oock.

---

1) Het geheele lied zou te veel plaats innemen.
2) Wesel.

Maer svijants practijcken hebben mij doen weycken,
Doen ick daer op dacht int minst,
Daerom yegelijcken, die na Hollant keijcken,
Daer en is altijt geen winst.

Och mijn oude roem / is nu gants verdorven!
Waer ick in den bloem / van mijn tijt gestorven!
Had een Don vailliant / theyr geleyt geduldich,
Soo en kon d'Infant mijn niet houden schuldich,
Als ick vast vermoen, dat men nu sal doen
Overmits dit groot verlies;
Menich krijchsman koen / thert sonck inde schoen,
Doen fama op de Veluw blies.
Weesel is verlooren! Doen 't quam tot mijn ooren,
D'aderen schier borsten los,
'k Mocht nau spreecken hooren, 'k riep in mijnen tooren,
Nu sijn wij oock quyt den Bos.

Wat sal ick op 't lest / met mijn volck beginne(n)?
Raet mij hierin 't best / die mij recht beminnen.
Sal ick op mijn neefs / weer den strijt hervatten [1])?
Dat is te vergeefs / ick ben quyt mijn schatten.
Blijf ick hier int velt / leggen sonder gelt,
Ondertusschen doet een spronck
Een plats hooch vermelt, twelck noch is gestelt
Int gebruyck van Grobbendonck;
Dat ('t) niet langh sal wesen, doet mij secker (sic) vreesen,
Adieu! koninckljjcke stat,
Waerdich om gepresen, ick hebbe voor deesen
Meerder ho(o)p op u gehat.

EEN ANDER (NIEUW LIED).

Ghy munnicken leeft op hoopen // Ghy papen weest bly van sinnen,
De hemel staet voor u oopen // ghy mocht daer loopen binnen;
Van Godt moch(t) ghijse winnen // met singhen op het coer,
Want ghij dient den heer ut minnen // ist anders niet over t schoer.

Heylich is al u leven // ghij hout Godts ghebooden,
Alsoo daer staet geschreven // ghij en dient gheen vreemden gooden,

1) Waarschijnlijk is het dus Graaf Hendrik van den Bergh, die hier spreekt.

Ghij slacht niet den nijdighen Jooden // ghij hebt lieff u eijghen broer,
Ghij drinckt den wijn seer nooden // ist anders niet over t schoer.

Ghij hout oock u ghetijen // om te vryen u conscyentij,
Ghij wilt niemant vermaledijen // ghij maeckt oock geen vijolentij,
Ut grooter penetencij // ghort ghij u met een snoer,
Van geen dingen maeckt ghij mentij // ist anders niet over t schoer.

Ghij en sijt niet gierich // noch niet looghenachtich,
Ghij leefft soo goedertierich // baermhertich en eendrachtich,
Ghij dient den heer Almachtich // ghij en maeckt geen oproer,
Al u woorden syn waerachtich // ist anders niet over t schoer.

Ghij en sijt niet hipocrijtich // ghij en cont niet vechten noch kijven,
Ghij sijt oock seer vlijtich // om u eeven Mens te gherijven,
Ghij en hebt geen wijven // noch en begeert geen hoer,
Ghij en soeckt geen ronde schijven // ist anders niet over t schoer.

Ghij en sijt niet hovaerdich // noch niet op gheblasen,
Ghij en sijt niet onwaerdich // op den preeckstoel om te rasen,
Ghij en loopt niet om kaesen // of prachen op den boer,
Ghij en preeckt geen vijsevaesen // ist anders niet over t schoer.

PRINCE.

Prinselijcke Relisiosen // dit is tot uwer Eeren
Ut liefden straft ghij den bosen // met Goddelijcke leeren,
Die u nu wil verneeren // die mach wel sijn een loer,
Want ghij dient den Heer der Heeren // ist anders niet over t schoer.

Finnis. W. Verhee.

OP DE WIJSE: ALST BEGINT[1]).

Jonck vroutghen, Godt gheffer[2]) u goeden dach!
Waer is dat goelijcke Truyken, dat ick ghister avont sach?
Sij heefter berovet de synnen van mijn
En hierom en hierom
Soo moet ick droevych sijn.

1) Dit lied is naar alle waarschijnlijkheid van elders hier overgenomen; taal en stijl doen mij denken aan den aanvang der 16de of het eind der 15de eeuw als tijd van vervaardiging.

2) Hs. *gheffeer*.

Och, mocht sij mijn ghebueren tot mijner ghewin,
Die over schoone vrouwe, die icker bemin,
Ick souder haer doen maken, dats nae mijn doot,
Vijf hondert duijsent croonen
Vijf hondert duijsent croonen
En die van goude root.

Jonckheerken, ick danck u voor die groet,
Ick danck u voor die eer, die ghij aen mijn dochter doet,
Ick salder mijn beraden met mijnen Man,
Om u antwoort te gheven,
Om u antwoort te gheven,
Soo haest maer als ick can.

Dochter, neempter den ouden man!
En hoort, wat ick u seggen sal:
En neempter den ouden man om sijn verval,
Hij salder u doen draghen,
Hij salder u doen draghen
De bonte klayderen an.

Moeder, wat dat mijn gheschiet,
Die oude laridein en wil ick niet!
Ick hebber die ionge vrijers veel te lijef,
Sij sullen bet wesen,
Sij sullen bet wesen,
Dats alle mijn gerief.

Dochter, neempter den ouden laridein!
Sijn leven is maer een cort Jaertghen alleyn,
Hij ysser by luyden soo welle becent (sic)
Sijn ghelt en sijn goedt,
Sijn ghelt en sijn goedt,
En dat en heeft gheen ent [1]).

LIEDEKEN OP DE WIJS GHEPRESEN:
DIET NIET SINGEN CAN, MACH HET LESEN [2]).

Het waeren [3]) vier Jonckvrouwetgens,
Sij souden triumpheeren —·

1) Hs. *eent*.
2) Dit lied is zeer waarschijnlijk niet van V. Men vergelijke eene zeer afwijkende lezing in mijn: Lied in de Middeleeuwen, bl. 496—498. Blijkbaar is deze tekst vrij wat ouder.
3) Hs. *waer*.

Zij saten, zij aten,
Zij droncken, zij kloncken,
Zij schreven en wreven int vlas [1]),
Datter een scheef niet in en was.

Doen sprack dat eerste vrouwetghen
Met haer wel lachgende monde:
Ick wou, mijn man was eenen hoen,
Wel ghebraden als een capoen,
Dat icker af eeten soude —
Zij saten, zij aten
etc.

Doen sprack dat tweede vrouwetghen
Met haer wel lachgende monde:
Ick wou, mijn man was eenen vis
En wel ghebootert op den dis,
Dat icker af eeten soude.
Zij saten, zij aten
etc.

Doen sprack dat derde vrouwetghen
Met haer wel lachgende monde:
Ick wou, mijn man was .... [2]) doot
. . . . [3])
Dat ick hem begraven soude.
Zij saten, zij aten
etc.

Doen sprack dat vierde vrouwetghen
Met haer wel lachgende monde:
Ick wou, mijn man was moedernaeckt,
Op een beddeken wel ghemaeckt,
Dat icker bij slapen soude.
Zij saten, zij aten,
Zij droncken, zij kloncken,

---

1) Op p. 164 lees ik eene uitdrukking, die misschien samenhangt met deze:
Amoreus gesellekens die minnen / wilt ghij beginnen
Venus Vlas te spinnen, hout u stil van zinnen.

2) Hier schijnt een woord te zijn weggevallen.

3) De bouw der overige coupletten wijst aan, dat hier een regel ontbreekt.

Zij schreven en wreven int vlas,
Datter een schijf (sic) niet in was.

Den mensch is pryselijck // diet houwelyck blameert
Die een huysvrouw tront // is een dwaes en sot
Hy doet seer wyslyck // die overspel hanteert
Die oncuysheyt schout // veracht Godts gebodt
En die hem eerlyck hout // misdoet oock tegens Godt [1]).

EEN ANDER OP DE VOOS: GHIJ MUNNEKEN LEEFT OP HOOPEN.

Onlanghs sach ick in 't dromen
Een oud wijff rasen en tieren,
Mijn doch(t), sij sat te Romen
En woudt allom regieren.
Door geveynsde manieren
Creech sij 't gelt in haer kist,
Des lyetse haer dijenen en vieren —
Peynst om dees Hoeren list.

Den man had sij om schijven
Nyet in on-echt te leven [2]),
Door betoverde wyven
Had sij hem fijn gedreven
Sijn cracht haer t' overgeven,
Daer toe sijn goedt verguist,
Haer slaeff is hij gebleven —
Peynst om dees Hoeren list.

Nu wacht Jan Sacht de clompen,
Den brouck most hij haer laten,
Dus condt dees hoer hem mompen
En listelijck bepraten.
Sij was hantgaeuw int vaten,
En hads, aleer hijt wist,

1) Men lette er op, dat dit gedichtje op twee wijzen kan worden gelezen. Er is geen verband tusschen dit en het voorgaande gedicht.

2) Misschien: „Nyet om in echt te leven"?

Die bruyckt sij thaerder baten —
Peynst om dees Hoeren list.

Haer ooghen als viervlammen
Met haet en nijt ontsteecken,
Sachmen haer fel vergrammen
Op die van haer dienst weecken.
»Sal nu", riep sij, »ontbreecken,
Dat mijn noyt heeft gemist,
Al om mijn leet te wreeken?
Peynst om dees Hoeren list.

Men sach als woede honden
Haer Boelen sterck vergaren,
Om al die sy hyer vonden,
Die niet van haer sin waren,
Metter doot te bewaren;
Al wat aen den want pist,
Wijff, kindt oock niet te sparen —
Peynst om dees Hoeren list.

Tquaet quam heel int verachten,
Elck ginck wat nieuws begeeren,
Waerom dees Dochters dachten
't Oudevel om te keeren.
»Wilt haer recht kennen leeren!"
Riep elck, »certeyn, sy ist,
Die alle hoocheyt verneeren
Can door haer Hoeren list."

Waerom allom sij liepen,
Vant oudt wat nieuws te brouwen,
Maer seer verscheyden riepen
Om beter huys te houwen.
't Scheen fraey eerst int aenschouwen,
Daer Oud' (sic) wat was vernist,
Maer let wel op der Ouwen,
Oock nieuwe Hoeren list.

Sij konnen haers moers tucken
Doch nyet geheel versaecken,
Want doen selff in veel stucken,

Dat sij aen haer moer laecken,
Om aenden brouck te raecken
Elck op sijn getijt vist,
Daer toe de schrift rabraecken
Can elk door Hoeren list.

PRINSE.

Maer prinsch, wilt niet gedoegen,
Dat sulk gedroch der wijven
Over ons regieren mogen,
Wilt haer den rugh nyet stijven!
Daer men doer tchristelijck kijven
D'een teghen d'ander hist,
Om geen moort te bedrijven
Schuyt (l. schuwt) alle Hoeren list.

BALADE.

Alle Eerbaere Vroukens sullent haer nyet belghen,
Watter van loose Hoeren wort geseyt off gesongen;
Want die schult hebben, connen geensins verswelgen,
Dat haer misdaet compt op die luyder tongen [1])
Uyt lyeffde der waerheyt quam dees droom ontspronghen,
Dus soo daer door onbedochtheyt yets en is vergist,
Denckt int verkyesen der dinghen, bij den Jonghen [2])
Door onversochtheyt wel wat wort gemist —
Maar wie can doorgronden der loeser Hoeren list.

Finnis. WOUTER VERHEE.

GULDEN JAARS LIET ANNO 1600 OP DE STEMME: DE NACHTEGAEL DIE SANGH EEN LIET.

Mijn hert met lusten prijst dit nieuwe gulden Jaar,
Daer ijder in treet, off hij vrij en seecker waer,
Elck meent nu niet te dwalen // noch falen //
'tIs al gewis // wat seeker is //
'tVernieut nu altemaalen.

1) Versta: op der lieden tong.
2) Dit gedicht schijnt dus uit Verhee's jeugd te dateeren.

Elck weet nu 't pat ten hemelwaert als een wijs man,
Niemant nu leert // maer elck nu ander leeren can,
Wij sijn ('t is wonderlijken) al rijken //
In onsen geest // minst ende meest,
De daet doet sulcx wel blijken.

Ons Catolijken wiën het oncruyt schoontges ut,
Ons Lutrianen sijn Godts principale bruyt,
Wij sijen die reformeeren // God t'eeren //
Den doop perfect // wordt niet begect,
Maer is cloeck int vermeeren.

Veel gaen alleen, soo veylich sijn de weghen al,
Elck weet, dat hij ter goeder plaats wel comen sal,
Wie soud niet in dees saaken // vermaaken?
Wij trocken fijn // an eenen lijn,
Elck wil voor ander waaken.

P(R)INCE.

Princen gemeen // groodt ende cleen // neemt dit in danck!
Elck hout hem reen // by veel off een // vaat wel dees sanck.
Ick wil voor u oock t' Romen // niet scromen,
Soo rijck en vrij // ben ick als ghij
Int gulden Jaar ghecoomen.

Finnis.

G. KALFF.

RAMPZALIG, ARMZALIG, LAMZALIG.

Het groote verschil tusschen de beteekenissen der hierboven genoemde woorden en die van het bnw. *zalig*, maakt het moeilijk in hun tweede lid dat bnw. aan te nemen. De gelijkenis daarentegen met hd. *mühselig*, *trübselig*, *saumselig* doet van zelf een gelijksoortigen oorsprong vermoeden, en men heeft dus getracht in het Nederlandsch een suffix *-zalig* te ontdekken, volkomen onafhankelijk van het bnw. Eene verklaring, of liever eene bewering in dien zin, leest men o. a. in *Noord*

en Zuid, 4, 371. De onjuistheid daarvan schijnt echter boven twijfel. Het Mhd. kent nl. znw. op *-sal*, zooals *aehtesal*, *labesal*, *müesal*, *gedwengesal* (zie Weinhold, *Mhd. Gr.* § 251), waarvan sommige nog in de hedendaagsche taal zijn bewaard gebleven. Door middel van het suffix *-ig* zijn daarvan afgeleid bnw., die nu schijnbaar uitgaan op *-selig*, daar nl. de *a* van *sal* door invloed van de *i* tot *e* is overgegaan.

Naast den vorm *-sal* kent het Hd. een anderen met een toonloozen klinker, die door *e* wordt voorgesteld. De oorzaak van die tweeërlei ontwikkeling is misschien te ontdekken, zij doet hier niet ter zake. Hier is slechts op te merken, dat het Nederlandsch van dit suffix slechts één vorm kent, nl. *sel*, of zooals Grimm zegt (*Gr.* 2, 102): »Kein solches *sal*, vielmehr das organische *sel* kennt die mnl. sprache". Indien dit waar is, en niemand zal er aan twijfelen, dan is een suffix *-zalig* bij ons onmogelijk, omdat dit een voorafgaand suffix *-zal* tot grondslag zou moeten hebben. Er blijft dus voor de verklaring van *rampzalig* maar één weg open: het moet op de eene of andere wijze met het bnw. *zalig* in verband staan. Wil men zich van dat verband rekenschap geven, dan zal men de composita met *zalig* in het Germaansch nader moeten beschouwen.

De verschillende Germaansche talen bezitten er een zeker aantal, waarvan het ook in 't Mnl. voorkomende *segesalich* als voorbeeld kan dienen. Het eerste lid beduidt altijd iets, welks bezit een geluk mag heeten, en de beteekenis van het geheele woord is vrij duidelijk, al is zij uit den samenhang gewoonlijk niet met nauwkeurigheid op te maken, aangezien deze composita meestal voorkomen als epitheta ornantia. *Segesalich* b.v. is ongeveer *victoriosus*, maar het is niet te zeggen, of het oorspronkelijk beduidt *rijk aan overwinningen*, of *gelukkig door de overwinning* of iets dergelijks. Het Oudsaksische *lofsâlig* staat *Hêl.* 176 als eernaam voor den vromen Zacharias. Grimm vertaalt het (*Gr.* 2, 564) met *laude dignus*, Schmeller met *laudabilis*, Heyne geeft eene meer etymologische verklaring: *mit Lob beglückt*, *gepriesen*. In oorsprong moet de beteekenis van der-

gelijke woorden zijn geweest *rijk*, *gelukkig*, *voorspoedig* door datgene wat het eerste lid uitdrukt. Wat den zin betreft zijn zij te vergelijken met de Ags. composita van *eádig* (zie Grein, *Gloss.*). Even begrijpelijk als deze samenstellingen, even onverklaarbaar zijn op 't eerste gezicht die, waarbij het eerste lid iets *ongelukkigs* aanduidt, zooals b.v. in *rampzalig*, dat in het Mnl. ongebruikelijk was, maar reeds bij Kiliaan als in zijn tijd voorkomende staat vermeld. Slechts één uitleg schijnt mogelijk, dat nl. door een herhaald gebruik de beteekenis van het tweede lid zoozeer ware afgesleten, dat het, als achtervoegsel gebezigd, in 't algemeen het begrip van *praeditus* kon uitdrukken. Inzonderheid in de vrijere, dichterlijke taal zou dit misschien mogelijk zijn. Het gebruik van *zalig* in de oudere taal zou dan eenigszins met dat van *rijk* in de hedendaagsche overeenkomen. In het Nederlandsch kan *rijk* nog niet worden verbonden met een woord, dat iets ongunstigs aanduidt, doch in het Hd. denkt men aan:

> Ach, neige,
> Du *Schmerzenreiche*,
> Dein Antlitz gnädig meiner Noth!

Schmerzenreich is een dichterlijke, opzettelijk gekozen naam voor de *Mater dolorosa*, maar wat thans alleen nog maar mogelijk is in dichterlijke taal, zal misschien eens behooren tot die van het dagelijksch leven. Men zou kunnen meenen, dat *rampzalig*, misschien in de latere middeleeuwen gevormd, op eene dergelijke wijze moest worden verklaard, ware het niet, dat reeds het Oudgermaansch althans één woord kent, eene samenstelling met *zalig*, waarin het eerste lid evenzoo iets ongunstigs aanduidt, nl. *arbeidzalig*, dat mhd. voorkomt als *arbeitsaelec* en ags. als *earfodhsaelig*, en waarin het eerste lid nog den ouden zin heeft van *last*, *moeite*, *tribulatio*. Bij Grein, 1, 204 staat het b.v. als synoniem van *medspêdig*, ongelukkig. Daarmede wordt de hierboven gestelde vraag aangaande de afleiding van *rampzalig* dus verplaatst naar een veel vroegeren tijd: moet *arbeidzalig*, dat, voorkomende in ten minste drie Ger-

maansche talen, ongetwijfeld zeer oud is, worden verklaard naar analogie van woorden als *schmerzenreich?* Dat is hoogst onwaarschijnlijk, en men vermoedt aanstonds, dat de mogelijkheid van dit compositum eerder zal berusten op eene eigenaardige beteekenis van het eerste lid, dan op eene in zoo vroegen tijd onverklaarbare afslijting van het tweede. Dit schijnt inderdaad het geval te zijn. Het Ags. bezit nl. nog andere bnw., die beginnen met *earfodh.* Zoo b.v. *earfodhfêre*, transitu difficilis, *earfodhrîme*, numeratu difficilis, en andere (zie Ettmüller, 30). De Latijnsche vertalingen verschillen hierin van het oorspronkelijke, dat het hoofdbegrip in 't Germaansch daar het ondergeschikte wordt en omgekeerd. *Earfodh* heeft in dergelijke samenstellingen ongeveer de waarde van een instrumentalis (*met moeite*) of liever nog van een praefix: *earfodhfêre* zou men kunnen vertalen met δυσπέρατος. Doch een voorvoegsel als het Grieksche δυς heeft dikwijls de waarde van een a privans: δυσσεβής en ἀσεβής beteekenen nagenoeg hetzelfde. Iets dergelijks ziet men ook b.v. in Ags. *med-*. *Medvîs* is feitelijk *stultus*, *mettrum* is *infirmus*, *medmicel* is *parvus*, en zoo beduidt *medsaeldh* zooveel als *cranc*, *clein geluc*, d. i. *infortunium* (zie Ettmüller, 213, 214). Ook *hard* komt voor als ontkennend voorvoegsel: in het Ags. staat *heardsaelig* in het reeds boven aangehaalde gedicht als synoniem van *vonspêdig*, en bij Graff vindt men een Hoogduitschen vorm van het woord in denzelfden zin van *ongelukkig.* Naast dit bnw. staan de znw. *heardsaelnes* en *heardsaeldh* in overeenkomstige beteekenis. *Heardsaelig* en *earfodhsaelig* zouden dus eigenlijk zooveel zijn als *met moeite*, *nauwelijks gelukkig*, en beduiden inderdaad *ongelukkig.* De mogelijkheid eener verbinding van *earfodh* en *saelig* komt dus alleen daaruit voort, dat *earfodh* in composita de waarde kon hebben van *heard*, *med* en *von*, d. i. van een ontkennend voorvoegsel. De betrekking tusschen de twee leden is hier dus eene geheel andere dan in woorden zooals *segesalich*, en terwijl deze laatste altijd vrij duidelijk bleven, is het te begrijpen, dat men de kracht van *arbeidzalig* steeds minder duidelijk gevoelde. Dit

blijkt uit de latere geschiedenis van het woord, waarvan de volksetymologie zich weldra meester maakte. In het Hd. is *arbeitselig* lang in de oude beteekenis blijven bestaan (zie *D. Wtb.* 1, 544), doch reeds het Mhd. kent eene gewijzigde: bij Lexer vindt men niet alleen opgegeven *in stäter not lebend*, maar ook *durch oder bei mühsal beglückt*. Men stelde dus de beide leden in die betrekking tot elkander, waarvan men zich bewust was in andere, begrijpelijker composita. Dat de oude beteekenis in het Hd. lang is blijven bestaan, moet wellicht worden toegeschreven aan het voorbeeld van andere woorden op *-selig*, zooals *mühselig*, die ook iets ongelukkigs aanduidden. In onze taal daarentegen moest *arbeidzalig* weldra verouderen: het ging over tot de beteekenis van *arbeidzaam;* het eerste lid werd dus genomen in nieuwere opvatting, terwijl men zich voor het tweede met eene zeer nevelachtige beteekenis heeft tevredengesteld. Het tijdperk van dien overgang is niet gemakkelijk te bepalen, want *arbeidzalig* is tot nog toe niet voorgekomen in het Mnl., het staat althans niet in 't *Mnl. Wdb.* Hooft gebruikt het *Br.* 3, 37, en van hem is het overgenomen door Brandt in zijne levensbeschrijving. Doch spoedig heeft men het woord laten varen, dat voor een nuchter taalgevoel geen helder begrip meer vertegenwoordigde. Immers voor dat van *arbeidzaam* scheen het niet goed te passen, en voor dat van *gelukkig*, *zalig door werk of inspanning* was het al eene zeer zonderlinge en gewrongen uitdrukking.

Indien het nu waar is, dat de verbinding van *zalig* met een woord van ongunstige beteekenis in het Oudgermaansch slechts mogelijk was in dit ééne geval, dat zijne verklaring vindt in het eigenaardig gebruik van *arbeid* in composita, dan komt men tot de gevolgtrekking, dat het jongere *rampzalig* naar analogie van *arbeidzalig* moet zijn gevormd. Die invloed van het eene woord op het ontstaan van het andere is evenwel bij gebrek aan bewijsplaatsen niet rechtstreeks waar te nemen. Noch van het eene, noch van het andere zijn voorbeelden bekend uit het Mnl. Men kan alleen zeggen, dat *rampzalig* ont-

staan moet zijn in een tijd, toen in *arbeidzalig* het eerste lid nog de beteekenis had van *kommer*, *last*. Dat het jongere woord tot heden toe in gebruik gebleven is, terwijl het oudere verdween, is te begrijpen: ware de oude beteekenis van *arbeid* steeds bewaard, dan zou *arbeidzalig* misschien niets aan duidelijkheid hebben verloren: de vaste beteekenis van *ramp* daarentegen heeft die van *rampzalig* behouden, en daarmede aan dit laatste het voortbestaan verzekerd.

Naar analogie hiervan zijn vele andere woorden gevormd, doch alleen door de oudere dichters. In de 17de eeuw en later werd *zalig* een geliefkoosd middel tot compositie. In de woorden *gelukzalig* en *rampzalig* zag men het bewijs, dat *zalig* niet anders beduidt dan »eenen vollen overvloed, zo wel ten kwaade als ten goede" (Huydecoper, *Proeve*, 2, 163; men zie de daar aangehaalde voorbeelden en nog andere bij Fortman, *Aanm.*, bl. 10, waar hij zich verdedigt wegens het gebruik van *jammerzalig*). De dichters hadden hier eene schoone gelegenheid om woorden te smeden, die een gewoon mensch nooit zou verzinnen, en die daarom bijzonder hoogdravend klonken. Deze zijn echter met hunne scheppers weer verdwenen, en alleen het oude *rampzalig* is blijven bestaan, omdat het van den beginne af tot de levende taal heeft behoord.

De vraag is echter: heeft *rampzalig* misschien ook invloed gehad op het ontstaan van *armzalig*? Die onderstelling is niet zeer aannemelijk. Men kan niet zonder nader bewijs voor zeker houden, dat *-zalig*, eenmaal gebruikelijk als suffix achter znw., bij uitbreiding ook wel eens achter bnw. werd geplaatst. Zoo iets is alleen te begrijpen bij achtervoegsels van eene meer vage beteekenis, zooals b.v. *-ig* en *-lijk*, maar wanneer men *zalig* een suffix mocht noemen, dat afleidingen vormt in den zin van *overvloed hebbende van iets*, dan zou men zich als de grondwoorden daarvan slechts substantiva kunnen voorstellen. Het zou dan in het gebruik moeten overeenkomen met *-loos*, dat juist het omgekeerde zou beteekenen. Eene verklaring in dien zin is dus te verwerpen. Men zou kunnen denken aan invloed

van Hd. *armselig*. dat, evenals *holdselig*, misschien eene eenvoudige verklaring vindt in de omstandigheid, dat het Hd. tweeërlei soort van woorden kent op *-selig*. Doch die invloed van het Hd. zou hier al zeer moeilijk zijn te bewijzen, en door geene andere voorbeelden worden gesteund. Wil men iets dergelijks niet aannemen, dan blijft slechts ééne mogelijkheid over. Evenals *rampzalig* staat ook *armzalig* zoogoed als alleen, de verbinding van *zalig* met bnw. is verder nagenoeg ongebruikelijk, en de bijzondere beteekenis van *arm* zou dit eene geval moeten verklaren. Men komt tot het vermoeden, dat *armzalig* een copulatief compositum is. Een vereischte bij dergelijke woorden is, dat de twee leden ongeveer hetzelfde beteekenen. Kan men zeggen, dat *zalig* in den zin van *arm* gebruikelijk is geweest? Kiliaan geeft: »*saligh: aliquando Pauper, miser, quod beati sint pauperes spiritu, Scripturae testimonio.* Deze opheldering voldoet niet geheel, want »de armen van geest" is nog niet hetzelfde als »de armen". Doch de armoede, »dese edele margarite", is de vriendin van Christus, in hare vereering bestond het geluk van St. Franciscus, men beschouwde haar onwillekeurig als eene voorwaarde tot de »armoede van geest", en dus als eene voorwaarde tot zaligheid. Vandaar dat de twee begrippen onmiddellijk met elkander in verband worden gebracht. Zoo b. v. *Franc.* 3829:

> Dat die gone, die met pinen
> Liden dor der werelt woestinen,...
> Sullen in armoede van geeste
> Vieren de hoge pasche feeste.

Verg. ook vs. 3761 vlgg. Niet te verwonderen is dan ook het gebruik van *zalig* in de latere taal in eene beteekenis, welke aan die van *arm* zeer nabij komt.

Zoo leest men b.v. *Warenar* 203:

> »Hoort eens nae mijn woorden, laet je raên, *zalige* man".

Prof. Verdam verklaart het door »goed, lief; min of meer een medelijdende of minachtende uitdrukking". Sterker nog komt

het denkbeeld van *arm* op den voorgrond bij Bredero, *Rodd.* 12:

> Krijghje ien droncken-snuyt of ien quaat-hoofdich Man,
> Mijn *salighe* Schaap! wat raat gingh jou dan an?

Zalig moet soms een vroom euphemisme zijn geweest voor *arm*, de verbinding van die twee woorden tot een copulatief compositum is dus niet onmogelijk, en moet hier waarschijnlijk worden geacht, daar er nagenoeg geene andere mogelijkheid overblijft. Die opvatting laat zich ook goed vereenigen met de oudere beteekenis van het woord. Tegenwoordig verschilt *armzalig* niet veel van *armelijk*, het beantwoordt ongeveer aan fr. *chétif*, en *zalig* heeft alle zelfstandige beteekenis verloren. In de oudere taal daarentegen staat het in den zin van *ongelukkig*, *ellendig*, *arm* in de sterkste opvatting. Zoo bij Vondel, 8, 729, waar de blinde Oedipus uitroept:

> Och, och, wee my elendigh man,
> *Armzalige*, waer ben ick dan?
> Hoe smilt mijn stem in klagtigh weenen?

Het Grieksch heeft daar (*Oed. Tyr.* 1309): φεῦ φεῦ, δύστανος ἐγώ. Naar analogie van *armzalig* moet gevormd zijn *lamzalig*, dat er in beteekenis mede is verwant. Misschien bestond reeds vroeger *lamlendig*, waarvan men het tweede lid niet volkomen meer begreep, zoodat men daarnaast een anderen uitgang bezigde, welks beteekenis door die van *armzalig* nauwkeuriger was bepaald. Dit is evenwel niet met volkomen zekerheid te beslissen.

A. KLUYVER.

VERSCHEIDENHEDEN.

DAGERHEIT.

»Vertrekken zonder zijn schulden te betalen" werd in het Mnl. gewoonlijk uitgedrukt door *metter dageraed ruymen*, somwijlen ook door een ouderen term *mitter dagerheid ruymen* (z. Mr. Nortier, *Bijdr. tot de kennis van het burgerl. proces in de 15de eeuw in Leiden*, bl. 86). Omtrent herkomst noch grondbeteekenis van dit nomen, op *-heil*, kan ook maar een oogenblik twijfel heerschen. In *dager* herkent men onmiddellijk een adjectief, op *-er*, = »stilzwijgend", dat met het Os. *thagian*, *thagon*, het Ohd. *dagên*, tacere, in verband staat, evenals b. v. een Ondfr. *bittar*, eig. »bijtend", een Ohd. *kankar*, ambulans (vgl. Gr. *Gr.* 2, 135), en *weigar*, tegenstribbelend, weerspannig, een Mhd. *kleber*, kleverig, en *seiger*, langzaam druppelend, met *bîtan*, *gangan*, *wîgan*, strijden, *klîben*, kleven, en *sîgen*, druppelen. *Dagerheid* moet alzoo oorspronkelijk »stilzwijgendheid", »stilte" beteekend hebben; *mitter dagerheit ruymen* »in de stilte vertrekken". Nu was intusschen in de Mnl. taalperiode het bovengenoemde *dagen* alreede geheel en al in onbruik gekomen, en daarmede tevens alle kans ontstaan voor het verzwakken of verdwijnen van het besef der oorspronkelijke opvatting onzer zegswijze. En vandaar, dat de volksetymologie, de baan schoon vindende en aan een deel van den dag denkende, dat den vluchtenden bankroetier in 't bijzonder gunstig was, het niet meer begrepen nomen begon te vervangen door het subst. *dageraed*, en *dagerheid* zelve, voorzoover die vorm nog als archaïstisch overblijfsel bewaard bleef, in de beteekenis »aurora" bezigde, welke o. a. uit de volgende citaten is op te maken: »op den sevenden dach soe stonden si op in die *dagherheit* ende si ginghen om die poerte", Bvt. 124 r. [1])

---

1) Voor de hier en in 't volgende gebezigde verkortingen zie men de *Alphab. lijsten der verkort.* vóór het *Mnl. Wb.* en vóór mijn *Mnl. Spraakk.*

(vgl. Josua 6, 15); »hi stont op inder *dagerheit* ende telde die ghesellen", Ibid. 125 r. (vgl. Jos. 8, 10); »des anderen daghes stonden si op in die *dagherheit*", Ibid. 148 v. (vgl. Richt. 21, 4); »in der *dagherheit* doe nabal die wiin verteert hadde", Ibid. 168 r. (vgl. Sam. I, 25, 37); »in die *dagherheit* quamen si in hebron", Ibid. 171 r. (vgl. Sam. II, 2, 32).

EEN ZONDERLING GEBRUIK VAN *met*.

Een zonderling gebruik van *met*, in verbinding met *hoort* of *siet*, ontmoeten we op de volgende plaatsen: »Deen sprac: *Hort met*ten goec! Wildijs u onderwinden oec?" Tor. 2216; »Keren, nu *hoert met* desen man! Entrouwen ghi sijt emmer verdoert", Rubb. 55; »Want si leet metten bloeten knien Ende hi esser tusschen gecropen; Bi der doot ons heren, hi esser in geslopen. *Siet met* deser hoeren, ende (d. i. die) geeft mi te verstane, Dat si te messen pleght te gane", Lipp. 53; »Keren, *siet met* desen scu! Wat duvel, wie heeft u soe begaet", Busk. 105. Wat de zin is dezer zegswijzen, blijkt voldoende. Doch hoe laat zich hier de praepositie verklaren, waarvoor we volgens ons tegenwoordig spraakgebruik een ethischen dat. *mi* zouden verwachten? Ik weet het niet, en volsta daarom met de aandacht der deskundigen op deze soort van uitdrukkingen te vestigen.

DIE MEER, TE MEER.

De adverbiale uitdrukking *thiu mêr* wordt tweemaal in den *Hêliand* aangetroffen: op de eene plaats (vs. 2070) »Thuo ward

thar thegan menag gewar... that thar the hêlogo Crist... têcan warhte: truodon si sidor *thiu mêr* an is mundbord", met de opvatting »daarom meer"; op de andere (vs. 2286) »So deda the drohtines sunu dago gehwilikes gôd werk mid is iungeron, so neo Judeon umbi that an thea is mikilun craft *thiu mêr ne* gelôbdun", in verbinding met een negatie, in den zin van »(niet) daarom meer", d. i. (niet) gelijk men naar het te voren gezegde zou verwachten", alzoo = »echter, evenwel, toch (niet)".

Naar aanleiding van het laatste citaat wordt ons de beteekenis klaar, die we aan het Mnl. met een ontkenning gebezigde *die* of *te meer* moeten toekennen, b. v. in: »Al plaghen si in derre wijs Haers ambachts in sconinx hof, *Te meer* en stonden si niet of Haers vastens", Sp. 3^8, 83, 22; »Nie ne wart man no wijf gheboren, Die rouwe dreef ghelijc den sinen;.... *Te meer* ne gheerdi niet die doot", Parth. 2426; »Doe ghinghen te seile die seilcnapen Enten roedere die stieren plach; *Die meer* hire negheen en sach", Ibid. 1312; »Die vrouwe heeft sijn wedde ghenomen; *Die meer* en heeft si niet vernomen, Door welke sake hijt hare gaf", Ibid. 4855 [1]); »al waert al valsch, onrecht of lachter, *te meer* soude hi niet bliven achter", Praet 3249; »al wilde hi doen een staerc belof te stane wel van dieften of, *te meer* soude men niet laten gaen", Ibid. 4694; »al dede Hem yemant pine of smerte, *te meer* droech hi hem gheene nijt", Ibid. 4821; »al sijnre vele bi haer bedorven, *te meer* laet di niet sterven driven", Ibid. 4901. Zie verder nog Parth. 3355, 4827, 4901, 5811, 6108, Praet 4667, 4918, en »Vrient, soe wat du sies, En vervare di niet *te meer* dies", Theoph. 498, waar de uitgever ten onrechte de zeer juiste lezing van 't ms. door *nemmer* heeft vervangen. Dat verder deze opvatting »echter, toch" van den negatieven zin ook in den positieven was overgegaan, zien we uit: »Doe keerden beede die stallicht weder Binden palayse [danen] si quamen;

1) De aanhalingen uit den Parth. worden ook in het *Mnl. Wb.* vermeld.

Diemeer blevere so vele daer, Dat al die camere was so claer", Parth. 674; »Daerna sach hi enen ridder riden, Edelijc ghedaen, starc ende stout; *Diemeer* was hi grau ende out", Ibid. 1350; en »Die vrouwe was van gestaden moede, *Te meer* was sijs in groten vare", Flor. en Bl. 375, in welk laatste citaat de lezing van het hs. de voorkeur verdient boven de voorgeslagen verandering in *tameer*.

Giemant EN HET HD. *jemand*.

Het Os. kende naast het bijwoord *eo*, *io*, ooit, immer (uit *êo*, Got. *aiw*), ook een verwanten wisselvorm *gio*, die zich onmogelijk als een zuiver phonetisch produkt van het eerste laat verklaren, dewijl de *j*, welke aan die *g* had ten grondslag moeten liggen, in dat *eo*, *io* ontbreekt. Volkomen duidelijk wordt ons daarentegen de genesis van dien vorm, met *g*, wanneer we een andere wijze van ontwikkeling, de analogische, laten gelden.

Overeenstemmend met *nigên*, *negên*, nullus, uit de negatie *nig*, *neg* en *ên*, vindt men in gemeld dialect een partikel *negio*, nooit, samengesteld uit datzelfde *neg* en *io* en gebezigd als wisselvorm van *nio*, uit *ni* + *io*. Als zelfstandig ontkennend adverb. was daarnaast *ni*, *ne*, in gebruik. Hoe begrijpelijk nu, zoo de oude Noordduitscher in een tijd, waarin hij dat *nig*, *neg* niet meer herkende, *ne* als samenstellend bestanddeel van *negio* beschouwde en in verband hiermede, na afwerping van *ne*, een positief *gio* ging bezigen!

Bestond er eenmaal zulk een *gio*, dan lag het als 't ware voor de hand, dat men ook naast *io-wiht* een wisselvorm *giowiht* (beide passim in den *Hêl.*), en naast **ioman*, aliquis, quisquam (aan te nemen naar het in de bronnen voorkomende *nioman*) een te vermoeden wisselvorm **gioman* begon

te gebruiken, welke laatste als *gi(e)mant*, *giement* in een Saksische oorkonde uit de ME. en, verder naar het westen gedrongen, zelfs een paar maal in Mnl. teksten wordt aangetroffen (z. *Taalb.* 4, 72).

Bij voortgezette ontwikkeling in het Middelsaksisch of Middelnederduitsch had het oude *gio*, met twee in dezen dialectengroep gangbare wijzigingen, d. i. met overgang der diphthong tot *ê* en der *g* tot *j*, den vorm *jê* kunnen aannemen, die ook werkelijk uit de oude bronnen is te bewijzen (z. Lübb.-Sch. i. voc.). En ziedaar de herkomst van het Nieuwhoogduitsche *je*, dat, uit Nederduitschland indringende, in de 17de eeuw sporadisch in gebruik komt, om later (ook als element van *jeder*, *jeglich*, enz.), althans in de zoogenaamde »schriftsprache'', het oorspronk. Mhd. *ie* (Ohd. *io*) geheel te vervangen (vgl. het *D. Wtb.* 4, 2275). Een phonetisch proces toch, zooals dat in het *Deutsche Wtb.* wordt aangenomen, een ontwikkeling van den tweeklank *ie* tot *je* (d. i. *j* + duidelijke *e*), behoort tot het rijk der onbestaanbaarheden.

Ietoe(waert) EN *ie*, VÓÓR EEN COMPARATIEF.

Evenals in 't Sanskr., is eenmaal in het oorspronk. Germaansch ter aanwijzing van den tijd »wanneer" o. a. de instrumentalis gebezigd; vgl. het Ohd. *hiutu*, *hiuto*, *hiuta*, het Os. *hiudiga*, *hiudu*, enz., »vandaag", uit **hiu dagu*, en het Ohd. *hiuro* »van 't jaar", uit **hiu jâru*. De instrumentalis sing. masc. en neutr. eindigde in 't Ogerm. op *-u* of op *-o*; vgl. in 't Ohd. *thiu* en *thio*, in 't Os. en Oudfr. *thiu*, doch in 't Mnl. *die*, dat ontegenzeggelijk op een vroeger **thio* wijst. Op grond van deze gegevens mag een bijw. *io*, d. i. een instrumentalis sing. neutr. van het pronom. *i*, met de beteek. »op dit tijd-

stip", »thans", »nu", voor de Ogerm. dialecten reeds op zichzelf tot de mogelijkheden worden gerekend. Hoeveel te meer echter, wanneer we in het Mhd. *iezuo* een adverbium aantreffen, dat, samengesteld uit *ie*, den met *io* overeenstemmenden vorm, en *zuo* »voort", de beteekenissen »op 't oogenblik, thans" en, met toepassing op de toekomst, »op 't oogenblik, weldra" vertoont (vgl. Lexer i. v.), welke alleen op een grondbegrip »op dit tijdstip" van het eerste bestanddeel der compositie kunnen berusten! [1])

Omtrent de identiteit van dit *iezuo* en het Mhd. *ietoe* of *ietoewaert* (met *waert*, in gelijken zin als *toe*) kan niet de minste twijfel bestaan. Slechts vinden we het woordje in een eenigszins gewijzigde opvatting, nam. als »alreede", een gevolg van het gebruik der tijdsbepaling in verband met een volbrachte handeling; een handeling toch, die »op 't oogenblik", waarop men spreekt, voltooid is, heeft »alreede" plaats gehad. Vgl. b. v. »Here die lichame es *itoe* al vul", Lev. v. Jez. 173; »Gawi thuuswaerd, Hets avont hier *itoe*", Lanc. 3, 25730; »Ende hadde geproeft al *ytowert*, Hoedat sniden conste sijn swert", Lanc. 2, 22318; »Dat tornoy was *ytowert* begonnen", Ib. 2, 28490; en z. n. Ib. 2, 28492, 30314, 30957, 30613; 3, 528, 9136, 11651; (zoowel in het ms. van dit gedicht als in het hs. van 't Lev. v. Jez. vindt men meer of min regelmatig de *ie* als *i* of *y* geschreven) [2]).

Of we voorts dit *ie* mogen identificeeren met het vóór een comparatief gebezigde bijwoord *ie* (b. v. in 't Mnl. *ie lanc so meer*), dat Kern in den *Taalb.* 3, 284 vlgg., als een instrumentalis van 't pronom. *i* verklaard en, wat functie zoowel als casusuitgang betreft, met het Ogerm. *thiu* vergeleken heeft?

1) Ook in *iesâ*, *iesô* „weldra" van datzelfde dialect kan het eerste element niets anders dan dit *ie* zijn geweest. Begrijpelijk toch is het compositum als *ie* „nu" + *sâ*, *sô* „weldra"; onbegrijpelijk als *ie* „immer" + *sâ*, *sô* „weldra".

2) Mag in „Floris, nu hebt goeden troest: *In toewaert* bestu welna verloest", Fl. en Bl. 1269, *in toewaert* als *ietoewaert* worden gelezen, dan zouden we hier ook een bewijs hebben voor de beteek. „weldra".

Ik geloof van neen, en dat wel, dewijl het pronominaal karakter dezer partikel alles behalve boven bedenking verheven is. Waar het woordje nam. (als *io* of *ieo*) b. v. in 't Ohd. voòrkomt, heeft het kennelijk dezelfde beteekenis als het adverb. *io*, *ieo*, Got. *aiw*, t. w. die van »steeds, immer", en kan het van dit laatste alzoo moeielijk worden gescheiden; vgl. de bij Graff geciteerde plaatsen »*io* furder unde furder", »*ieo* chundero unde chundero", »*ieo* baz unde baz" (= »*steeds* verder en verder", »*steeds* bekender en bekender", »*steeds* beter en beter"); en »so der man *ieo* bezzero ist, so imo *ieo* hartor wiget anderro ubeltât", »so iro *ieo* mêr was, so balderen wâren" (= »gelijk de man *steeds* beter is, zoo hem *steeds* zwaarder de misdaad van anderen drukt", »naar mate er van hen *steeds* meer waren, zoo veel stouter waren zij"), in welke twee laatste constructies de correlatie wel wordt aangetroffen, doch blijkbaar uitgedrukt niet door *ie*—(*ie*), maar door *so*—*so*. Verdient het daarom niet de voorkeur het Mnl. *ie*, vóór een comparatief, als één met dat Ohd. *ieo*, *ie*, te beschouwen en, gelijk daar en in 't Mhd. (vgl. »*ie* lieber und *ie* lieber", »sô *ie* lenger sô *ie* baz", enz.), als »steeds, immer" te verklaren?

DRUUT.

Gelijk men weet, bezat het Mnl. twee woorden *druut*, met de tamelijk uiteenloopende beteekenissen »minnaar" en »duivel". Volgens Martin (in zijn Aanteek. op vs. 925 v. d. *Rein.*) en Franck (in zijn Aanteek. op den *Alex.*, bl. 494) zouden de beide nomina identisch zijn en bovendien met het Mhd. *trût* (Nhd. *traut*) moeten worden gelijkgesteld. Kan men zich bij een zoodanige beschouwing neerleggen?

Uit het Ohd. kennen we een subst. *drût* of, gewoonlijk met de tweede verschuiving, *trût* »amicus, sodalis"; uit het Ofra. een aan 't Germ. ontleenden vorm *drut* »vriend" of »minnaar".

Aan een van deze twee moet zich ons *druut*, »geliefde, minnaar" (niet »vriend" alleen), Lipp. 37, Troy. 10457, aansluiten: aan het eerste, wanneer het Mnl. substantief een zuiver Germ. produkt is geweest, dat de oorspronkelijke algemeene opvatting »amicus" tot die van »amasius" had beperkt; aan het andere, zoo we het nomen, gelijk bij de overeenstemming van het Ofra. en het Dietsch in de engere beteekenis des woords het waarschijnlijkst is, als een Gallicisme mogen beschouwen. In het laatste geval nu zou, om het gevoelen der bovengenoemde geleerden te staven, de door Martin beweerde mogelijkheid van het gebruik eener benaming *druut*, vriend, als euphemisme voor den duivel van geenerlei beteekenis zijn. Aangezien het overgenomen substant. uitsluitend als »minnaar" gold, ware hier veeleer het bewijs te leveren voor de waarschijnlijkheid der ontwikkeling van een begrip »duivel" uit dat van »minnaar". En wie zal die taak op zich nemen? Was daarentegen *druut* »minnaar" van zuiver Germaansche herkomst (alzoo oorspronk. = »vriend"), dan zou de verbogen vorm van het nomen, blijkens het Ohd. *drût*, *trût*, alleen *drude* hebben kunnen luiden, en ware dus wegens den in de Brab. Y. 6, 9269, aangetroffen plur. *druite*, duivels, hier evenmin aan een gelijkstelling van *druut*, duivel, met het Ohd. *drût*, *trût*, het Mhd. *trût*, te denken.

Maar wat is dan de verklaring van dit *druut*, diabolus? Onwillekeurig denkt men bij het woord aan samenhang met het Got. *us-þriutan*, kwellen, het Lat. *trudere*, stooten, het Oudslov. *truzdą*, kwellen. Hoe begrijpelijk toch ware in verband met zulke verwanten en met de verschillende bij Grimm (*Myth.* 939 vlgg.) vermelde benamingen voor den Satan een Ogerm. nomen *thrût* = »plager, kwellend wezen", misschien wel oorspronk. de titel van een of anderen mythologischen kwelgeest? Maar verder dan tot een vermoeden komen we in dezen, helaas, niet, zoolang ons de Ogerm. prototype van het woord ontbreekt, die gewis *thrût*, doch evengoed ook *drût* kan zijn geweest.

KNIEGEBEDE VALLEN.

In het eerste D., bl. 40, van dit tijdschrift heeft ons De Vries op een plaats uit den Sp. H. opmerkzaam gemaakt, waar tegenover de gewone constructie *in kniegebede vallen* de uitdrukking »(hi) *viel* menech zwaer *kniegebede*" wordt gelezen. Hij noemt de zegswijze merkwaardig, zonder den voorslag te wagen ze door invoeging van *in* aan de normale gelijk te maken. En m. i. te recht; want de Mhd. uitdrukkingen »der keiser *viel sîne venje*", »*unser venje viel*wir für den grâl", »*mîne vênje viel* ich nider", (z. Ben. u. M. i. v. *venje* = *cniegebede*), strekken ten bewijze, dat, evenals in laatstgenoemd dialect, ook in 't Mnl. een gebruik van *vallen* in een dergelijke verbinding als transitivum = »neervallende verrichten" mogelijk was.

FRAAI.

Een paar *korte* opmerkingen over dit woord, gedeeltelijk naar aanleiding van hetgeen boven op bl. 109 en vlgg. omtrent dit adjectief is in 't midden gebracht.

Allereerst een vraag: Mnl. woorden, als *fornais*, *wambays*, *palas*, *pallaes*, *palays*, *pas*, *tas*, enz., leeren ons, dat tijdens de ontleening dezer vormen de Ofra. sluitletter *s*, wanneer ze tot het lichaam des woords behoorde en geen uitgang was, nog duidelijk hoorbaar werd uitgesproken. Met welke voorbeelden zou men nu kunnen aantoonen, dat ook het tegenovergestelde het geval was, en dat alzoo bij het overnemen van een Ofra. *frais* dit woord voor het oor des Dietschers niet *fraeis*, maar *fraai* heeft geluid?

Dat de beginletter van *fraey* in den regel scherp werd voortgebracht, laat zich uitstekend in overeenstemming brengen met

een herkomst van dien vorm uit het Friesch, waar de spiranten als beginletters geen verzachting hadden ondergaan.

Met den invloed van een denominatief *-fraeyen*, *-vroyen* op de ontwikkeling van den vorm des grondwoords *fraey*, *vroy* (voor **frâ*, *vroe*, z. bov. bl. 112 en mijn *Vondel-gr.* bl. 166) is te vergelijken: *tem* Nb. 2, 2288 v., 2652 v.; 3, 324, 414; Sp. 4^2, 82, 11, Fr. 4460, Hl. 24, 82, Wal. 8784, Praet 207, voor *tam*, naar *temmen*, en *los*, *losse*, Mel. 3081, Sp. 2^3, 38, 80; 2^6, 2, 21; 14, 38; Wal. 9249, 9974, 10902, 10946, Rein. 1, 1469; 2, 1511, enz., v. een oorspr. *loos*, o. a. nog Rein. 2, 6286 (Got. *laus*), naar *lossen*, *loste*, *ghe-*, *verlost*, enz., Sp. 3^2, 24, 78; 3^5, 29, 5 en 18; 1^3, 13, 65; 1^7, 16, 31; Lanc. 2, 8310, 11632, Rb. 3266, 7967, 26590, 32704, Lsp. 2, 41, 22, Luc. 1418, 1422, 1443, 1516, enz. enz., dat zelve weder met verkorting was voortgekomen uit *loessen* Sp. 2^4, 20, 118; 2^5, 23, 368; 2^7, 43, 56; Belg. M. 10, 60, 105; Lanc. 3, 1056; 2, 38007, 38146, Tor. 1771, Velth. 7, 4, enz. (Ogerm. **lôssian*).

Voor de genesis der *j* van *koeien* (z. bov. pag. 111 en 112) kan men kwalijk aan een oorsprong uit *koeë* denken. *Coe* was oorspronk. een langlettergrepige vrouw. consonantstam (vgl. den On. nom.-acc. plur. *kýr*, uit **kôis*, met *-is* als buigingsuitgang), welke, gelijk andere dergelijke nomina, als *burg*, *lûs*, *mûs*, *magad*, enz., naar de buiging der vrouwel. *i*-stammen had kunnen verloopen, waarmede eerstgenoemde substantieven alreede van oudsher in den 1sten en 4^{den} nv. enk. waren samengevallen. Vandaar in 't Os. *kôii* en *kôgii*, met een door *i* of *gi* voorgestelde *j*, ter aanvulling van den hiatus tusschen het suffix *-i* en de voorafgaande voc., in 't Mnl. *coye(n)*. [Een dergelijk proces vertoont ook *vloie*, de plur. van *vloe*, een oorspronk. consonantstam, zooals blijkt uit den On. nom.-acc. plur. *flœr*, uit **flau-is*].

Tevens bedien ik mij van deze gelegenheid om een vroeger, bij de bespreking van *fraey*, gemaakte fout te herstellen. Op bl. 165 der *Vondel-gr.* toch meende ik indertijd de *ch* van

vreuchde in verband te mogen brengen met de *h* van een naar het Os. *frâha* door mij vermoeden oorspronk. Germ. vorm **frauhai*. Ten onrechte natuurlijk, dewijl die *h* in dat *frâha* niets anders was dan een teeken voor de diaeresis, evenals in *frôho*, *frâho*, van datzelfde dialect, en in het Mnl. *tyhen*, *geheten*, *pryhore*, *prayheel*, enz. enz., voor *ty·en*, *ge·eten*, *pri·ore*, *pray-eel*, enz. In plaats van op oorspronkelijkheid te kunnen bogen, moet die gutturaal van *vreuchde* veeleer als een betrekkelijk jeugdig element gelden, dat parasitisch in *vruede*, *vreude*, den wisselvorm van *vroude* (Ohd. *frouwida*), was gedrongen ten gevolge van de aanraking, waarin men dat substant. bracht met het ww. *verhuegen*.

Hu, *twi*, EN *bedi*.

Naast de normale adverbia *(n)iewaer*, *(n)iewer*, (n)ergens (vgl. Ohd. *iowâr*, uit **êo-hwâr*, »waar immer", d. i. »ergens"), moet in het Mnl. eertijds een wisselvorm **(n)uw(a)er* in gebruik zijn geweest; geen andere prototype toch dan deze kan aan de vormen *auer*, ergens, *nouwer*, nergens, Luc. 3832, 4195, 4208, Nb. 12, 294, Hl. 15, 14 en 56; 17, 176 (in 't Nieuwwvl. *auwers*, *nauwers*) ten grondslag hebben gelegen. Vanwaar deze *u* (d. i. *û*), nevens *ie*, uit de oorspr. letterverbinding *aiw*, die we leeren kennen uit het Got. *aiw*, immer (= *êo*, het eerste bestanddeel van genoemd **êo-huâr*)? Gelijk *aiw*, zooals in den regel geschiedde, met overgang der *ai* tot *ê* en vocaliseering der *w* tot *o*, *êo* was geworden, en, na samentrekking der beide vocalen tot de diphthong *eo*, *io*, een Mnl. *ie* had opgeleverd, zoo had de *w* even goed bij het verlies van haar karakter van medeklinker de qualiteit eener *u* kunnen aannemen (z. b. v. in 't Ohd. *seula*, naast het Os. *seola*, Got. *saiwala*; in 't Ondfr. *sêu* Ps. 68, 35, n. *sêo* Ps. 65, 6, in 't Os. *sêu* Hel. 2243,

2897 C, *snêu* Hel. 3128 M, naast het gewone *sêo* en naast *snêo* Hel. 3128 C, Got. *saiws*, *snaiws*; in 't Os. *êu*, wet, Hel. 307, 1387, 1416, 1421, 3396 C, 3455, 4553 C, n. *êo* Hel. 3396 M, 4553 M, 5320 M, enz., te vergelijken met het Ohd. *êwa* en terug te brengen tot een oorspronk. **aiw*), en op die wijze, na contractie van *êu* tot de diphthong *iu*, de ontwikkeling eener Mnl. *u*(*e*) moeten te voorschijn roepen.

In verband met dit *(*n*)*uwer* is de wording begrijpelijk van een vorm *hu*, hoe, Sp. 2[2], 57, 215, Segh. 8087, 9069, Ro. 4936, 7460, 8306, nevens *wie*, hoe, Ro. 2350, Parth. 5479, 7003, Lsp. 2, 56, 62 v., Ovl. G. 1, 74, 53; 76, 204 en 233; 79, 406; La. 2, 18261, Helln 284, 3813, 5917, Bj. 5, 2370; 6, 8464; Plag. 1005, enz.; want gelijk het laatste, met de tusschenvormen *wio* (z. het Ondfr.), *hweo* (z. het Os.), **hwêo*, uit een oorspronk. **hwaiw* (vgl. het Got. *hwaiwa*) was voortgekomen, zoo had zich het eerste uit dienzelfden grondvorm, met de middentermen **hwêu*, **hweu*, **hwiu*, kunnen ontwikkelen.

Een ander gevoelen omtrent de wording van het laatste woordje vindt men in den *Taalb.* 6, 291. Volgens het daar gezegde zou *hu* beantwoorden aan het Ags. *hwŷ* en, evenals dit, zijn gesproten uit een grondvorm *hwiu* (in 't oorspr. Germ., d. i. »Urgermanisch", **hwiô*), den instrumentalis sing. neutr. van den interrogatieven wortel *hwi* (vgl. Lat. *quis*, *quid*). Maar is de herkomst van dit Ags. *hwŷ* uit *hwiu* wel zoo volstrekt zeker? Vormen van een gelijk karakter, als zulk een instrumentalis zou moeten hebben, d. z. vormen, met *i* als klinker van het lichaam des naamwoords en *-o* of *-u* (uit een oorspronk. Germ. *ô*) als uitgang, worden in gemeld dialect met *eo* of *io* aangetroffen; vgl. *hio*, *heo*, nom. s. fem. van 't pron. pers. (uit **hiô*), *sio*, *seo*, n. s. fem. van 't artik. (uit **siô*), *þreo*, nom.-acc. pl. neutr. van het numerale (uit **þriô*). Waarom zou dan een oorspronk. **hwiô*, waarvoor we in 't Ags. *hweo*, *hwio* konden verwachten, *hwŷ* zijn geworden? Ware 't daarenboven niet mogelijk dien instrumentalis *hwŷ*, met zijn wisselvorm *hwî*, evenals de daarmede overeenstemmende casusvormen

van 't demonstr. *þŷ*, *þî*, ergens elders thuis te brengen, wanneer we bedenken: 1e dat de Ags. *ŷ* somwijlen onder den invloed eener volgende *w* uit *î* was voortgekomen (z. Cosijn, *Altwestsächs. Gr.* § 73) en alzoo tegen de verklaring van *hwŷ* uit een ouder *hwî* uit een phonetisch oogpunt geen bezwaar te maken is; 2e dat zich in betrekking daarmede het demonstrat. *þŷ*, uit *þî*, als navolging laat begrijpen; 3e dat de vormen *hwî* (vgl. het Lat. *quî*), *þî*, welke dan als prototypen mogen gelden, juist overeenstemmen met den locatief-instrumentalis der substantiva, wier buigingsuitgang *-i* (z. Sievers in *P.-Br. Beitr.* 8, 329) als suffix van polysyllaba uit *-î* was verkort, terwijl die lange klinker in de monosyllaba moest behouden blijven?

Is deze opvatting juist, dan gaat ons tevens een licht op over het wezen van het Os. *hwi*, dat we in den *Hêl.* met een praepos. *bi*, *te* of *mid* verbonden of ook alleen gebezigd (= »hoe") ontmoeten (z. b. v. 176, 203, 555, 561, 565, 817, 829, 927, 1065, 1547, 1703, 2251, 3624 C, 3737, 4835, 4836, 5024, enz. en 821, 2552, 4152, 4432, 4777, 4908). Dan toch mogen we dezen vorm, als *hwî*, gelijkstellen met den besproken Ags. instrumentalis, en wordt het ons terzelfdertijd duidelijk, hoe zulk een *hwî* in genoemd gedicht als wisselvorm van *hwiu* (in *be hwiu* 3624 M, *mid hwiu* 5181 M, uit een oorspr. Germ. **hwiô*) kon optreden, niettegenstaande de wijziging van den tweeklank *iu* tot *i* of *î* niet in overeenstemming is te brengen met de wetten, die in 't oudste Westgerm. de apocope beheerschten.

Aan een Os. *te hwî* beantwoordt het Mnl. *twi* »waarom" = een met zekerheid aan te nemen westel. Ondfr. *te hwî*. Een daarnevens gebezigd *bedi*, »daarom, omdat", de wisselvorm van *bedie* (Os. *bi thiu*), berust op navolging, tenzij misschien, wat mogelijk is, doch niet meer te bewijzen valt, het westel. Ondfr. naast *hwî* ook een met het Ags. *þî* overeenstemmenden instrumentalis *thî* hebbe bezeten.

BIJDRAGEN TOT DE DIETSCHE GRAMMATICA.

VIII. NOG IETS OVER DE ABSOLUTE NAAMVALLEN.

In welke naamvallen en in welke betrekking bezigde het Mnl. absolute constructies, en in hoeverre is aan deze een al of niet oorspronkelijk Germaansch karakter toe te kennen? Ziedaar een paar vragen, wier beantwoording ik in de volgende regelen zal trachten te geven, ten deele in aansluiting aan de aanzienlijke lijst citaten, door Verdam in D. 2 (bl. 188 vlgg.) van dit tijdschrift bijeengebracht.

A. De Ogerm. dialecten kenden het gebruik van een absoluten datief, die in karakter volkomen overeenstemde met den absoluten ablatief in 't Latijn, den absol. genit. in 't Grieksch en den absol. locatief in 't Sanskr. Vgl. b. v. in 't Got. »marei *vinda mikilamma vaiandin* urraisida vas", in 't Ohd. »sie habêtun nan in hanton, *herzôn zwîvolôntôn*", in 't Os. »that wi.... bekuman te themo êwigon lîva, *helpandemo ûsemo drohtine*", in 't Ags. »hie thâ râdhe stôpon heora *andwlitan in bewrigenum* under lodhum", en zie verder de massa bewijsplaatsen, bij Grimm in diens *Gr.* 4, 896 vlgg., te vinden. In verband hiermede zou men kunnen verwachten ook in het Mnl. een dergelijke woordvoeging te ontmoeten, zouden Dietsche constructies, als »die see was *eenen groten winde waeienden* verheven", »si haddene bi hem, *den herten twivelenden*", enz., tot de mogelijkheden kunnen behooren. Dat ze desniettemin ontbreken, behoeft evenwel nauwelijks vermelding. Ze waren, evenals in 't Mhd., als levend element uit de taal verdwenen, en hadden slechts in een paar vaste en staande zegswijzen een spoor achtergelaten, nam. in *belokenre dore*, *dure*, *beslotenen duren* (Ohd. *pilochaneru turi*, *bislozanên turin*, Ags. *dura belocenre*, z. Gr. *Gr.* 4, 902, 903 en 905) en *beslotenen grave*, van wier oorspronkelijk karakter echter aireede zoo weinig werd gevoeld, dat men, onder den invloed der beneden te bespreken accusatieven, ook *belokene dore*, *belokene duren* en *beslotene porte* durfde zeggen, ja

zelfs, met vermenging der beide constructies, niet opzag tegen het bezigen van een uitdrukking *beslotene grave* (zie voor bewijsplaatsen dit Tijdschr. 2, bl. 190)[1]).

B. *a.* Voor dit verlies eener oorspronkelijke Germaansche woordvoeging had zich het Dietsch intusschen, gedeeltelijk althans, weten schadeloos te stellen door uit den vreemde een soortgelijk absoluut gebruik *van den accusatief* te ontleenen. Getuige:

»Arnout reet.... *Den scilt* voor de borst *getoghen*", Grimb. 2, 2747; »Sach hi... Den pape... Swart, getant alse een hont, *Oren dorebort*", Sp. 1[1], 48, 6; »Ende hietene jegen hem utegaen, *Bisscop cledere aneghedaen*", Sp. 1[4], 23, 15; »(hi) wart... *Sijn rieme gesloten* geworpen neder", Sp. 1[7], 34, 37; »Si lach op derde ende een lettel stroes *magere ende verhongerde lede*", Sp. 1[7], 67, 80; »Een kint lach ende sliep... *onttaen den mont*", Sp. 2[6], 48, 44; »Haestelike clemt hi daer naer Ter roken op, *tswert al baer*", Ferg. 1598 (evenzoo Ibid. 2384); »(si) lagen vore sijns parts voete, *Ghescort lijf, cleeder ende haer*", Sp. 2[5], 22, 35; »Die here.,. Bleef te live... *Te brokene sine scinkele beede*", Sp. 3[6], 9, 124; »Si voeren sciere Elc *ontwonden hare baniere*", Flov. 295, »Ende heeft hem sinen lof gegeven, *Oghen in den hemel geheven*", Franc. 5862; »Die maghet bleef zitten, *ombevaen* In haren armen *den alden man*", D. War. 8, 80; »So seldi riden op entale, *Die orse al springende*", Rose 2146; (vgl. in 't Ofra. »il monte sor son ceval *s'espee çainte*", Auc. et Nic. 28, 16; »Et Percevals *lance levée* Le siut adies amont aval", Ferg. 6, 14; »Et laist aler que part qu'il veut Son cheval, *le regne laschie*", Ferg. 84, 26; »La Dame... Entrée en est en son vergié *Nus piez*", Barbaz. Fabl. 3, 328, 51; »Ataut s'en vait à la meson D'esterlins *trossez quinze livres*", Ib. 4, 435, 247; »Puis se remetoit el sentier l'écu au col, *la lance frete*", Ib. 4, 288, 31; »Et issent

1) *Beslotene lachame* in »Alse hi quam *beslotene lachame* tonser Vrouwen, also verrees hi *beslotene grave*", Sp. 1[7], 34, 30, mag gewis als navolging van dit *besl. grave* gelden.

de la porte *les frains abandonez*", Gui de Bourg. 498; »li rois Marsillon *iontes ses meins* devendra vostre hon", Ch. de Rol. 15, 9; en voorts een reeks dergelijke constructies, door Nehry op bl. 49—54 zijner dissertat. »*Ueber den Gebrauch des absolut. cas. obliquus des Altfranz. subst.*" aangehaald, als »Paien, tuit *traites lur espees* E *les chapes* des cols *getees*,... cururent"; »li uns vialt envoir l'autre *Lance levee* sor le fautre"; »Li roys sailli de son lit touz deschaus... *une cote*, sanz plus, *vestue*", enz.).

Evenzoo, met een praepositioneele of adverbiale bepaling in pl. van 't participium: »dicken hi slapens plach Sittende, *thooft an enen steen* Of *an een hout*, els bedde ne geen, *Een armen roc* ende *el niet an*", Franc. 2255 en 2257; »Doe maectemen onder hem vier weder Ende hinkene *dat hovet neder*", Ib. 9390; »vijf dusent man, *Platen of halsberch an*", Grimb. 2, 2913; en de herhaaldelijk in riddergedichten te lezen term *scilt om hals*, *spere in die hant;* (vgl. in 't Ofra. »des souduians, ki par çi te vont querant, *sous les capes les nus brans*", Auc. et Nic. 15, 15; »Aucassins... est issus del gaut parfont, *entre ses bras ses amors*", Ibid. 27, 4; »Il monte sor son ceval... *s'amie devant lui*", Ibid. 28, 16; »Kes vole par derier la siele El ruissel de la fonteniele, *La teste avant* com tumeor", Ferg. 174, 40; »Puis se remetoit el sentier *l'écu au col*", Barbaz. Fabl. 4, 288, 31; »Floovans s'en isi de France la garnie, *Son escu à son col*", Floov. 234; »Richiers remaint defors, li chartreniers entre anz, *En sa main un batum*", Ibid. 1284; »Estes vos XII pers de la terre de France, *Les escharpes es cous*", Ib. 1404; »Et troverent le roi devant son pavillon *Sa main à sa maissele*", Guy de Bourg. 943; en verder een tal van dergelijke uitdrukkingen, op bl. 52, 53 en 54 der gemelde dissertatie bijeengebracht, als »Assis estoit sur une coche, *Une grant macue en sa main*"; »La sist li emperere... *As piez un escamel neielet d'argent blanc*, *Sun capel en sun chief*"; »ensi pendit (li erres) *ius lo chief*"; enz.);

aensien den bequamen dienst Br. Y. I., bl. 782 en 805; *ansien ende gemerct dlast* Belg. M. 1, 93; *aenghesien die ghelegentheide*

Br. Y. 7, 6778; *aenzien de groite trouwe* Ib. II, bl. 575; »*Dit aldus ghezien* van den prinche, de goede grave vraghde", Kron. v. Vl. 1, 41; »*trappoert*... *gehoert* ende *ghesien die voerseide extracten*, soe heeft een declaratie gemaeckt geweest", Keure v. Zeel. 15 r.; *ghemeerct den cranken staet* Belg. M. 1, 92; *ghemeerct ende ghehoort taenbringen* Vad. M. 1, 241; *ghemerckt ende oversien Die nutscap* Br. Y. 6, 356; »De voornoemde Willem *ghehort heurlieder antworde*.... versochte", Gentsce Coll. 42; »Hoe hy Haerblock... wilt punyeren... *partien ghehoort*", Ib. 63; »*Alle dijngen* te rechte *ghemeerct*, Hi es sot die sinen vrient verwerct", Ovl. Lied. en Ged. 362, 1403; »*dese partien aldus gehoert*, zoe es geordineert", Keure v. Zeel. 15 r.; *gewoghen ende aenghesien Hercomen* Br. Y. 7, 6393; »*alle dinghen overleyt ende geweghen* so wert daer gesloten enz.," Exc. Cron. v. Brab. 172 r.; »dat beide partien... schuldich sijn te proevene... ende *die ghehord* si sullen u goed vonnesse wisen", Belg. M. 1, 59; (z. o. Bj. 6, 8963; 7, 8009, 8010, en vgl. in 't Ofra. *leur supplication oie*, *lour requeste oye*, *oyes et entendues leurs resons*, *veue leur supplicacion*, *veue la deposicion*, enz., te vinden bij Nehry, bl. 60; »Si que *tout considéré* les Anglais se traïrent à Mauros", geciteerd bij Littré);

duerende sinen, *eenen tijt* Br. Y. 6, 2786, Rijmkr. 5162, 10446; *den vorseiden tijt durende* Belg. M. 5, 97; *duerende mijn leven* D. War. 5, 169; *al dat jaer durende* Belg. M. 10, 116; *sijn leven lang gheduerende* Belg. M. 10, 46; *die dachvaert hangende* Br. Y. 6, 8801; *hangende die hooghe vierschare* Keure v. Zeel. 19; »*Desen tijt hanghende* zo was vele onleden binnen Ghendt", Gentsce Coll. 40; (z. o. Belg. M. 2, 390, Br. Y. II, bl. 542, en vgl. in 't Ofra. »*le mariage durant* li chevaliers aceta un fief", »*ce temps durant* ot le roi de France et son conseil plusieurs consaulx", aangeh. bij Littré; *le bail durant*, *le fieste et le paiement durans*, *tout ce pendant*, *le plet pendant*, te vinden bij Nehry, pag. 58 en 59);

uutghenomen onse vrouwe Lksp. 2, 60, 72; *hem wtghenomen*, *enen boem ghenomen ute* Mask. 690 en 612; *uutgenomen den tem-*

pel, *ons tween* Exc. Cr. v. Br. 122 r., Epist. en Evang. (Haerl. 1486) 85 r.; *niemant uutghenomen*, Geest. Ged. 23, 4; *wtgeset onse poirters*, O. Rott. Keure 31; *wtgheset brieve*, *mijns heren hofghesinde*, *die borchgravinne*, *den pape*, Leidsch Keurb. 28, 32, 44 en 96; *al erghenlist uut gheseit*, Br. Y. 6, 10737; *uutghesceden Ingelschen Hael*, Belg. M. 7, 306; *alle(n) arghelist ute ghesceeden*, Belg. M. 8, 94, Br. Y. 7, 13562; *niemende uutghesteken*, Br. Y. 6, 7320; *uteghesteken alle erghelist*, Br. Y. I, bl. 820; *alle archeit*, *excusacie achtergelaeten*, Br. Y. I, bl. 800, Ovl. Lied. en Ged. 365, 1473; *dit overgeslagen*, Cl. v. d. l. l. 65; *alle fraude gheweerdt*, Kron. v. Vl. 1, 118; *onghescaet den seghel*, Sp. 3^6, 8, 76; *onbesmet der magheden staet*, Am. 1, 2894; *behouden goet ende leven*, *behouden der kindere recht*, *beh. de vrienscap van den heere*, *behouden vare*, gecit. in dit Tijdschr. 2, 198; (z. o. Br. Y. I, bl. 696, 765, 775, II, bl. 459, 483, Belg. M. 1, 256 en 257; en vgl. in 't Ofra. *reservé leur armures*, *chevaulx*, *exceptez les noirs chapiaus*, *fors mise la justice*, *horsmis les amendes*, enz., aangehaald bij Nehry, bl. 60 en 61; *sauve vostre grace*, *sauf le droit d'autrui*, »quittement aler s'en poreient, *Salvs lur membres et salvs lur cors*", »Si distrent que il rendroient à li la cité et toutes les choses", *sauves lor vies*", »*hormis et essieuté tout le fief* que je tieng de monseigneur", »Li rois a doné à son mestre panetier la mestrise des talemeliers et la petite justice.... des bateures sans sanc et de clameur, *hors mise la clameur* de propriété", te vinden bij Littré);

niet ieghenstaende haer clachte, Rijmkr. 7744; *niet wederstaende loyen*, Br. Y. II, bl. 471; *niet wederstaende de letteren*, Ib. bl. 538; (vgl. in 't Ofra. »Celui que est vertueux et beneuré est touz jours droit et bien, *non obstant les fortunes*", gecit. bij Littré);

»*Regnerende*.... *Constantius*, sterf... Die abt", Sp. 2^6, 12, 1; »Karel dede Gauweloen An vier paerde binden doen, Up elken *sittende enen knecht*", Sp. 4^1, 27, 96; »*Al dit gedaen* sprac si ter scare", Sp. 2^5, 2, 135; »*Dit ghedaen* het zweech daer al", Mask. 893; »*dit ghedaen* zoo vercochten de hooftmannen enz.," »*Dit ghedaen* elc vertrack in tzyne", »ghync hij in

's Gravensteen ... maer *dat ghedaen*, quam weder in 't Chauselet", »*dat ghedaen zynde* daer zal duecht af commen", Gentsce Coll. 121, 126, 169 en 203; »*de justicie ghedaen zynde* zo track den gheheelen buuck van der stede tot den Scepenhuus", Ib. 487; »*Dit gedaen* heeft hi siin riddere .... ontboden", Cl. v. d. l. l. 94; »*dat gedaen* de prinche trac selve de scraghen van onder de taeffele", Kron. v. Vl. 1, 42; »*dese pilgrimagen ghedaen sijnde* hy quam tot den grave", Ibid. 177; »*dit ghebodt ghedaen* men las daer twe brieven", Ib. 2, 61, »*Den eet ghedaen* ende *verclaers ghehoort* werdens de manne vort ghemaent", Belg. M. 1, 60; »*dese brieven ghelesen* soe seiden die van Brugghe", Kr. v. Vl. 2, 57; »*desen brief ghelesen* soe wart Mer Bouwen gebracht uter vanghenesse", Ib. 2, 124; »*Dit voorghebot* aldus *ghelesen* elc sciet van der marct", Gentsce Coll. 168; »*dit aldus volbracht* ... soe bleef die macht in den hertoge Aelbrecht vort", Br. Y. 6, 8965; (z. n. Gentsce Coll. 25, 101, 118, 148, 190, 262, 291 en 494, Kron. v. Vl. 1, 59, 120, 204, Cl. v. d. l. l. 96, D. War. 5, 170, Belg. M. 7, 302; 7, 94, en Brab. Y. 6 en 7 passim, en vgl. in 't Ofra. »que me dis honte *oiant mes chevaliers*"; »Le seignor del chastel meisme Apele *oiant toz*"; »La nos besames *voiant cent chevaliers*", »Floire à le main prist, *voiant tous*"; »tout li oisel de France, *mes iex voiant*, Venoient contre lui"; »quant je arrivai en Cypre, il ne me fu demourei de remenant que douze vins livres de tournois, *ma nef paie*"; »le cors, *le decevance conneue*, rapela le sentence"; »*La dite sédule leue* ... il affermèrent"; »s'il li eussent dit vilonnie ... *présent le mestre*", »*les parties présentes* ... nous provocasmes que ....", enz., te vinden bij Nehry, bl. 56—66; »je conu *racontant Antoine* lo noble baron", »a cui Specious mes comprestes ... *moi racontant* donat tesmoin", geciteerd bij Diez, *Gr.* § 267, en Nehry, bl. 63);

en voorts nog andere diergelijke minder vaak voorkomende zinswendingen [1]), die, evenals de bovenstaande, ontegenzeggelijk voor

1) Vgl. b. v. nog »*diversche clachten comende* voer den vorseiden grave .... hy dedene onthoefden", Kron. v. Vl. 1, 43; »*Den vriendach comen sijnde* ... sy vonden

navolgingen van het Ofransch zijn te houden, daar het volstrekte ontbreken van een absoluten 4den nv. in de westelijke Ogerm. dialecten en het zeer twijfelachtige der aanwezigheid van dien casus in het Gotisch 1) niet voor het oorspronkelijk Germaansch karakter van de besproken constructie pleiten 2).

b. Enkele deelwoorden, in dergelijke woordvoeging gebezigd, hadden alreede het karakter van een praepositie aangenomen. Dat bewijst ons de datief of genitief, welke als de door een voorzetsel geregeerde naamval nu en dan in plaats van den oorspronkelijken accusatief wordt aangetroffen, in: *uutghenomen onser vrouwen*, Lksp. 2, 60; 72 v.; *uutghenomen andren lieden, desen landen*, Rijmb. 11216, Sp. 1[1], 29, 54; *uutgenomen den goden, den wijven*, Dietsche Bijb. (ms. 232 d. M. v. Lett.) 253 v., 259 v.;

eenen ommeslach", Ib. 2, 35; „was 't casteel overgegeven *behoudende den casteleyn* sijn lijf", Ibid. 41; „*tfolc vergadert sijnde* soe waren daer gelezen brieve", Ib. 2, 123; „*de cause verclaert sijnde* sy beloveden", Ib. 2, 56; „*die vergadert sijnde* al, Soe quam hi in eender nacht Tot Bruessel", Br. Y. II, bl. 55; „soe mach die vader... *die moeder doot sijnde* eenen stellen", Keure v. Zeel. 37 r.; die grave... sal boorchtucht nemen... altoos *sijn persoen blivende* in hechte", Ibid. 52 v.; „die gheenen twyfel en maken, het en zal alzo geescien, *hem wel gheinformeert wesende*", Gentsce Coll. 185; „*Dit respyt ghegheven zynde*, het gheliefde hun te scrivene", Ib. 263; „*Dese saken aldus ghescchiet*, de Hooftmannen... spraken", Ib.; „men gheweest heeft by den kiesers *hem lieden wesende* in 't conclave", Ib. 15; „*De persoonen voernoemt wesende* te Dendermonde, zoo dede hemlieden myn Heere ontbieden", Ib. 53; »Hoe zy *hemlieden daer ligghende* eeneghe sonden by mynen Heere te Brugghe", Ib. 55; en z. v. ook Kron. v. Vl. 1, 48, 51, 85, 154; 2, 95, 113, 135, 150, 159, 166, 174; Gentsce Coll. 16, 23, 82, 104, 105, 107, 126, 129, 192, 264, 292, 305, 317, 321, 429, 464, enz., Br. Y. II, bl. 550, Belg. M. 1, 98, enz. Een paar maal vinden we zelfs ten gevolge van misvatting der constructie een nominat. i. pl. v. den 4den nv., b. v. in „sy heimlijcst *ondersprekende*... soe bracht de casteleyn", Kr. v. Vlaand. 1, 177; „*De prinche wech sijnde* de someghe van den heeren wilden hem wreken", Ib. 188; „*de hangman hebbende gheheven 't sweert*... het rees een eertbevinghe", Ib. 2, 40.

1) Van de beide door Grimm (*Gr.* 4, 900) voor dezen casus aangehaalde bewijsplaatsen vergelijke men voor de eerste Bernhardt's opmerking bij Matth. 6, 3; in de andere kan *dauhtar* een verschrijving zijn voor den dat. *dauhtr*.

2) Ook *Gode medewerkende*, z. d. Tschr., 2, 189, onderaan, zal eer als de navolging van een Ofra. *Dieu aïtant* mogen gelden, dan als het spoor van een oorspr. Germ. datief (vgl. het Ohd. *gote helfentemo*, *truhtine ebanwirkentemo*, het Os. *helpandemo drohtine*).

uutgenomen, *uutgesceiden* (*allen*) *den cleedren*, Belg. M. 2, 170; *uutgesceden den genen*, *den rudders clederen*", Ibid. 1, 259, en 5, 96; *uutgenomen dien* (neutr.) Ibid. 5, 83; *ute genomen onsen vriheiden*, *desen ponte*, Br. Y. I, bl. 697 en 792; *uutghesceiden den heeren*, Ib. II, bl. 722; *onghescaet sire virtuut*, Nat. Bl. 12, 244; *behouden minen live*, *miere eren*, *siere macht*, *sire eren*, *sijnre heerlichede*, *sijns lijfs*, *uus ghebots*, *uwer bede*, enz., z. dit Tijdschr. 2, 198; *behouden der eren*, *den rechte*, Lanc. 2, 12997; *behouden uwen prevylegien*, Gentsce Coll. 313; *behouden dien* (neutr.) Belg. M. 5, 83 [1]); *niet wederstaende den eeden*, Br. Y. 6, 3683; 7, 8772; *niet wederstaende desen* (neutr.) Ib. 7, 17823; *desen niet jegenstaende*, Gentsce Coll. 55; en *nopende den ambochte*, *nopende den vleeschouwers* [2]) ZVl. Bijdr. 3, 275 en 271 (vgl. in 't Ofra. »Et y estoit et usoit de toutes choses *touchant* faits d'armes comme roi", gecit. bij Littré).

Toesiende schijnt zelfs alleen met den 3den nv. te zijn gebezigd. Men vindt, zoover mij bekend is, steeds *toesiende mire vrouwen*, Lanc. 2, 24346, *toesiende allen dien*, Lanc. 4, 948, *toesiende der coninginne*, Lanc. 4, 3314, *toesiende allen (denghenen)*, Lev. v. Jes. cap. 68, Lanc. 4, 948, en nooit *toesiende mine vrouwe*, enz., zooals naar het Ofr. *voiant cent chevaliers*, enz. (z. bov.) te verwachten ware; en dat begrijpelijk genoeg, wanneer men let op het oorspronk. Germ. adverb. *oechsiene* »klaar, duidelijk" (vgl. in 't Ohd. *aucsiuno*, evidenter, in 't Mnl. »So dat men *oechsiene* sach, Dat enz.", Sp. 4[1], 42, 23, en, met een eenigszins gewijzigde opvatting des woords, als »openlijk", »Gaf Ernout daer *oechsiene* Den coninc sijn sweert", Parth. 6942), dat zich zoo uitstekend leende tot een verwarring met de navolging van het Ofra. *voiant*, en daarbij de genesis had kunnen te voorschijn roepen van

1) Invloed van dit *behouden* had ook het oorspr. Germ. adverbium *behoudelike(n)*, met verandering zijner oude beteekenis, een praepositie doen worden; vgl. *behoudelike(n) haren live*, *den privilegien* enz., en *behoudelic lijf ende lede*, *die cuer*, enz. (z. het *Mnl. Wb.* i. v.), met het Ohd. *pihaltantlicho*, adtentius, en *pihaltlihho*, intende (*l.* intente), dus eigenl. en oorspr. = »met oplettendheid, met inspanning".

2) Vanwaar ook bij navolging het verb. *nopen* c. dativo in: »alst hueren temporeellen zaken noopt", ZVl. Bijdr. 1, 325.

een nieuwen vorm *oechsiende*, die in de beteekenis »openlijk, zichtbaar" (vgl. »*Oechsiende* al openbare quam an hem Jhesus Christus dare", Sp. 3[5], 4, 21, »Liet hem die duvel in Ingelant *Oechsiende* sprekende sijn bekant", Sp. 4[3], 23, 8), en in zijn verbinding met den datief des persoons, voor wien iets zichtbaar wordt of is (vgl. »Die den brief.... *Oechsiende leeken ende clerken* Ondede", Sp. 3[5], 21, 82), het voorbeeld moest worden voor het bovengemeld gebruik van *toesiende*. Een bloote navolging hiervan was dan *alle der scaren toehorende*, z. dit Tijdschr. 2, 189, onderaan.

Voor den 3den nv. des nomens in *uutgangende ouste*, Rijmb. 23529, *ingaende oechste*, Rek. van Zeel. 1, 67, is het gewone gebruik van deze tijdsbepaling in den vorm des datiefs van gewicht geweest; naar het Ofr. *entrant August*, *aoust entrant* (z. Nehry, bl. 56) hadden de uitdrukkingen *uutgangende oust*, *ingaende oechst* moeten luiden.

c. Als conjunctie vinden we reeds *aen(ghe)sien*, *gemerct dat* Br. Y. I, bl. 800; 7, 6451, 6519, 8619; Belg. M. 1, 91 en 94, en *niet jeghen-*, *niet wederstaende dat*, Rijmkr. 5186, Belg. M. 1, 94, Br. Y. 7435, 7890, 11565.

d. Dat voorts aan constructies, gelijk »Saul ghinc dare waerd *hem derden*" (met 2 gezellen), Rb. 9666, »Hen voeghet niet gaestu *di derden*", B. v. Sed. 695, eveneens een Ofra. voorbeeld heeft ten grondslag gelegen, is reeds elders opgemerkt (z. Huydec. op *Sto.* I, bl. 502). Ik volsta daarom met de vermelding van »Se vos estiez ore *vos tiers*, S'auriez-vos ostel à talent", Barbaz. Fabl. 4, 5, 140, en met verdere verwijzing naar de citaten, door Nehry (bl. 68) verzameld, als »passames de là atout vint chevaliers, dont il estoit *li disiesme* et je *moi disiesme*", »je vous delivrerai *vous vintime* de chevaliers", enz.

Somtijds werd hier *li disiesme* enz. ten onrechte als een nominatief opgevat, zooals blijkt uit: »Keye, die *hem twintichste* quam ghereden", Lanc. 3, 22188; »Pieter was *hem* VIIIte ghevangen", Kr. v. Vl. 2, 27; »datten coninc gheliefde *hem* XXVte te comene" Ib. 1, 167; »daer was hy *hem* XXste van sinen ghesel-

len ghestreken met gloyende yseren", Ib. 200; »sendde eenen ruddere *hem* XIIe", Ib. 2, 74; »sy vingen den bastardt.... *hem* XIIe", Ib. 2, 83.

Zeer dikwijls ook vertoont zich ons ordinale met een aanhangsel *-ere*, *-er*, d. i. de genit. partit. van 't pron. pers. (= »van hen"), oorspronkelijk gebezigd ter aanwijzing van de gezellen, onder wie het subject de zoo- en zooveelste was; vgl.: »(hi) heeft hem te weghe geset *Hem* XII^ster tors", Sp. 2^4, 13, 31; »(Hi) es *hem derder* ten torre gereden", Lanc. 3, 18290; »Dat hi *hem vijftiender* daer ran", Br. Y. 3, 1339; »Dat Christus *hem dertienster* sat ende at", Am. 2, 1127; »Datti voer dage *hem tiender* leet die porte", Flandr. 1, 490; »Hi voer enweghe... *Hem derder*", Al. 5, 202; »Keye quam jegen.... *Hem vierder*", Lanc. 3, 20059; »Ic en ware maer *mi twintichster* comen", Ib. 2, 19890; »hy reedt op de veste *hem vierdere*", Kron. v. Vl. 1, 154; »behoudende den casteleyn *hem darddere* sijn lijf", Ib. 2, 41; enz. [1]). Blijkbaar was hier echter het gevoel voor die oude kracht van het vnw. reeds geheel of althans ten deele verloren gegaan en *er(e)* tot de waardeloosheid van een suffix, zonder beteekenis, afgedaald. Vanwaar anders »(Dar) was haer vader... van ridders *hem vifter*", Lanc. 2, 18918, »Soe dat Walewein *hem vierder* van ridders daer quam", Ib. 27002; »ic soude morghen soecken gherne *Mi derder* van stercken wiven", Belg. M. 10, 54, met den tevens door een subst. aangewezen deelingsgenitief?

Ter uitdrukking van ditzelfde begrip »terwijl zooveel man bijeen waren of zijn", bediende men zich intusschen in het Mnl. evenzeer van constructies, als »*wi viere* selen u... met wige bestaen", Lanc. 3, 20049, »*Si* voren enwech allene *si twe*", Alex. 5, 1281, »Dat gi *ons vieren* hebt ghesien", Wal. 8438, enz., met een subject of object in het mv. en het cardinale als appositie daarvan. Vandaar verwarring, en gebruik van eerst-

---

1) Of we in dit *vierder* enz. *vierden* enz. + *er(e)* of wel *vierde* enz. + *er(e)* te zien hebben, kan moeielijk worden uitgemaakt.

genoemde zegswijzen (wier oorspronkelijk karakter alleen een onder- of voorwerp in 't enkelv. toeliet) ook bij een subject of object in den pluralis, gelijk in: »*sy* waren *hem* XII[e] in 't casteel", Kr. v. Vl. 2, 83; »*Die* in die lande *hem vierder* hadden de heerscapie", Sp. 3[1], 16, 59; »*Die* sal men ontsculdegen *hem derder* ten heilegen", Belg. M. 6, 301; »Ontfinghen der martelaren scat Quintiliaen ende Cassiaen *Hen achtiensier*", Sp. 2[4], 44, 32 (z. het Lat. »passi sunt XVIII martyres, sc. Quintilianus et Cassianus et ceteri"); »Raveel was inden vort *Hem* XVIII[ster] Ridders van prise Die bleven alle tesen pongise", Velth. 4, 34, 11.

Nog een andere soort van verwarring was de oorzaak der ontwikkeling van: »Olout bleef *met hem seaten* doot", Sto. 6, 1051 (waarschijnlijk met een lezing van de hand eens afschrijvers, voor het oorspr. *hem sesten*); »cost, die Jorijs ... *mit hem anderen* dede", O. A. v. Be. 139; »sochtens verteert wi achte ende die burgermeyster *mit hem anderden*", Ib. 83; »des moet die rechter *met hem sevenden* getuuch gheven", Shs. 10 r.; »Weder hi woude striden *Met hem twintichster* in elker siden, so met min", Br. Y. 2, 2586; »doe bleef Josephus *mit sijn anderde*", St. 79 v.; »Du en selste oec niet gheerne wanderen *mit dijn derden*", St. 105 r. (met *sijn*, *dijn* = *hem*, *di*). Hier toch had zich de invloed doen gevoelen van uitdrukkingen, als »Dus ghincsi sitten *met hem drien*", Segh. 11840, en »doe ghinc die propheet... *mit hem sessen* tot den ses conincgen", Dbvt. 196 r., waar volgens den samenhang respectief in 't geheel van 3 en 6 personen sprake is, en alzoo »ten getale van drie, zes" bedoeld wordt [1]).

---

1) Deze zegswijzen waren zelve intusschen weder de produkten eener jongere ontwikkeling. De uitdrukkingen *met hem drien*, *met hem sevenen*, enz. beteekenden nam. oorspronk. „met drie, zeven (andere) personen"; vgl. het bekende *si drie*, *si viere*, enz. = „drie, vier, enz. personen", en z. b. v. „(hi) ghinc inwaert *met hem drien*" Al. 10, 744, „Ghi sult huut deser clusen gaen.... *Met hem sevenen*", Am. 1, 859, waar uit Al. 10, 758 en 759, en Am. 1, 868—879, is op te maken, dat het subj. door drie en zeven makkers vergezeld werd. Eerst onder invloed der

In »Daer ghi *uwer sestiender* waert van lantsheren", Br. Y. 5, 2457, en »Waerdi *uwer derde* van ridderen", Lanc. 2, 7038, is de vermenging waar te nemen van *u sestiender*, *u derde* en *uwer sestiene*, *uwer drie*; vgl. »si gingen visschen... *haere seven*", Loh. 54 v.; »ginghen sy tsconincx hove bina *harer VII dusent*", Sal. e. Marc. 47; »si gingen *haerre seven* op die see", Oef. 166 v. [1]).

Aanraking met de constructies *met hem drien*, *met hem sessen*, enz. = »met drie, zes enz. (andere) personen" (z. de aanmerk. onder aan de voorgaande bladz.), had eindelijk aanleiding gegeven tot wijziging van de beteekenis der besproken zegswijzen, met het ordinale. Niet meer »ten getale van zooveel", maar »vergezeld van zooveel personen" was hetgeen men wilde uitdrukken met: »dat Florens reet *Hem tienden* tUtrecht", Sto. 2, 309 (var. *Met hem tienden*, evenals »soe reet florijs *met hem tienden* uter stat", Cr. 25 v.; vgl. bij Meerhout »cum decem militibus"); »dat de grave Gwy wilde comen te Parijs *hem vijftichstere*", Vl. 1, 147 (vgl. bl. 148 »de grave Gwy met sinen vijftich edelen"); »Was daer een die Obrecht hiet *Hem achtienden* van gesellen", Sp. 4^2, 36, 10 (vgl. 't Lat. »cum XVIII sodalibus"); »Regulus wart *mettem vijftichsten* ghevaen", Sp. 1^5, 21, 15 (z. 't Lat. »cum L viris captus est"); »Dat hi *hem* XVI (var. *hem vijftiender*) daer ran", Br. Y. 3, 1339, waarvoor de correspondeerende plaats uit den Sp., nam. 4^3, 16, 29, *met hem XV^ster^* heeft.

C. Naast den hier besproken datief en accusatief pleegt men ook een Mnl. 2^den^ nv., met absoluut karakter, aan te nemen. Daarvoor moeten dan uitdrukkingen doorgaan, als *vechtender hant*, *wakender ogen*, *gebogener knien*, *gesonts lijfs*, *getrockens swerts*, *gerechtes speren*, en andere dergelijke, welke op bl. 188

---

termen *met drien*, *met vieren*, enz. = „met drie-, viertallen", enz., hadden ze ook de boven aangetoonde opvatting aangenomen.

1) Nog lette men op „Dat Duilius *hem eerste* dat gheval vant met scepen te winne lof", Sp. 1^4, 19, 62, waarschijnlijk ook de navolging van een Ofra. „il premier".

en vlgg. van dit Tijdschr. (Deel II) in grooten getale te vinden zijn; (vgl. ook in 't Mhd. *trûriges muotes*, *eines mundes*, *gesundes lîbes*, *geneigetes houbetes*, *gebunden helms*, enz., vermeld op bl. 892 en 906 van Dl. IV der *Gr.* v. Grimm). Maar zijn deze constructies in aard en wezen wel iets anders dan de even of wellicht nog meer gebruikelijke omschrijvingen met de praepositie *met*, *met vechtender hant*, *met wakenden ogen*, *met gebogenen cnien*, *met gesonden live*, enz. enz.? Moeten wij zulk een *vechtender hant* enz., in plaats van het voor een absoluten casus te laten gelden, niet liever als een *genitiefbepaling van wijze* of *omstandigheid* beschouwen? Had het Germaansch werkelijk een absoluten 2den naamval bezeten, waarom zou het gebruik daarvan dan uitsluitend tot dit geval beperkt zijn, waar de genitivus denzelfden dienst doet als de Lat. ablat. modi, met of zonder *cum*? [1]) Doch, zal men misschien in 't midden brengen, hoe dan een constructie te verklaren, die we aantreffen in »terstont *aensiender ogen* is hi verdorret", Tboek v. d. lev. o. Heren (Antw. 1487) 186 r., »dat gi.... *siender ogen* ten hemel gevaren sijt", Penitenciepsalm. (Gouda, 1496) 118 r.? Ik stel daar een andere vraag tegenover: waar vindt men in het Ogerm. een woordvoeging, die ons het recht geeft aan dit *(aen)siender ogen* oorspronkelijkheid toe te kennen? Is het niet veeleer hoogst waarschijnlijk, dat we de aanleiding van de ontwikkeling dezer blijkbaar jonge uitdrukking te zoeken hebben in een vorm *oechsiens* (zie Sp. 1^1, 53, 10, en Ovl. G. 3, 143, 34), welke met achtervoeging der adverbiale *s* uit bovengenoemd *oechsiene* was voortgekomen en, als een verbinding van *oechs* en *siens* (*siendes*) aangemerkt, den stoot tot de vorming van een plur. (*aen*)*siender ogen* had gegeven?

Opmerking. *Wetens sijns* en *sijns willen*, op bl. 192 van dit Tschr. (D. II) vermeld, zijn eveneens genitieven van wijze, die in karakter overeenstemmen met het bekende *mijns*, *dijns* enz. *dankes*, *danks*, met mijn, dijn enz. wil (vgl. Ondfr. *thankis*, met

1) Over de onzekerheid van het eenige bewijs, dat uit het Ogerm. voor zulk een absolut. genit. is aan te voeren, zie men Grimm's *Gr.* 4, 896.

vrijen wil), *mijns* enz. *ondankes*, *ondancs*, niet met mijn enz. wil (vgl. Ags. *unþances*, invite). In *ongedaen sire boetscap*, z. t. a. pl. bl. 190, steekt een participium, met de opvatting »zonder verricht te hebben" en een daarvan afhangende genit. van relatie; (vgl. ook »Dat si sullen discorderen Ende *onghedaen* weder keren", Lksp. 4, 1, 68; »Doe die coninc wart gheware, Dat alle die heren... *Onghedaen* ghekeert waren", Br. Y. I, bl. 504).

NASCHRIFT OP VIII B *a*.

Men lette nog op den standvastigen onverbogen vorm van het absoluut gebezigde participium, dat kennelijk als een praedicaatsdeelwoord beschouwd en behandeld werd.

IX. OVER EENIGE CONSTRUCTIES, MET *en*, *ne*, *of en* EN *of*.

In verschillende gevallen, waarin het Mnl. een afhankelijke woordvoeging, met *ne* of *en*, bezigde, is in de hedendaagsche taal uitsluitend een constructie, met *of*, in gebruik. Zoo:

in relatieve zinnen, als »Darne was *niemen*, hi*ne* was blide", Wal. 6188, Nnl. »daar was *niemand*, *of* hij was verheugd" (vgl. *Ned. Wb.* op *of*, bl. 77, B. 1);

in consecutieve bijzinnen, als »gine sult dit spel Nembermeer connen spelen soe wel, Gi*ne* sult in den hoec sijn gemat", La. 2, 18412, Nnl. »gij zult dit spel nooit zoo kunnen spelen, *of* gij wordt in den hoek schaakmat gezet" (vgl. *Ned. Wb.* op *of*, bl. 78, B. 2);

in bijzinnen, als »Ic hadde niet ridder geweest III maende, Die coninc *en* beval mi", La. 2, 17847, Nnl. »ik was nauwlijks drie maanden ridder geweest, *of* de kon. beval mij" (vgl. *Ned. Wb.* op *of*, bl. 79, 4);

in bijzinnen, als »(hi) niet verre danen leet, Hi*ne* sach noch enen zware beven", Sp. 3[7], 62, 25, Nnl. »hij was niet ver vandaar gegaan, *of* hij zag enz."; en »Het en es niet een

dach in die weke, Hi*ne* es geasselgiert sere", La. 2, 10073, Nnl. »er is geen dag in de week, *of* hij wordt aangevallen";

in oorspronkelijke subjectszinnen, als »cume blevet, si*ne* hadse verslegen", Parth. 2312 (zie dit Tijdschr. 2, 296, de noot onder aan de bladz.), Nnl. »het scheelde weinig, *of* hij had haar gedood" (vgl. *Ned. Wb.* op *of*, bl. 79, 3); en »Sone maget niet sijn, gi*ne* sult eren Den Here", Sp. 3^2, 8, 37, Nnl. »het kan niet anders, *of* gij zult den Heer eeren" (vgl. *Ned. Wb.* op *of*, bl. 80, 5);

in zinnen, als »ende (ic) anders niet en wist, gij *en* soudt mi... gevolcht hebben", Bpl. 43 r., Nnl. »ik wist niet anders, *of* gij zoudt mij gevolgd zijn" (vgl. *Ned. Wb.* op *of*, bl. 80, 5).

Buitendien ontmoeten we in het Dietsch somwijlen zinnen, als »Wistict wie dat hadde ghedaen, Die doot soude hi daer omme ontfaen, *Ofte* hi ontsoncke mi in die eerde", Esmor. 799, waar *ofte* (*of*), althans naar den schijn, de plaats van het anders normale *en* of *ne* bekleedt; (vgl. het gewone Mnl. »hi*ne* ontsoncke mi in die eerde").

Dat men in deze en dergelijke zinswendingen het woordje *of*, *ofte* als een disjunctieve, niet als een voorwaardelijke partikel te beschouwen heeft, werd reeds vroeger terloops in § 280 der *Vondel-gr.* door mij opgemerkt. Een uitvoeriger uiteenzetting van dit gevoelen en van de bewijsgronden daarvoor is het doel van dit artikel.

A. Hetzelfde karakter, als we in het bovengenoemde citaat uit den Esmor. waarnamen, laat zich ook herkennen in: »Seker, woudic die waerheit lien, So saghic(t), *of* mijn ogen waren mi verkeert", Lipp. 171; »Si sullen noch tavont blide sijn, *of* mi gebreke mijn goede brant", Segh. 4071; »Soe moghen si prediken.... ende van sulcken sonden absolvieren als die cureyten moghen doen ende niet breder, *of* si verwerven van den biscop ander beveel of macht", Shs. 14 v.; »dat nyemant sijn sonden vergheven en worden, *of* hi keere weder soe wat onrecht goet dat hi onder heeft", Shs. 36 r.; »Ick vermane di... dat du dijn bloet nyet verghietste, *ofte* du dodest mi eerste",

Vb. 56 r.; »dat plebeus die gheest byna gheven woude, *of* hi moste drincken", GR. 224 r.; »wat ist dat icker of segghen mach.... *of* het moet dat die accent is diverselick gheinterpreteert", Drc. 66 v.; »Ick ghelove ghien hilligen, *oft* sy moeten broodt eten", Mspr. 21; »dat hem sine discipelen wouden doden, *ofte* hi moeste den iongelinc weder brengen", Stf. 18 v.; »hoe soude een goet rechter een goet oerdeel geven (d. i. een g. r. zou geen oordeel kunnen geven)... *of* hi moste eerst die saecke verstaen hebben", Shs. 21 r.; »hi en heeft ghene macht tgheen te verwandelen.... *of* hem waer byden biscop aldaer toe volcomen macht ghegeven", Shs. 44 v.; »Julius en wolde dat heer dair niet over gheleit hebben, *of* dair moste een brugge eerst over den rijn ghemaect wesen", Gjl. 7 r.; plaatsen, die voor het grootste deel in jongere Mnl. geschriften thuis hooren en mitsdien voor het betrekkelijk late opkomen van dit gebruik der partikel *of*, *oft* mogen getuigen. Vanwaar hier die eigenaardige functie, die overeenkomst, ten minste wat de hoofdgedachte betreft, met een negatieve voorwaardelijke subordinatie, als b. v. »Die doot soude hi daer omme ontfaen, hi*ne* ontsoncke mi in die eerde"; »Seker woudic die waerheit lien, So saghict, mi*ne* waren mijn ogen verkeert", enz.? Het antwoord daarop geeft ons een Mhd. woordvoeging, als »und möht ich umben tôt mîn lebn âne houbetsünde gegebn, des wurd ich schiere gewert, *oder* ichn vunde mezzer noch swert", Iwein 1898; »vrouwe, lebt her Iwein, sô lît er âne zwîvel hie, *oder* ichn gesach in nie", Ib. 3386; »*oder* ez waere gar ein nîdaere, so truog in dâ nieman haz", Erec 1270; enz. Hier, waar we een soortgelijke overeenkomst met de door »*enwaere*" of *en*, *ne* (= »tenzij") ingeleide bijzinnen opmerken, wordt alle twijfel omtrent de natuur der afwisselende constructie opgeheven, daar het disjunctieve karakter van *oder* nadrukkelijk als eenige mogelijkheid de verklaring aanwijst: »des wurd ick schiere gewert (ik zou spoedig mijn wensch vervuld zien), *oder* (d. i. in het tegenovergestelde geval, dan) ichn vunde m. n. swert (moest ik geen mes of zw. kunnen vinden)";

»vrouwe, lebt her Iw., sô lît er a. zw. hier, *oder* (d. i. ligt hij hier niet, dan) ichn gesach in nie (dan moet het zijn dat ik hem nooit gezien heb)"; »nieman truog in dâ haz, *oder* (d. i. was het tegenovergestelde het geval, dan) ez waere ein nîdaere (moest het een nijdigaard zijn)"; enz. Stemt nu, zooals blijkt, het Mnl. *of* der bovenstaande citaten in gebruik met dit *oder* overeen, dan gaat het natuurlijk niet aan de beide conjuncties van elkaar te scheiden; dan kan m. a. w. voor de Dietsche zinnen uitsluitend en alleen een opvatting gelden, gelijk: »hij zou er den dood om sterven, *of* (in het tegenovergestelde geval) hij moest in de aarde verzinken"; »wis en waarachtig heb ik het gezien, *of* (is dat niet het geval, dan) waren mijn oogen abnormaal"; »zij zullen nog vanavond verheugd zijn, *of* (geschiedt dit niet, dan) moest mij mijn goede zwaard in den steek laten"; »zoo mogen ze aflaat geven, gelijk de pastoors, en niet meer, *of* (zal hun bevoegdheid grooter zijn, dan) moeten ze van den bisschop een andere machtiging bezitten"; enz.

Hoezeer intusschen zulk een coördinatie, met *of*, en zulk een subordinatie, met *en*, *ne*, oorspronkelijk in de voorstelling van elkaar afweken, zoo kon het toch, bij haar onderlinge gelijkenis in de hoofdgedachte, niet uitblijven, of de beide constructies moesten al spoedig minder scherp uit elkaar gehouden worden en voor het oppervlakkige taalgevoel zelfs meer of min met elkander samenvallen. Vandaar een gebruik, naast bovengenoemd *of*, van de dubbele partikel *of* — *en*, en dat wel ten deele in de gevallen, waar beide voorstellingen evenveel recht van bestaan zouden hebben, ten deele in die, waar òf een door de parataxis met *of* uitgedrukte voorstelling, òf, in verband met het karakter der gedachte, een onderschikking met *en* of *ne* meer gepast ware geweest. Vgl. b. v.: »Ik duchte datter mi groot onghevouch Of comen sal... *Oft* God *en* betre selve mijn spel", Wal. 8848 [1]); »Dus moestic.... bliven in dit meswinde.... *Of* mi*ne* helpe God onse here", Wal. 5362 [1]);

1) Waarschijnlijk is hier *of en* herkomstig van een copiïst, niet van den berijmer.

»Nauwelijck en willen sy hoirs gelijck, *Off* sy *en* sijn dan over rijck", Mlp. 2224; »Met tormente... Sal ic u doen nemen dleven, *Ofte* hi *en* werdt mi van u gegeven", Sp. 2^7, 15, 70 [1]); »*Ofte* wi *en* volgen Juliane, Wi en comen niet der croenen ane", Sp. 2^4, 38, 26 [1]); »Ick sal blasen *oft gine* vliet", La. 3, 15712 [1]); »De coninc: »Selen dese saken moeten sijn?" Meester: »Jaes, her coninc, bi Apolijn, *Ofte en* doe cracht van groter hoeden", Esmor. 83 [1]); »Sone macher niemant behouden wesen, *Of* hi *en* si anderswerven geboren", Luc. 4499 [1]); »Ghi luyden en geloeft niet, *oft* ghi *en* siet groote teekenen", Lic. 103 v.; »nie en gaf ik schoender ghifte, *of* ic *en* hadde mijn selven ghegeven", Bpl. 17 r.; »en moechter oec niet gaen... *of* ghi *en* wilt mi verwercken", Bpl. 18 r.; »daer du deerste of weesen suls, *of* du *en* ontvlieges mi wt den banden", Bpl. 44 r.; »gheen sonde en wort vergheven, *of* dat onrecht... *en* wort weder ghekeert", Shs. 36 r.; »Nu moet gi sterven, *of* ghi *en* segt ons wat vrouwe dattet was", Ovm. 96 r.; »ic ducht dat die wrake gods op dy comen sel, *of* du *en* doeste vol den salighen wive", El. 88 r.; »van welcken zy gheene expeditie hadden moghen vercryghen... *oft* het *en* ware dat zy betoochden", Gc. 464 (evenzoo ongeveer Ibid. 145, 164, 173, 191, 343); »die van Brugghe en wilder in gheender maniere naer horen, *oft* hy *en* soude eerst wederroupen... de ghifte", Vl. 1, 184; »Men dede veele beden aen die van Brugghe... maer en halp al niet, *oft* het *en* ware dat de grave Lodewijc... hem lieden hadde willen vergheven", Vl. 1, 185; »dat niemant bevelen en sal eenich werck... te doen, *oft* hi *en* salt ierst... mede doen", Lic. 50 v.; »dat men niemant veroordeelen... en sal, *oft* hij *en* sij eerst eenigher mysdaet belidende", Lic. 131 v.; »so en mochter niemont gecleet lijden, *of* hi *en* hadde an des coninx levereye", Bpl. 2 v.; »selden siet men yemant daer boven comen, *of* hi *en* is ver-

---

1) Waarschijnlijk is hier *of en* herkomstig van een copiïst, niet van den berijmer.

suft", Shs. 17 v.; »dreyghende die vileyns te slaen, *of* si *en* voersien u teghens die coude mit tabbaert of hoycke", Dctr. 17 r.; »van di en can ic geen duecht gepeinsen, *of* ghi *en* doet mi ander bescheit", Bpl. 49 v.; »dat hi niet lijden en mach, *of* tgat *en* ware gemeerdert", Bpl. 62 r.; »dwelcke si niet doen en souden om een stinckende croenge, *ofte* daer *en* ware meer vuyllichheden", Bpl. 64 v.; »dat ik haer gheen quaet gedoen en mach, *of en* ware dat si dolende quame ter poorten", Bpl. 64 v.; »noch soudstu my min prijsen, *oft* du *en* waers wel sodt", Bpl. 65 r.; »ter groter noot zijdi bereet om my te helpene, *of* het *en* hout aen my", Bpl. 66 v.; »ic en weet wat doen, *of* ghi *en* sent my uwe gracie", Bpl. 70 r.; »dat die houpen nyewers toe en dienen, *of* si *en* sijn gebonden met wissen", Bpl. 77 v.; »die na sentensien gegeven in alle jugementen sal sijn ontfanghen, *of* mi *en* si onrecht gedaen", Bpl. 81 v.; »Si en plach geen broot te senden sonder toe zuvel, *of* si *en* sende ghelt", Liedw. 25 v.; »die mensche en sel hem nietste veel daer op verlaten, *ofte* hi *en* staet allen tijt in anxte", Shs. 6 r.; »dat hise (nam. de ghenade) hem niet ne werde, *Ofte* hi*ne* hadde al te vele mesdaen", Bm. 8, 256.

B. Van *relatieve* zinnen, gelijk de bovengenoemde, »Darne was *niemen*, *hine* was blide", met *en* of *ne* als ontkenning, een pronom. pers. (*hi*, *si*, *se*, *-ene*) in betrekkelijke functie, en *niemen*, *niet*, *gheen*, een subst. met een negatie of een met *niemen* gelijkstaand interrogativum als antecedent, vinden we in 't Mnl. talrijke voorbeelden. Ik herinner nog slechts aan: »Sone was *niemen* so coene dan, Die hem yet hadde mesdaen, Hi*ne* wilde*ne* vloechs te camp bestaen", Ve. 1, 30, slot; »*Cume* was casteel of port In Gallen... Si*ne* hebben*t* met gewelt Ghedestruweert", Sp. 3[4], 4, 81; »Nie ne wart gesien *creature ghene* Van allen den genen, die nu leven, Men *ne* mocht*se* daer vinden gescreven", Bl. 3415; »Van hem allen wasser *gheen*, *Hine* woude sterven eer hi vlo", Sto. 7, 785; »nu en es hier *niemen*... ic *ne* bem een deel mesdadich jeghen *hem*", Rein. 1, 2066; »H*en* es vrouwe... *Sine* souder omme

met peise laten Haren man", Dr. d. here 172; »Van alden here wasser *gheen*, *Hine* woude wel... Hebben ghesijn over dusent milen", Sto. 8, 797; »Datter *geen* van hen beiden ne was, *Hine* was sere vermoit doe", La. 2, 5489; »Besuder Merwede was *dorp en ghene*, *Sine* gaven ghisel al ghemene", Sto. 8, 980; »Daer ne was *niemen* van hem allen, *Sine* quamen met haestichede", Wal. 2103; »Alsoe en was in egypten gheen afgod, *si en* viel", Lb. 25 r.; enz. enz. enz. Ook hier ware een constructie, met *of*, in pl. v. *en*, *ne*, niet ondenkbaar. Naast een gewoon »*nyemant* en si, *hine* come", zou »*nyemant* en si *of hi* come", Bvt. 213 r., zich desnoods laten verklaren als: »niemand zij er, *of* (in het tegenovergestelde geval, zoo er iemand is, dan) kome hij." En konden we meer dergelijke citaten aanwijzen, dan behoefde er wellicht geen bezwaar te bestaan ook hier een zelfde ontwikkeling aan te nemen, als waartoe we bij de onder A besproken constructies genoodzaakt waren. Ongelukkig is echter de vermelde aanhaling de eenige, die mij van zulk een gebruik van *of* bekend is, tegenover een naar verhouding niet gering aantal zinnen, die, met een dergelijk relatief karakter, door de dubbele partikel *of en* worden ingeleid: »daer en is oick *geen materie oft substancie*, *oft en* heeft eenighe form", Lic. 18 v.; » *Wie* is van u allen, die een scaep op enen saterdach in eenen putte hadde ligghende, *of hi en* soude dat uten laste helpen?" Lic. 115 v.; *Wie* is van u, *of hi en* leidet syn osse... te water?" Lic. 125 v.; »daer en is *niet* bedect... *ofte ten* sal gheopenbaert werden", Lic. 88 r.; »in hem *en* is *let oft plaetse* gheweest, *oft then* heeft om dijnen wille gheleden", Lic. 264 v.; »*Nyemant* en is hier, *of hi en* weet wel", Ps. 33 v. Zou het daarom niet verkieslijker zijn hier aan navolging te denken, d. i. het gebruik van *of* en *of en*, *of ne* (voor *en*, *ne*) in deze woordvoeging te verklaren als ontstaan naar analogie der onder A behandelde constructies, waar *of* en *of en*, *of ne* het voorkomen hadden van plaatsvervangers der partikel *en*, *ne*?

C. Over ontkennende *consecutieve* zinnen, gelijk de boven-

genoemde »gine sult dit spel Nembermeer connen spelen soe wel, Gi*ne* sult in den hoec sijn gemat", en te omschrijven met »(niet zoo) dat niet", »(niet onder die omstandigheden, niet op die wijze, niet onder die voorwaarde) dat niet", of »(niet) zonder dat", is reeds vroeger bij een andere gelegenheid gehandeld in Deel 2 van dit Tijdschr., bl. 311 en 312. Bij de aldaar vermelde voorbeelden voege men o. a. nog: »Hem en is niet onghemicke... Si *en* lident al zonder pine", Lsp. 1, 5, 8; »gi en sijt so nodich niet, Gi*ne* sout gerne geven iet", Ro. 7714; »Maer niewerinc en dorstic staen, I*ne* hadde tirst vergier doregaen", Ro. 1272; »en was noyt man soe vroet, Hi*ne* wart van leerne gheert", Lsp. 3, 10, 99; »En vant hine niet so omberect, Hi ende die lieden sijn *En* scenen al wit yserijn", La. 2, 17891; »Men en can niet so goet gheleeren, Men *en* maget in quade verkeeren", Sp. 1[5], 51, 50; »Nochtan mocht niet sijn bedect, Daer *ne* waren some diese kanden", Fr. 7213; »Sine plaetse was niet so groet... Hi*ne* moste de selve mit ghewelt Houden doen", Sto. 10, 586; »Dat hi van danen nembermere Ne sciede, hi*ne* soude ere Hebben gehint dat orloge", La. 2, 10721; »Hine was niet versaget so sere, Hi*ne* gereidde hem ter were", La. 2, 930; »Doch en was hijs niet so in vare, Hi*ne* sat op dat... paert", Parth. 952; »So ne mogen die vrouwen twaren Gheene vrucht oppenbaren, Si*ne* moeten eerst hare bloemen risen", Vrouw. H. 249; »Maer nemmermer en willic hoven Met eneghen wive... Ic *en* sal tierst... Den vader kinnen, die mi wan", Esm. 545; »Want ic en sal keren nemmermere, Ic *en* hebbe vonden mijn gheslacht", Esm. 569 (waar de bijzin intusschen evengoed als een voorwaardel. onderschikking kon gelden); »Dan hout si niet op... Si*ne* heeft den croes al uut ghelect", Dr. d. here 101; »Him dunct dat billic niet sijn en sal Enich gheselscap inder stede, Si *en* moeten daer wesen mede", Mlp. 4, 2404; »daertoe en moechstu doch nyet comen, du *en* moeste eerste verlochenen di selven", Vb. 87 r.; »niet veel iaren en sulles du arbeiden, du *en* sulleste in di bevinden", Stf. 107 v.; »hi en macht niet wel

anderwarve sien, hi *en* most eerst wel verblint wesen", Ap. 21 r.; »die ioden en eten niet, si *en* wasschen eerst... haer hande", Nt. 56 r.; »die die doot niet smaken en sullen, si *en* sullen eerst dat rike gods sien comen", Nt. 59 r.; »dat dit geslachte niet heen liden en sal, alle dese dinghen *en* sullen gheschien", Nt. 119 r.; »ic en bat nye in dit leven van gode, *ten* ghesciede my also", Lg. 120 v.; enz. enz. Ook hier ontmoeten we alreede in het jongere Mnl. nu en dan *of* en *of en*, *of ne*, in de plaats van *en*, *ne*, en dat wel blijkbaar, evenals bij de constructies der categorie B, als het gevolg van analogiseering; want logische ontwikkeling eener zoodanige coördinatie (of ook vervanging der woordvoeging door een bijzin, met de voorwaardelijke partikel *of*) ware in een geval, als het onderhavige, volstrekt onbegrijpelijk. Vgl. bv.: »en machmen nemmermeer ten hemel comen, *of* men moet dat eerst weder om geven", Stf. 49 v.; »so geringe en sal ic mijn sonden niet... bekent... hebben, *of* du hebste veel geringer dyn ontfermherticheit over mi getoent", Pen. 1ɔ r.; »Der en is ghien aexter soe loes, *oft* haer jongen worden haer wel genomen", Mspr. 43; »Luttel weet ic, *of* ic laet mi duncken dat ic wat weet", Lhic. 25 r.; »ihesus en dede nye mirakel... *of* hi *en* maectet beter", Lic. 55 r.; »hi en can so gheringe niet cloppen, *oft* hi *en* werdet inghelaten", Lic. 179 r.; »dat en mach ic dan niet helen, *of* ic *en* most splijten", Bpl. 47 r.; »gheen sonde en is soe swaer... *of* die doet en de passye van cristum *en* ontbintse", Shs. 6 r.; »Nyemant en is so quaet, *of* hi *en* crighet berou", Shs. 6 r.; »Nyemant so hart van herten, *of* hi *en* wort bemorwet, ende gheen last en is hem so swaer *of* *ten* dunct hem licht", Shs. 6 r.; »dat hi niet lichtelick leven en mach, *of* hi *en* sondicht in enighen van desen", Shs. 22 r.; »nyemant en is oec soe heilich, *of* hi *en* bidt gode om genade", Pen. 15 r.; »miin vader en sel niet groets noch cleyns doen, *of* hi *en* selt mi te voren segghen", Bvt. 163 v.

D. Niets meer dan een onderafdeeling der besproken *consecutieve onderschikking* waren constructies, als de boven in 't

begin van dit opstel genoemde »In hadde niet ridder geweest III maende, Die coninc *en* beval mi", en: »Maer en sal niet dueren langhe, Si *en* selen te payse comen weder", Teest. 3704; »Onlanghe lach hi, hi*ne* starf", Ro. 2998; »Daerna die strijt niet lange stont, Hie *ne* was opgenomen daer", Ve. 2, 6; »Niet lange en hebbense dus gesteken, Si*ne* quamen op een groet gat", Ve. 4, 3; »Niet lange en leet... Hi*ne* sciet van mi", Ovlg. 471, 435; »Ende niet langhe daerna leet, Dat icse getrout hadde, God weet, Si*ne* liet met hare licgen saen Den quaetsten knecht", La. 3, 12809; »Niet lange sone sijn si daer comen, Si*ne* hebben Moriane vernomen", La. 3, 46635; »Niet lange leet oec daerna, Die coninc *en* dede Vlaenderland Besetten", Ve. 4, 8; »Onlanghe was hi blide das, Hi*ne* bleef doot daer uptie stat", Sp. 1[7], 94, 41; »Niet lanc was dit geseit, daernaer *En* quam ene lelike creature", Ve. 2, 19; »Het en leet niet seven daghen, Gheert van Velsen *en* quam uit Henegouwen", Hor. B. 2, 25; »Niet langhe en eest, hi *en* heeft vernomen", Bm. 6, 420; »niet langhe noch geleden, ghi *en* seide dat", Bpl. 12 v.; »Onlanghe so was die tijt ghelegen, Den honden *en* cam een boodscap an", Ovlg. 460, 114; »mer niet langhe, men *en* sach... den hantscoe hangen", Pw. 203 v.; »mer si en staen nauwelic van den bedde op, si *en* willen eten", BE. 98 v.; »Niet lange geleden, mijn appetijt *en* was gelegen ende verlanghende te gaen", Dctr. 3 v.; »Na desen tijt en wast niet langhe, Die dach *en* hadde den nacht verwonnen", Hl. 32, 23; »Onlange hadde grave Florijs geslapen, her Ghijsbrecht *en* quam", Cl. 135; »Ten leet niet lange, hi *en* sloech siin oghen op", Cl. 138; »Willem en hadde niet lange gevangen gelegen, hi *en* brac wt", Cl. 68; »Ten was niet langhe hier na, Dirc *en* versoende tegen den hertoge", Cl. 71 (evenzoo ongeveer Cl. 80, 119, 150, 159, 162); »cume endden si haer gebede (d. i. haar gebed was nog niet lang ten einde gebracht), Upten mast *en* stont openbare een licht", Sp. 1[7], 63, 37; »Ende cume waest ter werelt comen (d. i. het leefde nog pas korten tijd), Soe*ne* hevet hem dat lijf genomen",

Sp. 1⁷, 66, 64; »Cume die bode die boetscap brochte (d. i. de boodschap was nog niet lang overgebracht), Die duvel *en* stac die want onsochte", Sp. 3⁷, 28, 30. Welke andere opvatting toch ware hier mogelijk, dan »Ik was geen drie maanden onder die omstandigheden ridder geweest, dat de koning mij niet beval"; »Maar er zal geen lange tijd onder die omstandigheden voorbijgaan, dat zij zich niet met elkaar verzoenen"; »Hij lag niet lang zonder te sterven"; »Daarna duurde de strijd niet lang onder zulke omstandigheden, dat hij niet (als gewonde) werd opgenomen"; »Zij hebben zoo niet lang gestoken, zonder dat ze op een groot gat kwamen"; »Er ging geen lange tijd op die manier voorbij, dat hij niet van mij scheidde"; »Ik was nog niet lang met haar getrouwd, zonder dat zij den geringsten knecht bij zich liet slapen"; enz. enz.?

Van een natuurlijk uit navolging te verklaren vervanging der negatieve partikel door *of*, *of en*, heb ik in het Mnl. bij deze soort van zinnen geen voorbeeld aangetroffen; wel daarentegen van een gebruik, dat met het oog op het positieve karakter van den bijzin, in vereeniging met zijn hoofzin, alleszins begrijpelijk is, nam. van een weglaten der conjunctie *ne*, *en*, met of zonder aanwijzing der afhankelijkheid door het woordje *dat*. Vgl.: »Na desen en waest niet lanc, Datsi uut haren slape ontspranc", Be. 702; »Hine hadde dit niet gesproken al, Dat die duvel maecte gescal", Sp. 3³, 37, 63; »Oec en hadde niet lange onse kerstine wet gestaen, *Dat* die Bertoene (se) hebben ontfaen", Sp. 3¹, 14, 18; »Jacop was cume utghegaen, dat Esau sine spise brochte", Rb. 2382; »Cume was hi binnen comen, Dat hi ghinder hadde vernomen Dat huus", Sp. 1⁷, 67, 82; »nyet langhe en waest daerna, dat hy prioer aldaer ghecoren wert", Cb. 43 r.; »Hen leet doe niet een half wile, Twee joden quamen toten stile", Vdl. 2788; »Cume addi geseit dat woort, Ende al te hant cam tlicht daer vort", Fr. 2754; »Coem mochte die Slaep upstaen, Hi vlooch enweghe sonder waen", Al. 4, 1530; »Daer na sone wast niet lanc, De Vlaminghen haelden scepe groet", Sto. 4, 927; »Niet lange tijt

daerna leet, Deen galt der naturen gelach", Sp. 4[2], 87, 15; »so gheringe en hadde pylatus dese woorden niet gesproken, alle die verwoede ioden ... riepen", Lic. 254 r. [1]).

E. Volkomen overeenstemming met de laatste categorie vertoonen verder zinnen, als de bovengenoemde »(hi) niet verre danen leet, Hi*ne* sach noch enen zware beven", »Het en es niet een dach in die weke, Hi*ne* es geasselghiert sere" (z. bl. 220), en »So dat selden was die ure, Hi *ne* maket den Grave ... 't sure", Ve. 2, 49, »Sone was nemmer vort de ure, Si*ne* setten haren moet Hem af te winne haer goet", Sp. 4[1], 40, 18, wier karakter geen andere opvatting toelaat dan: »hij was niet ver vandaar onder die omstandigheden gegaan, dat hij niet enz.", »er gaat geen dag in de week op die manier voorbij, dat hij niet enz.", »er ging maar zelden een uur voorbij, zonder dat hij 't den graaf zuur maakte", »er ging nooit een uur voorbij, zonder dat zij het er op toe legden enz." Ook hier bezigde de Dietscher, voor zoover mij bekend is, nog geen *of*, *of en*, maar wel de woordvoeging, met *dat*, zooals in: »Onverre was hi van dan, *Dat* Fallax op hem cam gereiden", Flandr. 1, 422; »Onverre so was hare vaert, *dat* si ontmoeten die knechte", Lor. 1, 996; »Si hadden onverre gevaren, *dat* si ontmoetten ene joncfrouwe", La. 2, 1861.

F. De *negatieve subjectszinnen*, aan 't begin van dit opstel bedoeld, treden uitsluitend op in verbinding met *cume blivet* (d. i. »ternauwernood blijft het ongedaan"), *cume*, *cleine*, *lettel gebreect* (d. i. »het blijft bijna niet ongedaan"), *luttel scheeltet*, *het en mach niet sijn*, *het es onmoghelijc*, als gezegde in den hoofdzin. Zie b. v., behalve de reeds boven geciteerde plaatsen, »*cume blevet*, si*ne* hadse verslegen", »So*ne maget niet sijn* gi*ne* sult eren Den Here": »Dat *cume bleef*, hi*ne* ware gevallen", Limb. 6, 1087; »*cume gebrac* hi*ne* verwoede", Parth. 7479; »*cleine gebrac*, Dat hem 't harte *niet ne* spleet", La. 2, 9246;

1) Voor een woordvoeging, als de bovenstaande, met *dat*, zou men wellicht aan navolging der Ofra. constructie, met *a paines que* mogen denken, ware 't niet, dat het gebruik van de bijzinnen, zonder *dat*, voor een zelfstandige ontwikkeling getuigden.

»Bedie *het gebrac* wel *clene*, Mi*ne* hadde bedrogen enz.", La. 3, 4534; »*Het gebrect lettel* nu... Gi*ne* valt hier in sonden", La. 3, 8222; »*Het gebreect lettel*, ic *en* hangen ter vart", La. 2, 5289; »haer *gebrect luttel*, si *en* is ter neder gevallen", Bpl. 56 r.; »dat er *luttel schielde*, ic *en* hadde nalicx laten vallen mijnen palster", Bpl. 76 r. [1]); »*En mocht niet syn*, sy *en* waren onvroe", Tro. 4884; »*Het ne sal niet moghen sijn*... Si*ne* selen... ghescoffirt sceden", La. 2; 26990; »*Ten mach niet wesen*, ghi *en* sult daer wat in vinden", Rein. pr. 90 r.; »Daer bi *en macht niet sijn*, si *en* moeten dicwile gequetst sijn", Bpl. 5 v.; »*het en mach niet zijn*, si *en* hebbender bate of", Bpl. 16 r.; »*Het en mocht niet weesen*, zij *en* moest overvloeyen", Bpl. 21 r.; »Ende *ten mocht niet wesen*, sy *en* ghevoelde... soeticheit", Lhi. 37 v.; »wan*tet qualic wesen mach*, die hem verblijt in eren, hij *en* is in groter vresen", Lhi. 84 r.; »so *waert onmogelijc*, hij *en* soude willichlike liden", Stf. 111 r. Hun verklaring ligt voor de hand: »het bleef ternauwernood ongedaan, dat zij hem niet had gedood", alzoo »zij had hem bijna gedood"; »het kan niet zijn, dat gij den Heer niet zult eeren", alzoo »gij zult zonder twijfel d. H. eeren"; enz. enz.; (vgl. in overeenstemming hiermede in 't Ofra. »Et ne pooit estre que a si grant honor... *n*'en i aust mult des habaanz"; »Il ne peut estre qu'il *ne* l'ait", aangeh. in de *Zeitschr. f. Rom. phil.* 2, 10). En voorzeker zullen we in verband daarmede, wanneer het Nnl. hier de partikel *of* gebruikt (het Mnl. kende nog alleen de constructie met *en*, *ne*), ook voor dit geval alweder aan navolging te denken hebben; want zoowel een disjunctieve als een conditioneele betrekking ware als oorspronkelijk element in deze soort van zinnen een volstrekte onmogelijkheid [2]).

1) In »Dat *daer af* luttel gebrac, Dat hi sinen hals niet ne brac", La. 13566; »dats luttel gebrac Hine hingene an enen boem daer", La. 2, 5279; »luttel gebrekes sien ronken", Teest. 3235, was blijkbaar het verloop in 't spel, waardoor zich het oorspronkelijk *mi ghebreket ere sake*, enz. kenmerkte tegenover het oorspronkelijke *mi ghebreket ene sake*, enz.

2) In de bovengenoemde uitdrukkingen *het en mach niet zijn*, enz. is de bijgedachte »naar ik geloof" niet te miskennen. Vandaar de ontwikkeling in het Nnl.

G. Zinnen, gelijk de boven (op bl. 221) genoemde, »ende (ic) anders niet en weet, gij *en* soudt mi... gevolcht hebben", en »ic en weet niet anders, hi *en* is doot", Dbv. 143 r., Ot. 140 v., »Die en wisten niet, si *en* souden al ghedrenct hebben", Gkr. 92 v., zijn kennelijk op te vatten als: »zoo gij mij wellicht niet gevolgd waart, dan weet ik niet anders", d. i. »zoo dat niet waar mocht zijn, dan is het met mijn wetenschap in dezen ten einde"; enz. Ze behooren dus eigenlijk tot de onder A behandelde categorie, een omstandigheid, welke het Nnl. hier ontwikkelde *of* alleszins begrijpelijk maakt [1]).

Opmerk. Voor een dergelijk op analogie berustend Mnl. *of en*, in pl. van *en*, in de consecutieve en finale woordvoeging, verwijs ik naar dit Tijdschr. 2, 313 en 314.

X. DE BIJZIN, AFHANGENDE VAN EEN BEGRIP »NIET TWIJFELEN".

A. In het Ogerm. werd de bijzin, die van een begrip »niet twijfelen" afhing, gewoonlijk met, somwijlen zonder een negatie gebezigd, d. i. in beide gevallen met een woordvoeging, die logisch recht van bestaan heeft (z. de *Vondel-gr.* § 278). In het Mnl. was het gebruik der ontkenning regel; zie de citaten, t. a. p. vermeld, alsmede: »So dat niemen twivelen en darf, Hi*ne* vacht wel menichwarf", Sp. 2^5, 48, 32; »Mi soe en twifelt niet, Si *en* moeten verdriet Dicke doghen", Bm. 1, 116; »dies niman en twivelde doe, Lutgarden gebet *en* halp daer toe", Lutg. 2, 1266; »so en twivelde masseus niet, hi *en* moste (oec) ter hellen", fgl. 128 v. en fgs. 20 r.; »en twivele

---

eener zegswijze *ik geloof niet* (*anders*) uit en nevens de meer oorspronkelijke en in deze constructie eigenlijk bij uitsluiting passende *het kan niet* (*anders*) *zijn*.

1) Met betrekking tot een paar ondergeschikte punten ben ik in het bovenstaande van mijn vroegere opvatting afgeweken. Om welke redenen, blijkt uit de uiteenzetting zelve voldoende.

daer niet aen, sy *en* syn alle . . . ghebenedijt", fgl. 132 v. en fgs. 22 v.; »so en twifelden si niet, god *en* mocht wel al doen", Dcr. 31 r.; »si en twifelden niet, dat *en* was die sterre", Dcr. 34 r.; »niemant en twivel, hy *en* ontfinck oec geestelic", Lba. 35 r.: »en twyfelt niet, 't recht *en* sal heden 't felt behouden", Vl. 1, 59; »ick en twifel in gheensins daer in, *of ten* is waerachteliken also ghelijck ghi segt", Shs. 46 v. Zeldzamer, en alleen in de jongere taal, komt daarnaast ook een positieve bijzin voor, zooals b. v. in: »Hier an so en sal niemant twifelen dan, dat maurus . . . een hulper was", Vb. 110 r.; »wi en hebben ghenen twifel . . . hi sal di dat wel laten gheschien", Vb. 111 r.; »si en had ghene twijfel . . . si soude wel gesont werden", Vb. 61 r.; »datter gheen twivel aen en was, dat die penitencie . . . ghesciede", Db. 17 r.; »niemant en laet hem twivelen, dat sinte bertholomeus . . . in indien predicte", Dcr. 54 v.

B. De opvatting »twijfelen" is ook toe te kennen aan *wanen*, *in wane sijn*, in zinnen gelijk: »*En wes in wane* van desen niet, mijn Here *en* mach di wel genesen", Sp. 2^4, 20, 62; »Ic *ne wane* nu *niet* . . . Hi*ne* soude hem selven eer verslaen", La. 4, 3003; »In*ne wane niet*, hi*ne* waers nu ave", Limb. 5, 648; »In*ne wane niet*, die nu saghe Selken camp, hi*ne* souden loven", Ib. 6, 1153; »Ic *en wane niet* . . . Hi*ne* hadden te stucken gheslegen", Ib. 7, 1411; »In*ne wane niet*, si *en* sal poghen Om u te verdriven", Ib. 7, 1494; (z. v. Ib. 1555; 12, 634). Dat men hier evenwel in het jongere Dietsch die beteekenis van *wanen* niet meer volkomen gevoelde, maar het verb. in begrip ongeveer gelijkstelde met »anders gelooven", mogen we opmaken uit een navolging der negatieve constructie in »so en mach niemant *meynen*, oft *en* is samelijcken tot herodes kennissen ghecomen gheweest", Lic. 38 v. [1]).

1) Van de beteek. „dubitare" was daarentegen bij het positief gebezigde *wanen* nog in de 17de eeuw eenige herinnering bewaard gebleven; vgl. bij Vondel „Men *waende of* d'heele muur een enckel vierkant waer", HS. 1042.

XI. OVER ENKELE EIGENAARDIGHEDEN IN HET GEBRUIK VAN *nie*, *noit*, *nemmer*, *ne* OF *en*.

Herhaaldelijk heeft men bij de lezing onzer Mnl. auteurs de gelegenheid een negatief bijwoord *nie*, *noit*, *nemmer* of ook *ne*, *en* te ontmoeten in gevallen, waar zulk een ontkenning volgens het hedendaagsch taalgebruik niet te verwachten ware. Wat waren de gronden voor zulk een eigenaardigheid, die natuurlijk niet met een abnormale beteekenis van het adverbium kan samenhangen, maar buiten kijf in verband moet staan met het bijzonder karakter van den geheelen zin, waarin de partikel wordt aangetroffen? Een nauwgezette beschouwing der verschillende bedoelde gevallen zal ze ons doen kennen.

A. Afhangende van een superlatief, werd een relatieve zin zoowel met *nie*, *noit* als met *ie*, *oit* gebezigd. Zie voor het eerste b. v.: »Die felste, die *nie* hadde lijf", Sp. 3[7], 52, 38; »Dat lancste (spere), dat ic *noit* sach een", Sp. 4[1], 6, 47; »Die scoenste dinc, Die hi *noit* gesien hadde niewerinc", La. 2, 14812; »Ghi hebt uter meester noet geholpen mi, Daer *noit* enich wijf in was", La. 2, 14861; »Talre rijcste (vat), dat hi vor dien *Noit* te voren hadde gesien", La. 2, 15048; »Het was dat vreeselycste begin, Dat *noyt* man met ogen sach", Ve. 4, 29; »Du best die scoenste creature, Die ic met oghen *nie* ghesach", Esm. 281; »Dat hi die beste ridder was, Die *noit* quam in sconinx hof", Ferg. 1089; »Si es die beste, die ic *noeit* sach", Vrouw. H. 29; »Dat alre fijnste gout, Dat *noit* goudsmit hadde gesien", Ybl. 967; »de vroemste Capitein, die de Ingelsche *noyt* hadden", Vl. 2, 277; (e. v. Sp. 3[1], 28, 25; 3[5], 31, 5; 32, 73; 3[1], 45, 48; Al. 9, 698; 1, 116; 2, 1230; 3, 358, 538; 4, 922; 5, 134; Fla. 1, 846, Rein. v. M. 160, 874, 1322, Rkr. 758, Lanc. 2, 285, 556, 1096, 4666, 13129, 13384, 13831, 14902, 17938, 18019, 19290, 24067, 24387, 25005, 26039, Ve. 4, 11; 4, 15; 4, 16; 4, 28; 4, 31; 4, 33; 6, 10; 3, 41, 53, Esm. 373, 490, Gl. v. Bruysw.

482, 603, Bj. I, bl. 137, Limb. 1, 573, 819, 884, 1304, 2107; 3, 582; 4, 103, 130, 465, 877, 1873, 1942, 2078; 5, 1536; 6, 1770, 2650, Ro. 3813, 9538, Ferg. 2897, Bpl. 22 v. 24 v., Cb. 25 v. 60 v. 69 r., enz. enz.); voor het andere: »Die scoonste, die *ye* lijf wan", Lsp. 1, 24, 30; »Een dat quaetste (kint), dat *ye* zint Van moeder wert gheboren", Lsp. 1, 26, 29; »Die die rijcste was te voren, die noch *ie* was gheboren", Al. 2, 762; »Ic ben dongevallichste man, Die *ie* ziele of lijf gewan", Rein. v. M. 158; »Dat doe die moghenste was, Daer men *oint* in bouke af las, Sp. 1^{6}, 1, 4; »een vrouwe... Die scoenste, daermen *oint* af las", Sp. 1^{7}, 78, 40; »den soetsten sanc, Die *oint* gehort was", Sp. 3^{8}, 41, 32; »die onnutste... Die *ye* van moeder gheboren was", Bj. II, bl. 253; »Het docht mi djammerlijcste sceiden, Dat ic *ie* van vrouwen sach", Ovl. G. 3, 110, 411; »Dien besten, dien hi *oyt* hadde gesien", La. 2, 3201; »dat beste kint, dat men *ye* ghevinden mocht", Rein. pr. 27 v.; »dat alre vreselicste gheluut, dat *ye* van dieren gehoert was", Ib. 44 v.; »dat alre suverste dat *ye* geweest was", Lic. 16 v.; »die rijcste, die *ye* was", St. 21 v.; (en v. Lsp. 1, 17, 2; 46, 5; 47, 8 en 78; 2, 3, 154; 36, 1269; 3, 14, 2 en 162; Sp. 1^{6}, 14, 17, Rb. 9896; Rein. v. M. 1364, Ovl. G. 3, 105, 31; La. 2, 5682, Mlp. 1, 2026, 2034; 2^{1}, 2940; Lic. 255 v., St. 106 v., Cb. 77 r., enz. enz.).

Evenzoo vertoont zich een dubbel gebruik bij afhankelijkheid van een comparatief. Vgl.: »Sal u tfier ontsteken meer Dant *noit* dede te voren eer", Ro. 2306; »So souddiere dan om sijn in meerren sere Dan *noyt* Karle was", Ro. 7364; »die vilain hi ginc hem weren Seere dan *noit* liebaert dede", Ro. 13301; »Dat die gygant vele starc was Dan enech man, dien hi *noit* eer vant", La. 2, 22022; »hi had nu volcx meer Dan hi *noyt* hadde eer", Ve. 5, 51; »dien sarc... suverre dan *noit* water was", Al. 7, 828; »Dat hi sochter sliep... Dan *noit* up sijn bedde te voren", Fr. 7195; »men sal hem meer eere doen Dan *noyt* te voren was gheploen", Teest. 3709; »ic nie liever gast

en sach Die *noyt* op eertrike was gheboren", Esm. 893; »hy breedde de palen van Vranckryke ende besat wydere dan ze *noyt* coninc beseten hadde", Vl. 2, 278; »hi dranc vele wijns, mere dan hijs *noyt* dranc binnen sijnen leven", D. B. Jud. c. 12; (e. v. Ro. 1154, 3426, 4566, 7342, 7567, 12041, 13457, La. 2, 1692, 11358, 12652, 16218, 19641, 21879, 26531, 31634, Rb. 888, Sp. 1[5], 53, 53, Bj. I, bl. 89, Limb. 2, 1611, Rein. 1, 3194, enz. enz.);

en: »diere (d. i. dierre) crude menech ene Dan daer *ye* waren ghesien", Rb. 11967; »Ende eeschde chens... Meer dan *ye* sijn vader dede", Rb. 17486; »Uter godliker naturen, Die edelre is dan al Dat *ye* was ofte wesen sal", Lsp. 1, 1, 56; »Ende is onwaerder dan enich dinc, Dat *ye* was ofte *ye* lijf ontfinc", Lsp. 1, 16, 66; »Dat onder dat volc nu Meer heyligher liede sijn te ware Dant hier voermaals *ye* ghewaren", Teest. 615; enz.

Welke dezer constructies een logische verklaring toelaten, springt onmiddellijk in 't oog. »Die *felste*, die *nie* hadde lijf", »Dat *lancste* (spere), dat ic *noit* sach een", enz., begrijpt men als »de felste, zooals er nooit een leefde", »de langste speer, zooals ik er nooit een heb gezien", enz. [1]); en evenzoo »*diere* crude menech ene Dan daer *ye* waren ghesien", »Ende eeschde chens... *Meer* dan *ye* sijn vader dede", enz., als »een groote massa kruiden, kostbaarder dan er ooit waren gezien", »en eischte meer belasting dan zijn vader ooit gedaan had", enz.; terwijl daarentegen zinnen, gelijk »Die *scoonste*, die *ye* lijf wan", enz., en »Sal u tfier ontsteken *Meer* dant *noit* dede te voren eer", enz., letterlijk opgevat, = »de schoonste, zooals er *ooit* een werd geboren", »zal u 't vuur feller dan *nooit* te voren doen

1) Voor zulk een opvatting „zooals er" van het relatief vgl. men: „Dit nuwe wonder... *Dat* men noit te voren en sach", Lsp. 2, 9, 184; „Datmen een sterre zoude zien, *Die*men noit en sach te voren", Lsp. 2, 11, 109; „Ic zie bider Gods gave Die bliscap, *die* noit oge zach", Sp. 4[1], 26, 89; „ene lelike creature, *Die* nie was na wives figure Gemaect", Ve. 2, 19; „vul van der soeter ghuere, *Die* men noynt hier vernam", Am. 2, 5915; „boven alle de tormenten, *die* nye martelare... dooghde", Wzz. 141 r.; enz.

ontbranden", enz., volslagen ongerijmd mogen heeten. Aan de woordvoeging, met *nie*, *noit*, achter den superlatief, en met *ie*, *oit*, achter den comparatief, is daarom zonder voorbehoud oorspronkelijkheid toe te kennen, tegenover de beide andere constructies, die als voortbrengselen moeten gelden van een verwarring, welke haar oorsprong vond in de overeenkomst tusschen de hoofdgedachte van den volzin, met den overtreffenden, en de hoofdgedachte van den volzin, met den vergelijkenden trap; bijna hetzelfde, als men b. v. wilde te kennen geven met »die scoenste vrouwe, die men nie sach", werd immers ook uitgedrukt door »een vrouwe scoenre, dan men ie sach".

B. Naast het bovengenoemde zeer gebruikelijke *nie*, *noit*, achter den comparatief, doet zich betrekkelijk zelden een van dien gradus afhangende onderschikking, met de eenvoudige negatie, voor. Tegenover de gewone constructie »Nie en sloech riddre betre slage, dan hi dede", »en es vrouwe scoenre dan si es", enz. enz., vindt men alleen bij uitzondering zinnen, gelijk: »Die welke meinde te houden bat Die heerlijcheit in harer eeren... Dan dabt van Lobus *en* dede", Bj. II, bl. 89; »Ende niet veel meer en creegh... Dan die van Lobus voren *en* deden", Ib.; »Die en sochten daer ter stede Niet men dan hi hem *en* dede", Bj. II, bl. 207; »daer si wouden Meer scaden doen... Dan in Brabant *en* was ghedaen", Bj. II, bl. 346; »Dat si niet te meer van man en wyst... Dan ic *en* dede", Rubb. 154; »ghien moget niet vorder rechten dan u manne *en* wijsen", Rein. pr. 71 r.; »ghi en sijt niet meerder dan hi *en* is", Lic. 74 r. Naar alle waarschijnlijkheid hebben we hier om die reden niet aan een zelfstandige genesis, maar aan een navolging van het Ofra. te denken, tot welks eigenaardigheden het gebruik eener zoodanige negatie behoort; vgl. »uns autres... Qui mialz amast sa delivrance, qu'il *ne* feist la demorance"; »Ele est plus blanche que *n*'est noif or gelee", en andere citaten in de *Zeitschr. f. Rom. philol.* 2, 13) [1]).

1) Tot deze navolgingen is natuurlijk eveneens te brengen: »Daer en is geen ander god... dan gi *en* sijt", Ot. 71 r.

C. Met het oog op een Ofra. constructie »alames bien une lieue *avant que* li uns *ne* parlast à l'autre" (z. gemeld Tijdschr. 2, 11), zouden we ook voor het Mnl. *eer noit*, *eer nemmer*(*meer*), *eer negeen*, een gelijke herkomst kunnen aannemen, ware 't niet dat deze woordvoeging juist in die eerste taal vrij zelden (z. t. a. pl.), in de andere tamelijk dikwijls werd aangetroffen. Daarom verdient het gewis de voorkeur in deze Dietsche negatie een inheemsche ontwikkeling te zien, die zich trouwens gemakkelijk genoeg laat verklaren: in zinnen, gelijk »Ic liete mi eer int dyser leggen... *Eer* ics gewoghe wart *engeen*", Ro. 13840, »Ic sal eer willen verlisen min lijf, *Eer* ic *nembermer* werde sijn wijf", La. 4, 8128, uit de hoofdgedachte »ic en gewaghe des wart engeen", »ic ne werde nembermeer sijn wijf"; in plaatsen, als »Dat hi sijn segghen hebben moet, *Eer* hi *nemmermeer* eenen voet Van den velde sceeden sal", Rkr. 753, »het moet al weder ghekeert zijn, *eer* de sonden *nemmermeer* vergheven selen werden", Wzz. 17 r., uit de bijgedachte »ofte neen (in het tegenovergestelde geval) hi en sal nemmermeer eenen voet van den velde sceeden", »die sonden en selen nemmermeer werden vergheven"; in uitdrukkingen, als »Ic salre af noch wesen vroeder, *Eer*ic *nembermer* wederkere", Tor. 257, »Wi selen u sere in staden staen, *Eer* wi u *nemmermeer* ontgaen", Limb. 5, 1238; »ic (wil striden).... *Eer* ic *nemmer* come in de stad", Limb. 2, 611, »ic lede u daer ter selver stat, daer icker u sal maken sat, *eer* ic *nemmermeer* van u scede", Rein. 1, 1153, »(si) lagen ene halve mile daernaer, *Eer* haer *negeen* daer verquam", La. 3, 15046, uit de bijgedachte »ende eer (vroeger) en kere ic nembermer, en ontgaen wi u nemmermeer, en come ic nemmermeer in de stad, ne scede ic nemmermeer van u, ne verquam daer haer negeen"; in plaatsen, als »ic wist vele eer, *Eer* hi *nie* gepensde dit seer", Vdl. 1811, »Wilen... maecte God... den here Adame, *Eer noit* quam in derde vure", Claus. 43, uit de bijgedachte »alse hi noch nie en pensde (bedacht had) dit seer", »alse noch noit en quam in derde vure"; en in zinnen, gelijk »si

sien mi daer *Eer nemmer* liit dese maent", Limb. 2, 1905, »Was hi daer verslagen mede, *Eer* hi hem *noit* bekinnen dede", Al. 3, 556, »Want hi sal dogen groet torment, *Eer* hise *nemmer* weder vent", Ferg. 2066, »So seldi u ter vart opmaken, *Eer* die dach *nemmeer* opgeet", Ro. 2509, »Ende leedde een vele aerger leven, Dan (daer) hi te voren (in) hadde gewesen, *Eer* hi *noint* quam te desen", Sp. 3[8], 45, 10, »waer hi goet, hi ware ghewroken, *eer* hi *noint* vlo int water", Rein. 1, 1823, als navolging naar de bovengenoemde, met *nemmermeer*, *noint*, voor het oorspronkelijke *emmer*(*meer*), *oint* [1]). Vgl. verder voor het nog ongewijzigde gebruik dezer bijzinnen: »Geheilicht was si harde clene, *Eer* si *oyt* quam int aertsce wene", Claus. 411; »Dat David so sere beghaerde, *Eer* soe *ye* quam uptie aerde", Rb. 10758; »Ne salic niet te gemake wesen, *Eer* ic weet", La. 2, 25688; »Ic ben die niet fineren ne sal, *Er*icken hebbe te poente al", La. 2, 36810; enz.

D. Aan den invloed van zinswendingen, gelijk »nie en sach man so coene daet", »nie en horde men secgen", enz., is blijkbaar het lang niet zeldzame gebruik der partikel *nie*, *noit* toe te schrijven in: »Wie sach *nie* so coene daet?" Ve. 3, 12, 22; »Wie horde *noyt* secgen .... Dat des gelijcs yet gesciede?" Ve. 3, 33, 40; »Wie horde *noyt* van selken clerc?" Sp. 2[3], 3, 55; »wat sonden Dede *noyt* Jhesus ... Dat hi wert gepijnt so sere?" Sp. 2[4], 57, 35; »Wie hadde *noit* so grote macht... Hien dorstene harde wel ghemoeten?" Al. 4, 1442; »Wie sach *noit* so quaden man?" Ro. 5944; »Wat hebbic *noynt* mesdaen so vele quaets, dat ic... moet wederkeeren?" Ovl. G. 2, 55; »Wie sach *nie* dus ongelijc vechten?" Ve. 2, 48, 50; »waer vondi *noit* gescreven?", Blisc. v. M. 1182; »Wie hoorde *noit* wonderliker dingen", Blisc. v. M. 2007; »Waer hoerde *noyt* man desgelijcx?" Edew. 412; »Wie hoorde *noeyt* dustanighen dinc", D. B. Ysai. c. 66; enz. Welke andere gedachte toch lag in

1) In »Dat hare oem ghereet ware Ten campe te comene... *Eer nemmer* merghen priemtiit", Limb. 8, 164, werd *nemmer* zelfs met de praepositie *eer* verbonden.

deze interrogatieve zinnen opgesloten dan de ontkenning van het feit, waarnaar gevraagd werd? (Vgl. voor een dergelijke eigenaardigheid in het Romaansch, Diez, *Gramm.* 3, 429).

E. Een zoodanig karakter van constructio κατὰ σύνεσιν herkennen we evenzeer in: »Ay arme, seit hi, ellendich man, Dat ic *noyt* lijf ghewan", Parth. 1651; »Dat dure si vermaledijt... Dat hi *nie* wart geboren", Ro. 443; »Huwelic si vermalendijt, Dat ic *noit* huwede enichgen tijt", Ro. 8381; »Ay mi... Dat ic *nie* van moder live Werd geboren", La. 3, 14430; »So mocht mi mijn lijf sere rouwen, Dat ic *nie* ridder was gedaen", La. 3, 17192; »Ay gebenedide God, here, Hoe gedoghedi, dat ic *noit* ere Soude werden... geboren", La. 2, 18783; »Ay God, twi werdic *noit* geboren", La. 4, 3658; »Twi wonstu *noit* dien keytijf!" Al. 8, 718; »Hem soude rouwen, dat hiit seide, Ende dat hi *nie* in selken leide Die... vrouwe brachte", Limb. 3, 886; »Ic segge, dat al logene si, Dat die grave seide: fi Hem! dat hiit *nie* dachte, Ende ghi, her coninc, die *nie* wrachte", Limb. 3, 951 en 952; »Hets jammer, datti *nie* smerte Hadde dore een wijf hoverdich", Limb. 6, 1134; »Acharme dat *nie* ghesciede Selc jammer", Limb. 7, 180; »Soe wee hem, dat sier *noit* quamen", Limb. 8, 249; »Ende es hem utermaten leet, Dat hi *nie* gheswoer den eet", Limb. 10, 1046; »mi rouwet, dat ic *noit* was geboren", Ovl. G. 3, 110, 118; »Op hem selven draghet hi nijt, Dat hi *noyt* wart gheboren", Parth. 7484; »Ondanc hebbe die moeder mijn, Dat ic die woorde *nie* ghesprac", Lans. v. Den. 523; »o wach, Dat icken *noit* ghecreech te manne", Dr. d. h. 147, (z. o. ald. 152); »Hoe waerstu *noeyt* soe coene!" Bpl. 31 v. Duidelijk verraadt zich hier als grondgedachte de wensch, dat het gebeurde nooit mocht hebben plaats gehad.

F. Ook in enkele op zichzelf staande gevallen ligt de grondgedachte, welke tot het bezigen der ontkenning aanleiding moet hebben gegeven, vrij na voor de hand. Kennelijk was deze bij »En waren int lant niet (tiene), Die *nie* siin gheliic saghen", Limb. 1, 69, niets anders dan »tiene int lant en saghen

nie siin ghelijc"; bij »segt of ghi saget *Nie* bat ghemaecter creature", Limb. 1, 965, dan »ghi en saghet nie b. gem. creature": bij »En leeft man onder der sonne, Die *nie* sach... Soe wel", Limb. 7, 1083, dan »geen man onder der sonne en sach nie soe wel"; bij »Onder dien sach hi eenen Scoenre dan der andre *gheenen*", Sp. 4³, 26, 16, dan »al soe scoene alse gheen ander was"; bij »In quam nie in steden vorwaer, Dat ic dies verdinen conste, Dat si *nie* enege gode onste Te mi waerd hadde", La. 2, 40038, dan »nie en hadde si in eneger stede te mi waerd onste"; bij »Wie was heileger dan dese waren? Niemen, daer ic *noit* af las", Ybl. 3445, dan »in las dat noit van niemen"; bij »In hoerde noit van quaden wive, Die *noit* aldus wel was bestelt", Dr. d. here, 307, dan »noit en was een quaet wijf ald. w. best."; bij »Ine weet, ocht gire laest *noit* in", Ro. 6580, dan »ic ghelove, gi en laester noit in"; bij »In gelove niet tuwaren, Dat *noit* alselke wive waren", Ro. 8368, dan »Ic gelove, dat noit als. w. waren"; bij »Van Heymen ende van sinen kinden Sone canic niet ghevinden, Dat si *noint* leveden in sinen tiden", Sp. 4¹, 1, 55, dan »van Heymen enz. weetic, dat si noint leveden i. s. t."

G. Op een klein aantal nog overblijvende plaatsen, met *nie*, *noit*, voor een te verwachten *ie*, *oit*, kan er geen sprake zijn van den invloed eener ontkennende hoofd- of bijgedachte. Hoe men den zin wendt of keert, onvoorwaardelijk blijkt de uitsluitende mogelijkheid van het begrip »immer" in: »die boven ghinc Alle dat *nie* lijf ontfinc", Limb. 8, 1190; »alle die ghene, die ic kinne en die ic *noit* met oghen sach", Vm. 1, 387, 9; »al dat ic *nie* ghewrochte... so ne roeke ic niet", Rein. 1, 1646; »Dat ic vergat al mire mage Ende al dat mi *nie* toeginc", Mor. 177; »Van allen minen mesdaden, Die ic ter werelt *nie* gewrachte", Mor. 199; »Gine woudet om sconincs Arturs goet Ende om al dat hem *nie* bestoet", Mor. 1394; »Ende hadden alles dies genoech, Dies die eerde *nie* gedroech", Mor. 1712; »Alle de rijcheit die Du bejaghes vormaels *nie*", Lsp. 2, 36, 1794; »al die sonden, die al die lieden Ghedaen hebben, die

noit ghescieden", Theoph. Verd. 1032; »Al tfolc dat *nie* was geboren", Vdl. 2817; »elc man, die *nie* was geboren", Vdl. 4203;

en »Dat ghijt vergheeft den edelen man, Dat hi *noint* ieghen hu mesdede", Rkr. 880; »Ende of uwer enich si, Daer ic *nie* jegen mesdede", Limb. 3, 903; »Des biddic u op hoveschede, Ofic u *noit* dienst hier dede", La. 3, 14024; »Oft gi *noit* Lancelote versinnet Uwen neve... Om die minne van hem biddic u", La. 4, 3765; »ende dancte hem in grote (*l.* der groter) ere, die hi *nie* van hem gewan", Vm. 2, 59, 322; »Ochtu *noeyt* miracule dades, Dattu mi nu saen berades", Vdl. 3219; »En dar niemen verloren bliven, Die *noit* gheboren was van wive", Theoph. Verd. 1028.

Maar zou er bezwaar bestaan, evenals bij een gedeelte der onder A en C behandelde zinswendingen, ook hier aan de navolging een rol toe te kennen, wanneer we in aanmerking nemen: 1° hoe licht de tweeërlei woordvoeging, in een van den superlatief afhangende relatieve onderschikking (zie bov. onder A), het voorbeeld had kunnen worden voor het ontstaan eener constructie »alle dat *nie* liif ontfinc"; en 2° hoe groot de verleiding moest zijn om, bij het zoo verbreide gebruik van een met *ie*, *oit*, afwisselend *nie*, *noit*, ook in andere gevallen nu en dan weleens gedachteloos *nie*, *noit*, i. pl. v. *ie*, *oit*, te bezigen?

Opmerk. Nog vermeld ik als voorbeelden van opmerkelijk gebruik eener negatie:

»Die ware *sonder zonde gheen*", Sp. 1^7, 15, 22, »*zonder* ghisel *ghenen* tontfane", Sp. 1^3, 53, 32, te vergelijken met de welbekende Mnl. tot versterking der ontkenning gebezigde dubbele of zelfs driedubbele negatie (zie voor een dergelijke constructie in 't Romaansch Diez, *Gramm.* 3, 428);

en »Inne salt *cume* onthouden", Rog. 347; »dat hi *cume* een dropel bloets... *en* behielt", Ruusbr. 3, 8; »dat ick... *nauwe* also veel tijts *en* hebbe", Spk. 23 r.; du *en* hebste *nauwe* een penninc", Vvt. 17 r.; »of die gerechtige dan *nau* salich *en* sal sijn", Voef. 58 v.; »*en* conde hij *nauwe* ontgaen", Pw. 48 v.; »so *en* mochten si *nauwe* ontgaen", Pw. 139 r. (z. o. n. Pw. 142 v.,

Ps. 88 v. 107 r. 135 r.), waar de beteekenis van *cume* en *nauwe*, = »bijna niet", de bijvoeging van *ne*, *en* als een dergelijk pleonasme begrijpelijk maakt; (vgl. in het Ofra. »que plus a paines *ne* li povoit touchier", geciteerd in de *Zeitschr. f. Rom. phil.* 2, 14).

XII. SLORDIG GEBRUIK DER APPOSITIE.

Van een Mnl. gebruik der bij een genitief, datief of accus., behoorende appositie in den vorm des 1sten naamvals vindt men een paar voorbeelden opgegeven in § 243 der *Vondel-gr.* Hoe weinig zeldzaam deze slordigheid intusschen althans in de jongere taal was, toonen ons de volgende citaten: »Ick sachen nederbeten int groen ... *die coene wigant*", Glor. v. Br. 629; »Liederics doot *deerste grave*", Sp. 4[1], 37, opschr. (alzoo van een jongere hand); »doe coos men ... Nycholaus *die eerste man*", Sp. 4[1], 42, 81 (vermoedelijk van de hand van een copiïst); »tusschen Woutren Berthoude, Heeren Wouters *oudste zone*", »Heinrike, Hertoge Jans *oudste zone*", »Janne van Moirs ... Sgreven van Moirs *jonge broeder*", »Janne van Blaesvelt, Vrou Johannen *natuerlijc broeder*", Bj. II, bl. 103, 131, 260 en 269; »Van Ruben Jacops *oudste sone*", Rb. 5769 (mogelijk van de hand des afschrijvers); »van Pyppine *yerste hertoghe*", »van hertoghe Jan ... hertoech Anthonijs *oudste bruedere*", »henrijcke ... Jans *oudste sone*", Cb. 5 r., 7 r., 10 r., 98 v., 141 v.; »onder Kaerle den Sotten des conincx ... *wettelyke sone*", »van sinen oems *de coninghen*", »van Lodewyke, sinen vader, *oudste sone* van Robbrecht", »Eduwaerde, den prinche van Wales, *oudste sone* van ... Eduaerdt", Vl. 1, 16, 81, 137, 179; »bi den dode heren Zyvaerts, *laetste vicarius*", O. A. v. Bei. 539; »van Philips *de barbier*", Gc. 62; »ioram, *sijn oudste soen*, die maecte hi coninc", »doe nam dat volc...

ioachas iosyas *oudste soen"*, »iegen cresis *die rijcste coninc"*, »van abraham *die guede man"*, Dbvt. 176 v., 195 r., 215 v., 216 r.; »tot sijnre bruut, *die scouwende siele"*, »totter moeder, die heilighe kercke", Parhl. 36 v. 44 v.; »doer ihesus *die ghebenedide* gods *soen"*, »iudas *dijn valsche vrient"* (acc.), St. 2 v., 37 v.; »van brueder anthoni *die twelfte ghesellc"*, fgs. 55 v.; »Ic hebbe Barrabam *dye manslachtighe mensche"*, Loh. 31 r.; »van epafra *onse alre liefste medeknecht"*, Pau. 92 r.; »van adam *de eerste vader"*, »van davids soen *de broeder* van salomon", »teghens aaron *de heilige biscop"*, »onder symon *deerste grote priester"*, »in ysaac *de soen"*, »de comste ihesu *de soen* gods", »tot gode *onse hulper"*, »van peter *de heylighe apostel"*, Thr. 16 r., 36 r., 41 v., 73 v., 78 r., 87 v., 105 v., 124 v., 126 v.; »onder Nebugodonosor *die grote coninc"*, Sks. 44 v., »des vaders Pauli *die eerste heremyte"*, Vb. 5 v.; »sinen philosophen, *sine natuerlike meesteren"*, GR. 141 r.; »van adam *ons yerste vader"*, Lic. 13 r.; »van dirc *die eerste grave"*, »van dirc *die sevende grave"*, Gkr. 1 r., 26 r., enz. enz.

TEKSTCRITIEK OP REIN. I, DEN THEOPH., ENZ.

REIN. I, 124 [1]). Tegenover Jonckbloet's verandering van *omberecht* in *omberet*, wil Verdam op deze plaats *omboren* lezen (z. dit Tijdschr. 1, 6), dewijl het ww. *ontberen*, zoo hij meent, in 't Mnl. altijd naar de sterke conjugatie vervoegd werd. Vgl. evenwel het particip. *ontbeert* Lanc. 2, 5932, Br. Y. 5, 2161 (naast een imprf. *ontbeerden*, *omberde*, Limb. 1, 1215; 6, 1245; Velth. 4, 1), dat voor het goede recht der eerste, ook uit een graphisch oogpunt meer aan te bevelen wijziging kan getuigen.

1) Ik citeer naar Martin's uitgave.

Rein. I, 228. In dit en het volgende vers (evenals in Rein. II, 232 vlgg., en de Lat. vert., 108) vernemen we, hoe de vos bij gelegenheid »dat hi den goeden bake gewan", gevangen en in een zak gestopt werd. (In beide laatste teksten deelt de verhaler ons daarenboven het latere ontkomen van den gevangene mede). Welk een prachtig aanhangsel bij de bekende geschiedenis van »het gestolen varken", die, zooals ze door Magister Nivardus in den aanvang van zijn *Rein. Vulpes* wordt verteld, van Reintje's inpakkerij nog niets weet! De eigenaar van het zwijn, welke den roover bij het plegen van den diefstal betrapt, laat alzoo (dit moeten we blijkbaar aannemen) ter wille van den buitgemaakten vos zijn »bake" in den steek; en die »bake" wordt dan door Isingrijn opgepeuzeld op de wisse na, waaraan de inmiddels ontsnapte vos zich mag vergasten!

Maar zou Willem »die Madoc maecte" hier wel van een zak als gevangenis voor den dief hebben gesproken? Rein. had een varken prijs gemaakt, doch, in plaats van zijn vangst zelf te mogen genieten, zag hij die door Is. verorberd. »Rein. had er weinig profijt van, dat hij met gevaar die prooi was meester geworden, wanneer die andere ze hem voor den neus wegnam en in zijn maag stopte", is daarom de gedachte, welke hier logisch te verwachten ware. En dat de dichter deze ook werkelijk bedoeld heeft, is meer dan waarschijnlijk: men verandere slechts *dattene een man* in *daerne die man*, versta onder *die man* den vraatzuchtigen wolf en vatte *sac* op in de niet ongewone beteekenis van »lijf", en men verkrijgt een lezing en een zin, die gezond en den schepper van ons epos niet onwaardig mag heeten:

Reinaerde waes lettel te bet,
Dat hi den goeden bake ghewan
In sulcker sorghen (in z. gevaar), *daerne die man*
Vinc ende warpene in sinen sac.

Een slimme copiïst begreep de bedoeling dezer verzen niet, en verwierf zich, terwijl hij er pro viribus wat van trachtte te

maken, de eer van het vaderschap eener zoo geestige uitbreiding, als de bovenstaande. (Voor het gebruik van *die man* ter aanwijzing des wolfs herinner ik aan »Reinaert es een gerecht *man*", vs. 263; »Grimbaert sprac, oom, ghi dinct mi doven; onsalich *man*, wat wildi doen?" vs. 1713; »arem *man* Brunen", vs. 773; »arem *man* Reinaert es die blare", vs. 2492).

Rein. I, 237:

> *Dat hi claghet om sijn wijf,*
> *Die Reinaerde hevet al haer lijf*
> *Gheminnet: so doet hi hare.*

Een kleine omzetting en een daarmee gepaard gaande verandering van den laatsten zin in een relatieve onderschikking, d. i. een lezing »Die — Gheminnet, so *hi doet* hare", zal hier waarschijnlijk aan den samenhang der gedachten geen nadeel doen.

Rein. I, 450—463. Op den onmiskenbaar bedorven toestand dezer verzen heeft Verdam reeds in dit Tijdschr. 1, 10, de aandacht gevestigd. Een onzuiver rijm *gaf: was* en een reeks van lamme en walgelijke herhalingen zijn zonden, waaraan zich onze talentvolle dichter nooit kan hebben schuldig gemaakt. Zonder twijfel komt hier de veel eenvoudiger en beknopter Latijnsche tekst (vs. 191—196) en zelfs de uitbreiding en verwatering van Rein. 2 (vs. 477—494) het origineel veel meer nabij dan dit met het Comburgsche ms. het geval is. En misschien doet ons daarom een vergelijking met de beide laatste redacties het middel aan de hand om de oorspronkelijke lezing van *Rein.* I *althans ongeveer* te herstellen:

	Rein. 2.	*Rein.* 1 naar 't ms.	*Rein.* 1 naar de vermoedelijk oorspronk. lezing.
Exsequis factis, tilia sub amoena,	*Doe die lessen ten eynden strecten....*	*Doe die vigelie ghe-ent was,*	*Doe die vigelie ghe-ent was,*
Coppta	*Ende sy was in dat*	*Doe leide men*	*Wart Coppe in ene*
Ponitur in tumulo, condita sarcophago.	*graf gheleit:*	*Coppen in dat graf,*	*scrine* [1]*) gheleit,*
	Daer op een mer-	*Dat bi engiene*	*In een graf, dat*
	mersteen die was	*ghemaect was.*	*was bereit*

1) In verband met het Lat. *sarcophago* waag ik het in den tekst dit woord op te nemen, waaruit wellicht bij verknoeiing het bovenstaande *engiene* is voortgekomen.

	Ghepolijst so claer als een gelass,	*Onder die linde in een gras,*	*Onder een linde, in een gras.*
Marmor par vitro tumulo superadditur alto, *Insculptumque gerit istud epitaphium:*	*Mit letteren groot daer in ghehouwen,* *Dat men claerlic mocht aenschouwen,* *Wie der onder lach begraven.*	*Van maerberstene die slecht was* *Die letteren, die men daer an sach,* *Die saerc die daer up lach.*	*Van maerberstene slecht als een glas* *Was die saerc die daer up lach,* *Mit letteren, daer men ane sach,*
	Dus spraken die boekstaven:	*Dede an 'tgraf bekinnen,*	
	Coppe, Cantecleers wijff, die beste, *Die ie eier leide op neste*	*Wie daer lach begraven binnen.* *Dus spraken die boecstave:*	*Wie daer onder lach in den grave.* *Dus spraken die boekstave:*
	Of die mit voeten const ghescraven,	*An den saerc upden grave:*	
Functa sua vita jacet hic tumulata Copita:	*Die leit onder desen serc begraven.*	*Hier leghet Coppe begraven,*	*Hier leghet Coppe begraven,*
Vitam demit ei vulpes cet.	*Reinaert die fel was diese verbeet* enz.	*Die so wale conste scraven,* *Die Reinaert die vos verbeet* enz.	*Die so wale conste scraven* [1]), *Die Reinaert die vos verbeet* enz.

Rein. I, 470. De gedachte was hier kennelijk »toen besloten zij", en niet »toen waren zij besloten". Men verandere daarom *waren* in *werden*.

Rein. I, 499—501:

Nu es Brune up die vaert
Ende hevet in siere herten onwaert (d.i. hecht er niet het
Ende het dochte hem overdaet, [minste gewicht aan)
Dat yement soude sijn so quaet
Ende dat hem Reinaert honen soude.

Bij het onbetwistbaar groote talent, bij de geestigheid, helderheid en den eenvoud van verhaaltrant, waarvan Willem's schepping elk oogenblik de schitterendste bewijzen levert, moet iedere blijkbaar overtollige, onbeduidende, zin- of zoutelooze uiting, iedere ongegronde herhaling in den tekst van *Rein.* I op zich zelf reeds wantrouwen omtrent de echtheid van dat

1) Voor Willem's liefhebberij om een zelfden rijmklank te vermenigvuldigen, vgl. men Jonckbl.'s *Inleid. op d. Rein.* bl. XXV.

element verwekken. Hoeveel te meer echter, wanneer een zoodanige passage juist in de Latijnsche vertaling of in den tekst van *Rein.* II ontbreekt, waarvan de eerste ons geen bijzonder gunstige meening omtrent het gezond en zelfstandig oordeel van mijnheer Balduinus kan geven, de andere noch voor de laatste eigenschap, noch voòr een hooge mate van soberheid bij den omwerker mag getuigen! Springt het nu in de bovenstaande verzen onmiddellijk in 't oog, dat de cursief gedrukte woorden hier in den samenhang thuis hooren als harlekijn op een begrafenis, en vinden we in *Rein.* II, 525—527:

Nu es Bruun op die vaert
Stout van moede ende onvervaert,
Datten Reinaert honen soude.

zoowel als in de Lat. vertaling, vs. 213 en 214:

Iamque iter arripuit indignum pectore gestans
Quod leve Reinardus fallere posset eum.

volkomen te recht alleen van Bruun's meening omtrent Reinaert gewag gemaakt, behoeven we dan te aarzelen dat *Ende het dochte — Ende* als een brutaal inlapsel te brandmerken?

Rein. I, 502—507:

Dor dat donker van enen woude
Quam hi ghelopen in ene woestine,
Daer Reinaert hadde de pade sine
Ghesleghen crom ende menichfoude,
Also als hi uten woude
Hadde ghelopen om sijn bejach.

stemt ongeveer overeen met *Reinardus*, 215—218:

Sic per opaca ruit nemorum vicinaque silvae
Proxima quae stabat; ad loca vasta venit,
Pascua Reinardus quaerens fuerat quibus usus.
Invenit hic curvas multimodasque vias.

doch verschilt van *Rein.* II, 528—531:

Door dat donker van den wonde
Quam hi ghelopen in eenre woestijn,
Daer Reinaert die pade sijn
Dicke had ghehouden om sijn bejach.

Ook op deze plaats zijn we verplicht, niettegenstaande de overeenkomst tusschen de beide eerste redacties, aan de laatste de voorkeur te geven, aangezien de woorden *crom* — *ghelopen* evenals *Invenit* — *vias* buiten kijf het karakter van een emblema verraden. Wat voor zin toch heeft hier dat *uten woude hadde ghelopen*, terwijl het uit de volgende verzen (507—512) blijkt, dat Reinaert's kasteel door een berg en niet door een bosch van zijn jachtveld, de woestijn, was gescheiden?

Rein. I, 567:

Wi aerme liede, wi moeten eten,
Hadden wijs raet, dat wi node aten.

Beteekent hier *raet*, in overeenstemming met het Mhd. *rât*, »voorraad" (en welke andere opvatting zou het woord in dezen samenhang kunnen hebben?), dan moeten we natuurlijk *Hadden* door een praesens *Hebben* vervangen.

Rein. I, 593 en 595:

Ghine atet niet met u tienen.
. . . .
Met mi tienen? Hoe mach dat wesen?

Met u, *mi tienen* kan niet uit de pen van den oorspronkelijken dichter zijn gevloeid. Voor woordvoegingen, als *met hem sessen* en *met hem sesten* = »in een gezelschap van zes personen, met vijf anderen" (vgl. bov. bladz. 217), waarmede *met u tienen* (als cardinale of, met assimilatie, = *tienden*) en *met mi tienen* (= *tienden*) te vergelijken zijn, mogen we blijkens de citaten, t. a. pl. te vinden, geen hoogeren ouderdom dan ± 1400 aannemen. Heeft Willem werkelijk bedoeld, hetgeen wij thans door »met zijn tienen" uitdrukken, of wellicht (wat evenzeer denkbaar is) »met tien anderen", dan moet hij zich van een reeds vóór 1400 gangbare constructie hebben bediend;

dan moet hij *u tienen*, *mi tienen* (= *tienden*), zonder *met*, of *met hem tienen* (= »met tien anderen") geschreven hebben (vgl. boven bl. 215 en de aanmerk. onder aan pag. 217), en wel het laatste het waarschijnlijkst, dewijl de assimilatie in deze zegswijzen ongewoon was en *mi tienen* in vs. 595 daarenboven de metriek in de war zou hebben gebracht; [»*gi tiene* ne atet niet", en »gine atet niet *u tiender*", de eveneens gebruikelijke oudere constructies (vgl. bov. bl. 216), waren hier wegens het rijm niet mogelijk]. Een andere vraag is het intusschen, of in de besproken verzen oorspronk. wel van het aantal eventueele medeëters is sprake geweest; of de poëet niet veeleer aan den tijd gedacht heeft, waarin die quantiteit honig door den beer niet zou te verorberen zijn. De uiting in vs. 600 »ic aet al up *tenen male*", kan misschien voor dit laatste pleiten. Toch waag ik het vooralsnog niet in dezen een beslissend woord te spreken. Het zij voldoende de aandacht op de questie te hebben gevestigd.

Rein. I, 701. Te recht koestert Dr. Muller twijfel omtrent de gegrondheid van Jonckbloet's en Verdam's bezwaren tegen de zuiverheid van bovengenoemd vers (z. *De oud. en j. bewerk. v. d. Rein.*, bl. 32, en dit Tijdschr. 1, 11). Waarom zou Lamfreit in zijn haastigen ijver niet met twee wapens mogen aankomen, ofschoon hij er maar een te gelijk tegen Reinaert kon bezigen? Wint het in deze episode geschilderde tooneel niet juist door de vermelding van zulk een omstandigheid?

Rein. I, 951. Zoowel hier als in *Rein.* II, 977, is het gebruik van 't possessief bij *complete* ongepast. Men leze in beide teksten:

Van der complete dat ghetide.

Rein. I, 1285:

Hi loech, dat hem bachten scoorde
Ende hem crakede die taverne.

Caverne, niet *taverne*, is op deze plaats de juiste term, die moet gehandhaafd worden, ook wanneer men die benaming

voor »herberg" in *Rein.* II, 1307, terugvindt, waar ze blijkbaar door den omwerker gedachteloos uit een reeds verknoeiden tekst was overgenomen.

Rein. I, 1477—1480. In verband met den inhoud van *Rein.* II en den Lat. tekst, stelt Verdam in deze verzen een paar ingrijpende veranderingen voor (z. dit Tijdschr. 1, 16). In 1477 en 1480 voorzeker met volle recht. Maar ook in 1479? Mogen we de oomzeggerij van Reinaert tegen den niet vermaagschapten wolf op zich zelf als zulk een barre fopperij laten gelden, wanneer men de dieren in ons gedicht bijna ieder oogenblik elkaar met *oom* en *neve* hoort aanspreken, zonder dat er van eenige verwantschap de minste sprake is? Zou Willem zulk een lafheid hebben kunnen zeggen? Dat ware moeilijk aan te nemen; te minder, dewijl eene plaats uit de Lat. redactie ons hoogst waarschijnlijk althans op den *zin* der meer oorspronkelijke lezing wijst. Daar vinden we (vs. 648 en '49):

Hunc patruum dixi, quod per mendacia finxi,
Utque magis possem fraudibus esse nocens.

d. i. foppend placht ik hem het *tusschen vrienden* gebruikelijke epitheton te geven, om hem tegenover mij des te argeloozer te doen zijn. Bij een zoodanige voorstelling toch wordt het oomzeggen als een bedriegerij begrijpelijk.

Hoe nu de oorspronkelijke woorden precies zijn geweest, is natuurlijk niet meer met zekerheid vast te stellen. *Ongeveer* moeten ze echter geluid hebben als:

Ende omdat ic te bet hem dade quaet,

Rein. I, 1900. Zonder twijfel had Willems het bij het rechte end, toen hij hier naar *Rein.* II, 1932, *hi* in *Tibeert* veranderde en de woorden »twi sidi traech" enz. den kater in den mond legde. Wie het in 1883—1982 geschilderde tooneel met aandacht overleest, zal moeten erkennen, dat Nobel bij de beraadslagingen over Reinaert's terechtstelling een volkomen lijdelijke rol speelt, en blijkens het in 1891—1897 gezegde zelfs

eenige neiging begint te bespeuren om het met den vos niet zóó ver te laten komen, als Bruun en de andere bittere tegenstanders van den slimmerd dat wenschten. Dat ook de Lat. vertaler den koning als spreker laat optreden (z. vs. 898), is slechts een der vele staaltjes van de slaafschheid, waarmede Balduinus zijn verbasterd origineel volgde.

Rein. I, 1909—1913. Tibeert vreest, dat de looze gevangene een gelegenheid zal vinden om te ontsnappen en tracht zijn vrienden Bruun en Isengrijn tot een parate executie aan te sporen (z. vss. 1900—1908).

Sal men hanghen,

zegt hij,

twine doet ment dan?
Eer men nu ghereden can
Ene galghe, so eist nacht.

Kwalijk passen deze twee laatste regels bij den voorafgaanden. Veeleer toch ware hier een uiting op hare plaats, als »(waarom doet men het dan niet) zoodra het mogelijk is?" En hoe gemakkelijk kan men deze werkelijk in den tekst brengen door het vraagteeken in 1909 in een komma te veranderen, door in 1910:

So men eerst ene galghe ghereden can?

te lezen, en het onzinnige vers 1911 te schrappen! Dan vervalt natuurlijk te gelijker tijd de volgende nietszeggende regel:

Isengrijn was wel bedacht,

die alleen ter wille van den voorafgaanden blijkt gefabriceerd te zijn, terwijl in 1913 *ende* door *Isingrijn* moet vervangen worden.

In den Latijnschen tekst ontbreekt de bovengenoemde onzin; in de omwerking (vs. 1942—1945) prijkt hij onder het groote aantal van dergelijke overgenomen dwaasheden.

Rein. I, 1936—1944. De wolf heeft den kater te kennen gegeven, dat alleen het gemis van een strop hem verhindert als beul van den vos op te treden (*Rein.* I, 1925—1929,

en II, 1959—1961). Daarop mengt zich Reinaert in het gesprek, bidt om een snelle uitvoering der lijfstraf en maakt met betrekking tot Isingrijn's woorden op de aanwezigheid van den strik om Tibeert's hals opmerkzaam (*Rein.* I, 1930—1936, II, 1962—1967). In een volkomen juisten samenhang volgen nu in *Rein.* II de verzen (1968 en 1969):

> *Hi* (de kater) *can wel climmen*, *hi sel ghereet*
> *Die lynde* (l. *line*) *op draghen; hi is so snel*

die men in *Rein.* I (vs. 1943 en 1944), als

> *Hi mach clemmen*, *hi mach de line*
> *Up draghen sonder uwe pine.*

naar een plaats verdwaald vindt, waar ze, om niet geheel in de lucht te hangen, de invoeging eener in de omwerking en de vertaling ontbrekende en in deze episode volstrekt ongepaste apostrophe aan den koning noodzakelijk maakten (z. de vss. 1941 en 1942) [1]). Willen we daarom den zuiveren gedachtengang in Willem's gedicht herstellen, dan zijn we ongetwijfeld verplicht vs. 1943 en '44 onmiddellijk met vs. 1936 te verbinden en 1941 en '42 als hinderlijken ballast over boord te werpen.

Doch hiermede is ons citaat nog niet volkomen van fouten gezuiverd. Ook de verzen 1937—'40:

> *Her Isingrijn*, *nu maect u voren.*
> *En sidi nu* (l. *niet*) *daer toe vercoren*,
> *Ende ghi*, *Brune*, *dat ghi sult doden*
> *Reinaert*, *uwen neve*, *den fellen roden?*

zijn blijkbaar niet geheel in orde. »Hem *voren* maken" beteekent niet, wat de zin alhier vordert, »voortgaan, zich opmaken", maar »naar voren gaan"; en van het »vercoren sijn", van een aanwijzing van Isingrijn en Bruun als scherprechter

1) Als de aanleiding tot dit verdwalen mag waarschijnlijk de betrekking gelden, waarin een of ander copiïst de woorden »hi mach clemmen — uwe pine" met »Tibeert gaet enz." gebracht heeft.

(door den snuggeren Balduinus in vs. 923 met »Cum sis electus" weergegeven) is in het voorafgaande des verhaals met geen enkel woord melding gemaakt. Gewis zullen we om die reden wel geen bezwaar behoeven te maken, om, in aansluiting aan de alleszins gezonde lezing der omwerking (1970 en '71):

Her Isegrijn, het voecht u wel
Ende Bruun, dat ghi dit doet u neve.

den verknoeiden tekst van *Rein.* I te verbeteren in:

Her Isingrijn, nu maect u voort.
En sidi niet, die(n)t toebehoort,
Ende ghi, Brune, dat . . . . . .

Dat ten slotte in 1940 metri causa het overbodige *Reinaert* te schrappen is, behoeft nauwelijks vermelding.

Rein. I, 1963—1970. Bij de onbeduidendheid en het overbodige van vs. 1965—'67 en van de woorden *was so beraden*, in vs. '68, is het aan geen twijfel onderhevig, of we hebben hier met een interpolatie te doen. Men leze alzoo, met invoeging in vs. '68 van *Maer* ter wille van de beperking, in den gedachtengang vereischt, en met vervanging van *hi* door *Isingrijn*:

Nu waren die drie heren gereet,
Die Reinaerde waren (al)te wreet.
Maer eer Isingrijn van den hove sciet,
Hine wilde des laten niet enz.

In de omwerking wordt het ontsierende inlapsel in 't geheel niet, in de vertaling slechts ten deele aangetroffen.

Rein. I, 1980—'83. Ook de twee laatste dezer verzen bevatten een uitbreiding, die in Balduinus' werk alleen voor een gedeelte (z. vs. 945), in *Rein.* II volstrekt niet is terug te vinden, en wier met onzin vereenigde lamheid ontegenzeggelijk een herkomst verraadt uit de hersenkas van een broddelend copiïst. Hoe zou *niet* = »energie" een causa movens voor Haersint kunnen zijn geweest om Rein. te laten ontsnappen?

En welk levensgevaar had haar bij het bewaken van den vos kunnen dreigen?

In 1980 maakt verder *no dor goet* nog al een zonderling figuur. Zou hier niet *no dor bede* moeten gelezen worden? Vgl. in 't Lat. (vs. 945) *vel prece*, naast »vel pretio" = »no dor miede."

Rein. I, 1983—2004. Een lieflijke vereeniging van onzin, tegenspraak en leuterpraat! Men lette op »Reinaert andwoorde" (vs. 1983), ofschoon hem niemand iets gevraagd heeft; op »in corten woorden" (ib.), terwijl er een speech volgt van zeven en twintig regels; op de merkwaardige bede van Reiñ. om »*half* ghenade" (vs. 1985); op de geschikte vereeniging van dat verzoek met de later volgende vervloekingen (z. vss. 2000, 2001, 2010 en 2011); op de zoo uitstekend gemotiveerde antithese van Haersind's neiging voor den vos (in vss. 1986—'90); en op het geestige en treffende van Reinaert's verwijtingen (in vss. 1995—'99), die zich bovendien door zulk fijn logisch verband met het in vs. 2000 en vlgg. gezegde kenmerken. En dat alles, terwijl het den veroordeelde blijkbaar slechts te doen is om zijn drie vrienden zoo snel mogelijk weg te krijgen, ten einde voor zijn operaties tegen hen vrij spel te hebben! Maar, zal men wellicht aanmerken, ook bij Balduinus en den omwerker worden verschillende dier gewraakte tirades aangetroffen (z. 947—955 en 1962—2002). Nu ja; doch wat beteekent dat? Onzin is onzin en blijft onzin, al wordt hij nog zoo dikwijls herhaald; en in 't verkoopen van gallimathias hadden genoemde poëtasters het tamelijk ver gebracht.

Bij zulk een knoeiboel de oudste redactie met eenige zekerheid zuiver te herstellen is, gelijk vanzelf spreekt, niet doenlijk. Toch zullen we m. i. van den oorspronkelijken tekst, ten minste wat den inhoud aangaat, niet al te ver verwijderd blijven, wanneer we beginnen met de verzen 1985—'90 en 1995—2000 uit den tekst te verwijderen [1]), en we verder:

ten eerste, naar het Lat. (vs. 946):

1) Wat de aanleiding kan zijn geweest voor deze interpolaties? Voor de eerste

Reinardus coram cunctis astantibus inquit:

en naar *Rein.* II (vs. 1990):

Reinaert hoorde al dese dinghe;

in 1983 en '84 lezen:

Reinaert *vernam al dese* *woorden*
Ende sprac dat alle dier[1]) *waren hoorden:*

ten tweede, met het oog op de hoofdgedachte, die Reinaert's woorden klaarblijkelijk beheerscht, 1994 met een geringe wijziging veranderen in:

Dat ghi mine bede dus hebt onweert.

en ten derde in 2001 *moetti* achter *werden* invoegen.
Dan gaat er van het twintigtal verzen in questie wel de grootste helft verloren, maar behouden we daarvoor ook juist wat den eenigen hier mogelijken gedachtengang weergeeft.

Rein. I, 2007. Lees op deze plaats *teser* voor het onzinnige *ene*, en dat wel naar *Rein.* II, 2003:

Ic bems ghetroost te dese werve.

Rein. I, 2007. Bijval verdient de hier door Dr. Muller voorgeslagen verandering van *sonden* in *sorgen.*

Rein. I, 2008—'12. Het gaat niet aan met Jonckbl. aan de echtheid van vers 2009 en '10 te twijfelen, wier vertrouwbaarheid juist ten stelligste wordt bevestigd door de van instemming getuigende woorden, in 2013 en '14, »ameen.... hinderwaert moet hi varen, die langher spaert". Alleen verbinde men deze regelen niet met het voorafgaande *ghi* (in 2008), dat, na schrapping van het daarvóór staande *of*, veel beter als een bij den imperat. *gaet* behoorend subject wordt opgevat.

---

natuurlijk de voorafgaande vermelding van Haersind en de herinnering aan Reinaert's overspel met laatstgenoemde; voor de andere een verkeerde opvatting van „ghi neemt uwes neven cranken goom", die wellicht daarenboven in de hand werd gewerkt door de reeds vroeg bedorven lezing van vs. 1994 (z. ben.).

1) Wegens den rythmus voor *die daer.*

Daarentegen mogen we gegronde verdenking koesteren tegen 2011 en '12, waarvan het eerste blijkbaar niets meer is dan een dwaas aanhangsel, door een onhandigen afschrijver aan »hinderwaert *varen*"[1]) gehecht, en het andere, gelijk in 't oog springt, als het uitvloeisel moet gelden van den noodwendig volgenden tweeden stap op het pad der zonde, alias tekstverhaspeling[2]).

Rein. I, 2013—'15. In de omwerking is na Reinaert's bede om haast te maken alleen Isengrijn aan 't woord (z. vs. 2009 vlgg.); in *Rein.* I laten ook de twee andere candidaat-beulen zich hooren (vanwaar in het Lat. »Respondetur amen tribus his"). Welke dier beide voorstellingen was de oorspronkelijke? Me dunkt de eerste, die zich het best aan het voorafgaande, in *Rein.* I, aansluit, waar alleen de wolf het gesprek met den vos voert. Hoe eenvoudig laat zich daarenboven de ontwikkeling van dat meepraten van den beer en den kater verklaren! Ten gevolge der interpolatie van 2012 (z. bov.) had Isengr. alreede in dit vs. zijn gevoelen kenbaar gemaakt, en kon het alzoo licht gebeuren, dat de naam van dit dier, zoo het (naar *Rein.* II, 2009—'12, te oordeelen) oorspronkelijk in vs. 2013 van den ouderen tekst als spreker vermeld was, voor den naam van een ander plaats maakte. En viel die eer aan Bruun te beurt, waarom zou dan ook Tibeert niet zijn duit in het zakje mogen doen?

Met betrekking tot dat alles zullen we denkelijk niet al te zeer mistasten, wanneer we in 2013 *Isingrijn* op zijn oude plaats terugbrengen (in welk geval *ende* metri causa moet worden geschrapt), in 2015 de woorden »Tibeert (in vocativo)... nu haesten wi" evenzeer den wolf in den mond leggen (vgl. in *Rein.* II, 2008, »so laet ons gaen"), en aldaar *sprac* vervangen door *Bruun*.

Rein. I, 2067—'72. Ook hier kenmerkt zich de lezing van

1) Over de beteek. dier zegswijze „tegenspoed hebben", z. *Taalb.* 4, 253 vlgg.

2) Balduinus maakt de fraaiigheid nog fraaier door zijn vertaling: „Atque pedes pereant *ossa*que vestra simul".

'tComb. hs. alweder door een laakbare gerektheid, die merkbaar afsteekt tegenover de soberheid en zakelijkheid van het Lat. (z. vss. 985—'7) en van de omwerking (z. vss. 2100—2102). Het lijdt mitsdien niet den minsten twijfel, hoe we deze plaats te beoordeelen en te behandelen hebben. Met een gerust hart kunnen we de vss. 2068—'71 aan den een of anderen copiïst cadeau doen, om dan 2067 met 2072 te verbinden en in dit laatste vers *wilen ere* in de plaats te stellen van *nochdoe*, 'twelk hier ook bovendien wat den zin betreft volkomen onpassend mag worden geacht. Een daarmede gepaard gaande wijziging van *ghi heren* in *ghi here* wordt gerechtvaardigd door Rkr. 6569, Lsp. 3, 12, 186, Rose 3, 718, Parth. 3922, Mor. 3186, Brand. H. 370, 2107, Brab. Y. 5, 4493, enz., waar men *he*(*e*)*re* als meervoudsvorm aantreft.

Rein. I, 2334. Waarom hebben noch Jonckbl. noch Mart. hier de door Willems aan de hand gedane lezing *Dan* voor *Dat* overgenomen? Het laatste woordje ware te dezer plaatse onbegrijpelijk.

Rein. I, 2363 en '64, 2371 en '72. Zoo er ooit sprake mag zijn van eene in de hoogste mate lamme en onbeholpen herhaling, dan is dat vorwaar in deze verzen. Beide disticha ontbreken daarenboven zoowel in den Lat. als in den omgewerkten tekst (vgl. 1130—'33 en 2388—'94). Zal men ze onder zulke omstandigheden als de geestelijke kinderen van Willem durven erkennen?

Rein. I, 2415—'16. Ook deze verzen verdienen op gelijke gronden als de laatstbesprokene een athetese, zooals trouwens reeds door Dr. Muller, ofschoon aarzelend, is erkend.

Rein. I, 2436—'41. Op deze plaats wil Verdam (z. dit Tijdschr. 1, 24 en 25) achter '38 twee regels invoegen en in '39 en '40 *niet ontgonnen* in *hem niet ontnomen*, *Lonnen* in *Romen* veranderen. Naar ik vermeen, ware de tekst hier evenwel op eenvoudiger wijze te herstellen door, in verband met *Rein.* II, 2460, en het Lat. 1170, te lezen:

2436. *Hoe lettel wiste hi*, *dat de dieve*

Te sinen scatte waren gheraect,
Dies hem so quite hadden ghemaect,
Dat hijs een penninc niet hadde vonden,
Daer hi met hadde die stat van Londen
Al te gader moghen copen.

Zoo namelijk ware de hypothese van het wegvallen van twee verzen onnoodig; kon men volstaan met een uiterst geringe wijziging in '40; en zouden we in '39 wel is waar radicaler moeten te werk gaan, maar toch te gelijker tijd een lectio verkrijgen, die naar alle waarschijnlijkheid het begin harer verbastering tot de lezing van ons handschrift nog tamelijk wel laat herkennen. Men denke slechts aan de Mnl. ter schriftelijke voorstelling van *penninc* gebezigde doorstreepte *d*, welke, in vereeniging met de door een copiïst daarachter gevoegde glosse *scats* (= »geld"), wellicht tot *die scat* verknoeid was en zoo de vermoedelijke aanleiding had kunnen worden tot een verdere ontaarding van den oorspronkelijken tekst.

Rein. I, 2557 en '58, behelzen alweder een zinlooze verwatering, die noch in de Lat. vertaling (z. vss. 1234 en '35) noch in den overigens gerekten tekst der omwerking (z. vss. 2575—'80) wordt gevonden. Atqui ergo!

Rein. I, 2592—'95. Uit een vergelijking van *Rein.* I, 2580—'98, met *Rein.* II, 2598—2610, zien we, dat de eerste redactie in bovengenoemde verzen vier regels meer bevat dan de andere: vier regels, welke blijkens hun inhoud een half suffen dichtzieken copiïst overwaardig zijn en die we verplicht zijn zonder de minste aarzeling te verwerpen, zelfs wanneer ten gevolge daarvan tevens het prachtige *gehidet* van vs. 2596 voor een meer alledaagsch *ghehuut* moet wijken. (Balduinus plakt aan de vermelding van »die ule ende die scufuut" een nog veel vermakelijker appendix vast; z. vss. 1256—'63).

Rein. I, 2648—'51. Tweemaal wordt ons hier verteld, dat Cuwaert zich op het luide en dringende verzoek van den vos naar den koning begeeft: middellijk in 2648 door de woorden »dese vaert", en direct in 2650. Zulk een onbeduidende her-

haling kan de oorspronkelijke dichter niet op zijn geweten hebben. Onvermijdelijk is daarom: 1° de verwijdering van '50, en, in vereëniging daarmede, van het allesbehalve onmisbare '49; en 2° ten gevolge daarvan de toepassing van »hem", in '51, op »die diere". In het hs., door den omwerker gebezigd, moet deze interpolatie ontbroken hebben (z. *Rein.* II, 2558—'61); dat, wat Balduinus bij zijn vertaling diende, bevatte ze alreede (z. vs. 1294).

Wenschelijk ware voorts in '48 de invoeging van het relatieve *die* achter »die diere"; want de opmerkzaamheid en de verwondering der omstanders zijn geen nevens elkander staande voorstellingen, maar twee gedachten, waarvan de eerste als redengevende aan de andere ondergeschikt is.

Rein. I, 2765—'75. Ongetwijfeld zal de tekst op deze plaats, na de door Franck en Dr. Muller voorgeslagen athetese en veranderingen (z. des laatstgen. dissertatie, bl. 83, en de inl. daarop, bl. IV), heel wat meer dan de lezing van 't Comb. ms. op de oudste redactie gaan lijken. Alleen zou ik bedenking hebben tegen het overnemen uit *Rein.* II van »Beide clene — huusghenote", woorden, die van een breedsprakigheid getuigen, welke men van een gewetenloozen afschrijver, maar niet van den oorspronkelijken dichter verwachten mag.

Bij de bezwaren, t. a. pl. tegen de echtheid van 2767—'72 ingebracht, voege men voorts nog het volstrekt doellooze van Reinaert's verzoek aan de koningin en de tegenspraak van »ginghen", in 2772, met »sat", in 2761.

Rein. I, 3162. Verdam's verbetering op deze plaats vereischt nog een klein amendement: de verandering van *niet* in *geen*. Het adverb. past niet in dezen zin.

Rein. I, 3183. Ook zonder betoog blijkt het, dat men hier te lezen heeft:

(*In rade waest, dat hijt mi riet*)

Vgl. in 't Lat. »*Consultus* prudens ... mi dixerat" (vs. 1614).

Rein. I, 3185 en '86. In het eerste vers ontbreekt de con-

junctie, welke Reinaert's tweeden grond voor het niet aanvaarden van den pelgrimstocht met den te voren uitgedrukten verbindt; in het andere de redengevende partikel, die onmisbaar is voor de aanwijzing van den samenhang der in 3188—'94 gegeven verklaring met den inhoud van 3185—'87. In het eene plaatse men dus *ende* vóór »al" (vgl. in 't Lat. »*Et* quamvis abeam", vs. 1618), in het andere *want* vóór »ic".

Rein. I, 3196—'97. *Dit bliven* hoort in het laatste dezer beide verzen in 't geheel niet thuis. De keus staat tusschen het ondernemen der bedevaart of het wijken naar een »wildernesse" als schuilplaats. We moeten alzoo dat verbale substant. vervangen door een passend woord, door het bekende *luscen* (= »zich verbergen, verschuilen"), en daarmede gelijktijdig *also* in *niet so* en het minder juiste *dit* in *dat* veranderen; tenzij wellicht een lezing de voorkeur verdient, die zich enger aan het Lat. »Sic latitare magis mihi quam prodesset abire" (vs. 1624) aansluit, nam.:

Dat l u s c e n *es mi also goet*
Alse d a t v a r e n, *sprac Reinaert.*

Rein. I, 3198—3205:

Ende g o d s a t h e b b e *mijn rode baert*
(Ghedoc hoe ic ghedoe)
3200. *O f mi troostet m e daer toe*
N o d i e c a t e r n o d i e d a s
N o B r u u n d i e n a m i j n o o m w a s,
Dat ic in sconinx ghenade . . . . n e *come* enz.,

Een zonderling voorkomen heeft in 3198 het gebruik van den term »godsat hebbe", dien we anders slechts met een persoonsnaam verbonden aantreffen. Veeleer ware hier een uitdrukking van pas, die aan het Lat., »*per*que meam barbam" (vs. 1626) beantwoordt, en zou men voor »*godsat hebbe* mijn rode baert", »*so helpe* (*selp* of *sem*) *mi* mijn rode baert" (= *bij* mijn r. b.) willen lezen; (vgl. voor zulk een zegswijze »*so helpe mi* de cloostercrune", Rein. 1, 1948, = *bij* mijn kruin; »*selp* u

trouwe", en »*selp* u ere", Limb. 11, 892 en 1200, = *bij* uw tr., *bij* uw eer; »*semmi* toge mijn", Ferg. 867, = *bij* mijn oog; enz.). Is dit juist, dan moeten we in verband daarmede ook in 3200 *Of mi* in *Mine* en het onzinnige *me* in *niemen* veranderen, en in 3205 de ontkenning schrappen, d. i. een lezing herstellen, die overeenkomt met de wijze van voorstelling in de omwerking en 't Lat. (vgl. »ic enlaet mi niet meer daertoe raden Te comen enz.", vs. 3179 en '80, en »non amplius me allicient", vs. 1627) en wier vroegere aanwezigheid in de redactie van *Rein.* I nog gemakkelijk genoeg is op te maken uit de negatie, in 3201 en '2.

Dat deze laatste verzen zelve intusschen niet van Willem herkomstig zijn, maar van een copiïst, die nog vóór den vader van het fraaie *godsat hebbe* en »*of* mi . . . me" aan 't knoeien is geweest, daarvoor getuigt het onhandige der vermelding te dezer plaatse van den kater en den beer en het onbeholpene der woorden *die na mijn oom was.* In de omwerking wordt dit inlapsel trouwens niet gevonden (vgl. vss. 3179 en '80); wel in het meesterwerk van den vertaler (z. vss. 1625 en '26).

Rein. I, 3252. Zoowel de lezing van dit vers als van het daarmee correspondeerende (3266) in *Rein.* II is foutief. In het eerste gedicht zou »Mi ware leet, mesquame hem iet" op zich zelf zeer goed begrijpelijk zijn, doch buiten verband staan met de woorden van 3253 en '54. In het andere is *hem* storend voor den regelmatigen gedachtengang. Alleen het Latijn (vs. 1654—'55):

Uxorem mallem mala ferre satosque
Quam leporem, carus est mihi nempe nepos.

geeft een goeden zin en kan ons tevens den weg wijzen tot de correctie der Dietsche teksten. Met het schrappen van *hem* in de beide bovengenoemde verzen en met de reeds door Jonckbl. voorgestelde vervanging van *leet*, in *Rein.* I, door *liever*, wordt de goede lezing hersteld, wier verknoeiing voor 't overige licht genoeg te begrijpen is: een afschrijver las niet verder dan zijn

regel lang was, miste bij »mesquame" den datief des persoons, dien iets kon overkomen, en meende die fout te verbeteren door invoeging van een op Cuw. wijzend pron. *hem*; dit »Mi ware liever, mesquame *hem* iet", door den interpolator opgevat als = »het ware mij liever, wanneer hem iets passeerde", kwam later onder de oogen van een ander even ver ziend broddelaar, die zich weder op zijn manier verdienstelijk dacht te maken door de verandering van *liever* in *leet*.

Rein. I, 3304—'5. Bij de door Franck op deze plaats voorgestelde verandering (z. diens *Lesestücke* bl. 163, vss. 225 en '6):

Nu weet ic wel, dat ghi mi doet ere
Ende bi u selven die sijn int hof.

blijft het zinlooze »selven" behouden en vertoont de tekst daarenboven een gezochte zinswending, zooals men die van onzen ongekunstelden en helderen oorspronkelijken dichter niet zou mogen verwachten. Juister ware 't daarom mijns bedunkens den tweeden regel te wijzigen in:

Mi hebben bi die sijn in 't hof 1).

Rein. I, 3330. Noode missen we in dit vers de vermelding van Reinaert's qualiteit tegenover de eveneens aangesprokene Hermeline. Men leze om die reden, in overeenstemming met de vertaling »Sum *vir*, sumque pater" (vs. 1707):

Volgh(e)t mi, ic bem u man, u vader.

Flor. en Bl. 3522:

Die enen dief met dieften vinge,
Het ware quame hi int ghedinge
Jeghen iemen of te wedertalen.

Op deze plaats wil Verdam (z. Versl. e. Meded. der Kon. Ak., Afd. *Lett.*, 3de R., D. II, 294) achter »ware" het subst. *scame* invoegen en met Penon *iemen* door *hem* vervangen. Zou hier echter een eenvoudiger en graphisch meer voor de hand

1) Of *Mi hebben met die sijn in 't hof.*

liggende verandering, de lezing van *twaren*, zonder meer, voor *het ware*, niet verkieslijker zijn? Ik meen van ja, en dat te meer, dewijl een op die wijze verkregen zin »indien men een dief op heeterdaad betrapte [1]), zou hij (die dief) dan wel tegenover iemand (een aanklager) tot een verdediging in rechten worden toegelaten?" rationeeler mag heeten dan de gedachte »het ware *schande*, zoo hij (die den dief betrapt had) tegen hem (den dief) in rechten moest optreden".

THEOPH. 31 [2]). Niet uit ijdelheid, zegt de berijmer dezer legende, heb ik mijn taak ondernomen, maar om mij tegen de zonde te hoeden en voorts ook ter wille van

den groten lof
Daer ons al goet es comen of.

In zijn overigens in menig opzicht voortreffelijke uitgave van dit kloostergedicht geeft Verd. van dien *groten lof* een verklaring (z. bl. 125 ald.), die niet van gezochtheid is vrij te pleiten. Van *groot lof* als »groote blijdschap" tot *groot lof* als »blijde boodschap", »evangelie" mag de sprong nogal gewaagd heeten. Daarenboven verlieze men niet uit het oog: 1° dat het eigenaardiger is den oorsprong van »al goet" bij Jezus of Maria, dan wel bij 't evangelie te zoeken; en 2° dat de Dietsche schrijvers gewoonlijk niet beweerden hun poeëm ter wille van het evangelie te hebben gemaakt, maar »in die ere ons *Heren*" (z. *Esop.* Inleid. 4), »om die doghet van hare, Die moeder ende maghet es bleven" (z. *Beatr.* 4), »dies hi (God) geloeft si ende oec de maghet vri, de moeder ons Heren" (z. *Christ.* 16). Verandert men intusschen *den groten* in *des gonen* of, misschien nog beter, dewijl Maria hier de hoofdpersoon is, *in der goenre*, dan verkrijgt men een goeden en eenvoudigen

1) Voor *die* = »zoo men", vgl. men dit Tijdschr. 8, 55, noot 4, 't *Mnl. Wb.* i. v. *die*, en de *Vondel-gr.* § 230.

2) Ik citeer hier, evenals in het volgende, naar Verdam's editie.

zin, die wellicht alleen hierdoor uit den voor ons liggenden tekst verdwenen is, dat de onhandige afschrijver, het voorafgaande vergeten zijnde, aan den grooten lof dacht, dien de dichter door zijn arbeid zou willen verwerven.

Theoph. 33—41:

Nochtan vresic achtertale.
Mochtic mi oec wachten wale,
Dat men neghene van mi en seide,
Soe mochtic segghen voer waerheide,
Dat niemen en ware mijn ghenoet;
Want mijn gheval ware soe groet,
Nadien dat m i ghescepen staet,
B e d i die werelt es soe quaet,
Datter alle liede plien.

Mi in vs. 39 en *Bedi* in 40 komen slecht overeen met de bedoelde gedachte: »kwam ik er zonder laster af, dan zou ik in dezen met mijn groot geluk wel alleen staan, dewijl het gewoonlijk zóó gesteld is, dat alle menschen zich aan laster schuldig maken". Natuurlijk vervange men daarom *mi* door *doe* en stelle *Dat* in de plaats van *Bedi*, 'twelk een copiïst denkelijk is gaan schrijven, toen hij vs. 39 niet begreep en meende, dat de verklaring van dat »groet geval" eerst in 40 aanving.

Theoph. 53 en 54. Van »recht hebben" kan in het eerste dezer verzen geen sprake zijn; en even weinig komt hier, in den tweeledigen zoogenaamd concessieven zin, de partikel *al* te pas. Men leze met een geringe, uit een graphisch oogpunt gewis niet al te stoute verandering van *Al hebic recht*, en met invoeging van *wale*:

Hebbict wale gheraect of en doe,

en vergelijke voor (*wale*) *gheraken*, = goed tot stand brengen, volbrengen, b. v. Lsp. 1, 5, 32; 3, 11, 28; Ro. 3077, Lorr. 2, 49, Rb. 60, 22788, Mlp. 1, 1058.

De wijziging in vs. 54 van *hebbe* in *hadde* spreekt nu vanzelf.

Theoph. 112—114. Na de huichelaars gelaakt te hebben,

»Die penitencie buten toghen Ende vol quaet doen achter oghen", gaat de dichter voort met:

Dit en seggic niet bidi,
Dat eneghe doghet beter si,
Dan daer si es die suverhede
Buten ende binnen mede;

Drukken deze woorden de hier klaarblijkelijk vereischte gedachte uit: »met deze verwijtingen wil ik niet zeggen, dat iemand minder deugdzaam zou zijn, wanneer hij de deugd zoowel uiterlijk als innerlijk bezit"? Me dunkt, al bitter weinig. Beter zal dat voorzeker een lezing doen, als:

Dit en seggic niet bidi,
Dat eneghe man min doghende si,
Daer hi hevet die suverhede
Buten ende binnen mede.

waar de meer radicale wijzigingen in den jammerlijk verknoeiden toestand van den ons overgeleverden tekst haar rechtvaardiging vinden.

Theoph. 168 en 169. Verander in deze beide verzen *gegheven* in *verheven* en schrap in 168 de *nt* van *dient*.

Theoph. 343. Lees hier *te sine te sceerne* (of *tsceerne)*, voor *tsine te teerne.* De verdrijving toch van het bisschoppelijk hof kon voor Theoph. het gevolg hebben, dat hij aan schimp begon bloot te staan, moeilijk, dat hij aanving zijn goed door te brengen.

Theoph. 469 en '70. »Nu sijt (of liever *blijft*) gesont ende gaet" moet het slot hebben uitgemaakt van de woorden des Joods, en de verknoeiing van onzen tekst, de inlassching van »Doen ginc hi metter vaert", is kennelijk alleen hieruit voortgekomen, dat in het origineel van ons hs. de regel, die op eerstgenoemd vers rijmde en daaraan voorafging, was weggevallen en de copiist, ten einde op zijn manier in de lacune te voorzien, op den groet des duivelbezweerders het bericht van Theophilus' vertrek liet volgen. Zoo begrijpen we tevens,

waarom »beraden" (= van plan), in 468, zijn onontbeerlijke bepaling mist, die blijkens het in vss. 455—462 door den Jood gesprokene, ten minste wat den zin aangaat, ongeveer »te doen gelijk u geraden is" zal hebben geluid. Een vers, als b. v. »Al te doene na minen raet" of iets dergelijks zou daarom beter passen, dan het door Verd. voorgeslagen »So sal uus noch werden raet", waarbij »beraden" van zijn afhankelijken infinitief beroofd blijft.

Theoph. 482. »Daer toe haddene die duvel bracht", in vs. 480, vordert een consecutieve onderschikking, die in den tekst ontbreekt. Men stelle daarom *Dat hi viel* in de plaats van de verknoeiing *Daer hi in viel*, welke ten gevolge eener onjuiste verbinding van den bijzin met het voorafgaande »mids joden rade" was ontstaan.

Theoph. 648—'50. Zijn de vss. 648 en '49 in orde, d. i. mag men die woorden verklaren als »hij handelde, ging meer te werk naar zijn luim ten opzichte van alles wat er aan 't hof te doen was", dan is in 650 natuurlijk *Dan hi* in *Dant* te verbeteren. Doch wie bewijst het bestaan eener Dietsche zegswijze *van eere sake na sinen kere gaen* = in iets naar zijn wil handelen? Om die reden zou ik geneigd zijn de voorkeur te geven aan een eenvoudiger opvatting, volgens welke »al dat te hove was te doene" het subject ware van »ginc na sinen kere" (= ging naar zijn zin, in de door hem aangegeven richting) en mitsdien alleen in 649 *Van* moest worden geschrapt. Had een afschrijver eenmaal »ginc" als parallel met het voorafgaande »gheweest hadde" en »was" beschouwd, dan kon hij, om er iets van te maken, wel niet anders dan het oorspronk. subj. *al* in den genit. relationis *van al* veranderen.

Theoph. 672. Lees *heeft ghesnevet* voor *sere snevet*. Blijkbaar heeft de auteur in 673 een gelijke rhetorische zinswending gebezigd als in 169 en 645, en moet alzoo het slot van 672 hetzelfde woord zijn als het in 673 achter *beide* volgende verbum.

Theoph. 690. De zin van dit vers past volstrekt niet bij het

in de voorafgaande en volgende regels omtrent Gods barmhartigheid gezegde. Men vervange om den behoorlijken gedachtengang te herstellen het tweede en verknoeide *slaet* door *hevet* en *sere* door *dere*.

THEOPH. 712. Het tweewerf, in 712 en '13, gebezigde *dus* is, zooals men begrijpt, éénmaal overbodig en zal in den eersten regel wel voor het reflex. pron. *mi* moeten wijken. Hierdoor verandert dan de afhankelijke zin (met *dat* als pron. relat.) in een aan den vorigen gecoördineerden (met *dat* als voegw.).

THEOPH. 932—'36. Theophilus, aan de eene zijde door den angst voor de gevolgen van zijn misstap gedreven, aan den anderen kant bevreesd met zijn zaak vóór Maria te verschijnen, heeft lang geaarzeld wat te doen, doch is eindelijk tot het besluit gekomen de stoute schoenen aan te trekken en zich tot de heilige maagd om genade en voorbede te wenden (z. vss. 852—931).

Mi es bet, dat ic mi verboude:

zegt hij:

932. *Hen zal bliven bi minen scoude*
Ende en wilt si mi niet ghestaden
Soekic ane hare ghenaden
935. *Met rechter trouwen, met herten goede.*
Ende ic mi voertmeer wille hoeden
Van sonden, enz.

Dat we hier met volstrekten onzin te doen hebben, is klaar: de vss. 932—934 hangen aan elkaar als droog zand; achter »*Hen* sal bliven", dat Verd. alreede te recht voor »*Het* sal bliven" heeft in de plaats gesteld, ontbreekt de consecutieve subordinatie, met *en* of *ne* (vgl. dit Tijdschr. 2, 295); vs. 933 zegt juist het tegenovergestelde van hetgeen te verwachten ware en ontbeert den bij *ghestaden* onmisbaren genitief; en de geheele constructie in 934—'36 is daarenboven volkomen onbegrijpelijk. Ik waag het daarom, ter verwijdering van al deze ongerechtigheden, de volgende lezing voor te stellen:

932. *Hen sal bliven bi minen scoude,*
(Ende si wilt mi des ghestaden),
In soeke ane hare ghenaden.
935. *Met rechter trouwen, met herten goeden*
Ic mi voertmeer wille hoeden
Van sonden, enz.

Bij deze betrekkelijk geringe wijzigingen erlangt 933 (met *ende* = indien) een gezonden zin en behoorlijke constructie; wordt dit vers in een behoorlijken samenhang gebracht met het voorafgaande en volgende; levert 934 de door 932 gevorderde hypotaxis; en vormt de zin van 935 en '36 niet alleen een geschikte voortzetting van het in de vorige drie regels gezegde, maar komt ook beter overeen met de beneden in 957, 959 en 985 uitgedrukte gedachte; terwijl eindelijk *goeden* als adjectivum postpositum bij *herten* het onmogelijke *goede* vervangt.

Theoph. 1053. De wijziging, door Verd. in dit vers aangebracht, is te verwerpen, aangezien we hier geen der gevallen voor ons hebben, waarin een negatieve consecutie vereischt werd (vgl. dit Tijdschr. 2, 289 vlgg.).

Theoph. 1069 en '70. Plaats hier een punt achter *beraden* en schrap de punt achter *deden*. Regel 1070 behoort namelijk bij het volgende.

Theoph. 1091.

Al verghavic di minen lachter,
1090. *Het en mach niet bliven achter,*
Ic en mach alsoe vergheven niet
Die sonden, die u sijn ghesciet
Jeghen minen sone, dinen God.

De aan 1091 voorafgaande zin hangt in de lucht en vordert een consecutieve onderschikking, met *en* of *ne* (niet met *en—niet*, vgl. dit Tijdschr. 2, 295), die natuurlijk in ons vers in quaestie moet schuilen, doch in geen geval kan geluid hebben, zooals ze in ons hs. wordt aangetroffen. In plaats van *mach* hoort hier nam. het modale verb. *moet* thuis (vgl. »*En* mocht *niet bleven sijn*, Judas, Ic *en moeste* verraden sijn van di", t. a. pl.); en in ver-

band daarmede, i. pl. v. *vergheven* het ww. *wreken*, i. pl. v. *niet* de partikel *iet* (= eenigszins). En nemen we, door deze omstandigheid gedwongen, zulk een te verwachten lezing als de oorspronkelijke aan, dan levert nog alleen het in dezen samenhang zonderlinge *alsoe* eenig bezwaar op, 'twelk evenwel ook eenvoudig genoeg wordt uit den weg geruimd bij een vervanging van dat adverb. door het in dezen zin uitnemend passende *altoes* (= in ieder geval).

Mocht intusschen iemand deze conjectuur:

»*Ic en moet altoes wreken iet* enz.

uit een graphisch oogpunt, althans wat *wreken* betreft, al te stout willen noemen, die bedenke, hoe een afschrijver slechts het woordeken *moet* van zijn origineel als *mach* behoeft te hebben gelezen, om, als noodwendig gevolg daarvan, den samenhang van den zin »Ic en *mach* (*moet*) wreken iet", met »Het en mach niet bliven achter" uit het oog te verliezen, en *wreken iet* zoogenaamd in *vergheven niet* te verbeteren.

Theoph. 1587—'90.

Bidden wi Gode doer sinen oetmoede,
Dat wi alle onse dinghen te goede
Ende bringhen ende werden vonden
1590. *Ende quite sijn van onsen sonden.*

Behalve de onjuistheid van *goede*, springt op deze plaats onmiddellijk het gemis van twee belangrijke desiderata in 't oog: 1° de afwezigheid van een praedicaatsnomen, dat door »werden vonden" met het subj. »wi" verbonden wordt, en 2° het ontbreken der bepaling van den tijd, waarin dat »werden vonden" zal moeten geschieden. Voor dit laatste kan ons het tweede »ende", in vs. 1589, helpen bij een opvatting van 't woord als substantief en voorvoeging van *int*; voor het eerste de niet al te krasse verandering van *bringhen* in *reine*. En zijn we voor zoover gevorderd, dan wijzen zich de middelen tot herstel, in 1588, als vanzelf aan; t. w.: de invoeging van *in* vóór »alle onse dinghen" en

het schrappen van *te* en van den uitgang van *goede*, waarmede een gelijke verkorting van *oetmoede*, in 1587, moet gepaard gaan.

Ook hier is voorts vermoedelijk een kleine lapsus, het wegvallen van *in* vóór »alle onse dinghen", de aanvang der tekstverbastering geweest. Kwam namelijk een exemplaar, met zulk een verminkten versregel, onder de oogen van een of ander copiïst, dan moest »alle onse dinghen" voor hem het voorkomen van een object vertoonen. Bij dat object behoorde een werkwoord; en dat werd gevonden door de verbetering(!) van *reine* in *bringhen*. Tevens ontstond nu ook behoefte aan een onderkomen voor het eenzame en verlatene *goet*. En wat was begrijpelijker dan dat dit adjectief met het onmiddellijk volgende, thans voor een substant. versletene »Ende" werd in verband gebracht, de praepositie *te* vóór zich kreeg en den verbogen vorm *goeden* aannam (zoo toch moet deze vorm bij dit verknoeiingsproces oorspronkelijk zijn geschreven)? Dat bij deze veranderingen 1590 en het slot van 1589 onverstaanbaar werden, daarom bekommerde zich natuurlijk zoo'n wijs heer niet.

Drie daghe here, 336:

En doech gheen e e r s sonder bedwanc.

Tien tegen één, dat een vergelijking dezer plaats met »En dooch geen *ors* sonder bedwanc", Bj. 7, 206, ons geneigd zou maken het subst. *eers* door *ors* te vervangen; is het laatste nomen in deze uitdrukking immers alleszins begrijpelijk, met het eerste is dit minder het geval. En toch ware zulk een verandering niet onvoorwaardelijk een verbetering te noemen, dewijl een der Oudndl. adagia (z. *Hor. Belg.* 9, bl. 40, n°. 647) »Ten dooch gheen *eers* sonder bedwanc" (vertaald met »Verberibus tactus valet ille culusque coactus") ons leert, dat de Dietscher, ten gevolge eener zonderlinge speling van het volksvernuft, in genoemd spreekwoord wel degelijk den naam van dat vleezig lichaamsdeel voor het gewis oorspronkelijke *ors* was gaan gebruiken.

Moriaen 185:

Hi dorsloech mi mine wapine.
Dats ter meneger stat anscine
Dor min lijf ende dor min been.

De sporen der krachtige houwen van Percheval zullen wel minder *door*, dan *aan* het lichaam en de knoken des gewonden ridders zichtbaar zijn geweest. Het is dus klaar, dat we op deze plaats in *door* een dubbele verschrijving voor *over* te zien hebben.

Mor. 381:

Ic sal proven omme geval
Ende aventuren al jegen al,

zegt Lanceloet, wanneer hij zijn voornemen openbaart om in gezelschap van Walewein Percheval te gaan zoeken. De eerste dezer versregels bevat blijkbaar onzin, doch laat zich, bij vergelijking met een plaats uit den *Flandr.* (1, 848) »Nochtan sal ic op desen dach Jegen hem *proven mijn geval*", gemakkelijk herstellen in:

Ic sal proven min geval,

d. i. ik zal mijn geluk beproeven.

PARIJSCHE FRAGMENTEN EENER PSALMVERTALING.

De titel hierboven luidt eenigszins anders dan die, welken de Heer Gédéon Huet boven zijne mededeelingen omtrent de onlangs te Parijs gevonden fragmenten in de Bibliothèque de l'Ecole des Chartes, XLVI, p. 496, geplaatst heeft. Hij spreekt van Fragments inédits de la traduction des Cantiques du Psautier en vieux-Neerlandais. Terwijl ik hem gaarne toegeef, dat hetgeen hij gevonden heeft voor de kennis van de oud-germaansche psalmvertaling en taal belangrijk is, en den jongen palaeograaf dankbaar ben, dat hij zoo spoedig den gevonden schat wereldkundig gemaakt heeft, meen ik de juistheid te moeten betwisten van zijn titel voor zoover deze te kennen geeft dat de fragmenten eenmaal deel hebben uitgemaakt van de oudgermaansche psalmvertaling, waaruit de bekende glossenverzameling van Lipsius geput is.

Daar de verzameling van de Ecole des Chartes hier te lande niet onder ieders bereik is, zal ik den inhoud der fragmenten, wat het Duitsch betreft, hier nog eens mededeelen. Het Latijn bevat de woorden der Vulgata, zooals ook o. a. de Antwerpsche druk van 1630 ze mededeelt.

Op twee perkamenten schutbladen van een ouden band staan Jesaia 38, 18—20, I Samuel (I Reges, volgens de Vulgata) 1—2 en 5—10, Habacuc 3, 17—19, Deuteron. 32, 1—4 en 9—13. Boven elk woord van den Latijnschen tekst is het overeenkomstige Duitsche woord geplaatst. De vertaling is woordelijk, en op een enkele plaats verkeerd.

Huet meende aanvankelijk fragmenten van de interlineaire vertaling der zoogenaamde Wachtendoncksche Psalmen voor zich te hebben. In den loop van zijne beschrijving komt hij gedeeltelijk hiervan terug; hij zegt nl. aan het slot: *Nous croyons donc que nos fragments ne dérivent pas du ms. ou des mss. copiés au XVIIe siècle; ils appartiennent à un texte qui inclinait*

plus vers le haut-allemand qu'aucun de ceux dont les copies ont été conservées. Desniettegenstaande komt het hem niet geheel onmogelijk voor dat de woorden uit de glossen van Lipsius op deze fragmenten slaan: *quelques mots cités par Juste Lipse et dont il dit expressément qu'ils sont tirés des cantiques, se retrouvent chez nous; nous citons seulement s u e i g a, indiqué comme tiré du Canticum Abacuc et rendu par a r m e n t u m; il se retrouve dans nos fragments au même passage* (Abacuc III, 17) *avec le même sens, sous la forme suueiga.* Hierop laat hij echter volgen: *il est difficile de dire si les fragments que nous publions sont les débris d'un manuscrit étudié par les savants du XVII*[e] *siècle, ou bien d'un exemplaire qui leur avait échappé.* Hij houdt het derhalve voor een ander handschrift derzelfde oude vertaling van de psalmen, welke wij in de oudnederlandsche psalmen bezitten, maar door een overschrijver gewijzigd.

Indien hieraan hetzelfde origineel ten grondslag heeft gelegen als aan de vertaling, waarop de glossen van Lipsius gemaakt zijn en die, welke door Heyne in zijne A l t n i e d e r d. D e n k m ä l e r is uitgegeven, dan zullen wij die woorden, welke door Lipsius vermeld worden met plaats, aanwijzing en vertaling, in dit hoogduitsch gekleurd afschrift op dezelfde wijze, alleen naar het dialect veranderd, moeten terugvinden. In hoeverre dit het geval is zullen wij thans nagaan.

De inhoud der fragmenten is de volgende:

I. r.

Jesaia 38, 18. ni helle bêgten wirdit dir, noh dôt lobot dih, noh verbeidunt die, der nidervarent in gruobun, wârheit dîna.

19 Lebendiger, lebendiger selbu bêgten wirdit dir, also un*đ* [1]) ih hiude; vader kindon cunt duot wârheit dîn.

---

1) Deze letter is alleen in cursief aanwezig ter drukkerij.

20. Drohtin gehaldan mich duo unđ selmi unsere singemis allen dagan libes unseres in demo hûse drohtines.

I Sam. II, vs. 1. Ervrôwit herza minaz in drohtin und uferhaban ist horn mîn in gode mînemo. Zêspret ist mund mîn uber vîende mîne, wanda gevrôwet bin in heili dînemo.

2. Nist heiliger also ist drohtin noh gewisse nist ander vone dir unđ nist stirker als got unser.

I. v.

5. hata kint guncreftigot wart.

6. Drohtin gedôthaftigot unđ gelîfhaftigot, geleidit ze helon unđ widarleidit.

7. Drohtin aremen duot unđ gerîchelot, hôtmudigot unđ ufhebit,

8. ercwikende vone stuppe elelendun unđ vone miste ufrihtende armen, daz her sizze mit vurstin unđ stuol guoliche haba. Drohtinis gewisse sint werbon erdon unđ gesazta uber sie rinc.

9. Vuoze heiligeno sînro bewareda unđ ubili in vinsternissi erstummunt, wanda noh in sterchi sînro gesterkit wirdit man.

10. Drohtin ervortent wedarwerdigi sîn; uber sie selbon in himilin erskillit. Drohtin erdeilit endi erdon unđ gibit gewalt cuninge sînemo und erhôct horn ...

II. r.

Habac. 3, 17: Vihu und ne wisit sweiga in crippon.

18. Ih abur in drohtino ih sal mendon und ih sol vrowen in gode, heldendemo mînemo.

19. Got drohtin sterchi mîna, unđ gesezet vuoza mîne alsô hirezo, und uber hô mîn uzleidit mih, ubercobereri in lobon sengenden.

Deuteron. 21, 1. Gehôret, himile, ih der sprechon; gehôra erda wort mundes mînes.

2. Wascha in regene lêra mîna; vlioza also d*au* gesprechi

m*inaz* also (*regen*) uber gras und also drôphon uber corn.

3. Wanda namo drohtinis anaruophon ih: gebet michillich*i* gode unseremo.

4. Godes duruchtân sint werc, und alle wege sîne urdeila. Got getruwir und ane decheina un*rihti*.

II. v.

Deuter. 32, 8. Danne zedeileda hôster diede, danne gesundereda kind Adam, gesazta gemerchi liudo nah zala kindo Israel.

9. Deil abur drohtinis liud sîner, Jacob seildin (?) heribis sîner.

10. Invand inan in erda wôsta in stede egison und einôdis. Umbileita inan und lerida und behuota also aph*l*on [1]) augun sîn.

11. Also aro voragoumenda ze vlione iungen sine und uber sie (*vlionde*) spreidit vetechon sîne und zuonimit sie, ioh dreg*it sie* in ahselon sinen.

12. Drohtin einer herizogo sîner was, und ne was mit imo got vremider.

13. Gesazta inan uber hô . . . .

De gecursiveerde letters zijn door mij aangevuld. Zij ontbreken in het origineel; voor aphlon in D. 32, 10, heeft Huet *aphuon* (?).

Het schrift is, naar Huet mededeelt, duidelijk leesbaar en uit de IXe of Xe eeuw. Had een woord als bêgten en een enkele andere vorm mij aanvankelijk eenigen twijfel doen koesteren aan de juistheid der tijdsbepaling, de vriendelijke toezending van een facsimile van de hand van den Heer G. Huet maakte het mij mogelijk met eigen oogen mij te overtuigen dat het schrift inderdaad uit de 9e of uit het begin der 10e eeuw is, en dat deze fragmenten dus voor de kennis van het Frankisch van veel belang zijn. De letters toch zijn ongeveer gelijk aan die, welke in de Merseburger spreuk MS. D^2 IV, 1, staan, en aan die van het Hildebrandslied, voorzoover uit facsimile's in Königs Littera-

1) H. aphuon (?)

turgeschichte er over te oordeelen is. De taal dezer fragmenten is dus die van een der Frankische dialecten uit de 9e of 10e eeuw, derhalve uit denzelfden tijd, als waarin door Cosijn de zoogenaamd Oud-Nederlandsche psalmen gesteld zijn.

In alphabetische volgorde gesteld, vindt men de volgende woorden, dienende ter vertaling van het bijgevoegde Latijnsche woord: abur autem, — ahselon humeris, — allen cunctis, — als en also sicut, — also quasi H. 3, 19, — âne absque, — ander alius, — aphlon puppilam, — armen, aremen pauperem, — aro aquila, — augun oculi (g. s.), — bêgten wirdit confitebitur, — verbeidunt expectabunt, — danne quando, — deil pars urdeila iudicia, — erdeilit iudicabit, zedeilda dividebat, — die demo, die der qui ih der (onjuiste vertaling), ego qui, — daz ut, — dicheina ulla, — diede gentes, — dih, dir, dîn (g. s.) dîn dîna, dînemo, — dôt mors, gedôthaftigot mortificat, — duot facit, duo fac duruchtân perfecta, — dregit portabit, — drohtin dominus drohtino, drohtinis, — drophon stillae, — egison horroris, — einer solus, — einôdis vaste solitudinis, — elelendum egenum, — endi fines, — erda terra erdon (g. s.), — gibit dabit gebet date, — got deus gode, — guoliche gloria, — voragoumenda provocans, — gras herba, — gruobun lacum, — haba teneat hata habebat, — gehaldan (Jes. 38, 20) haldendemo (Hab. 3, 19), — ufhebit sublimat uferhaban ist, — heili salutari, — heileger sanctus heiligono, — helle infernus helon, — her, imo, inan eum, sîn eius, sie eos, — heribis hereditatis, — herizogo dux, — herza cor, — himile coeli himilin (d. pl.), — hirezo cervorum, — hiude hodie, — horn cornu, — hô excelsa hôster, — erhôct sublimabit, — gehôra, gehôret audite, — behuota custodivit, — hôtmudigot humiliat, — hûse domo, — ih ego mîn, mih, mich, — ioh atque, — iungen pullos, — kind kint filios, kindo, kindon, — corn gramina, — geuncreftigot wart infirmata est, — crippon praesepibus, — cuninge regi, —

cunt duot notam faciet, — ercwikende suscitans, — lebendiger vivens, — geleidit deducit uzleidit deducet widarleidit reducit umbileita circumduxit, — lêra doctrina, lêrida docuit, — liudo populorum, — lîbes vita gelîfhaftigot vivificat, — lobon psalmis, — lobot laudabit, — man vir, — mendon sal gaudebo, — gemerchi terminos, — michillichi magnificentiam, — mîn mînaz meum mînemo, — miste stercore, — mit cum, — mund os mundes, — nâh iuxta, — namo nomen, — ne non, — zuonimit assumpsit, — nidervarent descendunt, — in regene in pluvia, — ufrihtende erigens, — unrihti iniquitas, — gerichelot ditat, — rinc orbem, — anaruophon ih invocabo, — seildin? funiculus, — selbu ipse sia selbon ipsos, — selmi psalmos, — singemis cantabimus sengenden canentem, — sizze sedeat, gesezet ponet gesazta (I S. II, 8) posuit gesazta (D. 32, 8) constituit, — erskillit tonabit, — spreidit expandit zesprêt ist dilatatum est, — sprechon loquor, — gesprechi eloquium, — in stede loco, — stirker fortis, sterchi fortitudo gesterkit wirdit roborabitur, — stuol solium, — erstummunt conticescent, — stuppe pulvere, — sal, sol Hab. 3, 18, — gesundereda separabat, — sweiga armentum, — getruwir fidelis, — uber super, — ubercobereri victor (Graff. IV, 358 uparchoparari exstinctor antichristi), — ubili impii, — umbi, — un& et, — unseres nostrae unsere nostros, — ûf, ûz, — vader pater, — nidervarent descendunt, — vetechon alas, — viende inimicos, — vihu pecus, — invand invenit, — in vinsternissi in tenebris, — zevlione ad volandum, — vluoza fluat, — uone extra (I Sam. II, 2) vone de (I S. II, 8), — ervortent formidabunt, — vuoze vuoza pedes, — vremider alienus, — sol vrouuen exultabo, ervrouuit exultavit (waarschijnlijk als *exultabit* gelezen) gevrouuit bin laetata sum, — vurstin principibus, — wascha concrescat, — gewalt imperium, — wanda quia,

— bewareda servabit (*b* als *v* gelezen en daardoor verkeerd vertaald), — wârheit veritatem, — wedarwerdigi adversarii, — wege vie nom. plur., — werbon cardines, — wirdit (Jes. 38, 18, 19) wart (I S. II, 5), — werc opera, — wisit erit bin sum ist nist sint was, — widar (I S. II, 6), — gewisse enim, — wort verba, — uuôsta deserta, — zala numerum, — ze ad, — ze-(zesprêt), zuo-(zuonimit).

Van deze Duitsche en Latijnsche woorden komen eenige in de glossen van Lipsius voor, sommige met opgave van de plaats, waar zij in de Vulgata gevonden worden. Deze zijn:

Deut. 32, 10, aphlon augun pupila oculi, Gl. L. 826 *sion ôgun* pupila oculi 16, 8;

Jes. 38, 18 bêgten confiteri — Gl. L. en Ps. steeds *begian*, en als subst. *begihte*, Gl. 82;

Deut. 32, 8 diede gentes — Gl. L. *thiede* gentes 2, 1;

Deut. 32, 4 duruchtân perfecta — Gl. L. *thurofremig* perfecta 88, 38;

egison D. 32, 10 horroris — Gl. L. *egesin* horroris;

einôdis D. 32, 10 vaste solitudinis — Gl. L. *einodis* solitudinis;

I Sam. 2, 8 guoliche gloriae — Gl. L. *guolike* gloria 18, 2;

gras Deut. 32, 2 herba — Gl. L. *wurti* herba;

I Sam. II, 5 hata habebat — Gl. L. 553 *hatta* tenuit;

I Sam. II, 2 ercwikende suscitans — Gl. L. *irquickon* vivificare;

Hab. 3, 18 mendon sal gaudere — Gl. L. exultare *mendian sal*, *gemendan scal* Gl. 668 en 411;

I S. II, 8 miste stercore — Gl. L. stercore *horouue* 39, 3;

D. 32, 3 michillichi magnificentiam — Gl. L. *mikile* magnificentia 8, 2;

D. 32, 3 anaruophon invocabo — (Gl. L. *anariepon* l. *analiepon*);

erskillit I Sam. 2, 10 tonabit — Gl. L. 627 *irscal* increpuit, terwijl tonabit Gl. L. 655 door *ludon sal* vertaald wordt;

stuol I S. 2, 8 solium — Gl. L. solium *solre*;

suueiga Hab. 3, 17 armentum — Gl. L. *sweiga* armentum ;

ubercobereri Hab. 3, 19 victor — Gl. L. 829 victor *sigimari*;

uone I Sam. II, 2 extra — Gl. L. 62 extra *âne*;

gelîfhaftigon I Sam. II, 6 vivificare — Gl. L. 618 vivificare *irquickan*.

Eenige woorden komen er dus slechts overeen, voor sommige hebben de glossen andere vormen, voor vijf zelfs andere woorden. Uit de verschillende vertaling der woorden *perfecta*, *herba*, *stercore*, *tonabit*, *solium* en *victor* mag men opmaken, dat wij in de door Huet ontdekte fragmenten eener andere bijbelvertaling voor ons hebben dan die, waarop de glossen van Lipsius gemaakt zijn.

Ten einde na te kunnen gaan of het dialect, waarin zij geschreven zijn, uit dezelfde streek is als psalm 1—3, en slechts een weinig meer Hoogduitsch gekleurd, is het noodig een kort overzicht over het klankstelsel te geven, voor zooverre dit op te maken is uit het weinige, dat ons in deze fragmenten geboden wordt.

Ten opzichte van de vocalen kan ik kort zijn, daar deze voor de bepaling van het dialect, nl. een Frankisch dialect, zooals de 3 pl. prs. ind. op *ent*, enz. aanwijst, niet zoo op den voorgrond treden als de consonanten.

De voorvoegsels *ga*, *ar*, *far*, *te*, *bi* luiden *ge* (*gemerchi*, *gerichelot*, *gesezet*), *er* (*erdeilit*, *ercwikende*, *erurouuen*), *ver* (*verbeidunt*), *ze* (*zesprêt*, *zedeilda*), *be* (*behuota*). Ndd. *tô* is *zuo* (*zuonimit*).

A blijft onveranderd, tenzij bij *umlaut* als in *vremider*, *elelendi*, *endi*, *egison*, *selmi*, *gesezet*; wordt tot *o* alleen in *vona* en *sol* naast *sal*.

In de flectieuitgangen is *a* in sommige vormen bewaard gebleven (*lêra*, *erda*), doch grootendeels in *e* overgegaan: *vuoza* en *vuoze*, *wanda*, *haldan*, *vliozan*, *mînaz*, doch *ervortent*, *nider*.

Lange *â* bleef, ook voor *n*: *âne*, verder in *nâh*, *wârheit*, *duruchtân*; *âri* werd tot *ere*: *ubercoberere*.

Omtrent *i* en *î* valt niet veel op te merken; Ohd. st. f. *bîht* uit *bijiht* moet *bêht* geluid hebben blijkens het afgeleide ww. *bêgten* confiteri.

In auslaut komt *i* voor in: *endi*, *heili*, *gemerchi*, *gesprechi*, *sterchi*, *ubercobereri*, *ubili*, *umbi*, *vinsternissi*, *wedarwerdigi*; *ni* komt niet voor, eenmaal *ne*.

In flectieuitgangen voor consonanten: in de 3 ps. s. *erdeilit*, *gibit*, verder in *heribis* (haereditatis), *vurstin* enz.; de 2 pl. imp. heeft *e*, *gebet*, *gehôret*; in *elelendi* is de *i* van *ali* tot *e* geworden.

E blijft onveranderd behalve voor *i* in de volgende lettergreep: *wirdit*, *stirker*, *erskillit*, *gibit*, *nimit*, *michillichi*, *unrihti* enz., doch *sterchi*, *gesterkit*.

In den uitgang der 1e ps. pl. prs.: is *mês* na verkorting van den klinker in *mis* overgegaan: *singemis*.

U bleef onveranderd in: *cuninge*, *cunt*, *erstummunt*, *mund*, *stuppe* (pulvis), *gesunderoda*, *uber*, *ubili*, *umbi*, waartegen in de ps. *ovir*, *uvila*, enz. Voor *indi*, *in*, in de psalmen en Neder- en Noord.-middelfr. werken, hier steeds *unð*. In flectie syll. komt *u* voor in *abur*, *gruobun* gen. s., *augun* g. s., in auslaut alleen in *vihu* en *selbu*.

Lange *û* verschijnt in *hûse*, *ûf*, *ûz*.

O hebben *drohtin*, *got*, *herizogo*, *horn*, *corn*, *wort*, *lobon*, *cobereri* (mnl. *coeveren*), *vorten* (hd. *furhten*) en *vora* (Ps. *furi*, *fur* en eens *fore*). In flectieuitgangen wordt *o* of *ô* in *auslaut* aangetroffen in: *aro*, *namo*, *herizogo* (n. s. zw.) *liudo*, *hirezo*, *kindo* (g. pl.), *drohtino* (d. s.); voor *n* in *ahselon*, *aphlon*, *kindon*, *egison*, *selbon*, *werbon*, *erdon*, *drophon* (Ps. 64, 11 *drôpon* d. pl. en Legendar des XII jahrh. 742:

That her imo lieze watzeres einen droufen
Van sînen vingere uffo sîne zungon loufon

en Koch, Die Laute der Werdener Mundart, blz. 8

en 14 »*drôpe*, *gedehnt aus älterem o*"). Deze *o* voor *n* wisselt met *u*, *e* en *a*, *gruobun*, *augun* g. s. enz., terwijl van *himil* de dat. pl. *himilin* luidt. De zw. ww. op *on* hebben alle de *o* bewaard, *gerichelot*, *geuncreftigot*, *gelifhaftigot*, *lobot*.

AI komt als *ei* voor in: *verbeidunt*, *heili*, *heiliger*, *geleidit*, *urdeila*, als *ê* in *zesprêt* en *lêra*; *AU* alleen in *augun*, terwijl in *voragoumenda au* in *ou*, in *dôt*, *hô*, *hôran* enz. in *ô* is overgegaan.

Voor *Ô* wordt geregeld *uo* aangetroffen: *ruophon*, *duot*, *stuol* enz., alleen in *hôtmudigot* staat *u* voor *uo*, terwijl de verbinding *w* + *uo* als *uuo* wordt geschreven *uuôsta*.

IU hebben *hiude* en *liudo*, *ie* de acc. pl. *diede* gentes, *io* de inf. *vlione* en conj. pr. 3e s. *vlioza*.

Inlassching van *i* (uit *e*) komt voor in *heribis*.

De Consonanten zijn gedeeltelijk verschoven, gedeeltelijk niet verschoven.

Gutturalen. *g* blijft als aanvangs- en tusschenletter onveranderd; met *g* als sluitletter komt er geen woord voor: *got*, *guoliche*, *gras*; *augun*, *dagan*, *egison*. In *bêgten* uit *bejihten* is de *g* voor *h* in plaats getreden; dit pleit voor spirantische uitspraak der *g*. In de psalmen vertoont zich ook deze schrijfwijze van *g* voor *h* in *sig*, *thog* en *gesig* (vide), waarnaast omgekeerd *h* voor *g* in *weh*, *manohfalt*; zoo heeft ook het Legendar uit de XIIe eeuw (Zf. D. Ph. 10, 317) meermalen *g* voor *ch*.

De *k* blijft aan het begin onveranderd: *kind*, *corn*, *crippon*; in het woord gaat *k* in *ch* over: *vetechon*, *sterchi*, *gesprechi*, *gerîchelot*, *michillichi*, *gemerchi*, *guoliche*, waarnaast *gesterkit* en *stirker*. Als sluitletter heeft alleen *werc* de *k* onverschoven, andere woorden met *k* op het einde komen er niet voor; tot *h* werd *k* in *ih*, *mih*, *mich* en *dih*.

sk is in *erskillit* bewaard gebleven, in *sal* en *sol* is *k* verloren gegaan; deze vorm wordt meer gevonden, o. a. hier en daar in den Tatian naast *scal*; zekerheid over de *sk* is hierdoor niet te verkrijgen.

H is in de verbindingen *hl*, *hr*, *hn*, *huu* afgevallen, zooals *wanda* bewijst. In de verbinding *ht* is *h* na *r* uitgevallen in *ervortent*, tusschen vocalen en op het einde van het woord in *hô*, superl. *hôster*, en *vlione*. In *noh* en *nah*, en als *ch* in *duruchtân* is *h* gebleven. Voor *s* bleef *h* in *ahselon*, tusschen vocalen in *vihu*. De *c* voor *h* in *erhôct* (sublimabit) wordt ook in *rect* in de Frankfurter Glossen en in *fluctira* in de Glossen op Aldhelm's Ad Virgines sacras (Eckhart, Comment. de reb. Franc. orient. II, 981) aangetroffen. Voorvoeging van *h*, welke vooral in Rhein- en Opperfrankisch veel voorkomt, blijkt uit *heribis* en *hôtmudigot*.

Aanvangs-*h* hebben: *hirezo*, *hiude*, *horn*, *hô*, *hôren*, *hûse*; in het woord komt *h* voor in: *unreht*, *ufrihtende*, *drohtines*; *sch* voor *hs* in *wascha* voor *wahsa*.

Labialen. Als aanvangsconsonant blijft *b* onverschoven: *bêgten*, *beidon*; in het woord wordt *bb* tot *pp*: *crippon*, *stuppe*, beide gaan op *bj* terug (os. *cribbiun*, got. *stubjus*); ook in de nederd. ps. 1, 4 komt *stuppe* voor. Deze *pp*, waarnaast ook *pb*, komen vooral in Rhein- en Zuid-Frankisch voor; over de waarde van *pb* en *pp* zie Paul, Beitr. VII, 129 e. v.

De toonlooze spirant is als aanvangsconsonant *v* geworden: *ver-*, *vora-*, *vader*, *viende*, *vetechon*, *vihu*, *vlione*, *vliozan* enz. Tot in Opper-Franken wordt zoo *v* voor *f* gevonden. Voor *t* bleef *f*: *gelîfhaftigot*, *gedôthaftigot*, *geuncreftigot*. Waar *v* de toonlooze spirant aanduidt, daar zal men uit den aard der zaak voor de zachte labiodentale of labio-labiale spirant een ander teeken dan *v* moeten vinden. In auslaut wordt (Braune Beitr. I, 25) de labio-labiale spirant tot *p*, als b. v. in het Zuid-Frankisch; de labiodentale spirant werd tot *f*. Voor de ndd. *v* vindt men in onze fragmenten steeds *b*: *haba*, *ubili*, *ubercobereri*, *lobon*, *lîbes*, *gruobun*, *abur*, *selbu*, *werbon*. Komt deze consonant in auslaut dan gaat *b* in *f* over, zooals in *gelîfhaftigot* naast *lîbes*, vgl. hd. *lîphaftic*. Daar dit het eenige voorbeeld is, kan men wel niet met zekerheid zeggen dat *b* dus de zachte labiodentale spirant voorstelt, maar toch wel

met eenige waarschijnlijkheid. Hiervoor pleiten ook de vergissingen met de Latijnsche woorden *servabit* en *exultavit*.

Voor *p* komt in het woord *ph* voor: *aphluon*, *anaruophon*, *drôphon*; op het einde *f*: *ûferhaban*, *ûfhebit*, *ûfrihtende*. Deze wisseling van *f* en *ph* wordt vooral in het zuiden van Middel-Franken, en ook zuidelijk van en aan de Moezel aangetroffen.

Dentalen.

Th is overal tot *d* geworden en op het einde tot *t*: *danne*, *die*, *diede*; *erda*, *wirdit*, *vremider*, *nider*; *wart*, *dôt*. In Neder- en noordelijk Middel-Franken is de *th* algemeen bewaard. Dat aan, en zuidelijk van de Moezel *th* door *d* werd wedergegeven, blijkt uit de Mainzer Biecht, uit de X[e] eeuw (M. S. D. LXXIV[a]) e. a.

D is slechts in enkele gevallen verschoven. Aanvangsconsonant is zij in: *deil*, *dôt*, *dregit*, *drohtin* en *duon*, maar hiernaast *duruchtân*. In het woord komt *d* voor in: *kindo*, *kindon*, *wanda*, *viende*, *haldan*, *endi*, *ander*, *sunder*, *vader*, *spreidit*, *stede*, *ûzleidit*, *widarleidit*, *hiude*, *gode*, *einôdis*, *diede*, *verbeidunt*, *sundereda*, *bewareda*, *zedeileda*, *lêrida*, tot *t* verschoven in: *umbileita*, *behuota* en *hata*. Op het einde komt *d* voor in: *kind* en *unđ*, overigens *t*: *got*, *wârheit*, *cunt*, *zesprêt*, *gewalt*, *wort*, *dregit*, *gibit*, enz.

In *guoliche* is *d* voor *l* uitgevallen.

T is alleen in *getruwir* onveranderd gebleven en na *f* en *h*, ook als de laatste is uitgevallen: *drohtin*, *gedôthaftigot*, *bêgten* en *ervortent*. In het woord is *t* tot *z* geworden in *herza*, *hirezo*, (ps. *hirot*), *vlioza*, *vuoza*; op het einde in *ûz*, *daz* en *mînaz*. Als aanvangsconsonant is *t* tot *z* geworden in *ze*, *zuo*, *zala*, *herizogo*.

Uit *tj*, nederfr. *tt*, ontstond *zz* in *sizze*; als 3[e] s. prs. ind. v. *satjan*, wordt hier de vorm *gesezet* gevonden. Het praeteritum *gesatida* is tot *gesazta* geworden; de *t* van den stam is dus geregeld verschoven; waar de themavocaal bewaard gebleven is werd *d* niet tot *t* geassimileerd en kon dus *tt* niet in *zz* overgaan, zooals in *sizzen*, (*zz* uit *tt*, uit *tj*); na synco-

peering der vocaal werd *d* tot *t*, terwijl daar, waar de themavocaal bleef, *d* niet verschoven werd; zoo vindt men naast *gesazta* de woorden *umbileita*, *behuota* en *hata*. De syncope moet hier plaats gehad hebben voor de umlaut *a* in *e* deed overgaan.

Flectie. *a*st. Masculina. n. s. *drohtin*, *got*; g. s. *drohtinis*; d. s. *drohtino*, *gode*, *cuninge*, *regene*; n. pl. *himile*, *wege*, d. pl. *himilin*. Neutra. n. s. *deil*, a. s. *gras*, *horn*, d. s. *hûse*, *zala*; n. en a. pl. *urdeila*, *corn*, *werc*, *kind*; g. pl. *hirezo*, *kindo*; d. pl. *kindon*; *â*st. feminina: n. s. *lêra*, *sweiga*. *i*st. fem. a. s. *gewalt* d. s. *stede*; a. pl. *diede*; g. pl. *liudo*. Van de *u* st. is *vihu* n. s. n. alleen overig; de andere: *dôt* n. s. *miste* d. s. *stuppe* d. s. en *vuoze*, *vuoza* a. pl. gaan als de *i* st.

Van *ia*-stammen zijn aanwezig: n. s. m. *ubercoberere*, g. s. n. *heribis*, a. pl. n. *endi* en *gemerchi*; feminina zijn *sterchi* n. s. *guoliche* g. s. *vinsternissi* en *heili* d. s. *N*-stammen zijn n. s. m. *aro*, *namo*, g. s. *egison*, a. s. *aphlon*, n. pl. *drôphon*, *werbon*, d. pl. *vurstin*, acc. pl. *vetechon*; fem. n. s. *erda*, *helle*, g. s. *erdon*, d. s. *hellon*, d. pl. *crippon*; neutrum g. s. *augun*.

Vader en *man* zijn alleen in n. s. aanwezig, *viende* m. a. pl.

Van Adiectiva komen alleen voor n. s. m. sterk. *einer*, *heiliger*, *lebendiger*, enz., n. pl. m. *ubili*, d. pl. m. *allen*; d. s. f. *wôsta*, a. s. m. zwak *armen*, *aremen*, *elelendun*, a. pl. m. *iungen*, g. pl. m. *heiligono*.

De Pronomina luiden: *ih* n. s. *mîn* g. s. *mih*, *mich*, a. s. possessiv. *mîn* n. s. m. *mînaz* n. s. n. *mînemo* d. s. m. *unseres* g. s. n. *unsere* a. pl. m.

2. *dih* a. s. *dir* d. s. *dîn* g. s. possessiv. *dîna* a. s. f. *dînemo* d. s.

3. *her* n. s. *inan* a. s. *imo* d. s. *sîn* g. s. *sia* a. pl.

poss. n. s. *sîner*, d. s. *sînemo*, g. pl. *sînro*, d. pl. *sînen*, n. pl. n. *sîne*, d. s. f. *sînro*.

Als pron. dem. komt voor n. s. m. *die*, d. s. n. *demo*; als relatief *ih der*, *die der*.

In de buiging der ww. verdient vermelding de 1e ps. s. praes. i. *sprechon*, *anaruophon*; de 3 ps. der zw. ww. op on: *lobot*,

gerichelot, particip. *geuncreftigot*, enz., benevens de 1e pl. pr. i. *singemis* en 3e pl. pr. i. *ervortent*, *verbeidunt*, *erstummunt*, *niderrarent*.

Van den verleden tijd der st. ww. komen de vormen *vand* en *wart* voor; zwak *sundereda*, *bewareda*, *lêrida*, *zedeileda* en *umbileita*, *behuota*, *gesazta* en *hata* (v. *hebban*). Het part. praes. gaat op *ende* uit: *voragoumenda*, *haldendemo*, *ercwikende*, *ûfrihtende*; part. praet. st. *uferhaban*, *duruchtân* (naast *duot* 3e s. prs. i.), zwak *zesprêt* naast *spreidit* 3e s., *gesterkit* en *gevrouuit*.

Vergelijkt men deze flectievormen en klanken met die der psalmen, dan valt terstond een vrij groot verschil in het oog. Bij de vocalen is het onderscheid niet zoo groot, de *au* ontbreekt echter in de psalmen; ook in de flectie is veel dat overeenkomt, b. v. de 1e s. pr. in de ps. *wirthon*, *biddon*, *wacon* enz., de 3 pl. prs. *macunt*, *werthunt*, e. a. Ten opzichte van de consonanten zijn de verschillen echter veel grooter. Wel komt in de psalmen ook eenmaal *sh* voor *hs* voor (*washemo*) en evenzoo één voorbeeld van voorvoeging van *h* in *hôc*, en staat er hier en daar eene *v* als aanvangsconsonant, waar *f* regel is, maar daartegenover staat, dat *-p-*, die in de psalmen en zelfs in 1—3 en in de Glossen onverschoven is gebleven, hier *ph* en *f* luidt; *b-* en *-b-* (*v*) komen overeen, doch *bb*, die in de ps. gebleven is, behalve in ps. 1, 4 *stuppi*, is hier tot *pp* geworden; *f*, waarnaast in de ps. enkele malen *v*, is hier doorgaans *v*; *ht* werd in de ps. tot *ft* naast *ht*, hier niet. Bij *h* en *g* is geen verschil, doch *k*, die als aanvangsconsonant onveranderd bleef, werd in de verbinding *sk* in de ps. tot *sch*, hier niet; in het woord bleef *k* in de psalmen, in onze fragmenten wordt *rk* naast *rch* gevonden en tusschen vocalen overal *ch*; op het einde is *k* in de psalmen overal gebleven, behalve in *mih* en *joh*, hier *h*, naast *k*; voor *ik* in de ps. steeds *ih* enz. Verder is de *th*, die in de psalmen, behalve op het einde, waar zij tot *d* werd, overal bewaard is gebleven, in deze fragmenten tot *d* en op het einde tot *t* geworden; *d* is in de ps. alleen als sluitletter *t* geworden, hier komen *d* en

t voor zoowel als aanvangsconsonent, als tusschenletter en als sluitletter. De grootste afwijking komt voor bij *t*. In de meeste psalmen blijft *t* onveranderd, in 1—3 werd *t-* tot *z-*, *-tt-* tot *-zz-* en *zt-*, *-t* tot *-z*, behalve in *that*; in de Parijsche fragmenten werd *t* tot *z*, *tt* tot *zz* en *td* tot *zt*, *-t* tot *-z*, behalve als *t* voor of na *r* stond.

Terwijl in het dialect der meest Hoogduitsch gekleurde psalmen *inde*, *in*, *van*, *fan*, *mîn*, *that* en *up* golden, had het dialect dezer fragmenten *und*, *van*, *mînaz*, *daz*, *ûf*; de vorm *bit* van ps. 1—3, welke door geheel Middel-Franken, met uitzondering van eene kleine streek in het westen, van Prüm tot Aken, gehoord en in de oorkonden aangetroffen wordt, vindt men hier niet, alleen *mit*. Nu wordt *mit* niet anders aangetroffen dan in Neder-Franken, het vermelde gedeelte van Middel-Franken, hier en daar in een streek aan en ten zuiden van de Moezel en geregeld aan den Rijn ongeveer van Bingen stroomopwaarts, terwijl tusschen Coblenz en Bingen naast *mit* ook *bit* wordt gevonden; wij hebben derhalve bij de vraag naar de herkomst dezer fragmenten op laatstgenoemde streken het oog te vestigen.

Neder-Franken valt hier geheel buiten, dewijl, zooals wij gezien hebben, het consonantisme een aanmerkelijk verschil oplevert. Tegen de westelijke streek van Middel-Franken pleiten *daz*, *minâz*, *unð* en *ûf*, al komen overigens sommige eigenaardigheden der klanken overeen, z. a. *vone* voor *van* enz.

Van deze woorden komt *und* eerst in veel later tijd ook in Noord-Middelfrankisch voor, daarentegen geregeld in Rijnfrankisch, zoo o. a. in de Mainzer Beichte (M. S. D. 188) uit de 9e of 10e eeuw. Opper-Franken heeft *inti*, zoo ook de Pfalzer Beichte, de Würzburger echter *unti*.

F als sluitletter, waar Neder-Fr. *p* en *f* (inl. *v*) heeft, komt evenzoo tusschen Nahe en Moezel voor. In het zuiden van Middel-Franken, van Trier af, wordt hier en daar *daz* voor *dat* gevonden, *mînaz* en frequente voorvoeging van *h* is mij echter alleen uit Lorsch (Lauresham) bekend. Uit de Lorscher Beichte blijkt echter dat tusschenletter *d* daar *t* is, *gote*, *fater*

enz. Van Mainz komt in de Biecht *ht* als *hd* voor, *unrehdes*, benevens *chirichun*, verder *gab*, *chindesgi* e. a. De streek van herkomst moet dus noordelijker in de buurt van de Moezel gezocht worden. De meeste overeenkomst bieden oorkonden van de Heeren zu Isenburg, uit 1300, en von Belle (Codex Diplomaticus Rheno-Mosellanus II en III, 337) [1]) als ook de oorkonden uit Coblentz.

Van Sinzig den Rijn opwaarts wordt *ûf* gehoord, in genoemde oorkonden komt *unde* en *ûf* geregeld voor, evenzoo *vone* en *von*. In deze zelfde buurt worden, volgens Nörrenberg, Beitr. IX, 378, *k* en *ch* naast elkaar gehoord, en is *b* in de oorkonden het teeken voor *v*, terwijl zuidelijk van Coblentz de *b* op het einde *b*, in het woord de labiolabiale spirans is. De verschuiving der *t* is in deze oorkonden dezelfde als in de Parijsche fragmenten. Of de voorvoeging van *h* voor vocalen ergens in die buurt gevonden wordt, was mij niet mogelijk uit te maken, dewijl mij een voldoend aantal oude oorkonden uit die streken ontbrak. Wellicht kunnen stukken b. v. uit kloosters, die ouder zijn dan de Benediktijner Abdij Laach (1093), het een en ander bijbrengen om het dialect nader te bepalen. Het zal echter moeilijk zijn uit de taal de plaats van herkomst met volkomen zekerheid aan te wijzen, daar klankverbindingen als *rp*, *lp* e. a. ontbreken.

Utrecht, Dec. 1885. J. H. GALLÉE.

1) In deze oorkonde vindt men o. a. ook *dun* en *getân* naast elkaar. De „burg und hus zu Belle" was gelegen onder het klooster Laach. De Isenburg ligt aan den rechteroever een uur landwaarts in, tusschen Coblentz en Neuwied.

UIT MSS. GERM. FOL. 751 VAN DE BERLIJNSCHE BOEKERIJ.

Numero 751 (fol.) der Germaansche Hss. van de Kon. Bibliotheek te Berlijn heb ik het voorrecht gehad eenigen tijd te mijner beschikking gesteld te zien.

Het bevat, benevens het fragment van de Mnl. *Disticha Catonis*, waarover de hr. Dr. A. Beets in zijn acad. proefschrift [1]), bl. 14, sub b handelt:

1⁰. de *Renout*-fragmenten;

2⁰. de *Gheraert*-fragmenten;

3⁰. de *Valentijn*-fragmenten;

4⁰. een blad van Maerlant's *Rijmbijbel*;

5⁰. vijf bladen van Maerlant's *Naturen Bloeme*;

6⁰. twee bladen van de *Dietsche Doctrinael*

en eindelijk eenige fragmenten van de XV »*blisceipen*" van Maria, waarover aan 't slot van dit stuk een en ander, en ettelijke strookjes, een regel of wat schrifts bevattend. Een paar bladzijden recepten laat ik daar.

De 6 eerstgenoemde fragmenten heb ik nauwkeurig vergeleken met de gedrukte teksten, en geef hier alle varianten van eenige beteekenis.

De *Renout*-fragmenten zijn in het Hs. volledig, alzoo 2007 verzen, dus al wat door Bilderdijk [2]), Hoffmann v. F., Bisschop achtereenvolgens, en door Matthes, in mijne *Bibliotheek van Middelnederlandsche Letterkunde*, altezamen voortreffelijk is uitgegeven. Ja zelfs geven zij één regel meer dan de meest volledige uitgave bevat: immers na vers 198 (uitgave H. en M.) lees ik in het Berl. Hs.:

»Mi gedinkes wel, hets waer".

De winst is niet groot, ik ben de eerste om het toe te stemmen; ook betreffende de »variae lectiones" geldt dezelfde

1) Gron. 1886, *Mnl. Bibliotheek*, Afl. 37.

2) *N. Taal- en Dichtkundige Verscheidenheden* I, bl. 111 vlgg., bij Hoffmann, *Hor. Belg.* I, bl. 10 niet genoemd.

opmerking. Slechts wil ik er op wijzen, dat vs. 133 ook het Hs. heeft: »dat *rode* bloet". Verder deze kleinigheden: ik vond (uitgave M.):

Vs. 139 in plaats van *moests*: *moets*;
» 148 » » » *selve*: *selven*;
» 151 » » » *helsten*: *helsden* en in plaats van *houden*: *bliden*;
» 160 » » » *of*: *ofte*;
» 187 » » » *antworde*: *andworde*;
» 244 » » » *Vaucoloene*: *Vaucloene*;
» 254 » » » *m. g. diepen groten gr.*: *m. g. groten gr.*;
» 258 » » » *wonde*: *wonden*;
» 273 » » » *Renout*: *Ende Renout*;
» 294 » » » *genoet* (zie de var.): *goet*;
» 362 » » » *de mure*: *die mure*;
» 399 » » » *dat hi*: *dat hise*;
» 408 » » » *knie*: *knien*;
» 409 » » » *di*: *die*;
» 465 » » » *ridtaren*: *riddaren* (onduidelijk)
» 476 » » » *drossate*: *drussate*;
» 505 » » » *en wildi*: *ende wildi*;
» 523 » » » *balch*: *sprac*;
» 555 » » » *helpe*: *halpt* (verg. 629);
» 559 » » » *so moeti*: *so mogedi* (de opmerking »Vs. 559 ontbr. Hs." is onjuist; 't vers »ontbreekt" niet;
» 586 » » » *antworde*: *andworde* (verg. 608, alwaar ook *d*);
» 646 » » » *bit*: *bidt*;
» 677 (var.) in pl. v. *angen*: *hangen*;
» 703 in plaats van *mine*: *mire*;
» 720 » » » *doen maken*: *maken*;
» 723 (var.) in pl. v. *deren .... pere*: *deren . I . pere*;
» 735 in plaats van *heme*: *hem*;
» 769 » » » *ambachte*: *ambochte*;
» 774/5 in plaats van *stede* / *deede*: *stade* / *dade*;
» 803 in plaats van *moeti*: *meeti*, en voor *de*: *die*;
» 815 » » » *quatste*: *quatse*;
» 847 » » » *antworde*: *anwerde* (anw'de);
» 874 » » » *helt*: *heelt*;
» 876 » » » *starken*: *sterken*;
» 899 » » » *stichten*: *sticten*;
» 905 » » » *in tlant*: *int lant*;

Vs. 932 in plaats van *sire*: *siere*;
» 948 » » » *hi verranesse*: *hi de v.*;
» 959 » » » *Clarisse*: *Clarissie* (alzoo ook vs. 1439);
» 1081 » » » *nemmee*: *nemmerme* (nemm'me);
» 1092 » » » *Florberge*: *Floberge*;
» 1106 » » » *te scande*: *te scanden*;
» 1115 » » » *wilde*: *winde*;
» 1146 » » » *met den*: *metten*;
» 1168 » » » *God ende ongeval*: *G. ende geval* (vs. 1278: *G. en ongeval*);
» 1179 » » » *fransoies*: *fransoeis*;
» 1211 » » » *here*: *heren*;
» 1244 » » » *seggu*: *geggu* (insgelijks vs. 1268: *gorgen* voor *sorgen*);
» 1254 » » » *wederkeren*: *wederkere*;
» 1271 » » » *sprac*: *sparc*;
» 1284 » » » *echt*: *eecht*;
» 1326 » » » *dien quaden man*: *die quam*;
» 1334 » » » *in wel menegen dingen*: *i. w. menege dinge*;
» 1340 » » » *luider*: *luder*;
» 1368 » » » *beste*: *bester* (?);
» 1419 » » » *fier*: *fiin;*
» 1435 » » » *dat liet*: *dit liet*;
» 1456 » » » *Daer hi*: *Hi;*
» 1484 » » » *vander*: *bander* (zoo ook vs. 1578: *bander*);
» 1522 » » » *wapenen*: *wapinen*;
» 1535 » » » *Toen*: *Saen*;
» 1545 » » » *Ferugute*: *Ferugure*;
» 1597 » » » *sake*: *saken*;
» 1628 » » » *gnouch*: *gnoch*;
» 1631 » » » *Den*: *D'o*;
» 1648 » » » *onthier*: *ont hier*;
» 1651 » » » *Kerstine*: *Keerstine*;
» 1670 (var.) in pl. v. *voer v. h.*: *raet v. h.*;
» 1672 » » » » *Malegise here*: *M. den here*;
» 1682 in plaats van *heileg*: *heigeleg*;
» 1683 » » » *Torken*: *Torke*;
» 1686 (var.) in pl. v. *Te hant*: *Twi*;
» 1696 in plaats van *winnen*: *wnne*;
» 1708 » » » *beleghen*: *geven* (waarboven zeer flauw geschreven: »beleghen");

Vs. 1723 in plaats van *heidene*: *heidine*;
» 1735 » » » *of*: *op*;
1736 » » » *soude*: *mere*;
» 1740 » » » *Antiochie*: *Anthisosite*;
» 1774 » » » *Daniele*: *Daneele*;
» 1779 » » » *door*: *dor*;
» 1819 » » » *Galeramme*: *Geleranne*;
» 1842 » » » *geret*: *gereet*;
» 1873 » » » *vremt*: *vremde*;
» 1889 » » » *alse*: *also* (?);
» 1895 » » » *ontbode*: *entbode*;
» 1913 » » » *groet*: *goet* (?);
» 1930 » » » *inne*: *ine*;
» 1949 » » » *elx*: *elcx*;
» 1952 » » » *mere allene*: *me* (??), 't overige onleesbaar, wellicht »altene";
» 1962 » » » *ginc hi vaste*: *ginc vaste*;
» 1975 » » » *wrachte*: *vrachte*;
» 1977 » » » *des was die*: *des die*;
» 1979 » » » *openbare*; *openbar*;
» 1981 » » » *wilde*: *wild*;
» 1986 (var.) in pl. v. *senters*: *sonters*;
» 1991 in plaats van *groten toren*: *grote noet* (»toren" er naast, met latere hand).

Wat de fragmenten zelve betreft, vereenig ik mij geheel met het door Hoffmann, *H. B.*, V, bl. 105 geboekte: »nur »bemerke ich noch, dasz die vorhandenen Bruchsstücke von »drei verschiedenen Händen geschrieben sind, Vers 805—1406 »(waartoe ik ook zou brengen vs. 1406—1606, door Hoffmann »evenmin als door Bilderdijk uitgegeven) von einer ziemlich »guten Hand, Vers 1—804 von einer schlechten, und der »Schluss, Vers 1407—1807 (bij Matthes 1607—2007) von »einer noch schlechteren." Behoef ik er bij te voegen, dat de *Renout*-fragmenten afkomstig zijn »ex bibliotheca Hoffmanni Fallerslebensis" (Matthes, *Inleiding*, bl. V)? Hetzelfde geldt van al de overige stukken van n°. 751 Mss. Germ. —

De *Gheraert*-fragmenten [1]), die in het Hs. volgen, heb ik

1) Uitgegeven *Taal- en D. V.*, IV, bl. 126 vlgg.

almede zeer nauwkeurig vergeleken met den gedrukten tekst (Bilderdijk, *Taal- en Dichtk. Verscheidenheden*, IV, blz. 126 vlgg.), die bekend is onder den verkeerden naam van *Guerijn van Montglavie*. Dat Bilderdijk de »vier bladen" (verg. bl. 125 en 121) van Hoffmann had gekregen, zegt hij zelf: ook in dit Hs. zijn het vier bladen, blijkbaar het oorspronkelijke van Hoffmann's afschrift. De varianten volgen hier: fragment I, vs. 12 *seer* l. *seere*; vs. 26 *bliven* l. *bliver*; vs. 60 *sire* l. *sinen*; vs. 64 *sonnen* l. *sonne*; vs. 69 *marghiin* l. *maghiin*; vs. 75 *volghe* l. *volgher*; vs. 86 *moet'* l. *moeter* (evenals vs. 88 *achter*); vs. 93 *ghenouch* l. *genouch*; vs. 95 *beede* l. *beeden*; fragment II vs. 98 *die* l. *de*; vs. 99 *dien* l. *die*; vs. 104 *dander* l. *dandre*; vs. 106 *met selre siere* l. *met felre siere*; vs. 161 *u nememe* l. *u nememen*; vs. 172 *eene* l. *een*; vs. 175 *coninginne* l. *conincinne* (vs. 188 *g*); vs. 177 *tien* l. *sien*; vs. 185 *vergeten* l. *vergheten*.

De *Valentijn*-fragmenten, in 1884 uitgegeven door Seelmann in het vierde stuk der *Denkmäler herausgegeben vom Verein für Niederdeutsche Sprachforschung*, bl. 109 vlgg., zijn leelijk beschadigd, en hier en daar geheel onleesbaar (bl. XI en 133): enkele varianten teeken ik hier aan.

Fragment I, vs. 2, lees voor *camerlik: camerlinc*, zooals Seelmann, bl. 133 ook zelf verbetert. Of vs. 1 voor *bes: best* behoort te worden geschreven, durf ik niet met zekerheid beslissen: ik zie duidelijk *best conste*, maar ook Hoffmann, wiens afschrift (van enkele gedeelten der fragmenten) bij het Hs. is gevoegd, leest *bes* evenals de jongste uitgever.

Vs. 9 *ghelen* leest H., ik meen ten onrechte, er staat *gheleu*, waarover Seelmann bl. 134; vs. 25 staat in het Hs. *tote*, evenals vs. 88; vs. 26 *mint*; vs. 35 *uten* (zie ook bl. 134); vs. 41 *daet* (t. a. pl.); vs. 49 *verranessen*; vs. 52 *haerbeid*; vs. 58 *hoe* (bl. 134); vs. 59 *edelre* (bl. 134); vs. 61 *sander*; vs. 70 *segchen*; vs. 73 *gheweten* (wellicht ook *hadt*); vs. 77 *tote* (bl. 135), en niet *her* maar *het*; vs. 83 *dat soe niet des weet*; vs. 90 *hie*; vs. 96 *liave of liane*; vs. 101 *ens* (bl. 135, Hoffmann *ene*); vs. 103 *hie*; vs. 110 *siene*; vs. 118 *de onsochter*; vs. 126 *siet*; vs.

142 *medaen* (voor *mesdaen* natuurlijk); vs. 156 *was*; vs. 159 *ontfaen*; vs. 163 *minen*.

Fragment II, vs. 3, staat duidelijk *Tote* (bl. 136); evenals vs. 15 *te* (niet *de*); vs. 92 *portere*; vs. 97 *andworde*; vs. 98 *thelich*; vs. 112 *verwoeden* (bl. 136); vs. 133 *bedrom*; vs. 159 *hant* (bl. 137); vs. 168 kan staan zooals Seelmann heeft, maar ook worden gelezen *Men mochte u node*.

Het blad van Maerlant's *Rijmbijbel* bevat vs. 19778—19981, en geeft almede ettelijke afwijkende lezingen, die hier volgen.

Vs. 19780 [1]) *Vijf dusent p.* in plaats van *XVm pont*;
» 19781 *hi* » » » *men* en *solde* (alzoo ook vs. 19911), evenals vs. 19782 *wolde*;
» 19783 *sinen lieden* in plaats van *sine liede*;
» 19784 *sier mieden* » » » *siere miede*;
» 19786 *so ocoers* » » » *soccoers*;
» 19791 *Alexander quam daer na Te sinen wive Cleopatra* in plaats van *A. nam d. n. T. w. C.*;
» 19799 *gecroende* in plaats van *ghetrouwer* (verg. C. en F.); en ook *coninginne*; voorts *boden* in plaats van *bede*;
» 19800 *leden* in plaats van *leede*;
» 19801 *die van hem* » » » *die hem*;
» 19802 *Alexander* » » » *maer A.*;
» 19805 *geint* » » » *gheënt*;
» 19808 *verslaghen* » » » *versleghen*; *en wart* (alzoo ook vs. 19879 en vs. 19887), en *aldus*;
» 19809 *street* in plaats van *staet*;
» 19810 *Circes* » » » *Certen* (verg. var. D.);
» 19812 *hiet hi oec* » » » *hiet ooc*;
» 19813 *siin vader* » » » *die v.*;
» 19814 *heeft hi siin liif ontdraghen* in plaats van *h. die sone tliif ondraghen*;
» 19815 *der* in plaats van *ter*;
» 19816 *hare* in plaats van *here*; en *brochte* (niet *brachte hi*);
» 19817 *int lant* in plaats van *in tlant* (alzoo ook vs. 19844 en 19845);
» 19818 *sier* in plaats van *sire*;

1) Uitgave David (Bruss. 1859), Dl. II.

Vs. 19820 *beryt* in plaats van *beriet* en *strijt*;
» 19821 *hire* » » » *hiere*;
» 19822 *toech* » » » *trac*;
» 19823 *ende wan Jaef* (?) *dat Jeppe hiet* in plaats van *e. w. J. die Joppe h.*;
» 19826 *vore di* in plaats van *voor de*;
» 19828 *scoffierdi* » » » *sconfierde hi*;
» 19833 *Ende den* » » » *Enten*;
» 19834 *So blever doet sier viande* in plaats van *S. blevere doot voor sine hande*;
» 19835 *Wel IX dusent* in plaats van *w. VIIIm*;
» 19840 *dat prosent* » » » *groot pr.* (verg. var. A. B. D.);
» 19842 *boerde* » » » *toe hoorde.* 't Opschrift »Hoe Alexander ontlivet wart", en het cijfer 375 ontbreken in het Hs., desgelijks na vs. 19880 en na vs. 19934.
» 19846 *crachteger* in plaats van *crachtigher*;
» 19847 *valschelike* » » » *valsschelike*;
» 19850 *ontdede* » » » *ondede*;
» 19851 *quamen tegen* » » » *quam jeghen*;
» 19853 *Want alt lant* » » » *Al tlant*; en *na aldus*;
» 19854 *sandi aen* » » » *sendde hi aen*;
» 19856 *berout eenre saken* in » » *berouwet ere zaken*;
» 19858 *mier* in » » *miere* (evenals 19870 *sier*);
» 19859 *Ende du* » » » *entu*;
» 19861 *Thalomeus die voer voert* in plaats van *Th. v. voort ende voort*;
» 19862 *Te Antiochen* in plaats van *An Ant.*; en *in die poert.*

De verzen 19862/3 *Twe cronen hi hem spannen dede*, *Van Egypten ende van Asien mede* worden in 't fragment aldus gelezen: *Te wetene hi hem staphans dede V. E. e. v. Surien mede.*

Vs. 19868 *Ende vloe in* in plaats van *Doe vlo hi in*;
» 19870 *di* » » » *die* (alzoo ook vs. 19886);
» 19873 *Di dede Alexander ontliven* in plaats van *Ende d. Alexandre o.*;
» 19875 *heeft* in plaats van *heeft hi*;
» 19877 *derdden* » » » *derden*;
» 19878 *Dimetrius die was* » » » *D. was*;
» 19879 *becant* » » » *bekant*;
» 19880 *Ende* » » » *In en vordders*;
» 19881 *torne* » » » *torre* (vs. 19890 *torre* daarentegen evenals vs. 19912);
» 19884 *ontboden* » » » *omboden*;
» 19886 *hertten* » » » *herten*;

Vs. 19887 *D. wart des gram* in plaats van *D. die ward dies gram*;
» 19889 *Jonathas* in plaats van *-ase* (alzoo ook vs. 19932, 19942);
» 19890 *en* » » » *ne*;
» 19891 *danen* » » » *henen*;
» 19892 *twaren* » » » *te waren*;
» 19893 *prosentierde duere dinc* in plaats van *prosenteerdem diere dinc*;
» 19894 *datten* in plaats van *dattene*;
» 19895 *al claegder manich over sere* in plaats van *al claegde menich over hem sere*;
» 19896 *dede hem* in plaats van *dedem* (alzoo ook vs. 19934);
» 19897 *vore* » » » *voor*; en *haddi* (alzoo ook vs. 19903);
» 19898 *satte* » » » *sette*;
» 19902 *leet* » » » *leed*;
» 19906 *met groter gewelt* in plaats van *m. g.*;
» 19908 *wart* in plaats van *was*;
» 19909 *sande* (alzoo ook vs. 19946 en vs. 19971) in plaats van *sendde*;
» 19915 *Dimetrius die screef doch* in plaats van *D. screef weder doch*;
» 19917 *lude* in plaats van *liede* en *hulpen*;
» 19918 *mi gheheel* » » » *mi al geheel*;
» 19919 *zende dan* » » » *sendde hem dan*;
» 19920 *om dusent man* » » » *IIIm man* (verg. var. B. D.);
» 19923 *ende X dusent* » » » *XX dusent*;
» 19924 *wilden* » » » *wildene*; en *binder* (niet *binnen der*);
» 19925 *hen* » » » *hem*;
» 19926 *hebbenre hondert* » » » *hebber h.*;
» 19927 *die andre* » » » *dandre* (en *tegen*, niet *jeghen*);
» 19928 *Dus hebben die Joede al die ere* in plaats van *D. hadden d. Jueden al die ere*;
» 19931 *en* in plaats van *ne*;
» 19933 *sier vrientscap dat hi sciet* in plaats van *siere vrientscep scied hi mede*;
» 19935 *Trifoen quam* in plaats van *T. die q.*;
» 19936 *te* » » » *van*;
» 19938 *rike* » » » *wighe*;
» 19940 *gaderde hi there* » » » *gaderde there*;
» 19942 *aldus* » » » *dus*;
» 19943 *bisdom* » » » *bisscopdoem*;
» 19945 *porte* » » » *poorte*; voorts *viere* en *holde*, *golde* (vs. 19946), *wolde* (vs. 19947) en *solde* (vs. 19948);

Vs. 19947 *gaf* in plaats van *gaves*;
» 19948 *hier* » » » *hire*;
» 19949 *mochte* » » » *moeste*;
» 19952 *jaets* » » » *surs*;
» 19955 *In stride om bederven* in plaats van *In tsriken bederve*;
» 19957 *derne* in plaats van *deerne*;
» 19958 *Darwart voer hi hem te verwerne* in plaats van *Daer waert vaert hi hem te weerne*;
» 19960 *Ende* in plaats van *Maer* (en *ontfloe*); ook gaat in het Hs. vs. 19960 voor vs. 19959;
» 19961 *Tote hem CC* in plaats van *T. h. CC.sten*;
» 19962 *cledre scoerde* » » » *cleeder scuerde*;
» 19965 *genoemen* » » » *ghenomen* (zoo ook vs. 19966 *coemen*, en *om hem* niet *an hem*;
» 19968 *vier dusent* in plaats van *drie d.*;
» 19972 *om te brekene den vrede* in plaats van *om te vernieuwene d v.*;
» 19974 *In siins broeders tiden Judas* in plaats van *I. s. broeder t. J.*;
» 19975 *Eecht* in plaats van *echt*;
» 19976 *Met groten volke met groten gere* in plaats van *Ende m. g. v. ter were*;
» 19977 *vore* in plaats van *voer*;
» 19980 *Soe dat hier niemen vant* in plaats van *s. d. hiere n. ne v.*;
» 19981 *Alse hi seide* » » » *als hi keerde*:

kleinigheden van spelling, als *oe* voor *oo*, *i* voor *e* (*mit*, *met*), *ck* voor *k*, laat ik achterwege.

De bladen, die stukken inhouden van Maerlant's *Naturen Bloeme*, bevatten 1° van Boek I vs. 1—66; 2° van Boek VIII vs. 692—743, vs. 765—788 en vs. 790—827; 3° van Boek X vs. 558—706 (vs. 693—706 zelfs tweemaal) en 706—709, en vs. 55—459. De bij Bormans en Verwijs niet opgegeven varianten geef ik hier, Verwijs' uitgave haal ik aan.

Boek II vs. 1 *die* ontbreekt; vs. 5 *boven alle diere*; vs. 7 *segt dat*; vs. 10 *mest*; vs. 11 *dat* (niet *datter*), en *es* (voor *si*); vs. 12 *en* (niet *ne*); vs. 13 *altoes geen quaet*; vs. 14 *Tote dat spreken bestaet*; vs. 24 *sien l.*; vs. 25 *dees tkiins*; vs. 28 *maer nu heden*; vs. 31 *te derre comen*; vs. 32 hier insgelijks (zie uitgave Verwijs bl. 8, noot 3,) *afgenomen*; *mincheit* voor *menscheit*; vs. 33 .... *veget heet* enz.; vs. 36 *wind dic man*; vs. 37 *minsheide*; vs. 39 *hem verteert*; vs. 43 *huweleech woude*; vs. 46 *becomen wel over een*; vs. 53 *groene*; vs. 55 *dan gaen* (en niet

tegaen); vs. 56 *wille hi*; vs. 57 *Enne dese*; vs. 61 *loep op*; vs. 62 *Nu bi tiden tote*; vs. 65 *willen si lange.*

Boek VIII vs. 697 *geliict en*; vs. 698 .... *are een albeel*; vs. 699 *popelliere*; vs. 700/1 *geveist / beist*; vs. 703 *dit* (voor *die*); vs. 704 *dat te gaderne plegt*; vs. 707 *sieden so in*; vs. 710 .... *che moet si siin d. t.*; vs. 711 *dan overlanc*; vs. 713 *dan* (niet *dat*); vs. 714 *in erden vat*; vs. 718 *als een de h.*; vs. 721 *met* (niet *mede*); vs. 722 *ghenesen*; vs. 724 *gheneist in*; vs. 727 *engene boetre*; vs. 728 *asyn*; vs. 729 *int vat*; vs. 733 *datmen*; vs. 738 *hebbet wille ende dander*; vs. 739 *hine doet engene boeter*; vs. 741 *Dits te gadere*; vs. 765/6 *seght/plegt*; vs. 769 *v. rechten name*; vs. 773 *blader ende tie gheele*; vs. 774 *inden s.*; vs. 778 *meneghe*; vs. 779 *af oec olie rosaet*; vs. 780 *also als*; vs. 782 *Ende sied dor en cleet daer nar*; vs. 783 *nemptmen roseblader daer dar*; vs. 785 *der rose*; vs. 787 *honich*; vs. 792 *suverse van menigen plagen*; vs. 793 *purgerse*; vs. 794 *die van* (ontbreekt *siin*); vs. 798 *sukerre*; vs. 799 *gholasiin* (voor *glasiin*); vs. 800 *ghehanget*; vs. 802 *elcx* en *sonder letten*; vs. 805 *dat nine dert*; vs. 807 *heite*; vs. 816 *wert*; vs. 817 *men* (niet *min*); vs. 820 *int water*; vs. 821 *cyroep* (zoo ook vs. 816); vs. 823 *Ende ontstoep*; vs. 824 *Hets oec g.*; vs. 825 *Ende j.*.

Boek X vs. 57 *ende doet ut dan*; vs. 58 *Dat men daer ute g. c.*; vs. 59 *die siden*; vs. 61 *Upperste*; vs. 65 *oec wee*; vs. 67 *es oec goet*; vs. 69 *versweren* (evenals bij Verwijs, verg. bl. 162, noot 2); vs. 70 *serpenten*; vs. 71 *jegen fleumen goet ter curen*; vs. 72 *van naturen*; vs. 73 *verdrief melancolien* (en vs. 74 *-cien*); vs. 75 *wee*; vs. 76 *ghenuttet*; vs. 77 *hersene gaen*; vs. 79 *medicine ende goet mede*; vs. 80 *scameleichede*; vs. 81 *siecheiden*; vs. 84 *maer der m. soete c. g.*; vs. 86 *Latine*; vs. 89 *doet goet*; vs. 90 *Salmense dan et wine nutten* (voor *drinken*); vs. 91 *Of sopt u ghewronken allene*; vs. 93 *alsene es dit c. h. gereden*; vs. 94 *ende der milte mede*; vs. 96 *scripture*; vs. 97 *verdryfter*, en *des geloef*; vs. 98 *purgeirt* en *thoef*; vs. 99 *apoplexien* en *onsien*; vs. 100 *rade hem*; vs. 106 *nutte groet*; vs. 108 *worme* (voor *boeken*); vs. 112 *die*; vs. 113 *dat* (voor *dat et*); vs. 114 *duret*; vs. 117 *spuwen couder*; vs. 119 *so eist gode*; vs. 122 *cuent ende laten soe sinken*; vs. 124 *verdrief*; vs. 125 *Ende soe eist g. m.*; vs. 129 *es gode medicine*; vs. 130 *torsione*; vs. 133 *drogen w.*; vs. 135 *Crocus dats s.*; vs. 139 *droghet* (aldus duidelijk, en niet *gedoget* of *doghet*); vs. 144 *nompt*; vs. 145 *Dien*; vs. 146 *begaet*; vs. 149 *nem dat pulver en suffrane*; vs. 150 *van eyeren in te slane*; vs. 165 *niet dar toe*; vs. 168 *ommaken*; vs. 169 *suker dar toe*; vs. 170: hiervoor vs. 166 te dezer plaatse herhaald; vs. 171 *Entie v. h.*; vs. 172 *Entie h. vander heter sucht*; vs. 173 *gevoegt*; vs. 176 *nutteleect genoegth*; vs. 178 *Ende mach*; vs. 179 *met andren spisen*; vs. 186 *als*

die lentiin oec ent; vs. 187 *sampent* (sic) *ende doet ut siin sop*; vs. 188 *droesenen naer een crop*(?); v. 190 *motet ter s. s. dar nae*; vs. 191 *droghe*; vs. 192 *luchte bleken*; vs. 193 *E. moet met h. te p. wriven*; vs. 194, zie var. B.: alleen voor *van wiven: met wiven*; vs. 195 *Want soe fiin*; vs. 196 *Dat si droge ende moet suver sin*; vs. 198 *Bedie soe socchment*; vs. 199 *Dat har roke* (zooals ook Verwijs met var. B leest); vs. 200 *Als dat si den manne vort*; vs. 201 *marbriin*; vs. 205 *dat droeghe es*; v. 207 *Entie versieket ter noden*(?); vs. 210 *het mert vrouwen s.*; vs. 212 *Of*(?) *te*; 213 *alsenen saelt werken d.*; vs. 214 *naturleke*; vs. 222 *oec mede*; vs. 227 *nempt*; vs. 231 *duwet*; vs. 233 *dsancevel* (lees *dl.*); vs. 236 *alsmen slapen gaet*; vs. 241 *ghenuttet*, en dan voor *als die winter es cout: aleis die winter cout*; vs. 247 *de wonde*; vs. 249 *eist* (voor: *dat es*); vs. 251 *tsapt*; vs. 252 *ghewarech* (voor *waerheit*); vs. 253 *wart men ierst*; vs. 254 *siin ghewont*; vs. 255 *enen*; vs. 256 *Die jageren kinnen wale*; vs. 259 *Dat eten si m. d. c.*; vs. 262 *dat sere droghet*; vs. 265 *blader*; vs. 269 *Entie salmen sieden in wine*; vs. 271 *melten*; vs. 272 *Als men ons verstaen doet* (Zie var. B); vs. 276 *geeten*; en voor *es: eist*; vs. 277 *siecheide*; vs. 278 *verdrift*; vs. 279 *het helpt diet verduwen hef q.*; vs. 280 *gepulviseirt siin*; vs. 281 *D. selve dat dand* (sic) *doet*; vs. 282 *Die die zee neist niet g.*; vs. 283 *stampt d. wortele*; vs. 286 *buten huse dat* (voor *buten dat*); vs. 287 *hiet in doge*; vs. 288 *Hi*; vs. 289 *J. dat seer cout*; vs. 291 *ofsteden alsic*; vs. 294 *hier* (voor: *in Dietsche*); vs. 295 *die g.*; vs. 296 *neme blade*; vs. 298 *slaep wiif ochte man*; vs. 299 .... *al rusten nacht ende dach* (sic); vs. 300 hier toch op 't einde *cracht*; vs. 302 *tarwen corne*; vs. 303 *belsaet*; vs. 304 *dat al te gader oec m. a.*; vs. 305 *geent*; vs. 307 *Datmentse*; vs. 308 *hi ware viant*; vs. 309 *blevet*; vs. 316 *menegen* (en *vroet*); vs. 317 *om r. dat hire jegen sochte*; vs. 318 *E. h. niemen h. m.*; vs. 320 *s. m. bedecte lede* (zie Kil. op »heymelick lidt"); vs. 322 *spade ende vro*; vs. 324 *A. niet en quam engene*; vs. 325 *dar af*; vs. 326 *goet*, en *j. den thansvere*, en vs. 327 *als een di(e) van hitten comt*; vs. 332 *af*; vs. 333 *ghebloet*; vs. 335 *die soe als l.*; vs. 336 *A. draghen die gh.*; vs. 339 *Uut blader wortele s.*; vs. 340 *nuttelike*; vs. 342 *slapene niene plegt*; vs. 345 *dwitte v. eiere d. gelovet*; vs. 346 *E. maect e. p. an tforhovet*; vs. 347 *bedecket*; vs. 348 ontbreekt; vs. 350/1 *Thoef svert lecge de blader gheweeven*; vs. 352 *sine slaept*; vs. 354 (vs. 359) *mandragaraet*; vs. 356 *Men mixe m. olien*; vs. 358 *E. dan siement dor een cleet*; vs. 359 *olie van m.*; vs. 360 *hofswere*; vs. 361 *Ende oec slapen wel doet mede*; vs. 362 *j. alle rede*; vs. 363 *met* (niet *mede*); vs. 364 *tforhoet e. den sl.*; vs. 366 *wille inden w.*; vs. 367 *diet*; vs. 372 *Hofmente* (zoo ook hier); vs. 374 *oec si*; En dan volgt:

Hem die tansvleesch
Hem diet tantfleech inden mont;

vs. 381 *tfeniin*; vs. 382 geheel als var. B.; vs. 383 *darment in siit wilment w.*; vs. 384 *dar af gheheten*; vs. 388 *hitte*; vs. 389 *borst hebt g.*; vs. 390 *D. d. m. d. dits miin r.*; vs. 391 *si*; vs. 392 *dan dar*; vs. 394 *loq̄uissien v. d.*; vs. 395 *dese dinc*; vs. 396 *Tote dat wert soe dicke*; vs. 397 *Dats*; vs. 398 *spenen*; vs. 399 *water* ontbreekt; vs. 400 *E. siede dit in en cruketiin*; vs. 401 *suppōitoris*; vs. 402 *Dits heme ene nuttelike s.*; vs. 403 *moet s. nemp wel ware*; vs. 404 *tebroken*; vs. 411 *ende daertoe vet* (ook *broec*); vs. 412 *riket*; vs. 414 *blader*; vs. 415 *scarpt ende hevet hare*; vs. 416 *Als erande*; vs. 417 *harde* (voor *utermaten*); vs. 418 *bat*; vs. 420 *syncopin*; vs. 421 *jegen den h.*; vs. 423 *die bede*; vs. 424 *Rose water dit doe ghe ....*; vs. 425 *het wert hē* (?) *een cyroep g.*; vs. 426/7 *Die de coude reume wee Of hi te c. hersenen*; vs. 428 *Het g. dat ment hem g.*; vs. 429 *och*; vs. 430 *couden humure al d.*; vs. 431 *wiin*; vs. 432 *alsulken*; vs. 433 *Van den dauwe v.*; vs. 434 *ungwēnī*; vs. 437 *es*; vs. 438 *Vanden bome hier b.*; vs. 439 *heet men cr.*; vs. 440 *Dis ventmen vele bi ende na*; vs. 441 *Selc hetet ragle selc vr....*; vs. 442 *Goet so eist in allen stond....*; vs. 443 *Tebrokene n. d. s.*; vs. 446 *Wiltment p. e. oec l.*; vs. 448 *Diemen*; vs. 449 *binnen den*; vs. 450 *Dat dan de l.*; vs. 451 *Dats bina*; vs. 452 *saet* (niet *sciet*); vs. 453 *hier bi*; vs. 458 *niene* (voor *niet en*); vs. 559 *Ochte*; vs. 560 *Het salse*; vs. 561 *die de lede ontfaen*; vs. 562 *tornoie*; vs. 563 *Ocht*; vs. 566 *mede* (voor *van leden*); vs. 567 *voor ist-*, *ist-*, *ist: eist-*, *ofte-*, *och*; vs. 568 *nemp*; vs. 570 *E. bentse op tgheswel d.*; vs. 573 hier ook: *spel*; vs. 574 *ochte*, en *van derre h.*; vs. 575 *diire*; vs. 577: hierop volgt: *Dus can helpen rute ter noet*; vs. 578 *Jeghen lope(n)de quade oghen*; vs. 579 *Sal ruten water sine mach togen*: waarop in 't Hs. dan volgt vs. 579 (bij Verwijs); vs. 580 *wrivet*; vs. 582 *Ende nemp en lettel zide wollen nat*; vs. 584 *werden*; vs. 586 *Ende die van geveniïnden beten gewont sin*; vs. 587 *ochte v. e. geveniinden hont*; vs. 588 *stont*; vs. 590 ook hier *di* evenals in B.; vs. 592 *Soe dat men over waer vent*; vs. 594 *groender*; vs. 595 *saen* in 't Hs. onleesbaar; vs. 596 *Ten b. ende d........*; vs. 597 *Ja hevet hi r. oec b.*; vs. 600 *En comter n. n. d.*; vs. 604 *masticke e. m. wieroke*; vs. 605 *Het maech dhoet dar af claer*; v. 606 *asine*; vs. 607 *so maect den thansvere oec v.*; vs. 608 als in B; alleen voor *mede* nog *oec*; vs. 609 *Ghepulveriseirt in en c.*; vs. 610 *Doet soetse*; vs. 611 als in B met *soe* voor *bliven*; vs. 612 *Vloe luse cl. e. g.*; vs. 613 *es* (voor *dats*), en *goutb.*; vs. 614 *dat ic hur n.*; vs. 615 *Geheten*; vs. 617 *beveninden*; vs. 618 *salment*; vs. 619 *lecgen*; vs. 620 *Tsaep*; vs. 623 *heet ende droghe*;

vs. 624 ontbreekt *terecht*; vs. 625 *Want het st. o. brecht*; vs. 626 *lendine*; vs. 627 *zien*; vs. 630 *moru*; vs. 633—639 gaan hier achter vs. 622—633; vs. 636 *suchtecheide*; vs. 637 *Ende oec j. opilentie*; vs. 638 *Dats en swaer maledie*; vs. 640 *irsten*; vs. 642 als var. B: *Opdat mense doe in een suver vat*; vs. 644 *maecter en dusdanen*; vs. 645 *syrope*; vs. 647 *in een cleet*; vs. 648 *sulker* en *goet gereet*; vs. 649 *violenten*; vs. 650 *dan* ontbreekt; vs. 651 *heef*; vs. 652 *luchame*; vs. 653 *olie oec violaet*; vs. 654 *wel verstaet*; vs. 656 *olie diermen dar up siet comen*; vs. 657 *Diemen duwet dor*; vs. 658 *violaet*; vs. 659 *hem dien*; vs. 661 *s. salmen daermede salven*; vs. 662 *gode behendechede*; vs. 665 ontbreekt *ist*; vs. 666 *segt ons dat*; vs. 667 *E. c. compt v. E. h.*; vs. 668 *gingebere*; vs. 669 *twitte*; vs. 670 *die b.*; vs. 683 *dlancevel*; vs. 687 *so stekende beseeft*; vs. 690 *trect*; vs. 693 *goet ende nat*; vs. 694 *P. segt ons dat* (aldus in de beide redacties van deze verzen, zie boven bl. 298); vs. 695 *eist*, en *wiit*, en *som eist brune*; vs. 696 *Dat dwitte*, en *commune*; vs. 697 *hevement*; vs. 698 zoowel *Ende het goet j. d. b.* als *Ende ets goet jegen d. b.*; vs. 700 *Ende jegen visiken* (*versiken*) *ende dorst*; vs. 701 *hoef*; vs. 702 *Ende de*; vs. 703 *suker*; vs. 704 *Ende siedse* (of ook *sied*) *te gader*; vs. 705 *sin v.* (voorts beide *ende het togt s. v.*).

Vs. 706 ontbreekt *dat*, en staat *hur*; vs. 707 *haddix*; vs. 708 *dichtes*.

Ten slotte de *Doctrinael*-fragmenten. Zij bevatten van het derde boek vs. 40—237 en vs. 1030—1227: van de lezingen afwijkende van den tekst, door Jonckbloet gegeven, deel ik alleen die mede, waarvan de handschriften, die hij voor zich had, geen kennis dragen.

Vs. 45 *bevroet* (en niet *dt*); vs. 46 *gerechticheit* (niet *-tec-*, en zoo overal); vs. 47 *alre duecht ende coninghinne*; vs. 49 *hi* (voor *die*); vs. 51 *redene*; vs. 53 *es ersam no vulmaect*; vs. 54 *waect* (voor *laect*, *slaect*); vs. 57 *niene* (voor *niet en*); vs. 62 *contrarie* (voor *contrare*); vs. 63 *fondement*; vs. 64 *eist* en *so* (voor *si*), elders bv. vs. 66 *soe*; vs. 67 *Als gherne als soe d. v. d.*; vs. 69 *niene* (voor *niet en*); vs. 75 *lieden*; vs. 79 *wie* (voor *die*); vs. 80 *wille*; vs. 83 *alst* en *dinct*; vs. 84 *wreect*; vs. 85 *bliven*; vs. 90 *orborlycheit* (voor *orberleecheit*); vs. 91 *anteren*; vs. 93 *alle orloghen*; vs. 94 *Die ye vor d. t. w.*; vs. 95 *sullen* (voor *selen*); vs. 98 *twist*; vs. 99 *Hen daet*; vs. 101 *niemen* (voor *nienne*); vs. 104 *gode* (voor *trecht*) en *mede* (voor *met*); vs. 105 *taelmannen* (voor *-ne*); vs. 106 *bursen bate*; vs. 107 *vonden* (voor *vonde*); vs. 109 *no* (voor *en*); vs. 110 *Die rechte waerheit* (voor: *gherechte w.*); vs. 111/12 *Soe moet emmer bliven sijts gewes Wie lief wie leet dat soe es*; vs. 113 *wijs*

(voor *vroet*); vs. 114 *Arde*, en evenals in de overige Hss. ook hier: *goet es sonder*; vs. 115 *doecht* (voor *doch*); vs. 119 *of* (voor *oft*); vs. 120 *aremoede*; vs. 121 *ontsiet* (voor *mede*) gelijk alle andere Hss.; vs. 122 *ofte*; vs. 123 *Dat der*; vs. 126 *elke* (voor *sulc*); vs. 129 *hoefman* (voor *hoetman*) en vs. 133 *hoeftman* en *tleven*; vs. 134 *geselsceep* (voor *-scap*); vs. 137 *Noot ne dwinctene nu of echt*; vs. 139 *hoechter* (voor *hoegster*); vs. 140 *-heden* (voor *-heit*); vs. 142 *erde* (voor *herde*); vs. 147 *weet* (voor *wet*) *dat inder waerheden*; vs. 151 *menich* (voor *menech*); vs. 152 *siin here* (voor *sine ere*); vs. 153 *Ten doet ongerechtichede*; vs. 154 *vro* (voor *vroech*) *e. s. gaet mede*; vs. 155 *Sydrac*; vs. 156 *arde* (voor *herde*); vs. 158 *vreemder* (voor *vremder*); vs. 159 *om omwettige*; vs. 161 *Decrete* (zonder *n*); vs. 164 *sede* (voor *seide*); vs. 165 *sonderl.*; vs. 166 *dinghen* (voor *dinghe*); vs. 167 *eersamelycheit dat leven* (sic); vs. 170 *poncten* (voor *poenten*); vs. 173 *in een ghebrec*; vs. 175 *bedieden*; vs. 178 *onderkennen* (voor *-kinnen*); vs. 179 *comt*; vs. 182 *ondersceet*; vs. 188 *hen* (voor *en*) *m. g. siin* (voor *wesen*); vs. 190 *weet* (voor *wet*; en ook in 't vlg. vs. *spreect* (voor *sprect*); vs. 192 *oec volget daer aldus na*; vs. 193 *niene* (voor *niet en*); vs. 195 *in folcs*; vs. 206 *Redene so a. h.*; vs. 208 *in vele*; vs. 211 *elnaer*, *ebmer* of iets dergelijks (voor *nochtan*), wellicht *ember* te lezen; vs. 212 *der ellen*; vs. 213 *waerlike en* 214 *-rike*; vs. 215 *overde* en *ellen* (voor *hoverde* en *hellen*); vs. 215 *met alle sinen gesellen* (voor *m. al s. g.*); vs. 223 *dicken* (voor *dicke*); vs. 227 *enen* (voor *henen*); vs. 228 *Dat en cost hem gheen goet*; vs. 235 *Ghene salicheit bringen in* (zooals ook de andere Hss.).

Vs. 1031 *Ende ooc mede inde hande*; vs. 1032 in 't Berl. Hs. vs. 1031 bij Jonckbloet, terwijl vs. 1032 bij J. ontbreekt in 't B. Hs.; vs. 1034 *qualijc* (niet *-lec*); vs. 1038 *spreect*; vs. 1039 *O. m. in der spisen*; vs. 1040 *W. v. inder wisen*; vs. 1042 *dicken*; vs. 1044 *spisen*; vs. 1046 *gereit* (voor *geleit*); vs. 1050 *alsict*; vs. 1053 *allen* (voor *alle*); vs. 1059 *genougelijcheit*; vs. 1060 *wel smakenlijcheit*; vs. 1062 *E. om d.*; vs. 1063 *siin*; vs. 1065 *arde* (voor *herden*), en *clenen* (voor *cleinen*), evenzoo vs. 1083; vs. 1067 *M. overvloyech aet e. d.*; vs. 1071 *mere* (voor *meerre*); vs. 1074/5 *Van Verdraghelijcheden*, en *Verdraghelijchede seit* enz.; vs. 1076 *die* (voor *de*); vs. 1077 *bedrageliken* (voor *verdrachliken*; vs. 1082 als in Hs. S (zie de var.); vs. 1086 *M. pleechte s.*; vs. 1088 *Datmen*, en *niene* (voor *niet en*); vs. 1089 *sorge* (voor *sorghen*); vs. 1092 *ave* (voor *havene*); vs. 1093 *W. een m.*; vs. 1094 *Syn vernoy bet verget* (voor *Syns vernoys best verghet*); vs. 1097 *weet* (voor *wet*); vs. 1098 *boven* (en niet *vor*, *voir*, *vore*, zooals alle andere Hss.); vs. 1102 *Also*; vs. 1103 *Hi seit smenscen binnen* (voor *tsmenschen wijsheit b.*); vs. 1105 *verdragen tsire vromen* (voor *tsinen vromen*); vs. 1106 *hi mach vele oger dinc*

overcomen (voor *vele groter dinghen o.*); vs. 1109 *ne doecht* (voor *en docch*); vs. 1110 *Diet verdrach*; vs. 1112 *wijsheden* (voor *wijsheit*), *fondemint*; vs. 1114 *Behouft een dicken scilt* (voor *B. wel dicke enen scilt*); vs. 1115 *dicken* (voor *dicke*); vs. 1116 *onminne* (voor *onvriende* of *onvrede*); vs. 1117 ook hier *sotheit* (zie var.) evenals alle andere Hss.; vs. 1118 *yemen* (voor *i. man*), en *nien* dan ook hier niet; vs. 1119 *Paerlements dat hem niet anegaet*; vs. 1120 *E. dat hem twinc en bestaet*; vs. 1121 *lieden de* (voor *liede te*); vs. 1124 ook hier *vreemden* en *de mage*; vs. 1125 *weet* (voor *wet*), en *gaet* (voor *wert*, al volgt vs. 1125 *A. s. w. s. wert*); vs. 1129 *Want hi niet* (voor *W. hijs cume*); vs. 1130 *Hine moet* (voor *h. saels*), en *ene* (voor *enen*) *bete*; vs. 1136 ook hier *moet* en *selves*; vs. 1137 *Dat vele s.*; vs. 1138 *ene borch* (voor *een b.*); vs. 1139 *eft leren*; vs. 1140 *P. o. deser ere der eren*; vs. 1141 *lieflijc*; vs. 1143 *Dat hi verdient hadde twint* (voor *Des h. v. en h. t.*); vs. 1146 *selven no met* (voor *silvere oft met*); vs. 1149 *Staercmoedichede e. e. duecht*; vs. 1150 *mocht* (voor *moeght*); vs. 1152 *duegeden* (voor *doeghden*) *principale*; vs. 1154 *Int bouc geheten exemplaer* (niet *g. der templaer*); vs. 1162 *goede name* (niet *goeden n.*); vs. 1163 *seit* en in 't volg. *leit* (voor *seeght*, *leeght*); vs. 1165 *milde* (voor *melde*); vs. 1166 *leecht*; vs. 1168 *pointe*; vs. 1170 *Elkes dinges soete* (voor *alles dings goet*); vs. 1171 *Ghene dinc es* (voor *gheen dinc nes*); vs. 1172 *al al* (voor *al*), en dan *Van m:ltheden*; vs. 1178 *Bedi* (voor *want*) *hi heefter* (evenals var. L. H. R.); vs. 1181 *begert*; vs. 1189 *ander lieder wine* voor *a. liede w.*); vs. 1194 *wie soes pliet* (voor *waer mens pliet*); vs. 1195 *milth.* (voor *melth.*); vs. 1196 *ende* (voor *oft*); vs. 1197 ook hier: *maer ooc*; vs. 1203/9 insgelijks: *eenvoudicheit*; vs. 1207 *loye*; vs. 1208 *ghesellen*; vs. 1210 *fore* (voor *gore*); vs. 1211 *clene* (voor *clein*); vs. 1212 *toecht* (voor *toent*); vs. 1214 *E. geeft de siele boete*; vs. 1215 *sijts* (voor *sijds*); vs. 1217 *eendrachticheden*; vs. 1218 *beleden*; vs. 1220 *so es* (voor *wert*) *u leven*; vs. 1221 *hebben* ontbreekt; vs. 1224 *gestorv(n?)en*. —

De boven (bl. 290) bedoelde fragmenten van de vijftien »*bliscεipen*" van Maria bevatten:

1° de door Mone (*Uebersicht*, bl. 180, sub 237) medegedeelde verzen: »Ende ic ghewinnen moete der meide" en vlgg. tot »Van hu vrauwe sonder toren";

2° de strophe: »Coneghinne vanden trone", die evenals de door Mone bl. 181 bedoelde 12 regels telt;

3° drie regels van de 3de strophe: »Vrouwe gansighe van alre d'ere";

4° drie regels van eene 9de strophe;

5° eene 10de strophe van 12 regels, overeenkomstig die bij Mone, bl. 182 »Moeder goeds maget rene" enz. enz., waarvan alhier »das Uebrige fehlt";

6° eene 11de. strophe van 10 regels, aanvangende (verg. Mone, bl. 181): »Moeder gods soete vrouwe";

7° de 9 laatste regels van eene (12de) strophe, waarschijnlijk aanvangende (verg. Mone, t. a. pl.) met »Maria vrouwe sonder ghelike";

8° eene 13de strophe aanvangende (Mone, t. a. pl.) met: »Maria ghebenedide vrouwe" en

9° eene 14de strophe aanvangende met: »Maria speghel ende rose": waarop een slot volgt.

Utrecht, '86. 1. 10. H. E. MOLTZER.

HOFWIJCK:

wanneer gedicht?

Aan de welwillendheid van den Hr. Mr. W. J. Royaards van den Ham dank ik het voorrecht, dat het handschrift van Huygens' *Hofwijck* voor mij ligt, en met zijne toestemming — waarvoor ik hem hier openlijk mijne erkentelijkheid betuig — deel ik daaruit eene bijzonderheid mede, die den vrienden en vereerders van den dichter genoegen zal doen. Ze betreft de verbetering van hetgeen zoowel in de uitgave van *Hofwijck* door Van Vloten [1]) als in de *Geschiedenis der Ned. Letterkunde* van Jonckbloet [2]) te lezen staat, te weten dat het gedicht zou zijn gemaakt in 1652. Blijkbaar steunt beider opgave op deze aanteekening van Schinkel [3]): »in het jaar 1652 vervaardigde »Huygens zijn voortreffelijk en algemeen bekend gedicht: »*Hof-* »*wijck*", en blijkens eene aanteekening in zijn *Dagboek*, gaf hij »het den 15den Februari 1653 bij den Haagschen boekverkooper »Adrian Vlac ter perse": eene aanteekening die minder gelukkig is. 't Allerlaatste alleen is juist: het privilegie, geparapheerd door Jacob Cats, is dan ook van 1653; en de titel luidt: »Vitaulium. Hofwijck. Hofstede van den Heere van Zuylichem onder Voorburgh. Constanter. In 's Graven-hage. Bij Adrian Vlac. MDCLIII. Met privilegie." 't Voorlaatste is minder juist, en de eerste woorden ook alzoo. In het *Dagboek* [4]) staat: »18 Febr. Vitaulium Typographo excudendum trado"; en onder het gedicht in het handschrift met de eigen hand van Huygens: »Constanter, 8 decemb. **1651**"; voorts in margine, ook aan het einde: »postremos 78 versus uno spiritu fundebam", »aus einem Guss" dus.

Utrecht, '86. 1. 27. H. E. MOLTZER.

1) *Klassiek Pantheon* 107/8, bl. 2. 2) Dl. IV, bl. 72.

3) *Nadere bijzonderheden betrekkelijk Const. Huygens en zijne familie*, II, bl. 19.

4) *Dagboek van C. Huygens, voor de eerste maal naar het afschrift van diens kleinzoon uitgegeven* door J. H. W. Unger (*Bijlage van Oud-Holland*, 3e jaargang, onder redactie van Mr. N. de Roever), bl. 54.

HOON.

In zijn *Hofwijck* [1]) vertelt ons Huygens, dat hij op zijn buitengoed een »bergh" heeft aangelegd. En dat door nood gedwongen. Immers zijn eiken kregen het te kwaad, en zouden ongetwijfeld zijn gestorven door »'t rood sand", waarin zij stonden. Door dat roode zand, »de turf-asch van de hell, die noch brand nae haer dood, en is als kool, soo fell", bleek het Huygens, dat wortels en takken geducht leden. Post en Van Campen, de bouwheeren, die werden geraadpleegd, waren van oordeel, dat »'t vergift most uyt der aerden". En dat gebeurde ook. »Flucks wagens en flucks paerden": 't roode zand werd uitgegraven en naar het bosch [2]) gereden. 't Werd een zandhoop van belang, meerderhaast een »bergh". Een berg, die kon verstuiven, en dan werd het middel erger dan de kwaal. Daarom maakte Huygens van den nood eene deugd: de berg werd »klocke-rond" gemaakt »gelijk 't spoor van een' passer" (hier wat gegeven, daar wat genomen); hij zette hem verder eene »groene muts" op, of liever bedekte hem met graszoden, en versierde hem met bloemetjes. Zoo was 't verderfelijke roode zand onschadelijk gemaakt.

Na dat te hebben verteld, gaat de vernuftige beschrijver dus voort:

„Nu geef ick het in tienen,
„Dit raedsel, wie het zij, die 't van mij niet en weet,
„Hoe 't innerst ingewand van desen schoon-schijn heet.
„Van buyten staet hij groen en soeckt mij te believen
„Met kruydjens velerhand, gespeckt met matelieven;
„Van binnen is hij ross, verraderlick: of rood
„Van schaemte."

Dat is het raadsel, waarover Bilderdijk en Van Vloten in hunne aanteekeningen geen uitsluitsel geven. Ik meen de op-

---

1) *Korenbloemen* (1672), 328; uitg. Bilderdijk, 317; uitg. Van Vloten 44.
2) Plattegrond, letter R.

lossing te hebben gevonden, en ten antwoord op de vraag, wat het innerst ingewand van *Schoonschijn* is, te mogen zeggen: **hoon**. *Hoon* in den zin van *bedrog*, eene beteekenis, waarvan — benevens van *hoonen* en *hoonre* (*die hoonre ghehoont* d. w. z. *de bedrieger bedrogen*) — voorbeelden voorkomen bij Oudemans (verg. Kil.); en waarvan 't bekende spreekwoord »Buiten schoon, Binnen hoon" (Huygens zinspeelt er kennelijk op) een nog levend getuigenis mag heeten [1]). Van buiten was inderdaad de berg »schoon", bekoorlijk en onschuldig, gras en bloemetjes; van binnen »hoon": immers dat bedriegelijke »rood sand", waardoor de boomen »met quynend wesen" hadden gestaan »met eenen voet in 't graf"?

Het raadsel van Huygens is er alzoo een in den trant van dat Engelsche, waarvan de Hr. Busken Huet spreekt, en dat luidt: »What is majesty, deprived of its externals?" 't Antwoord is dan, dat 't »innerst ingewand" van »majesty" is: »a jest" [2]).

Utrecht, '85. 12. 18. H. E. MOLTZER.

I. A. F.'S GEDICHT
OP
HUYGENS' »VOORHOUT ENDE COST. MAL".
Vs. 45 en vlgg. [3]).

Aan het »*Costelick Mal*" genaderd zegt de dichter:

»Och! dat uwe manne-woorden
»Mochten scheuren alle boorden,
»Mochten breken alle pracht,
»Bij vrou Nieus-gier in-gebracht;
»Dan soud' ick, en alle menschen
»Aen u cloucke veersen wenschen
»Nimmer aff te zijn ghekeurt,
»Nimmermeer te zijn ghescheurt
»Off om vijgen in te winden,
»Off om peper in te binden:

---

1) Harrebomeé, I, 332. 2) *Nederl. Bellettrie*, 1857—1876, III, 32.
3) *Ned. Klassieken* door Verwijs, III, (2de druk, bezorgd door Verdam), bl. 12.

»Want, dat met vermaken sticht
»Houd' ick voor het beste dicht."

Bij vs. 50 »*wenschen*" teekent mijn vriend Verdam (want de 1ste uitgave van Verwijs verklaart hier niets) aan: »*toewenschen.* De bedoeling dezer niet zeer heldere regels is wellicht: »Dan zal ieder aan uwe kloeke verzen toewenschen, dat zij steeds in den smaak mogen vallen, en dat zij nooit uit hun verband worden gerukt, hetzij alleen om het liefelijke (*de vijgen*), hetzij om het scherpe er van (*de peper*) te doen uitkomen, want het zoet-scherpe behoort bij elkander. De dichter denkt hier aan het Horatiaansche: »Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci": tot hiertoe de aanteekening.

»Lepidius quam verius" gezegd, geloof ik; niet wat betreft de laatste woorden, die ongetwijfeld juist zijn; »met vermaken sticht" doet aanstonds aan de aangehaalde Latijnsche woorden denken even als de regel:

»Want vrucht en vreughd is 't wit dat ick hier schick te raken",

uit Huygens' *Hofwijck.* Maar voor *de vijgen* en *de peper* zou ik voor mij liever verwijzen naar Hor., *Epist.*, II, I, vs. 264, seqq.:

»ac neque ficto
»In pejus voltu proponi cereus usquam,
»Nec prave factis decorari versibus opto:
»Ne rubeam pingui donatus munere, et una
»Cum scriptore meo capsa porrectus operta,
»Deferar in vicum vendentem tus et odores,
»Et piper, et quidquid chartis amicitur ineptis."

Ik geloof niet, dat de geleerde uitgever een oogenblik zal twijfelen aan de toepasselijkheid van deze aanhaling. Deze woorden van Horatius kwamen J. A. F. ongetwijfeld in de gedachte, toen hij den wensch uitsprak, dat Huygens' *Costelick Mal* niet mocht verzeilen naar den kruideniers winkel om te dienen voor *vijgen*-zakjes en *peper*huisjes, waartoe ook in de dagen van een meer en min verwijderd »olim" menige bundel pruldicht, tot geluk voor het nageslacht, is bestemd geworden.

Utrecht, '86. 2. 5. H. E. MOLTZER.

„VRÎDANC'S BESCHEIDENHEIT" in het Dietsch

DOOR

J. TE WINKEL.

Bekend is het, hoe groot de invloed was, dien het Hoogduitsch gedurende de tweede helft der 14de eeuw, het tijdvak der regeering van het Beiersche stamhuis, op onze schrijftaal, met name in Holland, heeft geoefend. Zulk eenen invloed waar te nemen, kan ons ook niet bevreemden, als wij nagaan, hoevele Duitsche muzikanten en sprooksprekers zich in dien tijd hier te lande deden hooren, zooals blijkt uit de door Dr. Jonckbloet meëgedeelde uittreksels uit de rekeningen der graven van Holland en van Blois. Reeds in 1344 lezen wij van eenen »ministrele, hiet Clays, die met mijn here (Willem IV) uit Pruchen comen was", en verder komen er aanhoudend zulke vreemde menestreelen voor, zooals in 1361 »des bisscops menestreel van Cuelen" en in hetzelfde jaar en later »des graven menestreelen van Cleve", in 1370 een »pipere uut Overlant", in 1375 »een piper uut Beyeren", in 1388 »des graven pipers van Cleve", in 1384 iemand, »die op een roete speelde ende was van Straesberch", in 1388 een »rotspuelre van Tryer", en »des hertoghen ghisternire van Bruunswijc", in 1367 »sgraven vedelaer van Cleve" en in 1388 een »vedelaer uut Overlant", waarbij nog gevoegd kan worden in 1371 »een sangher t'Utrecht, die den bisscop van Triere toehoert".

Nu is wel is waar de taal der muziek overal verstaanbaar, zoodat vermelding van Duitsche muzikanten aan het Haagsche hof op zich zelf nog niet veel behoeft te bewijzen voor invloed van Duitschland op onze letterkunde der 14de eeuw; maar wie bedenkt, hoe nauw dicht- en toonkunst in dien tijd verbonden waren, zal het zeker niet zonder beteekenis achten, dat zoovele Duitsche muzikanten, die voor een deel gewis ook zangers waren, hier een gastvrij onthaal vonden.

Niet geringer echter is het aantal Duitsche sprooksprekers of segghers, die in de aangehaalde rekeningen vermeld worden, en die dus rechtstreeks hunnen invloed konden doen gelden. In 1366 — men vergunne mij, ze hier even op te tellen — vinden wij ten hove van den graaf van Blois te Bergen in Henegouwen »des heren segghers van Elphenstein", in 1368 in Den Haag »twee knechten uut Beieren, die voor minen here spraken", in 1372 in Den Haag »enen blinden dichter van Mens", in 1383 te IJselstein eenen »spreker van Beem (Boheme)", in 1386 »Jan, des hertoghen spreker van Gulic", in 1387 te Heusden »des marcgraven spreker van Misen (Meiszen)", en in Den Haag eenen »spreker van Colen", in 1390 eenen »spreker van Westvalen", in 1393 »enen jongen spreker van Holsten, gheheten Hopezomer" (later ook Herman Holsten genoemd), in 1394 eenen »spreker des graven van Cleve", en in 1408 »enen blinden dichter van Cuelen, die alrehande nye dichten sprac ende jairlix te hove plech te comen." Bovendien worden er meermalen »Duutsche segghers" genoemd, zooals o. a. in 1377 »een lange Duutsche geselle, die sproken sprac", en dat daaronder niet Nederlandsche, maar wel degelijk Duitsche sprooksprekers bedoeld worden, blijkt, dunkt mij, uit de aanteekening op 1364: »duutsche menestrelen, die zeiden dat si pleghen te wesen mitten grave van Spanen (Spanheim)."

Geen wonder dus, dat echt Nederlandsche sprooksprekers, zooals Willem van Hildegaersberch en Augustijnken van Dordt, die jaren achtereen aan het Beiersche hof in Den Haag hunne gedichten kwamen voordragen, niet ongevoelig konden blijven voor den invloed der Duitsche collega's en Duitsche toehoorders, die zij daar vonden, zoodat hunne taal dan ook merkbaar Hoogduitsch gekleurd is, evenals ook het geval is in het gedicht van *die X Plaghen* en in vele gedichten uit het groote Hulthemsche Hs., dat voor de 14de eeuw onzen grootsten rijkdom uitmaakt. Nog duidelijker openbaart zich die invloed in Potter's *Minnenloep*, maar nergens sterker dan in de liederen, die door de Maatschappij der Vlaamsche Bibliophilen zijn uit-

gegeven onder den titel: *Oudvlaemsche Liederen en andere gedichten der XIVde en XVde eeuwen*, en in talrijke gedichten, die voorkomen in de beide Haagsche Hss., waarvan door Julius Zacher in het eerste deel van Haupt's *Zeitschrift* uitvoerig verslag is gegeven.

Niet alleen is de invloed, dien het Duitsch daarin op onze taal heeft geoefend, zóó groot, dat men nu en dan nauwelijks meer weet, of men Nederduitsch of Hoogduitsch vóór zich heeft, maar te midden van de Nederlandsche gedichten vindt men in het grootste der beide Haagsche Hss., evenals in het uit Zutfen afkomstige Weimarsche Hs. van 1537 [1]), zelfs een groot aantal zuiver Duitsche verzen, waaronder er ook zijn van Walter von der Vogelweide. Zoo is daar N°. 29 gedeeltelijk N°. 30 vs. 1 vlgg. van Walter (naar H. Paul's uitgave, Halle 1882); N°. 30 is N°. 50 van Walter; N°. 41 is samengesteld uit N°. 24 vs. 17—24, vs. 9—16, vs. 25—32, N°. 20 vs. 45—48, N°. 25 vs. 33—40, N°. 12 vs. 23 vlg. van Walter; en achter N°. 81 vindt men N°. 20 vs. 37 vlg. van Walter.

Na al het opgemerkte mogen wij er ons, zelfs reeds a priori, van overtuigd houden, dat de Hoogduitsche invloed zich wel niet uitsluitend tot de taal van onze gedichten zal hebben bepaald, maar zich ook zal hebben uitgestrekt tot den geheelen geest onzer letterkunde in de 14de eeuw, ja dat in het Beiersche tijdvak zelfs vrij wat — niet alleen liederen, maar ook sproken en allegorische gedichten — uit het Hoogduitsch in het Dietsch zal zijn overgebracht.

Een opzettelijk onderzoek naar hetgeen bij ons in de 14de eeuw uit het Hoogduitsch zou kunnen vertaald zijn, zooals er reeds zoo vaak en met zooveel vrucht naar de Fransche origineelen onzer romans en sproken uit de 13de en 14de eeuw is ingesteld, kwam mij reeds sinds lang wenschelijk voor, en ik

1) Hoffman von Fallersleben nam er 16 Nederlandsche liederen uit op in het tweede deel zijner *Horae Belgicae* en deelde er 20 Duitsche liederen en 34 Duitsche spreuken uit meê in het *Weimarsche Jahrbuch* I, p. 101—132.

maakte daarmeê een begin door op te sporen wat er van »Vrîdanc's Bescheidenheit" in onze taal was overgebracht. Daarbij bleek het mij, dat bij Vrîdanc o. a. het oorspronkelijke was weêr te vinden van de spreuken, die voorkomen aan het eind van het Haagsche Hs. der gedichten van Willem van Hildegaersberch en daarom ook zijn opgenomen in de uitgave, welke Dr. W. Bisschop en Dr. E. Verwijs in 1870 van die gedichten bezorgden, nadat die spreukenbundel ook al afzonderlijk was uitgegeven door Dr. M. de Vries in de *Verslagen en Berigten der Vereeniging voor oude Ned. Letterkunde*, IV (1847) bl. 29—41.

Reeds had ik eene vergelijking van die spreuken met die van Vrîdanc voor den druk in gereedheid gebracht, toen mijn werk overbodig bleek geworden te zijn door de vergelijking, welke Dr. W. H. D. Suringar er van mededeelde in de *Handelingen en Mededeelingen van de Maatsch. der Ned. Letterkunde over* 1885, bl. 1—56. Daar zijne behandeling van het onderwerp, als alles wat die spreukenkundige geleerde ons geleverd heeft, voortreffelijk is, bleef er van mijn werk zoo goed als niets over wat nog der mededeeling waard was. Enkele kleinigheden slechts mogen ter aanvulling hier eene plaats vinden.

Spreuk 4: »Soe *wat* een man *mit* ere*n* haet" verandere men in »Soe *waer* een man *sine* ere *af* haet", op grond van het oorspronkelijke (Vr. bl. 53 vs. 9): »Swâ von ein man sîn êre hât."

In spreuk 5 leze men, evenals in 't oorspr. (Vr. bl. 73 vs. 11) *wone* in plaats van den zonderlingen conjunctief *wese*, die echter ook in spreuk 14 voorkomt.

In spreuk 6 behoeft *wisens*, dat ook in spreuk 44 voorkomt, niet in *wisen* veranderd te worden, daar zulk eene vereeniging van sterke en zwakke verbuiging niet ongewoon is bij substantievisch gebruikte adjectieven, en ook bij substantieven, met name bij *hert*, waarvan de genitief *hertens* meermalen voorkomt, niet slechts in het latere mnl. maar ook nog in de 17de eeuw. Vgl. Dr. van Helten, *Vondel's taal* I, bl. 62 en 111.

Bij spreuk 37 kan nog opgemerkt worden, dat dezelfde spreuk ook voorkomt in het Hulthemsche Hs., *Belg. Museum*, I, bl. 101 vs. 5 vlg.:

»Ach men siet selden
Trouwe met trouwen ghelden."

In spreuk 71:

»Men mach die beste niet uutlesen,
Want nyemant en wil die snootste wesen",

is door eenvoudige verbetering van *want* in *waer* dezelfde zin te verkrijgen, dien het Hoogduitsch (Vr. bl. 90 vs. 26) heeft.

Zoo leze men ook *daer* in plaats van *dat* in spreuk 109: »Die milde *niet* (zooals met Dr. Suringar voor *mi* moet gelezen worden) te loven staet, die gheeft *dat* hi selve niet en haet." Het Hoogduitsch heeft (Vr. bl. 86 vs. 19) *dêr*, d. i. *dâ er*.

Voor drie spreuken had ik andere versregels bij Vrîdanc gevonden dan Dr. Suringar voor de oorspronkelijke meent te moeten houden. Het zijn de volgende:

27. »Op eerden en is gheen dinc soe goet,
Als datmen uut rechter minne doet."

Dr. Suringar ziet daarin Vr. bl. 56 vs. 13 vlg.:

»Daz guot mac wol heizen guot,
Dâ man mite rehte tuot."

De zin in het Hoogduitsch is geheel anders: van *rechte minne* is daar geene sprake. Ik geloof daarom, dat wij hier de vertaling hebben van Vr. bl. 108 vs. 19 vlg.:

»Ein iegelîchen dunke guot,
Swaz er *aller gernest* tuot."

De tweede spreuk is N°. 32:

»Des menschen ongestadicheit
Is der zielen harde leyt."

De spreuk, die Dr. Suringar als de oorspronkelijke aanvoert, is Vr. bl. 113 vs. 22 vlg.:

»Des mannes unbescheidenheit
Tuot im selben dicke leyt."

Dr. Suringar merkt evenwel te recht op, dat *unbescheidenheit* niet met *ongestadicheit* heeft kunnen vertaald worden en dat ook de regel niet aan het oorspronkelijke beantwoordt. Liever blijf ik daarom het oorspronkelijke zien in Vr. bl. 23 vs. 13 vgl.:

»Menneschlîchiu broedekeit
Deist der sêle herzeleit."

Dat *herzeleit* met *harde leit* vertaald is, kan wel geen bezwaar opleveren.

De derde spreuk, N°. 92, luidt:

»Die grote toorn int herte breyt,
Die doet hem selven dicwijl leyt."

Daarvoor geeft Dr. Suringar als het oorspronkelijke op, Vr. bl. 64 vs. 16 vlg.:

»Des mannes witze ein ende hât
Swenne in grôzer zorn bestât."

Daarvan beantwoordt echter de eerste regel volstrekt niet aan den tweeden der vertaling. Bovendien komt het in dezen spreukenbundel niet voor, dat de zinnen bij het vertalen zijn omgezet. Vandaar dat ik liever eene andere spreuk voor het oorspronkelijke houd, namelijk Vr. bl. 139 vs. 9 vlg.:

»Des bern zorniger muot
Im selben dicke schaden tuot."

't Is waar, de *beer*, die daar voorkomt, is in de vertaling ver te zoeken, doch men behoeft slechts te veronderstellen, dat de vertaler in plaats van *bern* heeft gelezen *hern*, om in deze verzen het oorspronkelijke van onze spreuk duidelijk te herkennen.

De spreukenbundel in het Haagsche Hs. echter levert niet het eenige bewijs voor bekendheid met Vrîdanc hier te lande in de 14de eeuw. Een ander bewijs hebben wij in eene spreu-

kenverzameling, die in het groote Hulthemsche Hs. als N°. 148*a* (bl. 136*d*—142*a*) voorkomt en door J. F. Willems in 1842 is uitgegeven in het *Belgisch Museum*, VI, bl. 184—212. Dr. Verdam heeft in dit Tijdschrift, III (1883) bl. 184—188, ons een goeden dienst bewezen 'door de volgorde op te geven, waarin die spreuken in het Hs. voorkomen, daar Willems de liefhebberij heeft gehad, ze naar het aantal regels, die ieder der spreuken bevat, te rangschikken en ook verder nog de volgorde te verstoren. Toch draagt de juiste kennis der volgorde er maar weinig toe bij, om ons de bron te doen vinden, zooals uit onze verdere beschouwing blijken zal. Willems nu wees van 79 der 836 verzen, waaruit de bundel bestaat, aan, van welke verzen uit Vrîdanc's *Bescheidenheit* zij de vertaling zijn, en maakte de opmerking, dat de »vergelijking der beide teksten nog voor vermeerdering vatbaar" was. De waarheid van die opmerking werd voor mij verrassend bevestigd, toen ik nog 238 andere verzen bij Vrîdanc terugvond, waardoor het mogelijk werd de reeds door Dr. Verdam aangebrachte verbeteringen met nog andere te vermeerderen. Mogelijk blijft het ook nu nog, dat er spreuken in den bundel voorkomen, die naar Vrîdanc vertaald, maar door mij niet teruggevonden zijn. Ik meende echter na meermalen herhaalde vergelijking verder onderzoek te mogen staken, omdat stellig niet alles in den bundel van Vrîdanc is. Met hetgeen door anderen reeds van dien aard is meêgedeeld, kan ik nog van 93 verzen aanwijzen, waar zij ook elders gevonden worden.

Ook deze spreukenverzameling is aan de opmerkzaamheid van Dr. Suringar niet ontgaan. Hij doet zelfs de belofte, dat hij »ter gelegener tijd ze in haar geheel op dezelfde wijze als de Haagsche hoopt te bewerken." Daar dit »ter gelegener tijd" niet eene spoedige bewerking doet vermoeden, geloof ik niet onbescheiden genoemd te zullen worden, als ik de uitkomsten mijner vergelijking van dezen bundel niet terughoud. Moge het slechts Dr. Suringar niet weêrhouden mede te deelen wat hij ongetwijfeld nog ter aanvulling en uitbreiding zal kunnen geven.

Voorloopig laat ik buiten beschouwing den anderen spreukenbundel van het groote Hulthemsche Hs. (aldaar N°. 108, bl. 87*c*—94*b*), uitgegeven door Willems, *Belgisch Museum*, I, bl. 101—136, en behandeld door Dr. Verdam, *Tijdschrift*, III, bl. 177—183, waarin ook nog eenige spreuken van Vrîdanc in vertaling voorkomen.

Bij de vergelijking heb ik mij bediend van de uitgave, die Wilhelm Grimm in 1834 (2de druk 1860) van Vrîdanc's *Bescheidenheit* bezorgde, daar in die van H. E. Bezzenberger (Halle 1872) toch dezelfde volgorde der spreuken is behouden. De uitgave van Franz Sandvoss (Berlin 1877) had ik tot mijne spijt niet bij de hand.

Uit tijdsgebrek heb ik moeten afzien van een, al te omslachtig, onderzoek naar de waarde, die onze vertaling misschien kon hebben voor het vaststellen van de oorspronkelijke volgorde der *Bescheidenheit*, eene quaestie, die reeds Wilhelm Grimm, Zarncke, Pfeiffer, Hugo Lemcke [1]), Hermann Paul [2]), Oskar Jänicke, H. E. Bezzenberger, Robert Joachim [3]), Franz Sandvoss en laatstelijk W. Wilmanns [4]) hebben trachten op te lossen, doch naar het schijnt nog niet geheel overtuigend voor ieder. Ook vrees ik, dat onze vertaling daarbij slechts weinig gewicht in de schaal zou kunnen leggen, daar zij blijkbaar naar eene verkorte uitgave der *Bescheidenheit* is bewerkt en misschien ook bovendien zelf nog willekeurig de volgorde der spreuken heeft veranderd. Alleen zou het mogelijk kunnen zijn aan de wijze, waarop sommige spreuken in het Hulthemsche Hs. verbonden zijn, eenig bewijs voor het eene of het andere stelsel te ontleenen, doch een oppervlakkig onderzoek heeft mij

1) Hugo Lemcke, *Fridangi Discrecio. Freidanks Bescheidenheit, lateinisch und deutsch, aus der Stettiner Handschrift*, Stettin 1868.

2) Hermann Paul, *Ueber die ursprüngliche Anordnung von Freidanks Bescheidenheit*, Leipzig 1870.

3) Robert Joachim, *Freidanks Bescheidenheit, lateinisch und deutsch, nach der Görlitzer Handschrift*, Neues Lausitzisches Magazin, L, (1873) p. 217—334.

4) In het *Zeitschrift für Deutsches Alterthum* XXVIII (1884) p. 73—110.

geleerd, dat het origineel van den Hulthemschen bundel noch dezelfde volgorde heeft kunnen hebben als die, welke Grimm als de oorspronkelijke aannam, noch als die, welke in het, door Müller in 1785 uitgegeven, Straatsburgsche Hs. voorkomt. Zelfs vindt men in het Hulthemsche Hs. zoowel als in het Haagsche spreuken, die bij Müller ontbreken.

Bij de vergelijking van de vertaling met het oorspronkelijke, waartoe ik nu overga, bepaal ik mij kortheidshalve tot de opgave van de spreuknummers (in aansluiting aan de mededeeling van Dr. Verdam), van de versnummers naar de uitgave van Willems en van de bladzijden en versnummers van Grimm's eerste uitgaaf.

N°. 1 vs. 767—780 is overgenomen uit den *Lekenspiegel*, aldaar III 3 vs. 115—128, zooals reeds door Dr. M. de Vries in de uitgave, Deel III bl. 319, is opgemerkt. Uit *Melibeus* vs. 1592—1617, waar dezelfde gedachte gevonden wordt, blijkt, dat wij hier met wijsheid van Petrus Alfonsus en Seneca te doen hebben.

N°. 2 vs. 347—352, vertaald naar Vr. bl. 35 vs. 12—17, waar *der zielen* vertaald is in plaats van *des sünders*, terwijl de vertaler bij het laatste vers blijkbaar niet de door Grimm opgenomen lezing voor zich had, maar eene der varianten, luidende: »Man hôret in hiemel sînen gos." Zie verder beneden op N°. 61.

N°. 3 vs. 353—358, vertaald naar Vr. bl. 39 vs. 10, 11, 9, 8, 14, 15. Daar in een paar varianten vs. 12 en 13 ontbreken, schijnt de vertaler alleen vs. 9 en 8 verplaatst te hebben, waardoor men inderdaad beter zin heeft dan in het Duitsch. In vs. 356 heeft de vertaler *ende linghet leven* toegevoegd.

N°. 4 vs. 521—528. Dit raadsel, waarvan de oplossing Kaïn is, vindt men, in eenigszins andere volgorde, ook in een Hs. van *der Naturen Bloeme*, en, met de volgende toegevoegde slotregels:

»Nu vragic elken, die dit aensiet,
Of hi minen name mach weten yet",

ook naar een Brusselsch Hs. uit de 15de eeuw meêgedeeld door J. F. Willems in het *Belgisch Museum*, V, bl. 100 vlg. Ook komt het voor in het Gentsche Hs. van *der Vrouwen Heimelicheit*, waar wel de beide toegevoegde verzen voorkomen, maar vs. 525 en 526 ontbreken. Zoo is het gedrukt door Ph. Blommaert, *Oudvlaemsche Gedichten*, II, bl. 64.

N°. 5, vs. 359—364, komt letterlijk overeen met *De bouc van seden* (ed. Kausler) vs. 343—348; daarnaar verbetere men *hulp* in *hulpt* (dáár *helpt*). Verder heeft men daar *noch* voor *no*, *van aventure* voor *vander avontueren*, *alse* voor *alsoe*, *alsti wel* voor *alst u*, *di* voor *u*, *ne ware* voor *maer*, *alse* voor *alst* en *di* voor *u*.

N°. 6, vs. 781—798, komt bijna letterlijk overeen met *Limborch* X vs. 1—18, zooals reeds door Dr. Verdam is opgemerkt.

N°. 9, vs. 735—738, komt ook, in iets andere redactie, voor in den anderen spreukenbundel van het Hulthemsche Hs. Zie *Belg. Museum*, I, bl. 107 vs. 17—20:

»Hen is gheen *soe goet* gherechte
Als ons doen die blide ansichte;
Sijn *dan* die gaste *wetende* ende goet,
Soe eest al te dancken *dat* men doet."

N°. 20, vs. 377—382, vertaald naar Vr. bl. 132 vs. 26 — bl. 133 vs. 4 (ook bl. 158 vs. 14—19), doch voor *maerct* leze men *maerc*.

N°. 21, vs. 383—388, is naar Vr. bl. 51 vs. 23 vlg. en bl. 54 vs. 8—11 vertaald, doch de eerste twee verzen zóó vrij, dat men betwijfelen zou, of de vertaler het oorspronkelijke wel begrepen heeft. Die eerste twee verzen luiden bij Vrîdanc:

»Swer dem alter unt der jugent
Ir reht behaltet, deist ein tugent,"

zoodat in elk geval *soe waer dat* moet luiden *soe wie* en *een jonc man* in den datief moest staan. Vs. 386 heeft het oor-

spronkelijke: »Swer von geburt niht edel sî" wel wat vrij vertaald met: »Indien dat hi niet scalc en si."

N°. 22, vs. 83—86, vrij letterlijk vertaald naar Vr. bl. 39 vs. 2—5.

N°. 25, vs. 799—816, komt overeen met 18 verzen, die in een der Hss. van den *Lekenspiegel* geïnterpoleerd zijn na III 12, zooals reeds door Dr. M. de Vries werd opgemerkt in de uitgaaf, Deel III, bl. 319.

N°. 27, vs. 395—400, beantwoordt aan Vr. bl. 74 vs. 23 — bl. 75 vs. 1; doch de laatste twee verzen zijn veel veranderd, zoodat slechts enkele woorden het oorspronkelijke doen herkennen.

N°. 30, vs. 401—406 (daarvan komen vs. 401—404 nog eens voor als N°. 160, vs. 339—342, waar *werden* en *qualic* beter zijn dan *worden* en *ten quaetsten* in N°. 30), vrije vertaling van Vr. bl. 96 vs. 9—12, 5—8.

N°. 33, vs. 1—2, misschien gedicht in aansluiting aan Vr. bl. 148 vs. 10 vlg., waar met bijna dezelfde woorden de zin heel anders is.

N°. 46, vs. 407—412, vrije vertaling en uitbreiding van Vr. bl. 40 vs. 5—8. Een ons geheel onbekende *Lisemuschs* wordt hier als zegsman genoemd.

N°. 47, vs. 545—552, is vrij nauwkeurig Vr. bl. 94 vs. 25 — bl. 95 vs. 1, bl. 177 vs. 17 vlg. en bl. 94 vs. 1—4. (In Müller's uitgaaf vs. 2439 vlg., 2435 vlg., 2441—2444), doch *tûsent* is vertaald met *hondert*, *tugende* met *zinnen* en *bilde* met *bode*. Vs. 549 vlg. zijn gelijk aan N°. 44 in 't Haagsche Hs.

N°. 48, vs. 413—418, is Vr. bl. 90 vs. 21 vlg., vs. 19 vlg. (of bl. 97 vs. 22 vlg.) en vs. 23 vlg. Alleen de laatste regel is niet nauwkeurig vertaald. Letterlijk, maar slecht, vindt men de laatste twee verzen ook vertaald in het Haagsche Hs. als N°. 40.

N°. 49, vs. 419—424, vrij letterlijk Vr. bl. 43 vs. 22 vlg., bl. 56 vs. 11 vlg. en bl. 41 vs. 8 vlg.

N°. 50, alleen vs. 429 vlg. zijn onjuiste vertaling van Vr. bl. 59 vs. 2 vlg.:

»Hete ein âbent des er gert
Er waere tûsent morgen wert."

N°. 51, vs. 711—720, gevolgd naar Vr. bl. 109 vs. 14—21; maar *Gamâliôn* (kameleon) schijnt niet begrepen te zijn en is door *stoor*, lees *stoorc*, weêrgegeven. Voor *scher* heeft de variant bij Vrîdanc *mulwerff*.

N°. 52, alleen vs. 433 vlg., vertaald naar Vr. bl. 146 vs. 1 vlg., waardoor tevens de gissing van Dr. Verdam, dat voor *vlieghende vloie* gelezen moet worden *vliegh ende vloie* bevestigd wordt.

N°. 53, vs. 437—442, nauwkeurige vertaling van Vr. bl. 67 vs. 9—14.

N°. 54, alleen vs. 555—560, nauwkeurige vertaling van Vr. bl. 171 vs. 7 vlg. en bl. 106 vs. 12—15, waaruit volgt, dat voor *mer* in vs. 557 *mi* gelezen moet worden; *men* = *min*. Vs. 557 vlg. is ook vertaald in 't Haagsche Hs. als N°. 9.

N°. 55, alleen vs. 561—564, nauwkeurige vertaling van Vr. bl. 113 vs. 18 vlg. en 12 vlg. Van vs. 563 vlg. vindt men ook eene vertaling in 't Haagsche Hs. als N°. 76.

N°. 56, vs. 443—448, vertaald naar Vr. bl. 170 vs. 14—19, doch de laatste twee regels zeer vrij. Dr. Verdam heeft reeds opgemerkt, dat *yseren moet* te verbeteren is in *yseren hoet*.

N°. 57, alleen vs. 569—572, nauwkeurige vertaling van Vr. bl. 172 vs. 2—5.

N°. 58, vs. 449—454, vertaling van Vr. bl. 88 vs. 7—10 en bl. 87 vs. 10 vlg. Voor *machtem* leze men met Dr. Verdam *mochtem*, doch of de verandering van *herten* in *heren* wel noodig is, betwijfel ik. Vs. 452: »Dan hise *met hem* moeste eten sien" luidt bij Vrîdanc veel beter: »er muoz sich selben ezzen sehen." Bij vs. 453 vlg. heeft de vertaler de lezing van eene der varianten voor zich gehad, namelijk:

»Ich weiz ouch daz der selben wirt
Bi eigem brôt ein karger wirt."

N°. 59, vs. 95—98, vertaling van Vr. bl. 137 vs. 11 vlg. en 21 vlg. *Boc* is daar met *ram* vertaald, terwijl de vertaler in dien zin te onrechte object en subject verwisseld heeft. Men denke bij deze spreuk, voor den strijd tusschen wolf en ram, aan den aanvang van het vierde boek van den *Isengrimus*. Van vs. 95 vlg. vindt men eene andere vertaling in 't Haagsche Hs. als N°. 8.

N°. 60, vs. 455 vlg., vertaling van Vr. bl. 112 vs. 21 vlg., waarbij de vertaler echter eene lezing vóór zich gehad heeft, die van den door Grimm gedrukten tekst afwijkt, waar wij, volgens het verband van den zin veel juister, lezen:

»Sint in aller waete guot."

Vs. 457 vlg. heb ik bij Vrîdanc niet kunnen terugvinden; vs. 459 vlg. zijn de vertaling van Vr. bl. 44 vs. 19 vlg.

N°. 61, vs. 99—102 vond ik bij Vrîdanc niet terug, want Vr. bl. 35 vs. 12 vlg.:

»Sô wazzer ûf ze berge gât,
Sô mac des sünders werden rât,"

is zeker niet vertaald, zooals Dr. Verdam meende, met deze verzen:

»Want eest, alst ghescreven staet,
Sone wert der sonden nemmermer raet,"

zoodat daar, op grond van het oorspr., *der sonden* dus niet in *des sonders* behoeft veranderd te worden. De Dietsche vertaling van Vr. 35 vs. 12 vlg. is blijkbaar N°. 2, vs. 347 vlg.:

»Alse dwater jeghen berghe gaet
Mach der zielen werden raet."

In verband met het daar volgende is dáár ook, evenals bij Vrîdanc, een bevestigende zin noodig, en niet een ontkennende zin, zooals men er eenen heeft in N°. 61.

N°. 62, alleen vs. 103 vlg., vertaling van Vr. bl. 124 vs. 1 vlg.; doch *wârsagen* is daar door *maghen* weêrgegeven.

N°. 63, vs. 107—110, nauwkeurige vertaling van Vr. bl. 122 vs. 19—22.

N°. 64, vs. 111—114, vertaling van Vr. bl. 58 vs. 13 vlg. en bl. 120 vs. 9 vlg.

N°. 65, vs. 115—118:

»Wie dat ontsiet den donderslach,
Clopper jeghen al dat hi mach;
Wie den anderen ontsien moet,
Anveerden, soe es sier zorghen boet,"

is blijkbaar eene wijzigende vertaling van Vr. bl. 123 vs. 26 vlg. en bl. 58 vs. 15 vlg.:

»Swer vürhtet donres blicke,
Der muoz erschrecken dicke.
Swer den andern vürhten muoz,
Dern ruohte würde im sorgen buoz."

N°. 67, alleen vs. 125 vlg., vertaling van Vr. bl. 85 vs. 13 vlg.

N°. 68, vs. 127—130, vertaling van Vr. bl. 79 vs. 11 vlg. en bl. 85 vs. 11 vlg.

N°. 69, vs. 131—134, juiste vertaling van Vr. bl. 79 vs. 7 vlg. en bl. 92 vs. 7 vlg.

N°. 70, alleen vs. 135 vlg., vertaling van Vr. bl. 81 vs. 3 vlg., waar echter *wîtze* onzinnig door *den wisen* is weêrgegeven; men zou verwachten:

»Wat Salomon der wyshede leerde."

N°. 71, vs. 139—142 (waar vs. 141 vlg. bijna geheel overeenkomt met N°. 84 vs. 175 vlg.), vertaling van Vr. bl. 84 vs. 2 vlg. en bl. 143 vs. 17 vlg., waar echter in de eerste regels *harpfen* is overgebracht met *vedelen*, terwijl het Duitsche *gouch* met *koekoek* had behooren vertaald te worden en niet met *sot*.

N°. 72, vs. 143—146, nauwkeurige vertaling van Vr. bl. 82 vs. 10 vlg. en bl. 84 vs. 14 vlg.

N°. 74, vs. 151—154, vertaling van Vr. bl. 94 vs. 5—8; doch *tobende* is door *rovers* overgebracht, en *ein kint* door *sot.*

N°. 75, vs. 155—158, nauwkeurige vertaling van Vr. bl. 141 vs. 15 vlg. en bl. 47 vs. 19 en 18; doch *te rechte* en *met vallen* zijn uitbreidingen van den vertaler.

N°. 76, vs. 159—162, nauwkeurige vertaling van Vr. bl. 139 vs. 3 vlg. en bl. 138 vs. 23 vlg. De laatste verzen luiden bij Vrîdanc:

»Swer dem vuhse mûsen wert,
Der hât in spîse gar verkert,"

waaruit dus blijkt, dat in de vertaling gelezen moet worden:

»Wie *den* (voor *dat*) vosse muse (of liever 't ww. *musen*) weert,"

en dat Willems met invoeging van *met* vóór *muse*, en zijne verklaring van *weert* door *huisvest* en van *hi* door *hijzelf* geheel van de wijs was.

N°. 77, vs. 163—166, nauwkeurige vertaling van Vr. bl. 141 vs. 11 vlg., 9 vlg. Voor *ghebeten* leze men *ghebeden* (Hgd. *gebeten*).

N°. 78 vs. 3 vlg., vertaling van Vr. bl. 143 vs. 5 vlg.

N°. 79 vs. 167 vlg., vertaling van Vr. bl. 109 vs. 26 vlg., waar de variant *banden* voor *lannen* heeft. Dezelfde gedachte wordt, *Limborch* IV, vs. 327 vlg., aldus uitgedrukt:

»Het es pine menegherande
Den ouden hont doen gaen in bande."

N°. 80, vs. 169 vlg., vertaling van Vr. bl. 138 vs. 3 vlg.; doch *tûsent pfunt* is bescheiden vertaald met *een pont.*

N°. 81, vs. 171—174, vertaling van Vr. bl. 138 vs. 1 vlg. en 5 vlg.

N°. 82, vs. 5 vlg.:

»De muus niet gherne te kinde en gheet,
Daer si bi die catte weet,"

vertaling der verkeerd begrepen verzen, Vr. bl. 141 vs. 13 vlg.:

»Diu mûs ungerne ziuhet kint
Swâ si weiz dâ katzen sint,"

N°. 83, vs. 461—466, vrije vertaling van Vr. bl. 142 vs. 21 — bl. 143 vs. 4. Voor *sanc* leze men *ganc* in overeenstemming met het Duitsch.

N°. 84, vs. 175—178, vertaling van Vr. bl. 143 vs. 17 vlg. en 15 vlg. De eerste twee verzen zijn bijna gelijk aan N°. 71, vs. 141 vlg., waarbij wij reeds opmerkten, dat *gouch* met *koekoek* en niet met *sot* had moeten vertaald worden. Ook is *manne* onjuiste vertaling voor *men*. De laatste twee verzen zijn geheel verkeerd begrepen. Voor

»Des sots sanc en es niets weert,
Want hi te beteren niet en geert,"

had moeten gezegd worden:

»Des koecoex sanc es niegeren weert,
Dan daer men betres niet en gheert,"

daar het oorspr. luidt:

»Des gouches sanc ist niergen wert,
Wan dâ man bezzers niht en gert."

N°. 85, vs. 179—182, vertaling van Vr. bl. 47 vs. 24 vlg. en bl. 49 vs. 5 vlg. Voor *verraderen* leze men *verradere*.

N°. 86, vs. 183—186, slechte vertaling van Vr. bl. 43 vs. 24 — bl. 44 vs. 2, waar men leest:

»Untriuwe in dem schînet
Swer lachende grînet.
Untriuwe schiltet manec man,
Ders selbe niht vermîden kan."

Uit het oorspr. blijkt dus, dat Dr. Verdam te recht *in trouwen* verbeterde in *ontrouwe* en *greenkenden* in *greenkende*, doch tevens dat »ontrouwe mach men an hem verstaen" niet beteekent: »ontrouw moge men meenen te zien in hem", maar wel: »ontrouw kan men met grond vermoeden in hem." Beter is de vertaling derzelfde verzen in het Haagsche Hs., N°. 25:

»Soe wie dat lachet ende grijnt,
Ontrouwe dat in hem schijnt."

De laatste twee verzen zijn geheel verkeerd begrepen. De vertaling had moeten zijn: »ontrouwe scelt menech man" (met »menech man" als subject), terwijl het volgende vers dan beteekent: »die zelf daarvan (nam. van ontrouw) zich niet kan onthouden."

N°. 87, alleen vs. 469—472, vertaling van Vr. bl. 34 vs. 1—4. Voor *werken* leze men *merken* en voor *laet* leze men *late*. Vs. 471 vlg. = N°. 113 van 't Haagsche Hs.

N°. 88, alleen vs. 189 vlg., vrije vertaling van Vr. bl. 34 vs. 5 vlg.

N°. 89, vs. 191—194, vertaling van Vr. bl. 46 vs. 1—4.

N°. 90, vs. 473—478, vertaling van Vr. bl. 143 vs. 7—12. De vogel Clavarius heet bij Vrîdanc *Karadrius*, bij Maerlant, *Nat. Bloeme* III vs. 749—768 *Caladrius*.

N°. 91, vs. 479—484, vertaling van Vr. bl. 46 vs. 5—10.

N°. 93, vs. 721—728, vertaling van Vr. bl. 52 vs. 6 vlg., 4 vlg. en bl. 116 vs. 9—12, doch die vertaling is jammerlijk slecht en alleen te verbeteren door in vs. 721 *es al der* te veranderen in *sal die*, in vs. 723 *alle de* in *oude* en in vs. 725 *henen* in *ene* of *allene*.

N°. 94, vs. 729 vlg., vertaling van Vr. bl. 125 vs. 13 vlg.

N°. 95, vs. 199—203, vrije vertaling van Vr. bl. 176 vs. 4—7.

N°. 97, alleen vs. 207, vertaling van Vr. bl. 177 vs. 21. Dat in vs. 210 niet *scaeps*, maar *scaex* in 't Hs. staat, is reeds opgemerkt door C. P. Serrure en Dr. Verdam.

N°. 98, alleen vs. 211 vlg.

»En es ons gheen feeste groet
Dat ons ten leste gheeft de doet,"

is juist het tegenovergestelde van Vr. bl. 178 vs. 12 vlg.:

»Der tôt daz ist ein hôchgezît,
Die uns diu werlt ze jungest gît."

De humor in Vrîdanc's spreuk is den vertaler dus blijkbaar ontsnapt.

N°. 99, vs. 215—218, is letterlijk vertaald Vr. bl. 176 vs. 16—19, doch voor *coenheit* leze men *scoenheit*.

N°. 100, vs. 219—222, vertaling van Vr. bl. 133 vs. 27 — bl. 134 vs. 1, en bl. 134 vs. 4 vlg. (de laatste twee verzen ook bl. 46 vs. 19 vlg.) *Een ander tijt* is eene zwakke vertaling van *des fluoches zît*. Misschien moet gelezen worden *der ande tijt*.

N°. 102, vs. 227—230, is eene slechte vertaling van Vr. bl. 132 vs. 16—19. *Versch* heet vertaling van *lûter*. *Verblidet* is vertaling van de variant *erfroewet*, terwijl de gedrukte tekst *junget* heeft. In plaats van *alder lieden* behoorde er *ouder lieden* te staan. *Droeve* is vertaling van *truebe* (troebel) en voor *de lieden* in het laatste vers behoorde te staan *jonge lieden*.

N°. 103, vs. 232 is vertaling van Vr. bl. 53 vs. 18, en vs. 234 vertaling van Vr. bl. 54 vs. 6: »Swer tugende hat, derst wol geborn", waar dus de vertaling eenigszins afwijkt. Vgl. met vs. 232 ook N°. 87 van 't Haagsche Hs.

N°. 105, vs. 239—242, nauwkeurige vertaling van Vr. bl. 4 vs. 24 vlg. en bl. 39 vs. 16 vlg.

N°. 106, vs. 243—246, vertaling van Vr. bl. 70 vs. 12—15.

N°. 107, alleen vs. 247 vlg., vertaling van Vr. 70 vs. 16 vlg.; doch voor *doet hi* ware beter *doe hijt*.

N°. 108, vs. 251—254, is eer navolging dan vertaling van Vr. bl. 148 vs. 22--25:

»Wâ sint si nû, der Rome ê was?
In ir palasen wehset gras.
Dâ nemen die vürsten bilde bî,
Wie staetc ir lop nâch tôde sî."

Met Dr. Verdam verbetere men het onzinnige »wast gers *ende waren*" in »wast gers *te waren*."

N°. 109, vs. 255—258, vertaling van Vr. bl. 153 vs. 9—12.

N°. 110, vs. 259—262, vertaling van Vr. bl. 148 vs. 8—11.

N°. 111, vs. 7 vlg., vertaling van Vr. bl. 151 vs. 21 vlg., waar echter uit het verband blijkt, dat het ironie is.

N°. 112, vs. 263—266, vertaling van Vr. bl. 171 vs. 21 vlg. en bl. 169 vs. 16 vlg.; doch *hoghe* is onjuiste vertaling van *wol* en in het laatste vers moet *hi* in *hem* veranderd worden, om denzelfden goeden zin als bij Vrîdanc te krijgen,

terwijl *oec* beter in den laatsten dan in den voorlaatsten regel past.

N°. 114, vs. 267—270, vertaling van Vr. bl. 57 vs. 16 vlg. en bl. 56 vs. 21 vlg.

N° 115, vs. 271—274, vertaling van Vr. bl. 96 vs. 25 vlg. en bl. 118 vs. 11 vlg. De laatste twee verzen zijn niet de vertaling van Vr. bl. 96 vs. 27 vlg., zooals Dr. Verdam meende. Het oorspr. van deze verzen luidt:

»Swer linden zwîget ûf den dorn,
Der hat ir beider reht verlorn."

Lenden is dus *linden*, en in *blect* moet men corruptie eener vertaling van *zwîget* (varianten: *zwinget*, *bleset*, *betzet* en *bicket*) zien. Er wordt dus een woord gevorderd, dat *enten* of in 't algemeen *vastmaken*, *hechten*, *vereenigen* beteekent, en dat woord is blijkbaar het ww. *besten* geweest, dat voorkomt in den *Vierden Martijn* vs. 816 en ook, zooals Dr. Verdam aanwees, in het Hs. van den anderen Hulthemschen spreukenbundel, *Belg. Museum* I bl. 118 vs. 16 *gebest* (voor *gevest*). Men leze dus *bestet* voor *blect*. *Linde* en *doren* vindt men in de voorstelling ook met elkaar vereenigd in 't gedicht van Willem van Hildegaersberch (Gedichten, bl. 213—216) »Van den doren ende van der linde."

N°. 118, vs. 275 vlg., vertaling van Vr. bl. 123 vs. 6 vlg., waaruit blijkt, dat *peren* in *perlen* moet veranderd worden, terwijl voor *wel* beter ware *lange*.

N°. 119, vs. 277 vlg., vertaling van Vr. bl. 59 vs. 4 vlg.

N°. 121, vs. 279—282, vertaling van Vr. bl. 112 vs. 13 vlg. en bl. 106 vs. 14 — bl. 107 vs. 1.

N°. 126, vs. 291—294, ook te vinden in het gedicht *Frenesie*, vs. 57—60, zooals reeds is opgemerkt door Willems.

N°. 128, 299—302, is de 42ste spreuk in het Haagsche papieren handschriftje, uitg. door Dr. E. Verwijs, *Van Vrouwen ende van minne*, bl. 47. *Waer* (in vs. 300) luidt daar, eenigszins geëmendeerd, beter *tot wien*. Vs. 301 komt ook voor bij Vr. bl. 80 vs. 12 vlg.:

»Mit witze sprechen daz ist sin:
Daz wort kumt niht wider in."

Toch is het blijkbaar daarvan geene vertaling. Misschien moet men er wel eene vertaling, maar dan eene zeer onnauwkeurige, van zien in de 73ste spreuk van het Haagsche Hs.:

»Men sel spreken met wisen sin:
Qualijck te spreken en brenct niet in."

Eene goede vertaling echter van deze spreuk vindt men in den anderen spreukenbundel van het Hulthemsche Hs., meêgedeeld door Willems, *Belg. Museum*, I, bl. 105, vs. 9 vlg.:

»Te wale spreken daertoe hoert sin:
Als(t) dwort es uut, en mach niet weder in."

N°. 129, vs. 15 vlg., komt ook voor als het slot van de 41ste spreuk in Verwijs' uitgave *Van Vrouwen ende van minne*, bl. 47, doch daar beter aldus:

»Hi behoeft dicken scild,
Die alle dinc verantworden wilt."

N°. 131, vs. 19, komt overeen met het eerste vers der 41ste spreuk in *Van vrouwen ende van minne*, bl. 47, die ook denzelfden inhoud heeft:

»Wat ghi hoert ende wat ghi siet,
Swiget al stil ende segghet niet."

Vs. 20 daarentegen is het bekende referein van het gedicht »Van Mauwene: dat es een edel poent", naar het Hulthemsche Hs. afgedrukt in Serrure's *Vaderl. Museum*, bl. 97—99.

N°. 132, vs. 21 vlg., komt geheel overeen met vs. 3 en 4 van de 41ste spreuk in *Van Vrouwen ende van minne*, bl. 47.

N°. 142, vs. 577—584, vindt men met eenige wijziging en omzetting der verzen ook in de kroniek van Zweder van Culenburgh bij A. Matthaeus, *Veteris aevi Analecta* III (Hagae Com. 1738) p. 654.

N°. 146, vs. 319—322, komt, met slechts geringe afwijking, ook voor als 11de spreuk in Verwijs' *Van Vrouwen ende van minne*, bl. 41.

N°. 154, alleen vs. 327 vlg., vrije vertaling van Vr. bl. 93 vs. 16 vlg.

N°. 155, alleen vs. 331 vlg., vertaling van Vr. bl. 93 vs. 6 vlg., waar echter de zin anders is, omdat

»Machent guoten ritter wert"

vertaald is met:

»Hebben goede ridders weert."

N°. 156, vs. 335—338, vertaling van Vr. bl. 58 vs. 17—20.

N°. 158, vs. 49 vlg., vertaling van Vr. bl. 96 vs. 13. Eene andere vertaling derzelfde spreuk vindt men in het Haagsche Hs. N°. 65:

Al ist dat vrient van vriende sij,
Nochtan sel trouwe daer wesen bij."

N°. 159, vs. 51 vlg., vertaling van Vr. bl. 97 vs. 2 vlg.

N°. 160, vs. 339—342 (bijna gelijk aan N°. 30, vs. 401—404), vertaling van Vr. bl. 96 vs. 9—12.

Groningen, Dec. 1885.